

Zbornik 14. mednarodne multikonference

INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2011

Zvezek B

Proceedings of the 14th International Multiconference

INFORMATION SOCIETY – IS 2011

Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

10. – 11. oktober 2011 / October 10 –11, 2011

Ljubljana, Slovenia

Zbornik 14. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2011
Zvezek B

Proceedings of the 14th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2011
Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi

Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

10.–11. oktober 2011 / October 10th–11th, 2011
Ljubljana, Slovenia

Uredniki:

Janez Malačič
Ekonomska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Matjaž Gams
Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Tisk: Birografika BORI d.o.o.
Priprava zbornika: Mitja Lasič, Jana Krivec, Vesna Lasič
Oblikovanje naslovnice: Vesna Lasič, Miran Krivec
Tiskano iz predloga avtorjev
Naklada: 35

Ljubljana, oktober 2011

Konferenco IS 2011 sofinancirajo
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)
Institut »Jožef Stefan«

Informacijska družba
ISSN 1581-9973

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314(4)(082)
314(497.4)(082)

MEDNARODNA multikonferenca Informacijska družba (14 ; 2011 ;
Ljubljana)

Soočanje z demografskimi izzivi v Evropi : zbornik 14.
mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2011, 10.-11.
oktober 2011 : zvezek B = Facing demographic challenges :
proceedings of the 14th International Multiconference Information
Society - IS 2011, October 10th-11th, 2011, Ljubljana, Slovenia :
volume B / uredila, edited by Janez Malačič, Matjaž Gams. -
Ljubljana : Institut Jožef Stefan, 2011. - (Informacijska družba,
ISSN 1581-9973)

ISBN 978-961-264-036-1

1. Gl. stv. nasl. 2. Vzp. stv. nasl. 3. Informacijska družba 4.
Information society 5. Malačič, Janez
258045952

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2011

V svojem štirinajstem letu je multikonferenca Informacijska družba (<http://is.ijs.si>) znova dokazala, da je ena vodilnih srednjeevropskih konferenc, ki združuje znanstvenike z različnih raziskovalnih področij, povezanih z informacijsko družbo. V letu 2011 smo v multikonferenco povezali devet odličnih neodvisnih konferenc. V Sloveniji in po svetu mrgoli konferenc, naša multikonferenca pa izstopa po širini in obsegu tem, ki jih obravnava, po akademski odprtosti in širini, ki spodbuja nove ideje, predvsem pa po tem, da ni tradicionalna konferenca, ampak se pogumno loteva vizionarskih tem, pogosto v interaktivni ali delavniški obliki.

Multikonferenca temelji na sinergiji interdisciplinarnih pristopov, ki obravnavajo različne vidike informacijske družbe ter poglobljajo razumevanje informacijskih, komunikacijskih in družbenih storitev v najširšem pomenu besede. Na multikonferenci predstavljamo, analiziramo in preverjamo nova odkritja in pripravljamo teren za njihovo praktično uporabo, saj je njen osnovni namen promocija raziskovalnih dosežkov in spodbujanje njihovega prenosa v prakso na različnih področjih informacijske družbe tako v Sloveniji kot tujini. Prepričani smo, da je svetla bodočnost človeštva povezana z razvojem in uporabo novih znanj, da bomo tako premagali vse trenutne izzive: podnebne, okoljske, pomanjkanja surovin, preobljudenost itd.

Na multikonferenci bo na vzporednih konferencah predstavljenih 150 referatov, vključevala pa bo tudi okrogle mize in razprave. Referati so objavljeni v zbornikih multikonference, izbrani prispevki pa bodo izšli tudi v posebnih številkah dveh znanstvenih revij, od katerih je ena Informatica, ki se ponaša s 35-letno tradicijo odlične znanstvene revije.

Multikonferenco Informacijska družba 2011 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- Inteligentni sistemi
- Kognitivne znanosti
- Robotika
- Rudarjenje podatkov in podatkovna skladišča (SiKDD 2011)
- Sodelovanje, programska oprema in storitve v informacijski družbi
- Soočanje z demografskimi izzivi
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi
- Kognitronika
- Internet in Slovenija: 1985 – 1995.

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija. Zahvaljujemo se tudi Agenciji za raziskovalno dejavnost RS ter Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo za sodelovanje in podporo. V imenu organizatorjev konference pa se želimo posebej zahvaliti udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V letu 2011 sta se programski in organizacijski odbor odločila, da bosta podelila posebno priznanje Slovincu ali Slovenki za izjemen življenjski prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe v našem okolju. Z večino glasov je letošnje priznanje pripadlo dr. Vladimirju Batagelju. Priznanje za dosežek leta je pripadlo Janezu Branku. V letu 2011 prvič podeljujemo nagrado »informacijska limona« in »informacijska jagoda« za najbolj (ne)uspešne poteze v zvezi z informacijsko družbo. Limono je dobila informatizacija zemljiške knjige, jagodo pa odprava avtomatov za zdravstvene kartice. Čestitke nagrajencem!

Niko Zimic, predsednik programskega odbora
Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD - INFORMATION SOCIETY 2011

In its 14th year, the Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>) continues as one of the leading conferences in Central Europe gathering scientific community with a wide range of research interests in information society. In 2011, we organized nine independent conferences forming the Multiconference. There are plenty of conferences in Slovenia and all over the world. The broad range of topics and the open academic environment fostering new ideas makes our event unique among similar conferences, promoting key visions in interactive, innovative ways.

The Multiconference flourishes the synergy of different interdisciplinary approaches dealing with the challenges of information society. The major driving forces of the Multiconference are search and demand for new knowledge related to information, communication, and computer services. We present, analyze, and verify new discoveries in order to prepare the ground for their enrichment and development in practice. The main objective of the Multiconference is presentation and promotion of research results, to encourage their practical application in new ICT products and information services in Slovenia and also broader region. We are confident that the new knowledge will overcome all the issues we face today: overpopulation, environment problems, diminishing natural resources and global heating.

The Multiconference is running in parallel sessions with 150 presentations of scientific papers. The papers are published in the conference proceedings, and in special issues of two journals. One of them is Informatica with its 35 years of tradition in excellent research publications.

The Information Society 2011 Multiconference consists of the following conferences:

- Intelligent Systems
- Cognitive Sciences
- Robotics
- Data Mining and Data Warehouses (SiKDD 2011)
- Collaboration, Software and Services in Information Society
- Demographic Challenges in Europe
- Education in Information Society
- Cognitronics
- Internet and Slovenia: 1985 – 1995.

The Multiconference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of the ACM. We would like to express our appreciation to the Slovenian Government for cooperation and support, in particular through the Ministry of Higher Education, Science and Technology and the Slovenian Research Agency.

In 2011, the Programme and Organizing Committees decided to award one Slovenian for his/her life-long outstanding contribution to development and promotion of information society in our country. With the majority of votes, this honor went to Dr. Vladimir Batagelj. In addition, a reward for current achievements was pronounced to Janez Brank for his support of the ACM computer competitions. In 2011, two additional awards were introduced: “information strawberry” and “information lemon”. The strawberry is pronounced to the end of medical cards permanent confirmations at the medical automata, and the lemon goes to the problems with the land register. Congratulations!

On behalf of the conference organizers we would like to thank all participants for their valuable contribution and their interest in this event, and particularly the reviewers for their thorough reviews.

Niko Zimic, Programme Committee Chair
Matjaž Gams, Organizing Committee Chair

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, Korea
Howie Firth, UK
Olga S. Fomichova, Russia
Vladimir A. Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Izrael
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Karl Pribram, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Finland
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel
Miklós Krész, Hungary
József Békési, Hungary

Organizing Committee

Matjaž Gams, chair
Mitja Luštrek, co-chair
Robert Blatnik
Vesna Koricki Špetič
Jana Krivec
Mitja Lasič

Programme Committee

Nikolaj Zimic, chair
Franc Solina, co-chair
Viljan Mahnič, co-chair
Cene Bavec, co-chair
Tomaž Kalin, co-chair
Jozsef Györkös, co-chair
Tadej Bajd
Jaroslav Berce
Mojca Bernik
Marko Bohanec
Ivan Bratko
Andrej Brodnik
Dušan Caf
Saša Divjak
Tomaž Erjavec
Bogdan Filipič
Andrej Gams

Matjaž Gams
Marko Grobelnik
Nikola Guid
Marjan Heričko
Borka Jerman Blažič Džonova
Gorazd Kandus
Urban Kordeš
Marjan Krisper
Andrej Kuščer
Jadran Lenarčič
Borut Likar
Janez Malačič
Olga Markič
Dunja Mladenič
Franc Novak
Marjan Pivka
Vladislav Rajkovič

Grega Repovš
Ivan Rozman
Niko Schlamberger
Stanko Strmčnik
Tomaž Šef
Jurij Šilc
Jurij Tasič
Denis Trček
Andrej Ule
Tanja Urbančič
Boštjan Vilfan
David B. Vodušek
Baldomir Zajc
Blaž Zupan
Boris Žemva
Leon Žlajpah

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

<i>Soočanje z demografskimi izzivi v Evropi / Facing Demographic Challenges In Europe</i>	1
Predgovor / Foreword	3
Programski odbori / Programme Committees	4
Life Expectancy In Developed Countries May Grow Much Higher Than Anticipated Even If Mortality Conditions Stay Constant / Ediev Dalkhat M.	5
Environmental Challenges And Impacts On Human Resources (The Case Of Mitrovica/Kosovo) / Behrami Sami	9
Ageing Male Population In Serbia And Slovenia From Three Perspectives / Devedžić Mirjana, Stojilković Jelena	13
Demographic Situations Between The Post-Socialist Satellite States / Ferri Valentina, Klimova Anastasia, Lollo Giuseppe, Ninka Besiana	17
Slovenian Young Researchers And The Issue Of Brain Drain: Some Empirical Evidence / Ograjenšek Irena, Domadenik Polona, Redek Tjaša, Sambt Jože, Mihelič Katarina Katja	21
Are We Witnessing A New Baby Boom In Slovenia? / Sambt Jože, Žilnik Iztok.....	25
Co-Providing In Post-Divorce Families With Joint Child Custody: Parental Practices And The Construction Of Gender Roles / Vohlídalová Marta, Mařková Hana.....	29
Etno- in socialnodemografska struktura "Nemcev" na slovenskem v obdobju jugoslovanske države po 2. svetovni vojni / Ferenc Mitja	33
Evropska demografska implozija / Gams Matjaž	38
Slovenske demografske projekcije in analize / Gams Matjaž, Krivec Jana	42
Slovenci na Madžarskem v luči popisov prebivalstva / Munda Hirnök Katalin.....	46
Problematika številčne opredelitve Slovencev v Italiji: pregled demografskih ocen in analiza glavnih metodoloških zadreg / Jagodic Devan	50
Zloraba zdravil na recept pri različnih demografskih skupinah / Kasesnik Karin	56
Uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir v Sloveniji in orodje za zagotavljanje teh pravic / Kerbler Boštjan	60
Izhodišča za vzpostavitev sistema oskrbe na daljavo za starejše / Kerbler Boštjan.....	66
Slovenska prisotnost v statistikah držav priseljevanja Slovencev zunaj slovenskega etničnega prostora / Klemenčič Matjaž	73
Raziskovanje terapevtskega procesa in sprememb v odnosih / Kompan Erzar Katarina, Rožič Tatjana	77
Gibanje števila Madžarov v Sloveniji v 20. stoletju / Kovács Attila.....	81
Zaposlovanje tujih delavcev v Sloveniji po vstopu v Evropsko unijo / Malačič Janez.....	85
Verska integracija muslimanov v Sloveniji / Osredkar Mari Jože	90
Prispevek človeškega kapitala prebivalstva Slovenije k rasti in razvoju slovenskega gospodarstva / Povhe Janja.....	96
Pomen slovenskih izseljencev in njihovih potomcev za gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino / Romih Dejan, Logožar Klavdij	101
Soodločanje starejših oseb pri njihovi zdravstveni oskrbi / Rotar Pavlič Danica.....	103
Slovenski starostniki in uporaba storitev informacijsko-komunikacijske tehnologije v njihovem medsebojnem komuniciranju ter preprečevanje socialne izključenosti / Samar Brenčič Neja	109
Izgrajevanje materinstva / Simonič Barbara, Poljanec Andreja	115
Številčni razvoj Slovencev v Republiki Sloveniji / Stergar Janez	120
Vpliv verske pripadnosti in religioznosti na človekovo plodnost in demografsko sliko / Strehovec Tadej	126
Demografska kriza kot priložnost za vse generacije / Janez Štuhec Ivan	129
Epidemiološka tranzicija in spremenjena narava staranja / Voljč Božidar	134
Demografska slika Slovencev v sosednjih državah / Zupančič Jernej.....	138
Nemško govoreča etnična skupina prebivalcev v Sloveniji po letu 1991 / Grafenauer Danijel	146
<i>Indeks avtorjev / Author index</i>	151

Zbornik 14. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2011
Zvezek B

Proceedings of the 14th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2011
Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi
Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

10.–11. oktober 2011 / October 10th–11th, 2011
Ljubljana, Slovenia

FOREWARD

»FACING DEMOGRAPHIC CHALLENGES«

The developed countries are facing a variety of demographic challenges, among them fertility rates that do not enable sustainable development. This is particularly relevant for Europe. The underdeveloped countries, in particular in Sub-Saharan Africa, on the other hand, still maintain fertility rates that threaten to cause other type of problems, such as overpopulation and extinction of animal species. The world-wide total fertility rate is now around 2.5, indicating that the growth is approaching sustainable levels; however, due to long-lasting consequences, the world population will continue to grow fast for a couple of decades before stalling somewhere around 10 billion.

The outcomes of the future demographic processes will influence lives of many people living in the developed as well as in the underdeveloped regions. How to cope with these challenges in Europe, what are the current and future trends, new ideas? These are the questions addressed at the "Facing Demographic Challenges" conference.

Areas of interests include:

- fertility
- mortality/health care
- migrations
- population ageing
- family
- intergeneration solidarity
- gender relations
- moral / ideological influences
- (rural) planning in new demographical conditions
- economical aspects
- anthropological aspects
- sociological aspects
- historical aspects
- population - --
- mathematical/ computational models
- demography of national minorities
- theological aspects

This is the fifth consecutive and the third international demographic conference regarding demographic trends in Slovenia and Europe. We present our analyses and hypotheses in the top academic environment, openly presenting the worrisome future trends in human lives based on current information and knowledge. Not only that, we also discuss various potential solutions and propose them to our political leadership.

In the four previous conferences, the emphasis was on establishing a solid background. We have also managed to visit Slovenian major political leaders and present them our research conclusions. It is clear that a large part of population and also some political institutions still tend to largely ignore the subject as if it is not of major national long- and mid-term problem. It seems that some of the ignorance has even deepened, resembling ideological denial of scientific facts. On the other hand, more and more people in Slovenia tend to accept the scientific discussions presented at the conference and spread them around.

The demographic conference is part of the 14th IS 2011 Multiconference. It provides an international forum for scientists, academicians, and professionals presenting their latest research findings in the various fields of Information Society.

Janez Malačič and Matjaž Gams

PROGRAMSKI ODBORI / PROGRAMME COMMITTEES

Slovenian Programme Committee

Janez Malačič, *predsednik*

Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Matjaž Gams, *organizator*

Institut Jožef Stefan

Drago Čepar

Urad Vlade RS za verske skupnosti

Apolonija Oblak Flander

Statistični urad RS, Oddelek za demografske statistike

Christian Gostečnik

Frančiškanski družinski inštitut

Majda Černič Istenič

Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Družbenomedicinski Inštitut

Aleksander Jakoš

Urbanistični inštitut Republike slovenije

Karin Kasesnik

Inštitut za varovanje zdravja

Dušan Kidrič

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj

Marko Krevs

Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani

Tomaž Merše

Družinska pobuda

Dunja Obersnel Kveder

Slovenska filantropija

Mari Osredkar

Univerza v Ljubljani, Teološka Fakulteta

Janja Pečar

Urad za makroekonomske analize in razvoj

Janja Povhe

Urad RS, Oddelek za demografske statistike

Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Jože Sambt

Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Milivoja Šircelj

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Petronela Vertot

Statistični urad RS

Božidar Voljč

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

International Programme Committee

Raimondo Cagiano de Azevedo, chair

Enrico Todisco

Guillaume Wunsch

Serge Feld

Catherine Withol de Wenden

Antoine Pecoud

Nadine Zielonke

LIFE EXPECTANCY IN DEVELOPED COUNTRIES MAY GROW MUCH HIGHER THAN ANTICIPATED EVEN IF MORTALITY CONDITIONS STAY CONSTANT

Dalkhat M. Ediev

Vienna Institute of Demography/Austrian Academy of Sciences,
Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital
Wohllebengasse 12-14, 6th fl., 1040 Vienna, Austria
Tel: +43 1 515 817702; fax: +43 1 515 817730
e-mail: dalkhat.ediev@oeaw.ac.at

ABSTRACT

Both the centuries-long tradition of conventional lifespan indicators and the more recent criticism to them ignore the true exposures of individuals to prevailing mortality levels. These exposures form a genuine part of a more comprehensive picture of the prevailing mortality conditions. In low-mortality countries, our estimated duration of human life exceeds the conventional estimates by 15 years. Our theory implies that mortality dynamics are characterised by a considerable inertia. This is used to develop new methods of forecasting, leading to a more optimistic outlook for future mortality.

1 INTRODUCTION

The mean duration of human life can only be estimated after observing the whole life span of a given birth cohort, which is not yet possible for cohorts who are still living. Therefore, conventional estimates are obtained by calculating the period life table [1] which is a combination of currently observed age-specific mortality rates (each of which characterises the mortality of a different birth cohort). The life table is an important tool in population projections, actuarial statistics, epidemiology and biology; it is used to examine social, geographical and temporal variations in mortality.

Common logic behind the conventional calculations was challenged by building on ideas imported from studies on the tempo effect in fertility [2], which generated a remarkable debate. As argued by the proponents of the tempo effect in mortality, with increasing lifespans the deaths to birth cohorts are underestimated because they are stretched beyond the period when they would 'normally' be observed. Such distortions are corrected by special adjustments, which inflate the observed mortality rates to their expected 'normal' level. Somewhat counter-intuitively, such adjustments imply that mortality rates may stabilise only after a significant jump, when mortality conditions suddenly stop improving.

However, a recent interpretation [3] of the tempo effect as being caused by the different exposure of birth cohorts and of the conventional hypothetical cohort to similar life stages indicates that both conventional and tempo-adjusted period life tables mislead about the current mortality conditions.

Conventional life tables distort exposures of individuals to prevailing mortality levels by mistaking the difference between the age when a birth cohort experiences mortality level A and the age when another cohort experiences mortality level B for the duration of time over which an individual moves from level A to level B. In the typical case when adult mortality increases with age and decreases with time, this leads to an overestimation of mortality and compression of its age distribution.

In our alternative, the exposure-adjusted life expectancy, we assume that the hypothetical cohort experiences observed mortality rates over time intervals of the same duration as birth cohorts currently do. Our indicator of period life expectancy shows how long on average people would live were they exposed to the currently observed mortality levels over the same durations of time as currently observed individuals are. Our theory suggests existence of *mortality inertia*: assuming constant mortality conditions does imply the existence of a transitory period in the future, when age-specific mortality rates must change if they have changed in the observation period. During the transitory period following a period of improving mortality conditions, currently younger cohorts enter older ages where, having better starting health conditions, they show a lower mortality than the currently older cohorts.

In this brief note, I review limitations of the conventional model, the alternative model, and selected numerical results for countries represented in the Human Mortality Database [6]. More results, formal theory and discussion may be found in [3-5].

2 PARADOXES OF THE PERIOD LIFE TABLE

The period life table model describes the current mortality as a combination of currently observed age-specific mortality rates, each of which in fact describes the mortality of a different birth cohort. When there is no systematic temporal change of mortality, the period life table provides picture of the mortality pattern for each and every cohort observed.

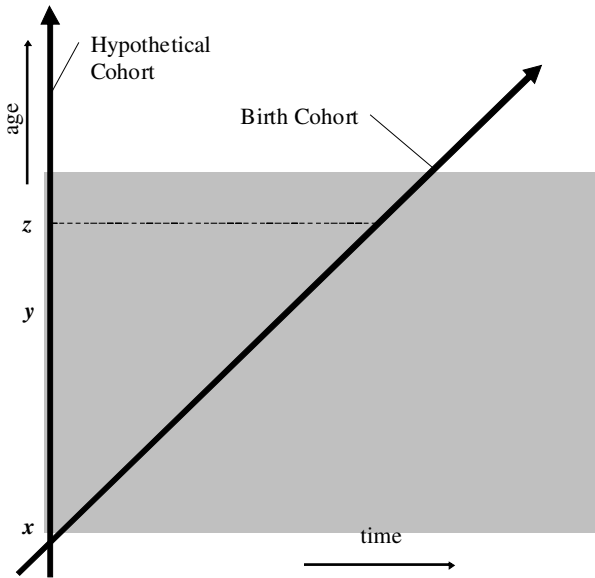

Figure 1: *Illustration to the tempo effect.* Source: [4, 5].

Consider, however, the case of adult mortality declining with time and increasing with age. The gray strip in Figure 1 represents the area in the Lexis surface with a given level of mortality. The strip has a positive slope as the same level of mortality is observed at more and more advanced ages. Mortality is higher above the strip and lower below it. The hypothetical cohort of the conventional period life table (represented by the vertical line in the Lexis surface) is 'exposed' to a given mortality level during the period indicated by the age interval xy in the figure. But the birth cohorts (represented by the bisector) that experience what the period life table is supposed to be a combination of are exposed to the same mortality level over a longer period of time, as indicated by age interval xz . Conventional life tables neglect the exposures of birth cohorts, cutting off the part of cohorts' experience indicated by interval yz . This leads to both overestimation and compression of mortality in the period life table by its very design.

Consider also the traditional 'constant mortality' scenario tightly linked to the life table model. As the period combination of mortality rates is conventionally assumed to provide a full account for the current mortality conditions, the conventional 'constant mortality' scenario assumes time-constant, age-specific mortality rates. An illustrative example is given in Figure 2 where the arrows correspond to parts of the life span of birth cohorts, and the three panels

depict time-invariant mortality prior to the observation period, declining mortality in the observation period, and the future mortality assumed to remain constant at the most recently observed levels. Mortality levels are denoted by capital letters. So, prior to the observation period, mortality used to change from level A to level B in the first age group, from level B to level C in the second age group, and so on. Mortality is decreasing during the observation period, so that the youngest depicted cohort starts with mortality level A and ends up with mortality level B^1 , which is lower than the mortality level at the beginning of the observation period for the second youngest cohort (B). (Similar logic applies to other cohorts.)

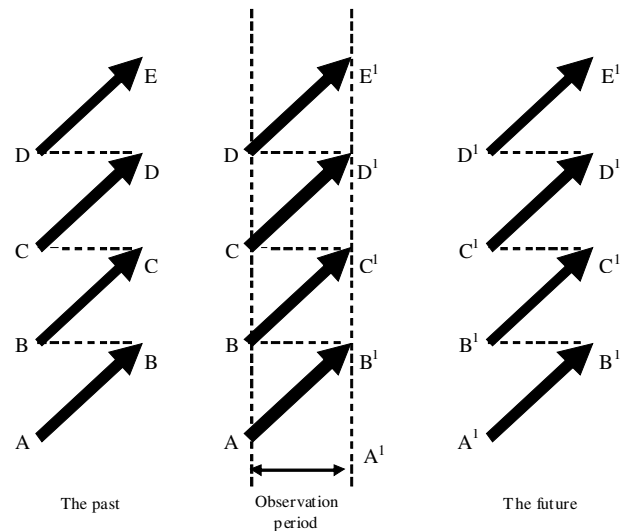

Figure 2: *Illustration of the artificial mortality compression assumed in the conventional 'constant mortality' scenario.* Source: [4, 5].

In spite of the intuitive soundness of the depicted conventional 'constant mortality' scenario, its closer evaluation reveals the artificial compression of mortality imposed by the period cross-section of mortality levels. Consider, for example, the second age group in Figure 2. In the future, the 'constant mortality' scenario assumes people to pass from mortality level B^1 to the level C^1 while passing through the age group under consideration. Already in the current year, however, the second youngest cohort in the illustration has moved from the higher mortality level B to the same eventual mortality level C^1 , all the while being in the same age group. Hence, against intuition, individuals' health will deteriorate faster in the future than it happens for those currently observed: although they start off with better health conditions (as indicated by lower mortality), they do not end up being healthier than the current population by the end of the age group. Paradoxically, time-invariant death rates in the future imply a sudden acceleration of health deterioration for individuals if the time-invariant phase is precluded by a period of mortality decline. The 'ideal' conventional period life table, skimming forces of

mortality along a vertical (time) line in the Lexis surface, mistakes the difference between the age when a birth cohort experiences a force of mortality B^1 and the age when another birth cohort experiences mortality level C^1 for the duration of time over which an individual moves from level B^1 to level C^1 . However, a difference between ages may indicate time intervals only within the same cohort. Replacing the actual time intervals over which birth cohorts are exposed to different mortality conditions by cross-cohort differences in age compresses the age pattern of mortality and accelerates aging in the conventional ‘constant mortality’ scenario.

3 THE ALTERNATIVE MODEL: THE EXPOSURE-ADJUSTED PERIOD LIFE TABLE

Our alternative hypothetical cohort is illustrated in figure 3. In the exposure-adjusted synthetic cohort, the duration of exposure to any given mortality level is taken as it is estimated for the birth cohort currently observed at that level.

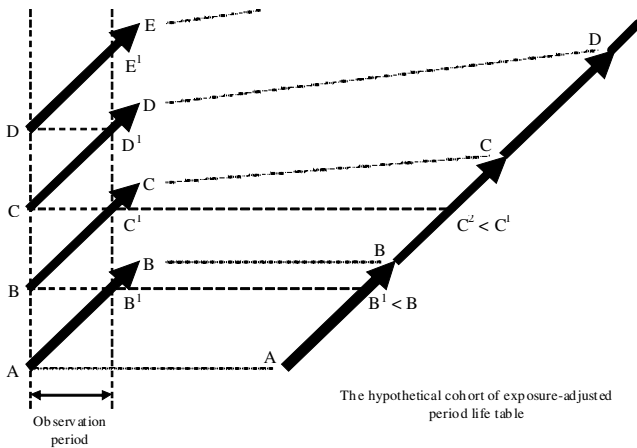

Figure 3: Illustration to the exposure-adjusted period life table and ‘constant mortality conditions’ scenario. Mortality is declining within the observation period (but increasing with age). Source: [4, 5].

Take for example the youngest cohort. According to current observations, the cohort ‘ages’ from mortality level A to mortality level B over a period estimated to be longer than one year. As this is the cohort who most recently experienced the levels of mortality mentioned above, we imply a similar exposure period to mortality varying from A to B in the future. Once the hypothetical cohort reaches mortality level B, we move to the next cohort, which experienced that level most recently, implying that the hypothetical cohort will ‘age’ until mortality level C at the same pace as we have recently observed for the second youngest birth cohort. The procedure continues in a similar way for other mortality levels.

By contrast to the conventional theory, our hypothetical life table assumes a stretch of the period mortality schedule and uncompressed shifts of exposure intervals along the age

scale. In reality, such a process may be checked by mortality compression if the chronological age as such did matter for biological ageing (e.g., if there were strict biological limits to the human lifespan). However, empirical evidence [4, 7] indicates that our basic assumption about the hypothetical cohort, i.e. an unchecked shift of mortality levels and of exposure durations along the age scale, might be a good model of mortality in low-mortality populations.

4 CALCULATION PROCEDURES

One approach to build the exposure-adjusted period life table, which we use here, is based on general analytical relations between period and cohort exposures in case of time-varying mortality. The general theory [3] tells us that the conventional period life table exposure to mortality level observed at age x at time t is compressed by

$$k(x;t) = \frac{a(x;t)}{a(x;t) + b(x;t)}, \quad (1)$$

times as compared to the actual exposure of individuals; here $a(x;t) = \frac{\partial}{\partial x} \mu(x;t)$ is the derivative over age of the mortality rate $\mu(x;t)$ observed at age x at time t ; $b(x;t) = \frac{\partial}{\partial t} \mu(x;t)$ is the rate of the temporal change of the mortality rate. We use the compression coefficients (1) to construct the age $y(x)$ in the exposure-adjusted life table, which corresponds to age x in the conventional life table. A dx -year change of age from x to $x + dx$ in the conventional mortality schedule corresponds to a $k(x) \cdot dx$ -year change in the uncompressed schedule (for simplicity of notation, we omit the time variable). Hence, the uncompressed age $y(x)$ may be obtained as:

$$y(x) = \int_0^x k(u) du. \quad (2)$$

This correspondence suggests identity linking the conventional age schedule of mortality $\mu(x)$ and the exposure-adjusted schedule $\mu^* : \mu^*(y(x)) = \mu(x)$, i.e.,

$$\mu^*(x) = \mu(y^{-1}(x)), \quad (3)$$

where $y^{-1}(x)$ is a function inverse to (2). From the mortality schedule (3), we calculate the exposure-adjusted life-table functions in the conventional way. Other practical simplifications include smoothing the mortality rate, imposing restrictions to the adjustment coefficient ($0.001 \leq k \leq 2$) and not applying adjustments at ages 0 and x_m to 30 (x_m is the age at minimal mortality, which is usually close to 10 years) [4, 5].

Forecasting mortality. The age transformation (2) may also be used to project mortality assuming constant mortality conditions as reflected by the exposure-adjusted life table. The logic of the method may be illustrated on a cohort basis by the following example. For UK females in 2006,

$y(60) = 66$. That is, the mortality at age 60 in 2006 was the same as expected at age 66 in the exposure-adjusted life table. One year later, the cohort ages 61. If it experiences the exposures of the base year, its mortality rate will correspond to that of a 67 years old from the exposure-adjusted life table. By a similar logic, the mortality of the cohort in T years may be forecasted as the mortality at age $66+T$ in the exposure-adjusted life table. (See [4] for more details and formal results)

5 SELECTED RESULTS

Recent conventional and exposure-adjusted life expectancies averaged over selected countries are presented in Table 1.

Table 1. Conventional and exposure-adjusted life expectancy at birth at recent observation years^b

	conventional	adjusted
Average over 37 countries	77.8	90.2
Average – excluding CIT ^a	80.3	94.8
Average over CIT ^a	73.3	81.9

^a Countries in transition include 13 populations of the former Eastern block

^b Last observation years vary from 2006 to 2009 depending on country [4, 5]

On average, the exposure-adjusted calculations produce period life expectancy at birth of about 90 years, which exceeds the conventional estimates by 12 years. Excluding countries in transition (the former Eastern block), which still have considerably high mortality levels, average exposure-adjusted life expectancy at birth of 95 years are produced.

Among countries in transition, only in East Germany and Slovenia does exposure-adjusted life expectancy at birth approach the average for the low-mortality countries.

Our forecast for the conventional period life expectancy at birth for low mortality countries exceeds UN forecast [8] by about 5 years by 2050 (Table 2). Our less optimistic outcome for CIT is primarily because we do not assume, as UN, quick longevity recuperation in high-mortality countries of the former USSR. For other post-socialist countries, our estimates are still more optimistic than those of UN [4, 5].

Table 2. Extrapolations of the conventional life expectancy at birth assuming time-invariant mortality conditions after the last observation year^b

	2015	2025	2050	UN 2045-50
Average over 37 countries	79.4	81.5	86.2	83.0
Average – excluding CIT ^a	82.1	84.5	90.0	85.0
Average over CIT ^a	73.9	75.3	78.2	79.2

^a Countries in transition include 13 populations of the former Eastern block

^b Last observation years vary from 2006 to 2009 depending on country [4, 5]

References

- [1] Graunt, J. Essay on the Bills of Mortality. (1661).
- [2] Bongaarts, J. & Feeney, G. How long do we live? *Popul. Dev. Rev.* 28, 13-29 (2002).
- [3] Ediev, D.M. On the Theory of Distortions of Period Estimates of the Quantum Caused by the Tempo Changes. http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_3_08.pdf (Vienna Institute of Demography, European Demographic Research Paper 3, 2008).
- [4] Ediev, D.M. Life Expectancy in Developed Countries Is Higher Than Conventionally Estimated. Implications from Improved Measurement of Human Longevity. *Journal of Population Ageing* 4(1-2), 5-32. (2011)
- [5] Ediev, D.M. Life Expectancy in Developed Countries Is Higher Than Conventionally Estimated. Implications from Improved Measurement of Human Longevity. http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_1_10.pdf (Vienna Institute of Demography, European Demographic Research Paper 1, 2010).
- [6] Univ. of California, Berkeley (USA) & Max Planck Inst. for Dem. Res. (Germany). Human Mortality Database. www.mortality.org; www.humanmortality.de (2010).
- [7] Ediev, D.M. At Modal Age at Death, the Hazard Rate is Determined by its Derivative. http://www.oeaw.ac.at/vid/download/WP2011_08.pdf (Vienna Institute of Demography, Working paper WP 08/2011, 2011).
- [8] United Nations, <http://data.un.org/> (2009).

ENVIRONMENTAL CHALLENGES AND IMPACTS ON HUMAN RESOURCES (THE CASE OF MITROVICA/KOSOVO)

Sami Behrami

Kosovo Environment Protection Agency
Str. Luan Haradinaj (ex- media palace) 15th floor, 10000 Pristina
E-mail: sami_behrami@yahoo.com, samibehrami@gmail.com
Tel: +381 (0) 38 517 801, mob: +377 (0) 44 146 861

ABSTRACT:

Mitrovica lies in the northern part of Kosovo. It is known as a major center of industrial and mining waste, not just in Kosovo but also the European dimension. Mitrovica's economic development starts in the period between two World Wars, when the underground resources of Mitrovica, have been explored and exploited by English companies. From those explorations and the others after that, were found that Mitrovica's district has owns huge wealth of natural minerals (*it is estimated that nearly half of Kosovo's mineral reserves -49.7% is concentrated in the area of Mitrovica*), which was followed (after the War II) by construction of additional facilities for the processing of various minerals (which was based on the concept of maximum sustainable rather than the concept), which have had consequence on environmental degradation. This way of using, it was accompanied by a lot of environmental problems. The most of environmental problems that threaten the existence of the present and future generations are: the high pollution of all elements of the ecological environment (air, soil and water). Especially, uncontrolled air pollution from industrial facilities (until 2000) , containing toxic industrial waste which are located on the river's banks.

Key words: sustainable development, industry, Mitrovica, environmental pollution human resources.

1. INAPPROPRIATE USE OF NATURAL RESOURCES, ECOLOGICAL PROBLEMS

Using based on the concept of non-use of sustainable, has led to Mitrovica and the surrounding area an economic, socio-demographic and environmental development far from sustainable development principles. Main environmental problems which threaten the existence of the present and future generations are: high pollution of all elements in

ecological environment (air, soil and water), especially uncontrolled air pollution from industrial facilities (until 2000) containing toxic industrial waste which are located on the coasts of rivers: Iber and Sitnica, reduction of agricultural land with addition of municipal industrial landfills, urbanization, etc..

Measurements during 1979-'89 have shown that 70% of cases in lead concentration was higher than MAV (Maximum Allowed Value) and the excesses of values have moved from 80.2 times (urban area) to 24.2 times (periphery area), while maximum has been 184.8 times MAV, measured in 2000 by UNMIK in Zvecan. They have found the presence of lead in the atmosphere 200 times higher than WHO's standards, so this year smelter closed as "An unacceptable source of air pollution".

In 2002, French KFOR has made monitoring of lead pollution. And results of MAV's overcomes were: the lead smelter in 60.6% of cases, hospital Moroccan (battery factory) in 57.2%, 20.1% of the city hospital, the command KFOR's the (hotel Adriatic) 21.3%, Danish battalion (Zhabar) 13.2%, and the Belgian battalion (Albanik) 7.8%. While in 2004 the 6 spot measurements, 5 resulted in the presence of lead higher than the MAV exceeded by 1.3 times. After the war (1999), as a result of not activating largest number of industrial buildings of the complex "Trepca", air condition showed the lowest level of contamination compared with the period before 1999. But, pollution has been consistently higher than the parameters set by various international organizations on the par of the World Health Organization, for heavy metals. The presence of high lead is confirmed in the results of soil samples taken in 308 sampling site in November-December 2002, exceeded the MAV characterized: for 95.1% of cases lead (max 30 times), zinc 91.5% of cases (max 36 times) and cadmium 100% of cases (max 9.8 times).

The high level of pollution in Mitrovica, and surroundings area, soil has influenced effects to be present in crops and through them to human being.

Causes of an environmentally unsustainable development in Mitrovica:

- Maximum use of mineral based on the concept of "maximum use" not in the concept of "sustainable use".
- Processing of their irrational - many assets with low concentration and supports the contents are thrown as garbage. So the use of new technologies in future may be used as mines;
- Old technology which exploited mineral resources causes a high levels of pollution and inefficient use of mineral properties, eg. Emission of dust in a smelter "Trepca" has been higher than in Bulgarian smelter (Kcm) for 2 times and 60.3 times compared with Dutch (Budelco). Soil emissionsl, "Trepča" compared to two Foundries was higher for 5.3 and 89.3, zinc 1.2 times higher than in Bulgarian smelter and 118.5 times higher than Dutch smelter.
- Inappropriate location of industrial facilities in urban area with high concentration of population;

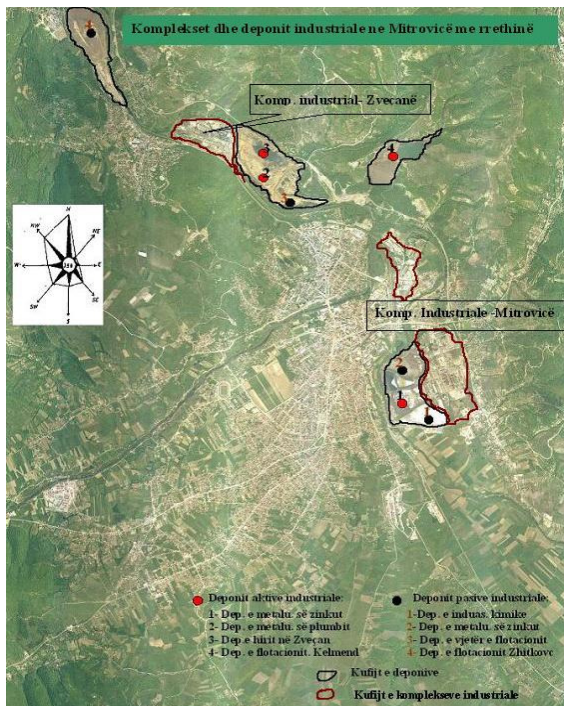

Figure 1. Position of pollutants to urban areas

2. CONSEQUENCES IN THE POPULATION

Negative consequences of environmental pollution more increase, even when considering the fact that the majority of the population of Mitrovica and surrounding (70% live in urban areas). Average values exceed MAV pollution: lead to

excesses was of 9.8 up to 80.2 times. This mean, 68 times cadmium up to, sulfur dioxide by 2.7 times, 2.2 times. Research on the blood lead level in the city of Mitrovica, after the war led by WHO in 1999, showed the same results to those of 80s and 90s century.

In July, 2004 the WHO has conducted a study on the concentration level of lead in blood in 58 cases in Mitrovica and Zvečan. From the samples taken showed that in 58.6% of cases of lead concentration has been on the MAV, while in 2006, 203 samples, 76.4% of cases were above this value **(66.4% of samples taken from children aged under 6)**.

As a result of such high level concentration of lead in blood, but also in the air of Mitrovica, some WHO's experts on Danish radio "Orjentering" recommended the evacuation of all residents of Mitrovica. For the negative effects of concentration of lead in Mitrovica and surroundings shows the writing published in the French weekly, in which all women who serve under KFOR in Mitrovica and Zvečan recommended that 2 years after the mission their should not be pregnant after that the mother who has previously been exposed to lead can be stored in the body of impurities, which can be transmitted and cause consequences for normal embryo development. Measure the same you who prefer males, but significantly shorter period of time - after 6 months.

"The order to halt reproduction" is given as a result of high levels of lead pollution in the area where French soldiers serving in KFOR within, which is calculated on polluted in Europe and the negative impact of lead on the next. Many studies show high correlation between lead and exhibit reproductive capabilities of men said reducing the number of sperm and the presentation of abnormal forms in spermogram. Long-term exposure to lead (independent of current level) can also reduce the sperm concentration, total sperm number and mobility, and perinatal exposure to low levels of lead (eg 14mg/dl) can increase the risk of low birth weight and premature birth

. In general, the children are the most in risk from those kind of polluters, so the percentage of deaths in the total mortality also shows the state of the environment in which children live. In 2004 in Mitrovica (the center of heavy industry) postnatal mortality accounted for 6.4% (2004) the total number of deaths, while Peja (center without polluting industries) 2.7% (2004). Also in Mitrovica to 9 years age group accounted for 7.6% (2004) of all the dead, while Peja the same age group accounted for 3.4% (2004) of all deaths. And many other diseases which are associated with environmental pollution are much frequented in Mitrovica and its surroundings. Thus, tumors that are most representative diseases, environmental pollution, are widespread. Almost every second resident of the sick from cancer in Kosovo comes from the region of Mitrovica (43.8%) more than ¼ (26.0%) of the problems associated with pregnancy, birth and abortion come from

Mitrovica in Kosovo and the surrounding area, every second abortion carried out in Kosovo in Mitrovica and the surrounding area (49.7%), while in terms of complicated births 89.7% of births in the Kosovo region of Mitrovica. These data refer to the situation of 2003 when half of the Mitrovica region accounted for 12.9% of the total population of Kosovo. Also, other diseases related to pollution in Mitrovica have high attendance, such as: kidney disease 24.3%, 19.8% infectious diseases, respiratory diseases 14.2%, 18.7% internal diseases, etc..

Also the analysis a lot of studies show that increased blood lead level of 10 to 20 mg / dl was followed by decrease of the intelligence quotients (IQ) to 2.6.

3.CONCLUSION

Impact of environmental pollution on the health of the population is negative. The future development of Mitrovica and surrounding area should be based on the current state of repair and improvement of environment-sustainable development. Eliminating or limiting and controlling the processes that threaten or degrade the environment are prerequisite for qualitative change and improve the environment and life of the population in this area. In the future activation of any unit or industrial building in Mitrovica, should be subject to ecological criteria for sustainable development, in order of that damaging effects of the yen as the smaller population. Also in the future Mitrovica's industry and economic development must orient in other activities, primarily in tourism, agriculture and services, while avoiding monosectorial development.

For a sustainable development of environmental elements (thus reduces the impacts to human resources) in the Mitrovica district should be taken the following measures:

- Completion of legal regulations for air quality management, water and soil according with EU Directives.
- Establish Monitoring System for air quality, water and soil.
- Reduction of releases and emissions of harmful substances in air, water and soil.
- Protection of surface and groundwater pollution.
- Construction of facilities for cleaning industrial wastewater and urban areas.
- Preventing further soil degradation from pollution, construction, urbanization, etc..
  - Establishing and implementing strict penalties for failure to "Environmental Criteria".
  - Activation of any unit or factory in Mitrovica, or in the surrounding territory, have "environmental compliance"

and take obligations to respect the regulations regarding environmental pollution.

- Integration of environmental protection in all sectors operating in the environment or dealing with, enabling the protection of the environment to be part of policies, development plans and sectoral programs.
- Application of the directive "polluter pays".

REFERENCES

- [1] Behrami. S. MSc, "Demographic, economic processes and environmental changes in Mitrovica and the surrounding area" Department of Geography/Mathematics and Natural Sciences, Pristina 2007.,
- [2] Draga N., Degradacija životne sredine u SAP Kosovo, Summary proceedings of the Congress of Geographers XIII of the SFRY, Kosovo Association of Geographers, Pristina, 1991.
- [3] S. Behrami, Ecological problems, consequences for population of Mitrovica, Kosovo Association of Geographers, Geographical Research 14, 2008 Pristina
- [4] Lead poisoning, Study in medicine case of surrounding environment, Agency for Toxic substances and Disease Registry, October 2000.
- [5] Knežević M., Simeunović R., Ekološki problemi Kosovske Mitrovice, Fizičko-geografski procesi na Kosovu i Metohiju III, Naučnoistraživački projekat, Priština, 1998.
- [6] Protect your children from lead poisoning, UESPA, public awareness campaigns, Prishtina, 2004.
- [7] Shllaku L., Environment in Kosovo ,development challenge or obstacle, Scientific conference, Sustainable development of technical-technological environment, Pristina, 2002.
- [8] The principles of sustainable development, Selected works by Gyula Ivan, The Balkan Trust for Democracy-BTD and the Regional Environmental Center, REC Field Office Kosovo, Pristina, 2005.
- [9] Preliminary results on achieved level of lead in blood in Mitrovica and Zvecan, World Health Organization-WHO, Mitrovica, 2004
- [10] The processed results of periodic reports on the framework, the ambulatory activity and morbidity recorded in

public health institutions in Kosovo, January-June 2003, National Institute of Public Health, Pristina, 2003.

[11] S. Behrami, F. Bajraktari, N. Zogaj, "Endangering the human resources of irrational exploitation of natural resources-Mitrovica's case" - The geographer's role in managing natural and human risks" .19-21 International Conference. November 2010. Tirana

AGEING MALE POPULATION IN SERBIA AND SLOVENIA FROM THREE PERSPECTIVES

Mirjana Devedžić*, Jelena Stojilković**

*Department of Geography, **Geographical Institute

University of Belgrade

Studentski Trg 3, 11000 Belgrade, Serbia

Tel: 381 63 720 17 10

e-mail: stojilkovicjelena@yahoo.com, mdedvedzic@gmail.com

ABSTRACT

The paper compares the aging of male population in Serbia and Slovenia, in the second half of the 20th century (period of coexistence and autonomy), on the basis of three criteria: the population older than 65 years, the population aged 70+ years and older than prospective population threshold. It is explored how the choice of indicators show difference in demographic aging in these countries, which are among the oldest in Europe, and changes in working age contingent that depend on the criteria used. The analysis is in function of redefining and sizing the age and demographic aging, which is increasingly present intention in the research of population aging, and can also serve as a guideline for the pension policy makers.

1 INTRODUCTION

For years, Serbia and Slovenia have been part of the common state - Yugoslavia, which was characterized by both economic and demographic asymmetries. Today's disparities in economic development and social ambient of the two countries may also be the factor that influenced differentiating demographic processes, including aging populations. Although often cited as the poles of certain demographic phenomena in the former Yugoslavia (especially Slovenia and Kosovo and Metohija), advanced and global aging population in the developed world ranked them among those with high proportion of elderly people, average and medial age, not only in Europe, but also in the world scale. In addition to aging, the secular decline of fertility, as the main cause of this process, it is also a common demographic characteristic of Serbia and Slovenia. Since longevity in Slovenia is increasing relatively rapidly compared with other developed countries and fertility is among the lowest in the world, the aging process is especially intensified (Sambt, Cok, 2007). Effects of age specific mortality and migration on population aging are

complex and distinctive in each country, so they are not part of analysis. The purpose of this study is to investigate the aging male population of Serbia and Slovenia in the second half of the 20th century, in order to identify trends, similarities and differences in tempo and intensity of this process. Namely, a large increase in elderly population prompted numerous studies, but more in the field of geriatrics and gerontology, while demography faces with large contrast between the growing interest for the study of aging and static concept of analysis. The latest research ideas presented by Scherbov and Sanderson (2005, 2007, 2008, 2010), who acquired a reputation by publishing papers in prestigious scientific journals such as *Nature* and *Science*, correct this mistake and introduce the new criteria and the basis for defining old age - the prospective age. Thanks to reduced mortality and increasing life expectancy of the elderly, the remaining years of life for many generations of formal elderly, especially "the youngest old," leaves opportunities for active and long-term quality life, which is not recognized as life of infirm people, or as different from the life style of those who are not recognized as old. In the new context, the people of the same age now and in the past are only formally the same age, while the same age are essentially those who have the same remained life expectancy.

Since each country has its own history of when people could be considered to be old, a history that could be different for men and women, and a history that depends on social and economic changes, public health improvements, and personal consumption choices we would be ignoring this facts by simply considering men and women old when they reach age 65 (Sanderson, Scherbov, 2008).

2 DATA AND METODOLOGY

We examine the analytical capabilities and functionality of several indicators of demographic aging, mostly percentage of elderly population, defined with different criteria. Male population is chosen because of shorter life expectancy and its lower participation in the old population. In the case of the female population, the differences in life expectancy between Serbia and Slovenia are much larger, and that will

produce differences in sizing of the old population by selected criteria to be higher. Variations and disparities in selected indicators of the male population better reflect the achievements of the very measures in the analysis. The majority of studies are dealing with women's aging, while the male population is rarely in the focus. We use three indicators in order to demonstrate aging patterns in two selected countries. The percentage of older than 65 (dependant population) is common in demographic analysis, but other two criteria, based on the proportion of male population older than 70 years and the new prospective age are product of the frequent observation coming from emergence to redefine old age. Prospective approach is different than chronological because it takes into account progress in longevity and increased life expectancy, whose influence on the aging of the population is ignored. From that aspect, aging of the population does not have the same intensity as it seems in the standard analysis. If fifty years ago, population older than 60 or 65 years was treated as elderly, given the increase in life expectancy in most developed countries, today such concept is not advisable. That is why the trend of increasing percentage of people over 65 (60) years is mathematically correct, but not biologically.

Using chronological age led us think that people of the same age in different years would behave similarly, but because of life expectancy increases there are aspects of behavior where this might not be the case (Sanderson, Scherbov, 2007). If the old age is defined as beginning when people are at ages where remaining life expectancy is 15 or fewer, as creators of prospective indicators suggested, it changes the size of the old population and the unfolding process of demographic aging. As the life expectancy at age of 65 for men in Slovenia is 3 years longer than in Serbia, prospective criteria could significantly affect the perception of differences of demographic aging in these countries. Prospective analysis is more complex than traditional demographic analysis and it requires life tables so we could determine prospective threshold, which varies across countries and has socio-historically background. Therefore, we used third, simpler criteria for the analysis of aging male population defined as new old age of 70 years, which relies on the nominal chronological years, but also recognizes the need for raising the age threshold, due to longer life and different lifestyle of current elderly population. The analysis is based on data for age and sex in census years after the Second World War for Slovenia and Serbia without Kosovo and Metohija. To define prospective age threshold we used complete life tables for the corresponding year. Old age dependency ratio was calculated for conventional and prospective criteria. Since the prospective criterion takes into account vitality of old population and active aging concept, economic aspect of the analysis was imposed so we observed changes in size of working age population. We redefined the "lower" limit for entrance in working age contingent, from previous 15 to 20 years old, because of changes in education structure in both countries, where most of the young in Slovenia continue their education at least through the secondary school and do

not actually enter the labour market until they reach the age of 20 (Redek et al., 2008).

3 RESULTS

The conventional criteria of demographic aging, proportion of male population over 65 years, shows that in early 1970s male population in Slovenia was older. After that, the difference is reduced, resulting in slowing of aging process in Slovenia, and its acceleration in Serbia. The most intensified aging of male population in both countries happened during 1991-2002. Given the similarity of inherited age structures in both countries (due to many years of common "demographic past," with the same generation notch and compensation periods), the differences evident in the last two censuses may be caused by changed age composition of the male population younger than 65 years, male immigration into labor force of Slovenia. Among foreign immigrants men prevailed with 70.4% (Source: Statistical Office of the Republic Slovenia). The same causes should be attributed to the changes suggested in the past, but as a result of population distribution within Yugoslavia.

Proportion of male population over 65 years						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Serbia	5.32	5.63	8.19	9.29	9.93	14.47
Slovenia	6.61	6.50	7.97	8.69	7.81	11.20
Proportion of male population over 70 years						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Serbia	2.92	3.41	4.35	6.61	5.43	8.69
Slovenia	4.04	3.88	4.38	5.52	4.68	6.81

Table1: Old male population of Serbia and Slovenia

A similar trend, but with larger fluctuations exist when it comes to people older than 70 years. The dimensions of aging men are with this criterion, however, reduced. On the other hand, the impact of mortality is greater, since it proportionally increases in those years. Therefore the difference between Serbia and Slovenia are less pronounced. Biological factors amplify their effects on mortality, although mortality of the older population and their life expectancy is not the same in both countries. This is best illustrated by prospective threshold formulated through biometric feature of the life tables.

Proportion of old male population based on prospective criteria						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Serbia	8.13	8.43	10.81	10.41	13.58	17.93
Slovenia	8.37	9.60	12.58	9.84	9.46	11.20

Table 2: Old male population based on prospective criteria

During the period, the age when the remaining years of life of men is under 15 varied. As expected prospective threshold is higher for Slovenia, due to higher living standards, especially evident today, and it is 3 years higher than in Serbia. However, the life expectancy of old men and their prospective threshold of the early 21st century did not significantly affected the proportion of the old male population in Slovenia. In contrast, the prospective increase in the threshold for women is far greater, and the differences between sexes are more pronounced than differences between the territories. Thus, the prospective threshold for female slovenian population was 70 years, 5 years more than for serbian. Although prospective concept should sublimate the socio-economic dimensions of mortality in certain countries, it is obvious that the biological factor are dominant. While proportion of elderly in Serbia is growing rapidly due to the low threshold for prospective age, in Slovenia has stagnated.

Regardless of the criteria used to demonstrate demographic aging, in the first two census years, 1953. and in 1961, Slovenia had an older male population. In 1971. trend leads to equalization in demographic aging of male population for both chronological indicators, a prospective criterion is further distinction for two populations. Since 1981, proportion of old male population based on prospective criteria has been declining. In the last decade of the 20th century begins the period where retrospective indicators in Serbia are in surpass compared with Slovenia's. Whether it comes to 65 + or 70 +, male population in Serbia is older. Immigration character of slovenian population caused rejuvenation of working age population. After 1991. thanks to the growing disproportion in favor of the prospective threshold of Slovenia, the aging male population in Serbia is more intense and the difference between the two countries are becoming bigger.

Old dependency ratio for men						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Serbia	9.50	9.61	13.62	15.31	15.77	23.39
Slovenia	12.22	18.09	15.19	14.77	12.47	17.03
Prospective old dependency ratio for men						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Serbia	15.30	15.11	19.00	17.49	22.87	30.70
Slovenia	15.99	18.09	23.97	17.05	15.53	17.03

Table 3: Old dependency ratio for men

Male labor force in the last half century was increasing in Serbia and Slovenia. However, projections show that the share of working age male contingent in the total male population will start to decline and in the next twenty years

could expect the same share as three decades ago. Unlike that period, population older than 65 years is much more numerous than population that will be entering working age, which is an acute problem of economies of all countries where the aging process is under way. Even more, prospective criterion becomes much more functional than classic, because it provides the basis for the activation of "younger elderly" population, to detect demographic reserve in the formal labor force aging population. Further increase in life expectancy of elderly in Serbia and Slovenia will change the current relations. "The total number of the dependent population, comprising of those under 15 years of age and those aged 65 or older, will steadily increase, because the increased share of the elderly will outweigh the decline of the young, dependent population. By 2050, the number of persons between 15 and 64 will be larger than the number of dependent persons by a mere 230 thousand" (Redek et al., 2008).

Proportion of working age male contingent						
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
<i>Serbia</i>	55.95	58.64	59.58	60.67	63.01	61.85
<i>Slovenia</i>	54.13	56.17	57.09	58.85	62.60	65.77

Table 4: Proportion of working age male contingent

Projected proportion of working age male contingent					
	2012	2017	2022	2027	2032
<i>Serbia</i>	63.2	61.84	59.84	59.45	59.54
<i>Slovenia</i>	67	64.85	61.97	59.89	58.33

Table 5: Projected proportion of working age male contingent

Given that the quality of life in old age is more important than length, and Madrid's action plan for active aging emphasize the new perspective of age is very useful indicator for the formulation of public policies. By incorporating prospective measure, we respect the needs of the elderly people to be participants in social events, rather than passive observers, and society should take advantage of resources and experience of the elderly, but also it could help to alleviate the economic problems of pressure on working age contingent and functioning pension system.

4 CONCLUSION

Redefining the age and demographic aging is definitely needed as it appears that current threshold of 65 becomes low in various areas of life. It depends on living standards and public health in different countries. In the case of Serbia and Slovenia, regardless of some common previous trends, asymmetry is evident. At the beginning of 21st century, the

most evident difference is in prospective criteria. In this comparison, it is obvious that Serbia is faced with more serious consequences of demographic aging than Slovenia. At the time when we can not reasonably expect the revitalization in number of births and thus rejuvenate of population, immigration and otherwise attractive treatment of the elderly can be crucial for the sustainability of economic systems. Parallel analysis of the demographic aging of the three criteria (three perspectives) makes it possible to comprehend how big the difference in the sizing of the process, but also give us different insight in this important issue that will shape future trends.

5 REFERENCES

1. SANDERSON, C. i W, S. SCHERBOV (2005), "Average remaining lifetimes can increase as human populations age", *Nature* 435(7043): 811–813.
2. SANDERSON, C. i W, S. SCHERBOV (2007), "A new perspective on population aging", *Demographic Research*, Vol. 16, article 2, pages 27–58
3. SANDERSON, C. i W, S. SCHERBOV (2008), "Rethinking age and ageing", *Population bulletin*, vol. 63, no 4
4. SANDERSON, C. i W, S. SCHERBOV (2010), "Remeasuring Aging", *Science*, Vol. 329 no. 5997 pp. 1287–1288
5. Sambt, J., & Čok, M. (2008). Demographic Pressure on the Public Pension System. *Informatica*, 32, 103–109
6. Savezni zavod za statistiku (1960). – Tablice mortaliteta 1952–1954 za FNRJ i narodne republike, Beograd: Savezni zavod za statistiku
7. Savezni zavod za statistiku (1968). – Tablice mortaliteta 1960–1962 za SFRJ i socijalističke republike, Beograd: Savezni zavod za statistiku
8. Savezni zavod za statistiku (1976). – Tablice mortaliteta 1970–1972, Beograd: Savezni zavod za statistiku
9. Savezni zavod za statistiku (1987). – Tablice mortaliteta za SFRJ Jugoslaviju, socijalističke republike i socijalističke autonomne pokrajine 1980–1982, Beograd: Savezni zavod za statistiku
10. Savezni zavod za statistiku (2002). – Tablice mortaliteta za SR Jugoslaviju, republike i pokrajine 1990–1992, Beograd: Savezni zavod za statistiku
11. Republički zavod za statistiku (2010). – Detaljne tablice mortaliteta za Republiku Srbiju, republike i pokrajine 2001–2003, Beograd: Republički zavod za statistiku
12. Savezni zavod za statistiku (1959) Popis stanovništva 1953. - vitalna i etnička obeležja, Beograd:
13. Savezni zavod za statistiku Savezni zavod za statistiku (1970) Popis stanovništva 1961. - vitalna i etnička i migraciona obeležja, Beograd: Savezni zavod za statistiku
14. Savezni zavod za statistiku (1974) Popis stanovništva 1971. - vitalna i etnička i migraciona obeležja, Beograd: Savezni zavod za statistiku
15. Savezni zavod za statistiku (1986) Popis stanovništva 1981. – stanovništvo u zemlji i inostranstvu prema godinama starosti i polu, Beograd: Savezni zavod za statistiku
16. Savezni zavod za statistiku (1995) Popis stanovništva 1991. – osnovni skupovi stanovništva u zemlji i inostranstvu, Beograd: Savezni zavod za statistiku
17. Savezni zavod za statistiku (2005) Popis stanovništva 2002. - osnovni skupovi stanovništva. Beograd: Republički zavod za statistiku, knjiga 16
18. Republički zavod za statistiku (2011), Projekcije radne snage 2010-2050, Beograd
19. Tjaša Redek, Polona Domadenik and Irena Ograjenšek (2008) - Slovenia and the challenge of the ageing population in New perspectives in longer working life, The Institute of Economics, Zagreb
20. http://www.oeaw.ac.at/vid/datasheet/download_2010_sht_ml, Vienna Institute of Demography
21. www.stat.si/doc/pub/rr816-2004/P-9/W09-01-02-EN.doc

DEMOGRAPHIC SITUATIONS BETWEEN THE POST-SOCIALIST SATELLITE STATES

Valentina Ferri, Anastasia Klimova, Giuseppe Lollo, Besiana Ninka

Dipartimento per lo studio delle Società mediterranee

University of Bari

P.zza Cesare Battisti 1, 70121 Bari, Italy

Tel: +39 3284670767

e-mail: valentina-ferri@hotmail.it

ABSTRACT

This paper aims to analyze the demographic situation of 28 countries that were included in the Soviet system before its collapse. Through a cluster analysis we analyze the seven groups of countries that have similar demographic situation. We also consider the economic and social contexts which can explain the similarities on the demographic behavior. But, as we can see, not in all cases the similar demographic situation can be explained from the economic and social point of view. Then we find out that lifestyle and in particular health condition influences much of demographic behavior. We have used data of 2007 from United Nations, World Bank and World Health Organization sources.

1 INTRODUCTION

With the present work the goal is to understand the motivations of some joint demographic characteristics of 28 countries that were part of the Soviet system before the collapse of the Berlin Wall, therefore we will carry out an analysis trying to understand which countries on this respect have common demographic characteristics since during the XXth century they have been related also by political issues.

2 METODOLOGY AND RESULTS

Through a cluster analysis, by entering some demographic key variables of these 28 countries, we will try to figure out if the countries which share similar demographic situations

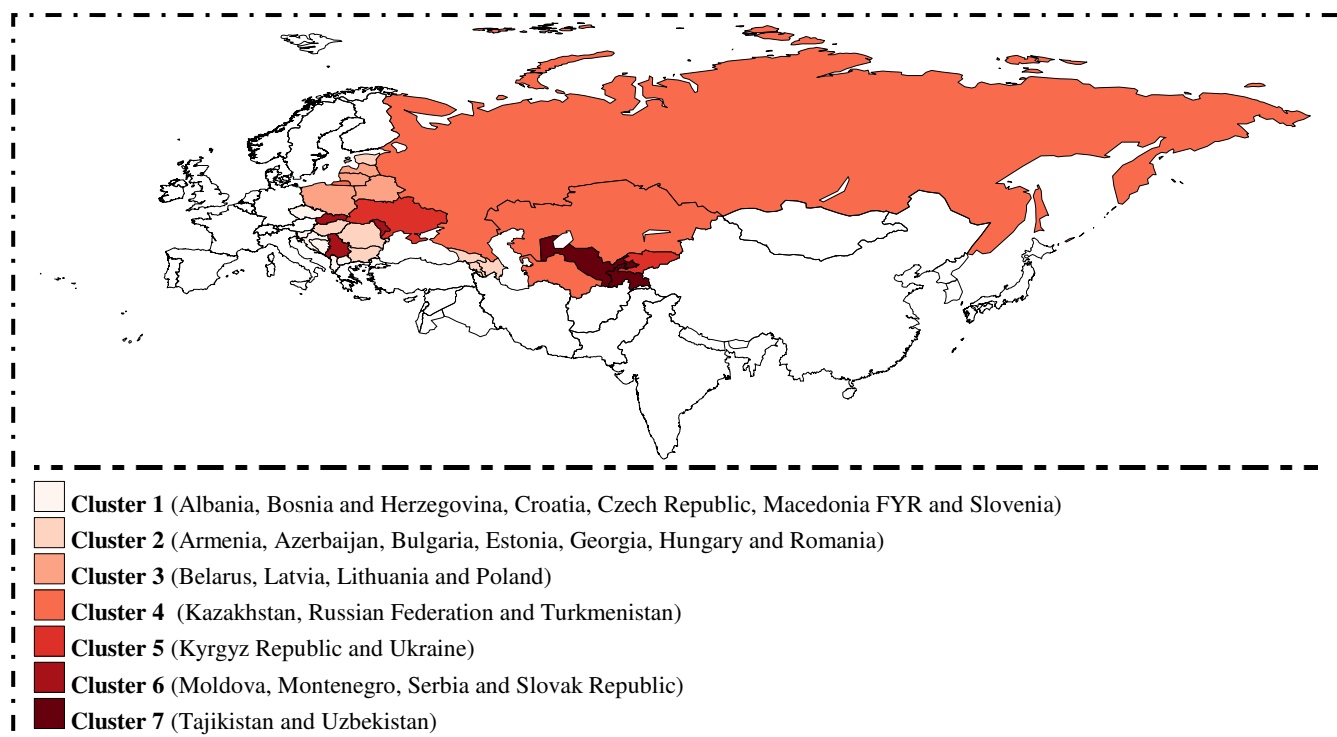

Fig. 1. Demographic features clusters, ward method, euclidean squared distance on UN, WHO, World Bank.

have also in common social and economic characteristics, or levels of mortality, fertility, fecundity are influenced also by certain habits and lifestyles.

We have chosen the Ward's method, gathering the countries which present the minimum variance within groups and the maximum variance between groups. We have taken into consideration these purely demographic variables: life expectancy, infant mortality, teen fertility, birth rate, mortality rate, probability of dying between 15 and 60 years, total fertility rate.

2.1 Cluster 1

[Albania, Bosnia- Herzegovina, Croatia, Czech Rep., Macedonia and Slovenia]

This first group of the cluster analysis consists of countries which present the best demographic conditions among the 28 countries taken into consideration, those whose life expectancy is above 74 years old, up to 79 years old in Slovenia which represent the closest to Western Europe life expectancy value. In this group is more heterogeneous the infant mortality rate. In fact, although Albania presents values that is in some way quite close to European levels, Albanian infant mortality is the highest value among the other countries in the cluster. With regard to the economic and social characteristics of this group, Albania presents the lowest per capita GDP followed by Macedonia. Questioning from the hygienic sanitary point of view, it seems that the incidence of tuberculosis between about 8/100.000 people in Slovenia and 51 to 100.000 in Macedonia are however quite acceptable levels compared to other States considered, such as the Caucasian Republics. The schooling index among the 28 countries is the lowest for Bosnia and Macedonia, probably due to war conflict problems, while Slovenia, as it is confirmed by the Human Development Index, has the highest level of schooling and a HDI of 0,929. These makes Slovenia the most virtuous country in terms of economic and social development. All the countries that belong to this cluster are fairly homogeneous in terms of Human Development, but are not virtuous on health expenditure. They present a share of health expenditure on GDP of 3.8% and 6.8% and in Czech Republic it reaches even the 10% of GDP. Furthermore, in these countries the rural population presents 25 to 50% of the population and the most urbanized countries are Czech Republic and Macedonia. This first group presents quite different socio-economic conditions, but has similar demographic behaviour. Probably, these group of countries will present common habits and lifestyles in order to have similar demographic behaviour. Except Slovenia and Croatia, the use of alcohol seems to be quite in low levels and there is also a low incidence of cardiovascular or cancers diseases in these countries compared to the 28 countries analysed. Moreover, in 2000 in Albania, 39% of population older than 15 years was a current smoker and in Bosnia and Herzegovina 37.6% in 2002.

2.2 Cluster 2

[Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Estonia, Georgia, Hungary and Romania]

The second cluster is quite mixed from the territorial point of view. It presents either countries closer to Western Europe and countries neighbouring Asia. From the demographic point of view, Azerbaijan presents the lowest life expectancy and the highest infant mortality rate, but at the same time it presents also the highest fertility and birth rates. Georgia and Bulgaria instead have a high level of pregnancies in women under 15 years old. Estonia is characterized by a high mortality rate.

From the social and economic point of view, the Armenian and Georgian GDP per-capita is extremely low and it can be supposed that these countries also presents problematic standards of living. Only Hungary and Estonia have high per capita GDP levels, about five times higher than the other countries of the cluster, but they present similar demographic situation. In this group of countries, health expenditures varies between 4 and 8% as a share of GDP. Also, Estonia presents the highest HIV level among the 28 countries with 1,2% of the population between 15 and 49 years old infected, instead of Romania which population has a very high incidence in Tuberculosis disease. The high infant mortality in Azerbaijan can be explained because of poor immunization of children for pertussis and diphtheria tetanus diseases and the precarious sanitary conditions. Even Romania has not easiness hygienic conditions. Observing the human development index, Georgia is the most problematic country, but the level of education remains standard for all the countries in the cluster. The rural population presents between 30 and 50% of overall population. As we can see, each of the countries in this cluster has a certain heterogeneity in economic and social terms which leads to a drop of life expectancy and demographic conditions. These characteristic of the second group, therefore, are not exactly the worst.

2.3 Cluster 3

[Belarus, Latvia, Lithuania and Poland]

The third cluster consists of four countries which presents relatively homogeneous characteristics: fertility rates close enough to the old Europe, but at the same time very high mortality and infant mortality rates and teen pregnancy rates ranging from 14 in Poland to 21 women/1000 aged 15 to 19 years old in Belarus.

These countries, except Belarus, have the highest gross domestic product per capita among the 28 countries, but this does not make this group the most virtuous one in demographic terms. Almost all the countries have an expenditure on health as a share of GDP at 6%, a low

incidence of population with tuberculosis and HIV and more than 95% of children aged 15 to 23 months are vaccinee against the diphtheria, pertussis and tetanus diseases. The countries of this cluster are fairly homogeneous if we consider the Human Development. Also the sanitary conditions are quite similar between countries and they do not show problematic issues, except Latvia, which apparently does not have adequate sanitary hygienic condition. The rural population ranges from approximately 27% of Belarus to 38% of Poland. The above mentioned features would not let think of serious demographic conditions, however, these countries are part of the third cluster. Analyzing the causes of mortality among the 28 countries, the third cluster's countries are characterized by a high incidence of tumours. Moreover, considering all the 28 countries, Estonia has the highest rate of alcoholism. Each person over 15 years old drinks on average 16.2 litres of pure alcohol per year and 30% of population smokes.

2.4 Cluster 4

[Kazakhstan, Russian Federation and Turkmenistan]

It is not surprising that Russia is present in the fourth cluster and associated with other two Caucasian Republics, since there are numerous characteristics in common with Turkmenistan and Kazakhstan. If we consider the infant mortality, TFT and the natality rates, Russia could be associated to the European countries, but for the mortality rate and the probability of death in between 15-60 years old, and therefore for the life expectancy, these levels are far away from being compared with the levels of Western European countries. In fact a problem of Russia's population is the decline at a 0,5% annual rate approximately.

Among the 28 countries, Russia appears to have the highest GDP levels, Kazakhstan and Turkmenistan are ranked to the twenty-third and tenth place. If we consider the gross domestic product per capita it goes from 2,544 of Turkmenistan in \$6,771 of Kazakhstan to 9,146 in Russia. Since the economic conditions are quite different it is therefore, necessary to understand the reasons of this association in demographic terms.

The mortality rate is representative enough, approximately 15 per 1000 and the probability of death between 15-60 years old for 2007 in Russia is the highest of all the 28 countries. Expenditures in health care in Russia that is, however, on average between 28 countries, while in the other two countries much more below. Even more, in Russia the incidence of HIV is among the highest (second place), while tuberculosis is greater in Kazakhstan. The human development index and level of education are in the norm. The rural population is about 27% in Russia, while 42.34% 51.82% in Kazakhstan and in Turkmenistan. Among the other republics in the Caucasus there are poor sanitary conditions than in other countries, and Russia itself.

So among the elements that could have had these three countries in common are extremely high levels of cardiovascular disease and diabetes that affect the men, that are the highest among the 28 countries, probably caused by unhealthy lifestyle that include extra high usage of alcohol in Russia, that is more than 11.0 liters for person over 15 years old in a year. In this country is so high the percentage of smokers, in 2004 current smokers were 35.8% of population more older than 15 years. Moreover, the data demonstrate a high number of suicides in Russia.

2.5 Cluster 5

[Kyrgyz Republic and Ukraine]

The fifth cluster consists of only two countries and as usual, we observe the principal key features from the demographic point of view: the Kyrgyzstan has a high level of infant mortality, a high level of fertility adolescence, the highest level among the 28 countries of TFT of 2.7 children per woman, 63.8% of rural population, and both: birth rate and the probability of dying between 15 and 60 years old are very high. Ukraine has the highest mortality rate among the 28 countries in total, and the birth rate as well is very high. Both countries have a high probability of dying between 15 and 60 years old, while in terms of gross domestic product per capita, are placed in a location not too low compared with the 28 countries. From the health point of view there are fairly high levels of HIV in Ukraine and of tuberculosis in Kyrgyzstan and both countries have a human development index among the lowest. As in the previous cluster, numerous people are dying from cardiovascular disease. So in this case as well, the spread of HIV and Tuberculosis proves that there are problems of access to medical prevention and care, which is not necessarily due to issues of poverty, but probably also to matters of habit.

2.6 Cluster 6

[Moldova, Montenegro, Serbia and Slovak Republic]

In the sixth group Moldova presents the worst situation among the four countries from the demographic point of view. It could be claimed analyzing the infant mortality, but also considering the teenage pregnancies, which amounts to approximately 35 per thousand, although in Montenegro there is a higher probability of dying between 15 and 60 years old. Both, the human development index and the level of schooling remain on the average, and the portion of the rural population is quite high: ranging from 40 to 60%. Moldova also presents very high levels on both: tuberculosis and HIV, though the expenditure on health in the four states stands at around 7 to 10%. With regard to the GDP of these countries, Montenegro is the country with the lowest among 28 countries and Moldova in the ranking comes shortly after.

2.7 Cluster 7

[Tajikistan and Uzbekistan]

The seventh cluster consists of two Caucasian republics, of which the first has about 74% of rural population and the other 63% , and they are the only ones among the 28 countries, with Kyrgyzstan, which have the percentage of rural population over the 60% of all population. They also present the lowest levels of human development (Tajikistan is the lowest ever). From the demographic point of view the infant mortality rate is veryhigh, respectively 56.6 and 35.6 per thousand, and the surprising TFT values: 3.48 and 2.55. Life expectancy is among the 66 and 67 years old. The Tajikistan also has a high level of tuberculosis, a disease that is eradicated from different years in Western Europe, Uzbekistan presents a very high level of cardiovascular disease. Tajikistan's gross domestic product is the second lowest, while Uzbekistan is the thirteenth. The gross domestic product per capita, which represents the standard of living are the first and the third lowest of 28 countries, respectively around 552 and 830 dollars. Analyzing the hygienic conditions, is astonishing that only 70% of Tajikistan's population has running water.

3 CONCLUSION

According the results of this work, the clusters formed on life expectancy, infant mortality, teen fertility, birth rate, mortality rate, probability of dying between 15 and 60 years, have shown the amazing results. In fact, the distribution of some countries in the clusters, taking into account the level of development and GDP, is unexpected. To explain these results reason we have investigated economic and social issues, discovering that not only poverty leads to social inequality, education, and therefore to such consequences as teen pregnancy early deaths for sanitation conditions that result not sufficient in some clusters. We have also developed the connection between the lifestyle of the richest countries that are influencing the demographic situation, that for Russia might be the high level of alcohol consumption or countries in which there is a culmination of some disease such as tuberculosis, that may be explained by the collapse of the Soviet regime, after which there was less vaccination provided and in less organized way.

In conclusion, to explain the demographic situation are involved not only economic issues but also many other factors such as social situations, habits and the common past that can make economically strong countries weak from demographic point of view.

References

[1] E. M. Andreev, V. A. Biryukov and K. Ju. Shaburov, Life expectancy in the former USSR and mortality

dynamics by cause of death: Regional aspects, *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, Volume 10, Number 3, 275-285.

- [2] C. Colasanto, Tbc: in Italia dai Paesi dell'Est, *Salute 24 (il sole 24 ore)*, 27/10/2008.
- [3] N. S. Gavrilova, L. A. Gavrilov, Rapidly Aging Populations: Russia/Eastern Europe, in: *P. Uhlenberg (Editor), International Handbook of the Demography of Aging*, New York: Springer-Verlag, 2009,p.113-131.
- [4] G . Gulis , BC. Kross, Drinking water, mortality, and life expectancy: an assessment of the east-west mortality gap in Europe, *Cent Eur J Public Health*. 1999 Nov; 7(4):191-6.
- [5] M. Krzyzanowski, M. Bobak, East-West mortality gap and environment, *The Lancet*, 25 October 1997, Volume 350, Issue 9086.
- [6] L. Menchini, L. Tiberti, Tendenze nelle diseguglianze distributive nei paesi dell'Europa orientale e dell'ex-URSS dall'inizio della transizione alla crisi economica globale, in *Jura Gentium - Rivista di filosofia del diritto internazionale e della politica globale*, 2010.
- [7] M. Nuti, The Former Soviet Union after Dis-integration and Transition, *TIGER Working Paper Series, No. 117, Transformation, Integration and Globalization Economic Research*, 2010, Varsavia.
- [8] UNICEF, Child Well-Being at a Crossroads: Evolving challenges in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, *Innocenti Social Monitor, UNICEF Innocenti Research Centre*, 2009, Firenze.
- [9] C.R. Vitek, M. Wharton, Diphtheria in the Former Soviet Union: Reemergence of a Pandemic Disease, *Centers for Disease Control and Prevention, Atlanta, Georgia*, 1998, USA.
- [10] World Bank, Making Transition Work for Everyone: Poverty and inequality in Europe and Central Asia, *World Bank 2000*, Washington DC.
- [11] World Bank, Reducing Poverty through Growth and Social Policy Reform in Russia, *World Bank 2005*, Washington DC.

SLOVENIAN YOUNG RESEARCHERS AND THE ISSUE OF BRAIN DRAIN: SOME EMPIRICAL EVIDENCE

Irena Ograjenšek, Polona Domadenik, Tjaša Redek, Jože Sambt, Katarina Katja Mihelič

University of Ljubljana, Faculty of Economics

Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenia

Tel: +386 1 5892 400; Fax: +386 1 5892 698

e-mail: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si, polona.domadenik@ef.uni-lj.si, tjasa.redek@ef.uni-lj.si;

joze.sambt@ef.uni-lj.si; katja.mihelic@ef.uni-lj.si

ABSTRACT

This paper explores the issue of brain drain among a highly specific group of young skilled professionals in Slovenia: those young researchers who have been included in the national Young Researchers Funding Scheme and the Young Researchers for the Economy Funding Scheme. The key research question is whether Slovenia de facto invests in knowledge to facilitate its future growth or does it simply raise a cadre of highly qualified young people who, upon graduation, decide to pursue a career path abroad? Using qualitative and quantitative methodology on a sample of the past and current participants in both national funding schemes we search for an answer by examining the education and career paths of the young Slovenian researchers, their domestic and foreign educational and work experience, as well as the pull and push factors influencing their decision to study and/or work abroad.

1 THE CONCEPT OF BRAIN DRAIN

Migration, both internal and international, is an old phenomenon, historically related to relative and absolute deprivation.

According to Stark and Taylor [1] it is primarily international migration that improves the relative income position of households and decreases their relative deprivation. Also, households normally 'choose' to send abroad those with most likelihood for success to tackle this demanding task.

Although historically migration woke the interest of economists already in the mercantilist age, the concept of brain drain became more important and consequently more discussed only in the past forty years.

Looking back to the mercantilist age, LaHaye [2] explains that 'export of skilled labour' was not allowed, not even within the empire to colonies, because it might have had caused additional competition, undesired by the countries striving for higher export prices and low imports.

Later on, the importance of migration, along with the related concept of human capital, was acknowledged by the likes of Petty, Smith, Roscher, Say and others. Petty [3] claims that if domestically inferior conditions lead to lower productivity of an Irishman, why shouldn't he migrate to England? That would increase his productivity and his pay. On the other hand, England would also have the benefit of a higher GDP. Thus, England should not battle the Irish, but should rather stimulate their 'import' given how beneficial it could be for the English economy.

The rise of the marginalist economic thought led to the loss of interest in macroeconomic problems until the Great Depression stimulated the opposite: re-emergence of growth and development theory. According to Brandt [4] emigration of highly skilled people was relatively rare prior to World War II. After it, however, the change in development patterns with increased role of technology and knowledge, as well as social and political changes increased the number of highly skilled professionals seeking better opportunities abroad. Consequently, in the second half of the 20th century the concept of **brain drain** started to gain attention.

The interest in brain drain was additionally raised by the development economics focusing on the relationship between the developed North and the less developed South [5]. Among other elements, the development economics also examined the impact of brain drain on economic development of the poor.

The term 'brain drain' was officially used for the first time in the publication *Emmigration of Scientists from the United Kingdom*, prepared by the British Royal Society in 1963 [4]. In the past four decades the concept got developed and analyzed from the viewpoint of various differing broader theoretical frameworks.

In the 1950s the focus was on education and welfare and the analysis of brain drain referred mainly to developed countries. Since the 1960s economic theory started to assign great importance to human capital in terms of economic growth. Therefore, brain drain became of interest also in less developed countries. The analysis today focuses primarily

on the relationship between human capital and technological progress. Both brain drain and brain gain are an important consideration, one for developing and the other for developed countries.

Baruch et al. [6] claim that migration can be explained only by incorporating a broad set of factors on an individual, organizational and national level. Economic, social and legal aspects are important when an individual is deciding whether to stay abroad or return home, but the decision is always made by the individual and depends primarily on his or her ability to improve living conditions or to find new career opportunities.

Brain drain is caused by two broader groups of elements: push and pull factors. Push factors normally refer to poor conditions in the home economy (for example unemployment, low wages, lack of career development opportunities, political conflict and other), while good or at least neutral conditions in the potential host economy can work as pull factors. For a more detailed migration theory analysis refer to Massey et al. [7].

2 BRAIN DRAIN AMONG ACADEMICS AND RESEARCHERS: LITERATURE OVERVIEW

Brain drain among academics and researchers is becoming more prominent in the literature, given the importance of these profiles from the perspective of new knowledge creation, technological advances and human capital stock creation/enlargement in the economy. Losing these highly skilled professionals is a double loss for any economy as (1) normally the economy invested a significant amount of resources into their education and training, and (2), the economy loses their creative potential and output. This, in the longer run, leads to the economy's lower competitiveness and growth.

There exist several possible career paths of a postgraduate student after finishing his or her PhD studies. The individual can decide to pursue his or her career in the research sphere or elsewhere, possibly even in the public administration, which leads to a completely different than originally anticipated career focus. In this case - in case of exit from the realm of research - it would make sense to speak about **brain waste** (in form of irrational use of human potential of such individuals who are normally significantly too skilled for the requirements of typical non-creative jobs, for example those involving average public administration tasks).

However, an individual can also continue his or her career in research. If so, then employment is possible at the university, in other public research institutions, in a company (provided his or her skills are required), or in pursuit of a career of an independent researcher and/or consultant.

Often, one also considers a research career abroad. If the leave of the home country (i.e. country of origin) is permanent, this is a case of **brain drain**, the undesired result. For the host state, **brain gain** is the result. Less problematic than brain drain from the viewpoint of the home country are the options **brain exchange** and **brain circulation**.

The causes of brain drain among researchers are similar to those discussed in the previous section. They can also be divided into push and pull ones, although Kazlauskienė and Rinkevičius [8] claim that pull factors weigh more for highly skilled in comparison with other profiles.

Tansel and Guengoer [9] analyze the desire of Turkish students to return home after studying abroad in a standard pull/push framework. Among pull factors, they focus on higher income, better career opportunities, better work environment, more job openings for a specific profile, better social and cultural environment, proximity of important research and innovation centres, the desires of a partner to return home or stay abroad, better educational possibilities for children, need to finish work in progress (projects). Push factors, that are relevant, are besides the opposites of those listed in the previous sentence as pull factors in the host country also the lack of financial resources to start own company, bureaucracy and inefficiency, political pressure, lack of social security, economic instability and uncertainty.

Schiff [10] analyzes brain drain among highly educated individuals in a small country. He claims that the decision of an individual is influenced by a number of economic and other elements, both pull factors in the potential host, and push factors in the domestic economy, as well as cultural and geographic distance. His empirical model uses GDP per capita, geographical distance, ethnic variety and socio-political environment in home economy and the size of a country as a proxy for its openness (a small country should normally be more open) as explanatory variables for emigration. The results show that it is the small countries that are more prone to losing human potential. Two explanations are possible: (1) smaller countries have smaller labour markets and offer less prosperous opportunities for highly skilled and (2) smaller countries are more open.

Kurka et al. [10] focus on the mobility of academics and researchers in Austria. Besides the often mentioned factors of income and promotion, authors add other relevant factors such as good working conditions or motivation to work with highly renowned scientists in the chosen area of specialization. Another important push element is the potential to return home later and have better job opportunities. Mediating factors are also added. These are elements that are neither push or pull factors, but nonetheless affect individual's decision to stay abroad or return home. Among these timing, lifestyle and application

procedure (e.g. residential permit application procedure, work permit application procedure) are mentioned.

In sum, similar push and pull factors are at work both for the brain drain of the skilled and non-skilled although the magnitude of their influence might be different.

3 BRAIN DRAIN AMONG YOUNG RESEARCHERS IN SLOVENIA

3.1 Methodology

When researching brain drain among the young researchers in Slovenia the key research question is whether Slovenia de facto invests in knowledge to facilitate its future growth or does it simply raise a cadre of highly qualified young people who, upon graduation, decide to pursue a career path abroad? To find the relevant answers, we used qualitative methodology in form of focus groups and individual in-depth interviews, followed up by a structured on-line survey.

The target population consisted of the current and former participants (graduates) of the national *Young Researchers Programme (YRP)* launched in 1985 and *Young Researchers for the Economy Programme (YREP)* launched in 2001. Both programmes are financed by the government and in both programmes young researchers are nurtured throughout the process of obtaining their master and/or PhD titles.

In the framework of the YRP programme, the contract binds the young researcher, the host institution (academic or pure research one) and the government. In case of the YREP programme, there are two host institutions – the academic or pure research one and the company.

Up until 2008 the total of 5,060 young researchers successfully concluded the programme (with a yearly average of 220). Annually, about 1,200 young researchers actively participate in the programme. Our total population of young researchers thus consisted of some 7,000 units.

The database of the young researchers for the economy included 637 units at the end of 2008. Taking into account those whose applications were successful in 2009 and 2009, our total population of young researchers for the economy consisted of some 700 units.

With the focus groups and individual interviews we managed to account for 1 % of the total population of 7,700 units (researchers from both national funding schemes). In the respondent selection process we carefully balanced the ratios among young researchers and young researchers for the economy, current participants and graduates of both schemes, as well as research focus (natural sciences vs. social sciences vs. humanities, etc.) to account for all relevant subgroups.

Our online survey was based on a convenience sample of

959 units (12.45 % of the total population). Contrary to the approach used in the previous studies where young researchers and young researchers for the economy were targeted through organizations in which they were employed at the time and their migration patterns were the primary focus of research, we targeted them directly and also addressed issues of motivation to participate in the programme, satisfaction (with the programme in general, programme management in particular, employer(s), mentorship, research network, etc.), pull and push factors influencing their decision to migrate, preferred forms of migration, etc. Where possible, we also analyzed transition of these two groups of researchers from academic to nonacademic working environment within the country.

All of these issues helped us to understand education and career paths of the young Slovenian researchers, their domestic and foreign educational and work experience, as well as the pull and push factors influencing their decision to study and/or work abroad.

3.2 Overview of Findings

Following from our data analysis, the answer to our key research question (whether Slovenia de facto invests in knowledge to facilitate its future growth or whether it simply raise a cadre of highly qualified young people who, upon graduation, decide to pursue a career path abroad) is negative. While young researchers regardless of their background (natural sciences, social sciences and humanities) all acknowledge the importance of spending some time abroad to gather new experiences and obtain new research insights, they prefer short-term exchange programmes to a (quazi-)permanent exit (according to the 2010 data only 1.2 % of young researchers were permanently living and working abroad; 37 % of them graduates of natural sciences, 29 % graduates of engineering and construction, followed by 18 % share of humanities graduates). One of the reasons for such a state of affairs is best illustrated with words of one of our interviewees: “Once you shut the door behind you it never ever reopens, regardless of the quality of one’s scientific references accumulated abroad.” In other words, in Slovenia it is very difficult to negotiate the re-entry into the academic and research community once one leaves it and that leave has been communicated as being of a permanent nature.

A certain degree of loyalty could be established when analyzing employment of both programmes’ graduates after the programme completion: more than 60% remained employed in the research institution or the company which hosted them during their training.

When analysing pull and push factors influencing the decision to migrate or not to migrate, quality of life in Slovenia was recognized as a major pull factor; especially in combination with the needs and wishes of young researchers’ partner and children. Strong motivators to stay

are also credibility, strong research orientation, international involvement and guidance of the thesis supervisor, as well as young researcher's level of integration into an existing project group.

Among the push factors, we surprisingly identified gender and age issues: gender of young researchers and age of the thesis supervisor play an important role. Young female researchers often feel they would find it less difficult to gain acknowledgment of their scientific efforts abroad and might decide to pursue that path. And, according to our investigation, the age of the thesis supervisor might have a negative impact on both quality of research and research results dissemination.

Apart from gender of young researchers and age of the thesis supervisor, advisor's research excellence and support as well as the nature and level of involvement of a young researcher in project work at the home institution also importantly influence his/her research excellence.

Phenomena such as brain exchange and brain circulation were identified as the most popular form of actual and potential short-term outflow in the population of young researchers within both financing schemes. Such outflow from the country is actually generating positive results in long term for both, an individual researcher and a country, since it creates and enhances international research networks and ensures the involvement of Slovenian researchers in international research projects without psychological stress of researchers and their families associated with long term or even permanent emigration.

To sum up, at least in the short term, there is no reason to anticipate a major brain drain among the group of Slovenian young researchers and young researchers for the economy. Consequently, the Slovenian research potential is – at least for the time being – not endangered by brain drain. What worries us, however, is the fact that so many graduates of the YRP and YREP programme exit the scientific sphere and look for jobs in the public sector, as local or national government officials. According to our data analysis a good tenth (12.0 %) of the YRP graduates migrates from the research environment to public administration; results are similar for the YREP graduates. For some reason, graduates of natural sciences (with 5.7 %) and biotechnology (with 7.2 %) seem to be more prone to change to the public sector than graduates of social sciences and humanities (5.2 %).

4 CONCLUSION

The basic finding of our study is that the potential brain drain for a segment of young researchers and young researchers for the economy is negligible in size and as such it creates no need for immediate concern. In other words: both funding schemes have so far not been investing into a systematic education of highly skilled young professionals,

who, upon their graduation, would seek employment abroad due to the lack of suitable jobs in our country.

However, within our project we also analyzed the actual and potential brain drain of young researchers and young researchers for the economy from academic to non-academic working environment within the country. Findings based on this part of the analysis are crucial for key economic policy makers, and unfortunately very worrying: the actual and potential brain drain of young researchers and young researchers for the economy to non-academic working environment within the country is a phenomenon which is not negligible. Substantial brain waste is generated by migration of young researchers from both schemes from the academic (research) environment to public administration.

References

- [1] Stark, O. and Taylor, J. E. (1989) Relative Deprivation and International Migration, *Demography*, 26(1): 1-14.
- [2] LaHaye, L. (1993): Mercantilism, *The concise encyclopedia of economics*.
- [3] Vinokur, A. (2006): Brain Migration Revisited, *Globalization, Societies and Education*, 4(1): 7-24.
- [4] Brandi, C. M. (2001) The Evolution in Theories of the Brain Drain and the Migration of Skilled Personnel, <http://www.irpps.cnr.it/sito/download/the%20evolution%20study.pdf> [Accessed 7.4.2007]
- [5] Giannoccolo, P. (2006): Brain Drain. A Survey of the Literature, Department of Statistics, University of Milano - Bicocca and Department of Economics, University of Bologna, <http://www.statistica.unimib.it/utenti/WorkingPapers/WorkingPapers/20060302.pdf> [Accessed 9.4.2009]
- [6] Baruch, Y.; Budhwar, P. S. and Khatri, N. (2007): Brain Drain: Inclination to Stay Abroad after Studies, *Journal of World Business*, 42(1): 99-112.
- [7] Massey, D. S.; Arango, J.; Hugo, G.; Kouaouchi, A.; Pellegrino, A. and Taylor, J. (1998): *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of Millenium*. Oxford University Press.
- [8] Kazlauskienė, A. and Rinkevičius, L. (2006): Lithuanian Brain Drain: Push and Pull Factors, *Engineering Economics*, 1(46):27-37.
- [9] Tansel, A. and Guengoer, N. D. (2003): Brain Drain from Turkey: Survey Evidence of Student Non-Return, *Career Development International*, 8(2): 52-69.
- [10] Schiff, M. (2008): Brain Drain and Its Determinants: A Major Issue for Small States, *IZA Discussion Paper No. 3398*, <http://ftp.iza.org/dp3398.pdf> [Accessed 5.4.2009]
- [11] Kurka, B.; Trippel, M. and Maier, G. (2008) Understanding Scientific Mobility: Characteristics, Location Decisions, and Knowledge Circulation. A Case Study of Internationally Mobile Austrian Scientists and Researchers, DYNREG Working Papers: Dynamic Regions in a Knowledge-driven Global Economy. Lessons and policy implications for the EU.

ARE WE WITNESSING A NEW BABY BOOM IN SLOVENIA?

Jože Sambt, Iztok Žilnik

Faculty of Economics, University of Ljubljana
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenia
Tel: +386 1 5892630; fax: +386 1 5892698
e-mail: joze.sambt@ef.uni-lj.si

SUMMARY

In the past several years in Slovenia we have witnessed fairly strong fertility recovery. Total fertility rate (TFR) increased from 1.20 in 2003 to 1.53 in 2008, whereas in the same period the number of newborns increased from 17.321 to 21.817. The public has become enthusiastic about this phenomenon, sometimes even calling it the new baby boom. In the article, we emphasize that TFR and the number of births are not appropriate indicators for describing fertility trends. When women postpone births until they are older, the tempo effect can seriously distort actual fertility levels (quantum). We use Bongaarts-Feeney method to calculate adjusted TFR. The results reveal that the adjusted TFR has never fallen below 1.56 in Slovenia. However, despite this good news, we should not be too optimistic that the steeply increasing trend of period TFR from the last several years will continue. The positive trend of the adjusted TFR is only modest.

1 INTRODUCTION

In 1981 the period total fertility rate (TFR) dropped below 2.1, a margin that represents the replacement fertility rate for developed countries.¹ The TFR then continued to decline until 2003, when it reached just 1.2 births per woman [1]. In 2003 just 17,321 children were born, whereas in 1979 that figure was 30,604 [2].

The current generation, whose numbers are almost half those of their parents' generations, will determine fertility levels over the coming two to three decades. Although population projections assume that TFR will moderately increase in the future, the absolute number of births will still decline considerably because there will be fewer women of reproductive age. These generations will also enter the labour market, and those of the numerous baby-boom generation born after World War II will pass from the labour market into retirement. Combined with increasing longevity, this will lead to significant population aging.

---

¹ Populations with fertility lower than this replacement level will shrink in the long run, assuming that there is no constant flow of immigrants.

Although scholars have studied these processes for decades, they have only recently received broader attention. The economic impact of the aging population has aroused general awareness and concern about population aging. Nearly all European countries are facing the strong pressures of this process on the sustainability of their public systems. Low fertility over the past several decades is an important element of that public pressure, and therefore it has attracted public attention.

In the past several years we have witnessed a fairly strong increase in fertility in Slovenia. Total fertility rate increased from 1.20 in 2003 to 1.53 in 2008, whereas in the same period the number of newborns increased from 17.321 to 21.817. By 2010 there was a slight further increase in TFR to 1.57 and in number of births to 22.343.

The public has become very enthusiastic about this increase, sometimes even calling it the new baby boom. There is optimism that a steep upward trend in fertility will continue into the future. There are even hopes that this will reduce or even stop the aging population and related pressures on the sustainability of public systems. It has been shown, however, that even a strong increase in fertility would only moderately alleviate population aging and its effects in Slovenia over the coming several decades [3, 4].

In this article we discuss why the number of newborns and the period TFR are not appropriate measures for analyzing fertility trends and how to improve the TFR indicator to become more suitable for that purpose.

2 LOW FERTILITY LEVELS

In the 1990s there were increasing worries related to fertility declining to very low levels in an increasing number of countries [5]. The label 'lowest-low fertility' was introduced for TFRs less than 1.3 [6]. A large body of literature followed that tried to identify causes of this new phenomenon. Authors listed numerous causes for lowest-low fertility and searched for regional patterns [7]. Some of them warned about possible nonlinearity in fertility decline – once fertility falls below a certain level, it might be difficult to reverse this regime change, as it might become a self-reinforcing process. This hypothesis is known as the 'low-fertility trap' [8].

The above-mentioned authors also worried about future fertility development. They listed factors that they believed could further decrease fertility or cause low fertility to become persistent. Those factors are not the subject of our analysis. We focus only on one (technical) factor – increasing age at childbearing – that was recognized as a temporary cause of low fertility and that it is believed will eventually fade out.

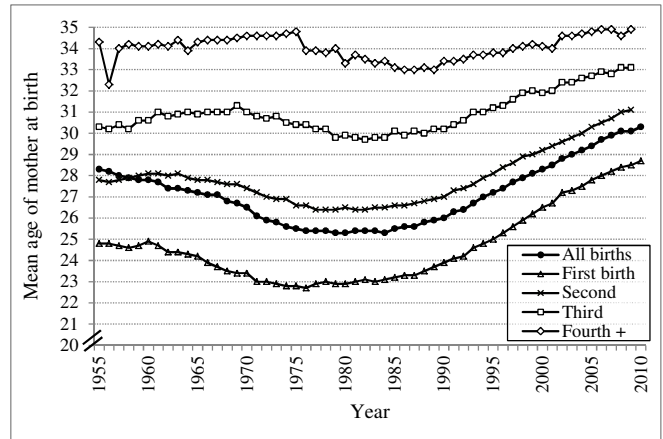
Indeed, it has been shown that increasing age at childbearing in large part explains both lowest-low fertility during the 1990s and 2000s and relatively large differences in the period TFR levels among European countries and regions [9].

The number of births and the period TFR are derived from the cross-sectional data, which means that they are calculated on the basis of fertility data of a given calendar year – therefore the term *period TFR*. It is assumed that the age pattern of fertility from a particular calendar year also represents the probability of fertility for an individual woman through her reproductive years (age fifteen to forty-nine). However, this assumption can be strongly misleading when women delay births into higher ages – for example, because they stay longer in higher education. In such cases the period TFR will underestimate the actual fertility level since it appears that women are planning to have fewer children but actually they just have them later.

The actual number of children born to a given cohort of women during their reproductive years can be calculated from the data. However, this indicator – completed fertility rate (CFR) or cohort TFR – has the disadvantage of representing experience from the distant past. We must wait until the reproductive period of a particular cohort is over, although women who are currently fifty years old did most of their childbearing two to three decades ago, thus affecting the number of births at that time. Because CFR shows fertility in the distant future, it is used less often than period TFR, which provides up-to-date information on levels and trends in fertility [10].

3 ADJUSTED TFR

The tempo effect that distorts period TFR is related to postponing childbearing. Figure 1 (line ‘all births’) shows the development of the mean age of mother at birth in Slovenia in the 1955–2010 period. It has a U-shaped form, with the lowest values between the mid-1970s and mid-1980s. From the mid-1980s until 2010 the mean age of mothers at birth increased by 5 years – from 25.3 years in 1984 to 30.3 years in 2010, or an average of about 0.2 years per annum.

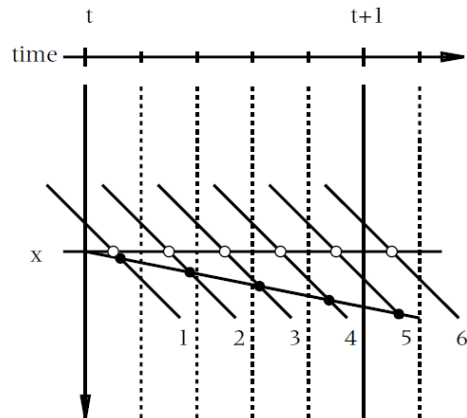

Figure 1: Mean age of mother at birth; Slovenia, 1955–2009 (for ‘all births’ and ‘first birth’ also for 2010).

Methods have been developed to separate the level (quantum) effect from the effect of shifts in timing (tempo), although in reality a joint effect is observed. The Bongaarts-Feeney method is among those widely used to obtain tempo-adjusted TFR. We apply this method in our analysis of the Slovenian case.

A detailed presentation of this method would go beyond the scope of this article. Nevertheless, we present a basic idea of the method here.

We assume a highly stylized case presented in Bongaarts and Feeney [10] where (1) only births of order 1 occur, (2) all women of the same age give birth at an exact age, (3) births occurs in equal intervals, and (4) at each age there is equal number of women. The hollow circles in Figure 2 represent this case.

Figure 2: An illustration of tempo effects on fertility [10].

We assume that the mean age at childbearing of successive cohorts increases by 0.2, that is, from x to $x + 0.2$ years during the year. The solid circles linked together by a declining line in Figure 2 represent this case. In these circumstances only four births occur during year t (solid

circles) compared to the baseline scenario, with no increase in the mean age at childbearing (hollow circles). Thus, the number of births in year t declines by 20 percent: women are giving birth to the same number of children but 0.2 years later. Assuming a uniform distribution of births over time would yield the same result. On the basis of these assumptions, we can express the general relation between the observed and adjusted number of births:

$$B_{adj} = \frac{B_{obs}}{1-r} \quad (1)$$

where B_{adj} denotes the adjusted number of births if there was no change in the timing of birth, B_{obs} is the observed number of births, and r is the annual rate of change in the mean age of the mother at first birth.

As it turns out, the same relation holds for the TFR (for details, see [10]). To come closer to reality, we relax the assumption that all births occur at the same age, but then we must assume that tempo changes are the same for all births, regardless of the mother's age.

Further, in the above-described example we have assumed that births of only order 1 occur. We can easily drop this assumption by applying the adjustment formula to each birth order separately (Equation (2)) and then summing up the results for all birth orders into the final result – adjusted TFR (Equation (3)). Thus, first we calculate

$$TFR'_i = \frac{TFR_i}{1-r_i} \quad (2)$$

where TFR'_i is the total fertility rate if there were no change in the timing of births, TFR_i denotes observed TFR in a given calendar year, and r_i is the growth in mean age at childbearing at order i during that particular calendar year.

In practice for the fourth and higher birth orders the common group is formed because the data for those higher birth orders are often not available separately. The impact of simplifying the results this way is negligible, because fertility at those high birth orders is very low and the increase in the mean age at childbearing in those birth orders is less intensive than for lower birth orders [9] – which Figure 1 also shows.

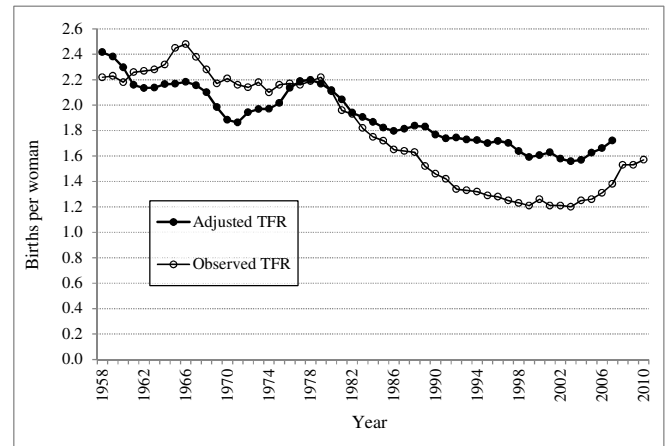
Finally, we calculated the adjusted TFR (TFR') by summing adjusted total fertility rates over all birth orders (TFR'_{*i*}):

$$TFR' = \sum TFR'_i \quad (3)$$

More specific, for birth orders up to 3 we also used smoothing procedure (moving averages of three consecutive years) to increase the stability of time series. For birth order 4 and above we used common group (4+) and without applying smoothing procedure. Thus, equation (3) in our case actually translates to:

$$TFR' = TFR'_1 + TFR'_2 + TFR'_3 + TFR_{4+} \quad (4)$$

Using that adjustment formula, we obtained the results illustrated in Figure 3. Note that we are able to present the results of adjusted TFR only until 2008. We lose one year because the births, decomposed by birth order for 2010, are not published yet, and an additional two years are lost because in the calculations we used a smoothing procedure – first taking two-year average growth in mean age of mother at birth and then a three-year moving average (one year before and after the calendar year) for smoothing the final results.

Figure 3: Observed (between 1958 and 2010) and adjusted TFR (between 1958 and 2007) in Slovenia.

It is expected that in the future, increases in the mean age at birth will decline and eventually stop. In this case the conventional (period) TFR will increase and converge toward the tempo adjusted TFR.

We do not argue that period TFR should be abandoned. Even if the tempo effect drives low fertility, it still contributes to the faster population decline and faster population aging. However, period TFR is not an appropriate measure for analyzing fertility trends when the mean age of mothers at giving a birth is changing. By doing that we obtain a distorted picture and can derive misleading conclusions. For analyzing trends in fertility, the adjusted TFR is more appropriate.

Unfortunately, none of the methods for separating tempo from quantum effect is perfect. In the future we can expect further methods resting on alternative assumptions and more detailed data. For now the Bongaarts-Feeney method is popular because of its simplicity and because it does not require too much data.

CONCLUSIONS

In the past 26 years the mean age of mothers at birth increased by five years. In such conditions the period TFR, which is based on cross-sectional data, underestimates the number of children that a woman would have during her reproductive years. Using the Bongaarts-Feeney method, we have showed that although conventional (period) TFR in Slovenia declined to only 1.20 in 2003, the tempo-adjusted TFR has never fallen below 1.56 births per woman. However, the results also show that the recent fertility increase was in substantial part due to the tempo effect, because postponement of childbearing has slowed down. Therefore, we cannot expect that the rapid increase in TFR witnessed in the past several years will continue at the same pace. In any case, this increase has nothing to do with the baby boom after World War II, so using the term *baby boom* in this context is inappropriate.

REFERENCES

- [1] Statistical Office of the Republic of Slovenia, *Population of Slovenia 2006*, in *Results of Surveys (no. 831)*. 2008, Statistical Office of the Republic of Slovenia: Ljubljana.
- [2] Statistical Office of the Republic of Slovenia, *Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 2008*. 2008, Ljubljana: Statistical Office of the Republic of Slovenia.
- [3] Sambt, J. *Analiza občutljivosti demografskih projekcij za Slovenijo na predpostavke glede rodnosti, smrtnosti in migracij [Sensitivity analysis of the Slovenian population projections on assumptions about fertility, mortality and migrations]*. In *Slovenian Demographic Challenges in the 21st Century: Proceedings of the 11th International Multiconference Information Society - IS 2008, October 13th-14th, 2008: volume B*. 2008. Ljubljana, Slovenia.
- [4] Sambt, J., *National Transfer Accounts for Slovenia*. 2009, Doctoral Dissertation, University of Ljubljana, Faculty of Economics.
- [5] Kohler, H.-P., F.C. Billari, and J.A. Ortega, *The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s*. *Population and Development Review*, 2002. **28**(4): p. 641-680.
- [6] Billari, F.C. and H.P. Kohler, *Patterns of low and lowest-low fertility in Europe*. *Population Studies*, 2004. **58**(2): p. 161-176.
- [7] Kohler, H.-P., F.C. Billari, and J.A. Ortega, *Low fertility in Europe: Causes, implications and policy options*, in *The baby bust: who will do the work? who will pay the taxes?*, F.R. Harris, Editor. 2006, Rowman & Littlefield Publishers: Lanham, MD. p. 48-109.
- [8] Lutz, W. and V. Skirbekk, *Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries*. *Population and Development Review*, 2005. **31**(4): p. 699-720.
- [9] Sobotka, T., *Is Lowest-Low Fertility in Europe Explained by the Postponement of Childbearing?* *Population & Development Review*, 2004. **30**(2): p. 195-220.
- [10] Bongaarts, J. and G. Feeney, *On the Quantum and Tempo of Fertility*. 1998. **24**(2): p. 271-291.

CO-PROVIDING IN POST-DIVORCE FAMILIES WITH JOINT CHILD CUSTODY: PARENTAL PRACTICES AND THE CONSTRUCTION OF GENDER ROLES

Marta Vohlídalová, Hana Maříková

Gender & Sociology Department

Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic

Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic

Tel: +420 224 240 603; fax: +420 222 220 143

e-mail: marta.vohlidalova@soc.cas.cz, hana.marikova@soc.cas.cz

ABSTRACT

This paper focuses on the practices and the construction of provider and carer roles in families after divorce or separation in which the parental couple has joint child custody, examining the issue from the perspective of gender equality and the power inequalities.

We are interested in how far this type of family arrangement differs from the 'classic' post-divorce arrangement where children stay in the care of the mother and the father's duty is to pay child support. In an analysis of thirteen qualitative interviews we focus on i) how people define the provider role and how it relates to caring work, ii) when parents apply gender-specific perspectives and when on the contrary 'gender boundaries' are transcended, and iii) how much male dominance remains or is weakened in this type of family arrangement.

1 INTRODUCTION

In late-modern society the family has undergone numerous changes [1]. One of its most salient features is instability, manifested through divorce or the separation of unmarried unions. In the Czech Republic, where the divorce rate is traditionally high, around 50% of marriages end in divorce, 58% of which are marriages with dependent children [2].

The growing number of consensual unions in the Czech Republic into which as much as one-half of extra-marital children are born and in which 20.5% of all children were born in 2003-2006 [3] implies that the number of couples with children who after separating have to deal with a new arrangement of parental roles is greater than what official divorce statistics suggest.

Given that the arrangement of family roles in the 'traditional', i.e. most widespread, model of post-divorce childcare, where children are in the sole custody of the mother (85% of cases in 2009), has already been mapped in detail in the CR [4], in the following analysis we focus on couples after divorce or separation who share custody of the children, an arrangement founded on the separation of

partner from parental roles. While a partnership ends at the moment of divorce or separation, the parental relationship in these post-nuclear families continues. The number of children in joint custody has been growing slowly since this parenting arrangement was introduced into the Czech legal code. In 2009 in 85% of divorce cases custody was granted to the mother, 9% to the father, and in 6% of cases there was joint custody. [5]

In this paper we look at the practices and construction of provider and carer roles in this new type of family from the perspective of gender equality and power inequalities.

2 DEFINING THE RESEARCH SAMPLE

The analysis below is based on thirteen in-depth interviews with parents from seven heterosexual couples; one of the men refused to provide an interview. The sample includes both parents from unmarried unions and from marital unions whom the court ordered to share custody or who agreed informally to share custody.

The care schedules of joint custody varied considerably. One condition, however, was that both parents had to be in regular contact with the child in the sense of full-time care, so each parent had on average to care for the child for at least 2-3 days and nights a week and the parents themselves had to understand this as joint custody. The parents in our sample were between the ages of 30 and 40 and lived in two large towns with populations of over 400 000.

3 OPTING FOR JOINT CUSTODY – HIS AND HER POINT OF VIEW

While men rarely ask for custody of their children, arguing that it is impossible to combine work and care for a child or claiming that the child is too young [6], couples with joint custody vary in their characteristics. According to the women respondents' statements, it is mainly men who assert a joint-custody arrangement, often going against the wishes of the female ex-partner and unwilling to negotiate or make a compromise, as the following statements from several women show.

"I wanted to discuss it [joint custody] but he didn't really want to talk about what the arrangement would be. So I never gave much thought to joint custody or I thought about what we would agree between us. I think he wanted joint custody more just to get back at me." (Světlana, age 41, secondary education, 2 children, ages 20 and 16, employed)

"I agreed to joint custody on the condition that our son – well, like this, I agreed to joint custody because my husband wouldn't accept any other arrangement." (Simona, age 33, university educated, 1 child, age 4, employed)

With just some exceptions, men described the decision to opt for joint custody as a relatively smooth process that was the outcome of a joint decision to which both partners agreed. Some authors [7], however, have pointed out that a man's effort to obtain joint custody need not always be motivated by his desire and ability to care for a child. Sometimes it can be interpreted as an attempt to gain power and control over the child, the child's upbringing, and by extension the ex-partner, a power and control otherwise lost through divorce.

Unlike divorced mothers with children in their sole custody, who rejected joint custody for fear of being stigmatised by others (of being viewed as bad mothers), mothers with joint custody argued for custody on the basis of their strong and unbreakable bond with their children. They felt themselves to be the primary carers, a fact they emphasised with references to how they had nursed their children, spent their maternity leave with the children and cared for the children since they were born. According to the mothers, the fathers only became involved to the child care later on, so the women viewed them more as secondary carers. Many mothers were wary of joint custody, they were afraid of being separated from their child and viewed the separation as a kind of disruption of their maternal identity.

The men also emphasised their right to share in caring for their children in reference to their previous caring role, talking about the continuity of childcare provided by them before and after the divorce and the fact that they had devoted themselves to and cared for their children while still living with their partner. Many of them therefore viewed joint custody as the natural continuation of the relationship they had previously had with their children and as something that they have a *natural* entitlement to: *"...I view the model of joint custody as the natural continuation of the three years I spent trying to care intensively for my child."* (Teodor, age 30, university educated, 1 child, age 3)

Unlike the role of provider, the role of carer is construed by men and women as a key precondition for obtaining joint custody of a child. Several factors came up in the interviews that were regarded as essential preconditions for even contemplating joint custody. These factors included: i) flexible employment, allowing the parent to spend time with the child according to a predetermined schedule and provide all the care the child needs (this criterion was mentioned mainly in connection with the man's employment); ii) the two ex-partners have to be able to communicate with each other; iii) a satisfactory standard of housing, especially in the case of the man; iv) the ex-partners have to live in

reasonable proximity to each other; and v) the age of the child. The age limit most of the respondents indicated as acceptable for joint custody (i.e. the child alternates between parents for the same amount of time) is once the child starts to attend school (i.e. no younger than age 3). At that age the demands on parental care are less and the child is considered mature enough to cope with moving between two households. This outlook, however, also reflects the notion of the necessity of full-time maternal care for children under age three and the existence of a kind of "magic bond" between mother and child, a view that is deeply ingrained in Czech society and supported by the state's family policy [8].

4 Provider and carer roles in couples with joint child custody

A specific feature of couples with joint custody of their children is their resistance to traditional gender roles, not just on the theoretical level (e.g. in the unwillingness of men to view their role solely in terms of male breadwinner) but also in the sphere of practices, especially in the provision of care. In these families men were actively involved in caring for the children and often participated to some degree in caring for the household, something their ex-partners confirmed.

4.1 Carer role

During 'their' time to care for the child the fathers with joint custody do not usually use any so-called female experts to provide care (i.e. their current partners or mothers), as is often the case of divorced men whose children are in the sole custody of the mother and who only sometimes have their children in their own care. Fathers with joint custody usually provide all the care for their children by themselves, including doing such basic tasks as cooking, planning activities, and spending leisure time together. Many fathers spoke of how thanks to joint custody their relationship with their child had grown stronger, which was something they very much valued. Parenthood in the form of fully engaged fatherhood was often an important source of personal identity for these men.

The constant alternation between periods with and without the children is, however, something that the women often had a hard time dealing with. They described the periods without their children as empty periods, when they are 'not a mother'. They described this as a 'schizoid', 'horrible' or 'cruel' situation, while the men described the periods without children more positively, as periods of leisure time or time "for themselves".

4.2 The breadwinning in a joint custody arrangement

Two forms of shared provider roles were identified among parents with joint custody: *'the neoclassical model'*, remotely reminiscent of the widespread post-divorce arrangement in which men pay child support for children that are in the sole custody of the mother; and the *'egalitarian model'*, where responsibility for supporting the children is divided strictly in half between the two ex-partners. An

important factor distinguishing these two provider models was the way in which joint care was arranged, relevant to which was the payment or not of child support.

The *neoclassical model* includes cases where the man, despite the arrangement of some form of joint care between the partners, pays the woman child support. This provider model tends mainly to be found among couples with an informal joint custody arrangement, i.e. on the basis of an agreement between the partners and not court-ordered. These are couples in which the women care full time for the child (they are on parental leave and thus lack a full income) and where joint care is not provided on a half and half basis and instead the child spends more time with the mother than the father.

In conformity with findings from a study of divorced fathers and mothers, it was found that among couples with joint custody child support is viewed more as money for the ex-partner than money intended primarily for the children. An exception to this was one father, who openly noted that child support is something that the child not the mother is primarily entitled to: *'...I think that I gave her enough for our son. Well, I didn't give it to her, it was for our son.'* (Tomáš, age 30, elementary education, 1 child, age 3).

The notion of child support as money for the ex-partner evidently has to do with the fact that men are only willing to pay child support to their ex-partners as long as they are on parental leave, i.e. without a full income and with no real chance of securing income from independent employment. Men thus in some cases viewed child support as compensation for the fact that the woman, who has to provide most of the child's care, is unable to work.

Alongside child support fathers also cover a number of other costs connected with raising children, such as sporting equipment, which the mothers are often unable to afford, vacations, hobbies, and toys. The fathers are also of course responsible for covering the child's expenses during the time the child is in the father's care.

In three out of four couples there were substantial differences in how the women and men assessed the financial input of the two partners in raising the children. While the men viewed their contribution as large enough and fair, the women often considered it insufficient and inadequate to meet the child's real needs.

The reason why women saw the men's financial contribution as inadequate may have something to do with their sense of having a lower standard of living. The women may be frustrated, because they compare their living standard before and after the divorce or with other two-parent families around them living on two incomes. Finally, however, their feelings may also be based on the fact that even a relatively above-average amount of child support combined with a parental allowance does not cover basic living expenses and the costs of raising a child.

In families with this model of shared breadwinning the women function as experts, as the ones to decide how the father's child support is to be used and on what it is to be spent. This model resembles the classic arrangement of post-

divorce care, where women assume most of the care and some of the provider work, but with one fundamental difference – in these 'families' the fathers remain present and active carers and do not usually try to shirk their financial responsibility for their children.

In the *egalitarian model* both partners cover their own living expenses, including the costs of caring for the child during 'their' time with the child (which is how parents usually refer to the periods in which they have the child in their care), i.e. the costs of food, standard necessities, and also, for instance, the expenses incurred during time spent together – i.e. excursions, vacations, the cinema, etc. In the case of more expensive items, such as extracurricular activities, school trips, sporting equipment, or expensive clothing, the parents usually share the costs.

This sort of arrangement is however an ideal, and fulfilling it depends on the ex-partners being able to communicate with each other and on a certain coincidence of views about what the child's needs are. That this model does not always function ideally is illustrated by the case of Světlana.

'(my ex-husband) doesn't like to give out money, not even to the children... but over time I've learned to handle myself unemotionally and I just explain it to him in a simplified way like to a child and finally three days later he sends the money.' (Světlana, age 39, secondary school, 2 children – ages 20 and 16)

The unwillingness of a father to cover expenses connected with his child but in which he had no say may be connected with a phenomenon that often occurs among divorced fathers who pay child support for children in the sole custody of the mother, and that is their feeling of having lost control over their income. Světlana's story shows what the seemingly *equal* sharing of provider roles based on a standard joint custody arrangement can look like in practice. It shows how in this arrangement of provider roles men can maintain a certain control over their ex-partner, who has assumed not just the role of co-provider but also performs the full spectrum of seemingly invisible but nonetheless exhausting mental tasks involved in constantly monitoring a child's needs and negotiating with the ex-partner to cover the expenses of those needs.

A somewhat unnoticed circumstance, however, is that the equal sharing of costs connected with raising children is practised even without taking into account the respective incomes of the partners or the fact of whether the parents had enough of an opportunity to prepare for their role as co-provider (whether, for instance, up to that point they had been on parental leave). For some women the transition to the role of full co-provider can be stressful.

In practice the co-provider arrangement of joint custody tends to bring to light differences in the living standards of the two partners, and these can lead to conflicts in the approaches taken to childraising by women and men. Fathers can often afford to buy the children expensive toys or take them to restaurants, while the mothers often cannot afford to do. Women are forced into a situation where the children do not understand why they cannot get things from the mother

that the father regularly buys them. Given the position of women in the Czech labour market, where they often suffer discrimination for being mothers [9], a strictly egalitarian co-provider arrangement has been found to be difficult and often leads to a significant deterioration of the women's economic situation.

5 CONCLUSION

In the joint custody model, providing for the family is identified solely with income from employment, not 'social' incomes from, for instance, the parental allowance. Providers or co-providers were understood by respondents (or the respondents understood themselves) to be those who have paid employment, not however women on parental leave and without other income. This however reveals a kind of mechanism whereby the contributions of caring women to the family budget are rendered invisible. Even though some mothers with joint custody were dependent on the parental allowance and used it to cover many of the costs connected with caring for their child, they did not usually refer to themselves as providers. Providing for the family is a notion closely tied to paid employment. A typical feature of men and women with joint custody was their tendency to merge and not distinguish between the carer and provider roles. The merging of these two roles in such families is not just the result of the external circumstances of shared caring and provider roles to which they had to adapt, but is something that these parents feel strongly about even on an ideological level.

Sharing the provider and parental roles contradicts the traditional arrangement of gender roles, but it does not entirely eliminate the dominant position of one of the parents, in particular the man (when he is not willing to contribute an equal share to covering the needs of his children). In addition, equal financial participation may not always be seen as fair, to which the views of some of the mothers attest.

Note: This article was written as part of the research project 'Constructions of Breadwinning in Czech Society after 1989' (grant no. GA403/09/1839), funded by the Czech Science Foundation.

References

- [1] See for example: Beck, U. 1992. *Risk Society*. London: Sage; Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- [2] Czech Statistical Office. 2009. <http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/home>.
- [3] Hamplová, D. (ed) et al. 2007. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v České republice*. (Children out of wedlock? Extramarital fertility in the Czech Republic) Prague: SOÚ AV ČR.
- [4] For more, see Dudová, R. (ed.), Š. Hastrmanová. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. (Fathers, mothers, and post-divorce childcare) Sociologické studie / Sociological studies 07:7. Prague: Sociologický ústav AV ČR; Dudová, R. 2009. 'Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.' (Work as a solution? Strategies of lone Czech mothers to support themselves) *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45 (4): 753–784.
- [5] Joint custody was introduced into the Czech legal code in Act No. 91/1998 Coll. It must be ordered by the court in the interest of the child (not the parents) and in the case of school-age children the condition is that it not interfere with the child's attendance of one school and participation in extracurricular activities. The statistics on after-divorce child custody are available at Statistical Overview of Judicial Agendas. Part 2. 2009 (Ministry of Justice 2010),
- [6] Cf. literature in note 4.
- [7] E.g. Folberg, J., M. Graham. 1979. 'Joint Custody of Children Following Divorce.' *Davis Law Review* 12: 523-581.
- [8] Křížková, A. et al. 2008. *Práce a péče: Proměny rodičovské v České republice a kontext rodinné politiky Evropské Unie*. (Work and care: changing parenthood in the Czech Republic and the context of EU family policy) Prague: SLON; Hašková, H., Z. Uhde (eds.). 2010. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Prague: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

ETNO- IN SOCIALNODEMOGRAFSKA STRUKTURA "NEMCEV" NA SLOVENSKEM V OBDOBJU JUGOSLOVANSKE DRŽAVE PO 2. SVETOVNI VOJNI

Mitja Ferenc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel.: + 386 41729380; fax: +386 14259337
e-mail: ferenc.mitja@guest.arnes.si

Uvodno pojasnilo

Prvi povojni popis v Jugoslaviji leta 1948 in vsi nadaljnji do leta 1991 se glede narodnosti razlikujejo od prejšnjih popisov na območju Jugoslavije, saj so predvideli, da se vpogled v nacionalno sestavo prebivalstva povojne Jugoslavije dobi z vprašanjem o narodnosti. Tako je bilo moč prvič v zgodovini jugoslovanskih popisov dobiti stvarnejšo podobo o nacionalni sestavi prebivalstva Jugoslavije. Po prejšnjih popisih se je narodnost lahko ugotovila le posredno prek podatkov o materinem jeziku in veroizpovedi (1921, 1931), medtem ko so pri avstrijskih popisih (1880, 1890, 1900, 1910) ugotavljali narodnost po občevalnem jeziku. Poznavanje in ločevanje različnih kategorij "nemštva" v popisih pa je pomembno, če jih primerjamo s števili v povojnih popisih.

Prispevek obravnava dve kategoriji "Nemcev": tiste, ki so ob štetjih prebivalstva izjavili, da jim je materni jezik nemščina; za njih uporabljam statistični izraz "osebe z nemškim maternim jezikom", medtem, ko za skupino oseb, ki so se ob popisih izrekli za avstrijsko ali nemško narodnost, uporabljam izraz "Nemci" v narekovajih. Glede na to, da po popisu iz leta 1991 več kot tretjini oseb, ki so se izrekle za avstrijsko ali nemško narodnost, nemščina ni bila materni jezik in da je kar dve tretjini oseb z nemškim maternim jezikom bilo slovenske, hrvaške, srbske, češke ali katere druge narodnosti, obeh kategorij ne moremo obravnavati skupno pod oznako "Nemci", temveč ločeno.

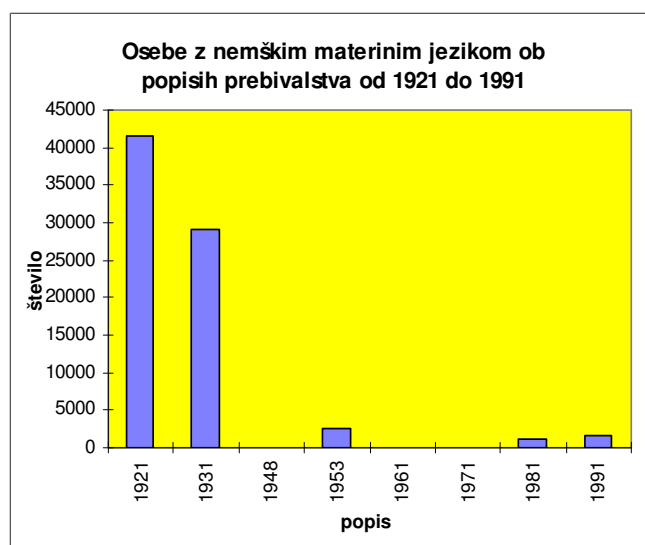
Značilnosti, ki opredeljujejo "Nemce" - tj. osebe avstrijske in nemške narodnosti - ter osebe z nemškim maternim jezikom, in so enake ali vsaj podobne v vseh šestih jugoslovanskih popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni, so: maloštevilnost, razdrobljenost, večinoma neavtohtonost in velika selitvena dinamika ter posebna strukturiranost teh skupin prebivalstva.

Maloštevilnost

Prebivalci, ki so se torej izjavljali za "Nemce" in ki jim je bila materni jezik nemščina, so v primerjavi s stanjem med obema vojnama maloštevilni. Njihovo število je upadalo iz popisa v popis, še bolj njihov delež v prebivalstvu Slovenije.

Prva ugotovitev iz povojnih popisov prebivalstva je, da njihovo število nikoli ni doseglo desetine števila oseb

nemške manjšine pred 2. svetovno vojno. Tako so ob popisu leta 1991 "Nemci" dosegli le 2,6 % predvojnega števila, osebe, ki jim je materni jezik bila nemščina, pa 5,3 %.

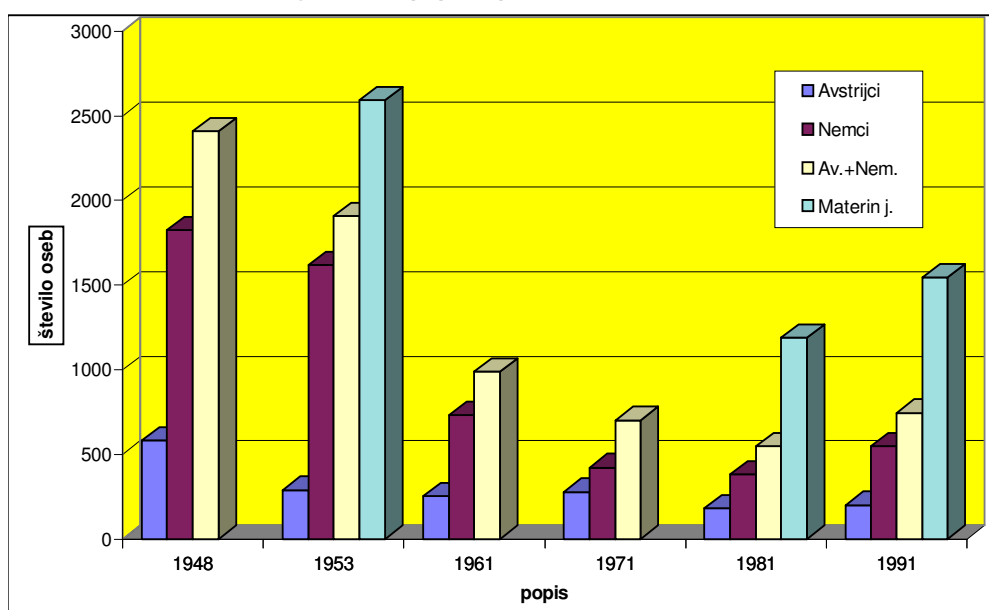
Opozoriti velja, da je prvi povojni popis leta 1948 naštel največje število "Nemcev" v vseh povojnih popisih na Slovenskem in to 2406. Nadaljnji popisi so prikazovali nenehno upadanje. Najmanjše število, 560, je bilo ob popisu leta 1981. Ob popisu leta 1991 je njihovo število naraslo za tretjino. Kot kaže, gre povečanje predvsem na račun priselitve "nemških" članov iz mešanih zakonov slovenskih delavcev na začasnem delu v Avstriji in Nemčiji ter v nekaterih drugih državah, pa tudi nekaterih drugih priseljenih Nemcev in Avstrijcev. Tako se je za Avstrijce opredelilo 199 oseb, za Nemce pa 546, skupaj 745. Delež "Nemcev" v prebivalstvu Slovenije je znašal manj kot pol desetinke odstotka - 0,038 %. Po številčnosti so bili pripadniki obeh narodnosti na enajstem mestu (Nemci na 12. mestu, samo Avstrijci pa na 14. - npr. za Čehi in Ukrajinci). Glede na materni jezik, je 1543 oseb, ki jim je bila materni jezik nemščina, bilo za osebami s slovenskim, italijanskim, madžarskim, romskim, makedonskim in različnimi kombinacijami hrvaško-srbskega jezika na 11. mestu.

Število in delež oseb avstrijske in nemške narodnosti ter oseb z nemškim materinim jezikom med prebivalstvom Slovenije

Popis Leto	Avstrijci		Nemci		Avstr.+Nem.		Materin jezik		Slovenija skupaj
	skupaj	%	skupaj	%	skupaj	%	skupaj	%	
1921							41514	3,94	1054919
1931							25054	2,19	1144298
1948	582	0,042	1824	0,131	2407	0,173			1391873
1953	289	0,020	1617	0,110	1907	0,130	2590	0,177	1466425
1961	254	0,016	732	0,046	986	0,062			1591523
1971	278	0,016	422	0,024	700	0,041			1727137
1981	180	0,010	380	0,020	546	0,029	1189	0,063	1891864
1991	199	0,010	546	0,028	745	0,038	1543	0,078	1965986

Prikaz števila oseb avstrijske in nemške narodnosti ter oseb z nemškim materinim jezikom v popisih prebivalstva od 1948 do 1991

Razdrobljenost

Poleg maloštevilnosti je druga značilnost "Nemcev" razdrobljenost po vsem slovenskem ozemlju. Nemško prebivalstvo je bilo tako po narodnosti kot po materinem jeziku navzoče v vseh večjih upravno-teritorialnih enotah - okrajih, občinah. Ob zadnjih treh štetjih v jugoslovanski državi le v občini Idrija ni bilo nobenega "Nemca". **"Nemci" nikjer niso prebivali strnjeno. Njihova koncentracija v nobenem okraju (popisa v letih 1948 in 1953) ali občini (v popisih od leta 1971 dalje) ni dosegla niti enega odstotka vsega prebivalstva. V zadnjih treh popisih so "Nemci" največji delež v neki občini dosegli leta 1971 v občini Maribor in leta 1991 v občini Lendava (0,12 %). Po številu jih je bilo največ v občini Maribor 115, v vseh drugih manj kot 35.**

1543 prebivalcev Slovenije z nemškim materinim jezikom, je bilo navzočih v vseh občinah. Največji delež so dosegli v občini Lendava - 0,22 %, kjer pred 2. svetovno vojno skoraj niso bili navzoči. V nobeni občini skupina oseb z nemškim materinim jezikom glede na materni jezik ni prišla med prvih pet po številu najmočnejših skupin.

Tudi če smo podatke prilagodili novim, manjšim občinam, ki so nastale po letu 1991, je bila razdrobljenost očitna, kar je pokazal tudi pregled po najnižjih upravno teritorialnih enotah - krajevnih skupnostih in naseljih.

"Nemci" so bili navzoči celo v **242 krajevnih skupnostih**, vendar so le v eni (KS Koroška Vrata v občini Maribor) presegali število 10. Osebe z nemškim materinim jezikom pa so bile navzoče kar v 514 krajevnih skupnostih, a so le v eni (KS Prežihov Voranc, občina Maribor) presegle število 20.

Še bolj presenetljivi so bili podatki za posamezna naselja, saj je kljub temu, da so bili navzoči v vsakem 20.

naselju, bila njihova številčnost v njih zanemarljiva. "Nemci" so bili navzoči kar v 309 naseljih, osebe z nemškim maternim jezikom pa v 459 naseljih. **V Sloveniji so bila le štiri naselja, v katerih je bilo število "Nemcev" večje od 10** (Ljubljana 99, Maribor 87, Kranj in Murska Sobota po 12) in le 13 naselij z več kot 10 osebami z nemškim maternim jezikom. Več kot polovica "Nemcev" ter več kot tretjina oseb z nemški maternim jezikom je bila navzočih v naseljih z enim, dvema ali tremi osebami ene ali druge narodnosti oz. osebami z nemškim maternim jezikom.

Vprašanje avtohtonosti in selitvene značilnosti

Mnoga naselja ali kraji, v katerih se pojavlja nemško prebivalstvo, ter njihova maloštevilčna zastopanost v njih kaže na veliko razdrobljenost in navzočnost tudi daleč od njihovega historičnega naseljitvenega območja. Po zadnjem popisu je polovica oseb avstrijske in nemške narodnosti in 61 % oseb z nemškim maternim jezikom prebivalo v mestnih naseljih. Največ oseb obeh narodnosti - četrtnina je bila navzoča v Ljubljani in Mariboru, kjer je živelo tudi 31 % od vseh oseb z nemškim maternim jezikom.

Pregled števila obeh skupin na območjih, kjer so bili Nemci med obema vojnama močnejše zastopani, nam pokaže, da jih je na nekdanjih **agrarnih** poseljitvenih območjih ostalo malo, medtem, ko jih je bilo več v **mestih**.

Tako je v **Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptuj** pred 2. svetovno vojno prebivalo nekaj manj kot petina nemške manjšine na Slovenskem (okoli 5000), po zadnjem popisu pa četrtnina "Nemcev" (190), ter tretjina oseb z nemškim maternim jezikom (okoli 500).

Na **Apaškem polju** so bili po popisu leta 1991 le še 3 "Nemci", oz. 25 oseb z nemškim maternim jezikom (v 3 oz. 11 naseljih).

V **prekmurskih vaseh Kramarovci, Fikšinci, Ocinje in Serdica** sta bili le po dve osebi z nemškim maternim jezikom, medtem, ko "Nemcev" ni več.

Kljub temu, da "nemško govoreče ljudi" z nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na **Kočevskem** predstavlja društvo Kočevarjev staroselcev iz Občic (gre predvsem za območje Črmošnjiške doline) in deloma tudi društvo Peter Kozler iz Ljubljane, se je tam za nemško narodnost opredelilo le 5 oseb, oseb z nemškim maternim jezikom pa je bilo 19. V kraju, kjer je sedež društva, pa tudi v celi Črmošnjiški dolini, ni bilo po zadnjem popisu nobenega "Nemca" niti osebe z nemškim maternim jezikom. Preveriti bi bilo treba trditve predsednika društva, da jih v popisu ni zato, "ker so popisovalci na terenu izjavljali, da se nihče ne more opredeliti za Kočevarja". Tako naj bi stare ljudi, ki niso znali besede slovensko, vpisali kot "Slovence". Vsekakor popis iz leta 1991 glede nemškega prebivalstva na Kočevskem, predvsem pa v Črmošnjiški dolini, ni prikazal natančnega stanja, saj je društvo Kočevarjev - staroselcev v Občicah, štelo več deset članov, ki so pasivno in aktivno obvladali "kočevarsko" narečje in so se prištevali med pripadnike nemške manjšine v Sloveniji.

Zanimivi so tudi podatki o kraju rojstva. Več kot polovica (54 %) "Nemcev" in skoraj dve tretjini (64,5 %) oseb z nemškim maternim jezikom je bilo po podatkih iz leta 1991 **rojnih v tujini**. Tako velik delež rojenih v tujini pri obeh skupinah je šel v veliki meri na račun povečanja števila zdomcev in njihovih družinskih članov oz. oblikovanja mešanih zakonov v tujini.

Da velik del obravnavanih skupin ni imel značaja avtohtonosti, so dokazovale njihove **selitvene značilnosti**, saj se je več kot polovico "Nemcev" ter oseb z nemškim maternim jezikom doselilo iz tujine. V veliki večini gre za priselitev iz Avstrije in Nemčije. Iz slednje skoraj enkrat več kot iz Avstrije.

Pregled po obdobjih priseljevanja iz tujine je pokazal, da se je **kar 93 % doselilo v obdobju po 2. svetovni vojni (1946-1991)**. Skoraj četrtnina vseh doseljenih je prišla v obdobju med popisoma 1981 in 1991.

Podatki iz popisov o kraju rojstva in podatki o avtohtonosti in priseljenih osebah potrjujejo, da glede avtohtonosti večine "Nemcev" ter oseb z nemškim maternim jezikom nismo mogli uvrstiti med ostanke predvojne nemške narodne manjšine na Slovenskem oz. njihove potomce.

Druge značilnosti nemškega prebivalstva

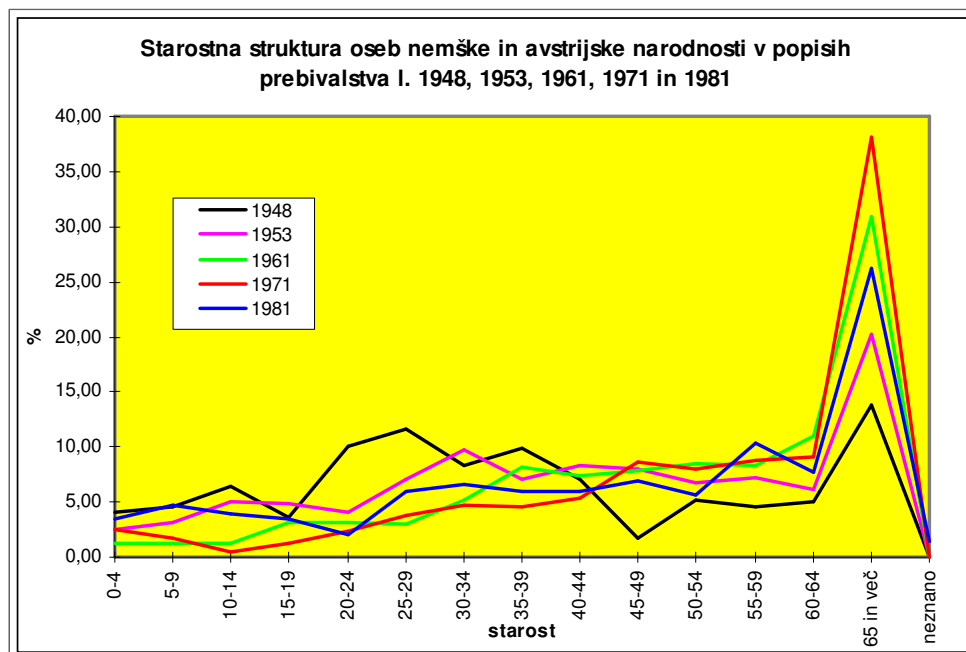
Obe skupini je označevala posebna strukturiranost, ki je v mnogočem izrazito odstopala od slovenskega povprečja: nesorazmerje med spoloma (le tretjina moških), majhno število otrok, visoka starostna sestava, velik delež začasnobivajočih v tujini, narodnostna nehomogenost družin.

Avstrijci in Nemci ter osebe z nemškim maternim jezikom so večino časa preživeli v tujini kot delavci na začasnem delu oz. kot njihovi družinski člani, zato je delež **zdomcev** močno odstopal od slovenskega povprečja. Če jih je bilo leta 1991 v Sloveniji manj kot 3 %, pa je **vsak drugi Nемец in vsak tretji Avstrijec ter vsaka tretja do četrta oseba z nemškim maternim jezikom začasno prebivala v tujini**.

Večina družin, v katerih so bili "Nemci", je bila **narodnostno mešana**. Od 163 zakonskih parov, v katerih so bile "Nemke", ter 105 parov, v katerih so bili "Nemci", je bilo le 10 narodnostno homogenih družin. V večini primerov je bil drugi zakonski partner slovenske narodnosti. Tudi otroci v mešanih zakonih so večinoma bili slovenske narodnosti.

Primerjava po starostnih skupinah je pokazala, da so bili "Nemci" v povprečju precej ostarelo prebivalstvo, katerih delež je močno odstopal od slovenskega povprečja in to ob vseh popisih. Največ ostarelega prebivalstva je bilo med osebami s samo nemškim maternim jezikom in Avstrijci. Pri tem je potrebno opozoriti, da so bile velike razlike v

starostni sestavi med zdomci in ostalimi. Mlajše "nemško" prebivalstvo je večino časa preživelo v tujini, starejši in ostareli pa v Sloveniji.

Število 1813

Avstrijska stran se je v prizadevanjih za podelitev posebnega pravnega varstva nemške manjšine na Slovenskem pogosto sklicevala na število 1813 pripadnikov nemško govoreče skupnosti v Sloveniji. Vendar je analiza pokazala, da gre pri tem za umeten seštevek različnih kategorij. Na podlagi seštevka oseb obeh narodnosti in oseb z nemškim maternim jezikom bi sicer lahko sestavili maksimalno možno število oseb, ki bi jim lahko priznavali "nemštvo" po merilu narodnosti ali maternega jezika. Če 745 "Nemcem", t.j. 199 Avstrijcem in 546 Nemcem, torej osebami, ki so se opredelile bodisi za avstrijsko ali nemško narodnost, dodamo število oseb z nemškim maternim jezikom neavstrijske in nenemške narodnosti - teh je 1068, torej osebe, ki so se po narodnosti opredelile za Slovence, Srbe, Hrvate, Jugoslovane itd., lahko pridemo do števila 1813. A je tudi pri osebami avstrijske in nemške narodnosti potrebno povedati, da jih je le nekaj manj kot dve tretjini za svoj materni jezik navedlo nemščino. Na drugi strani pa je več kot polovica (853) oseb z nemškim maternim jezikom bila po narodnosti Slovencev

Ob upoštevanju maloštevilčnosti, razdrobljenosti, neavtohtonosti in velike selitvene dinamike obravnavanih skupin oseb in dejstva, da je večji del obeh skupin večino časa preživel v tujini, je bilo zato nepravilno in nekorektno ta seštevek oseb enačiti z "nemškogovorečo etnično skupnostjo". Na podlagi takšnih statističnih seštevkov

različnih kategorij, ki pa jih ne moremo enačiti z »nemškogovorečo skupnostjo« v Sloveniji, bi lahko ugotovili tudi večje število oseb (l. 1953 - 2891), ali pa tudi manjše (l. 1981 - 1091)

Pogovorni jezik v družini

Leta 1991 je nemščino kot pogovorni jezik v družini uporabljal le vsak četrti Avstrijec in vsaka četrta oseba z nemškim maternim jezikom ter vsak drugi do tretji Nemec. Več kot polovica Avstrijcev in oseb z nemškim maternim jezikom je uporabljala slovenščino. Vzrok tako nizkega deleža oseb z nemškim pogovornim jezikom v družini je iskati v maloštevilnih narodnostno homogenih družinah, oz. v prevladi mešanih zakonov, in v velikem deležu oseb na začasnem delu v tujini in njihovih družinskih članov. Slednji so poleg jezika okolja v večji meri uporabljali nemški pogovorni jezik tudi v družini.

Drugi statistični podatki

Če so v zgoraj navedenih značilnostih »Nemci« močno odstopali od slovenskega povprečja, pa so na podlagi statističnih podatkov o poklicni strukturi, položaju v poklicu, deležu aktivnega in vzdrževanega prebivalstva obeh narodnosti, kakor tudi o strokovni izobrazbi, pismenosti itd. rezultati povsem primerljivi s slovenskim povprečjem.

Viri in literatura:

1. Analiza je bila narejena na podlagi rezultatov popisov prebivalstva, ki jih hrani Statistični urad RS in podrobneje predstavljena v:
2. FERENC, Mitja. "Nemci" na Slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni. V: NEČAK, Dušan (ur.). "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 : izsledki projekta, (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 271-317.
3. FERENC, Mitja, REPE, Božo. Slovensko-avstrijski odnosi po mednarodnem priznanju. V: NEČAK, Dušan (ur.), JESIĆ, Boris (ur.), REPE, Božo (ur.), VODOPIVEC, Peter (ur.). Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju, (Historia, 8). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004, str. 611-653.

EVROPSKA DEMOGRAFSKA IMPLOZIJA

Matjaž Gams

Department of Intelligent Systems

Jožef Stefan Institute, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenia

matjaz.gams@ijs.si

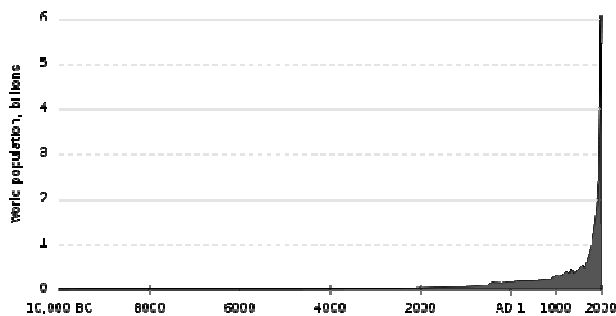
ABSTRACT

While the world population intensively grows, the European population intensively shrinks. While public opinion fears human overpopulation, numbers tell a completely different story: Europe is facing one of the biggest demographic problems of all times. Due to deliberate or unconscious denial of the demographic problem, Europe is currently as threatened as in war times. Most of the paper is related to the *Peoplequake* book.

Medtem ko se svetovno prebivalstvo intenzivno povečuje, se domorodno evropsko prebivalstvo intenzivno zmanjšuje. Medtem ko naivna svetovna in slovenska javnost meni, da imamo v Evropi problem z rastjo prebivalstva, številke govorijo povsem drugačno zgodbo. Evropa se srečuje z enim največjih demografskih problemov vseh časov, domorodni Evropejci pa so zaradi namernega ali nenamernega zanikanja problema v tako veliki nevarnosti kot med vojnami ali drugimi katastrofami. Večina prispevka se navezuje na knjigo *Peoplequake*.

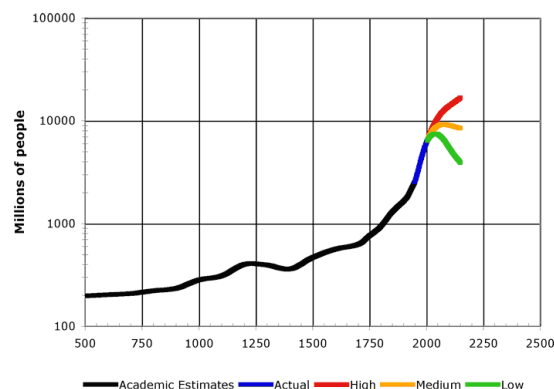
1 UVOD

Večina svetovne in slovenske javnosti meni, da se svetovno prebivalstvo hitro povečuje bolj ali manj po celem svetu in da svetu grozi populacijska eksplozija – število prebivalcev bo presešlo še sprejemljivo mejo za naš planet, posledično bodo začele pustošiti lakote, vojne in nazadovanje civilizacije. To je t.i. *pesimistični pogled*. Slika 1 na videz potrjuje, da prihaja do demografske eksplozije – svetovno prebivalstvo hitro raste, letos je 7 milijard prebivalcev, vse projekcije pa nakazujejo 10 milijard v bližnji prihodnosti.

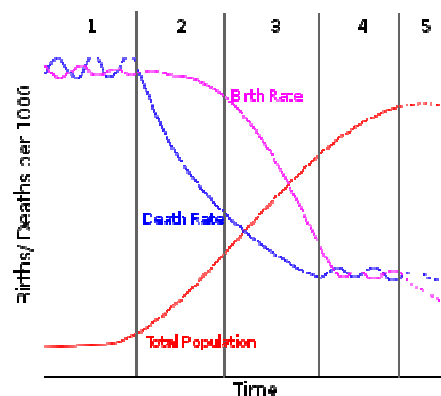
Slika 1: Svetovno prebivalstvo raste eksplozivno in eksponentno, od tod tudi prihajajo izrazi kot »demografska eksplozija« [1].

Demografski strokovnjaki in demografsko osveščeni pa se dobro zavedajo, da so demografska dogajanja bistveno bolj zapletena. Strokovno podprte svetovne projekcije so približno takšne kot na sliki 2: svetovno prebivalstvo se bo verjetno stabiliziralo pri približno 10 milijardah, vendar ni možno izključiti niti nadaljnje rasti, niti upada svetovne populacije od tu dalje. V prispevku bomo analizirali, od kod prihajajo tovrstne napovedi.

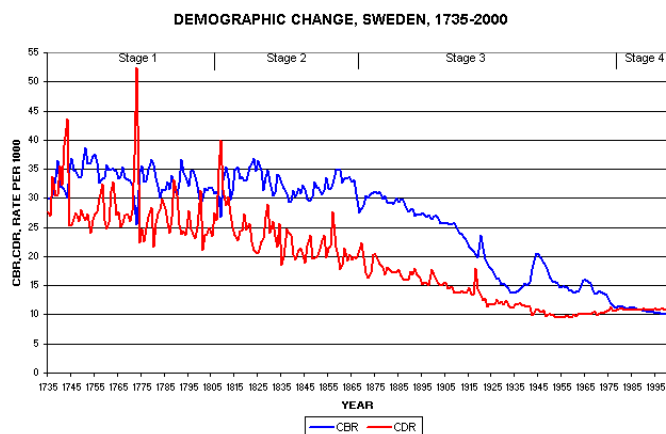
Slika 2: Napovedi svetovnega prebivalstva se pri okoli 10 milijardah delijo na tri načine: rast, upad in stabilno stanje. Srednja napoved je stabilnost [1].

Osnovni razlog za napovedi umirjanja rasti je v demografiji t.i. *demografska tranzicija* oz. *demografski prehod* (angl. demographic transition) [1]. Pojav je grafično nakazan na sliki 3. Številke na vrhu tabele označujejo stopnje. Pojav je prvi opisal leta 1992 ameriški demograf Warren Thompson.

Slika 3: Demografski prehod se zgodi v državah sočasno z razvojem: ko pade smrtnost, posledično pade rodnost in celotna populacija se približno stabilizira.

Konkreten primer si lahko pogledamo na primeru Švedske na sliki 4. Prikazani sta rodnost in smrtnost na 100 prebivalcev. Padcu smrtnosti je sledil padec rodnosti, sedanje stanje pa nima več demografske rasti, ampak je bolj ali manj demografsko stabilno z globalnega stališča. Šele podrobnejša analiza pokaže, da se domorodno prebivalstvo kljub navidezni stabilnosti zmanjšuje, celotno populacijsko stabilnost pa omogočata večja rodnost v novejšem delu migratorne populacije oz. v migraciji, tj. sprotnemu prihodu ljudi iz drugih držav. Velja omeniti, da vsi prehodi niso časovno enaki kot na Švedskem, niti kvantitativno. Slika 4 je pomembna predvsem kot primer konkretnega dogodka v primerjavi s kvantitativnim pravilom, prikazanim na sliki 3.

Slika 4: Demografski prehod na Švedskem, prikazan od leta 1735 do 2000 [1]. Zgornja črta prikazuje rodnost, spodnja smrtnost.

Prehod je razviden tudi v tabeli 1. Razvite države so dosegle višje stopnje prehoda, zato se tam rast ustavlja, medtem ko manj razvite države še silovito rastejo. Še leta 1900 je imela Evropa 3x več ljudi kot Afrika, leta 2150 pa bo razmerje 1:4, torej bo Afriška populacija več kot štirikrat presegala evropsko. Evropsko prebivalstvo je verjetno že doseglo vrh in bo leta 2150 upadlo na 70% sedanjega števila.

Tabela 1: Gibanje prebivalstva po svetovnih področjih in napovedi do leta 2150 [1].

Področje	1500	1600	1700	1900	1950	1999	2008	2050	2150
Svet	458	580	682	1,650	2,521	5,978	6,707	8,909	9,746
Afrika	86	114	106	133	221	767	973	1,766	2,308
Azija	243	339	436	947	1,402	3,634	4,054	5,268	5,561
Evropa	84	111	125	408	547	729	732	628	517
J. Amer.	39	10	10	74	167	511	577	809	912
S. Amer.	3	3	2	82	172	307	337	392	398
Oceanija	3	3	3	6	13	30	34	46	51

2 ČLOVEŠKI POTRES

Leta 2010 je izšla knjiga Freda Pierca »Peoplequake« s podnaslovom »masovne migracije, starajoče se nacije in prihajajoči populacijski upad« [3]. Iz predgovora: »Človeška

populacija se bo kmalu ustalila na povsem sprejemljivem nivoju. .. To niso želje, to nakazuje znanost. ... In to spremeni vse.«

Po Sunday Timesu [4] je Pierce priznan pisec vrste odmevnih knjig, ki prvi popularizira mnenje, da populacijska bomba ne bo eksplodirala, ampak ponekod implodirala. »Sedaj je morda zadnjič v našem življenju, da je na svetu več mladih kot starih.« (Za Slovenijo je to seveda že daljna zgodovina.) »Otroci bodo redki, eksotični in nenavadni«. Po Piercu ima Evropa najnižjo rodnost oz. rast v zgodovini, z izjemo najhujših vojn in katastrof. Večina Evrope je že davno pod reprodukcijsko ravnijo – to je rodnost 2.1. Sunday Times piše: »povprečna življenjska doba se približuje 90. Upokojitev pri 65 je anahronizem, temelječ na starodavnih demografskih podatkih.« in še: »Živimo dlje, bolj zdravo, bolj produktivno.«

Knjiga Pearce pa je razumljivo doživela tudi ideološke odmeve, od trditev, da propagira kontracepcijo, da opozarja na izumiranje bele rase in ima zato naci-komponente, do ravno nasprotnega mnenja, da je bilo omejevanje prebivalstva mišljeno že v svoji osnovi kot nek nacizem, pogojen iz strahu, da bo belo raso svetovno prebivalstvo odplaknilo v imaginarnost, torej se pridružuje liberalnim pogledom na svet. Odmevnost knjige je precejšnja [5].

Sledi povzetek Pearceve knjige pretežno v tistih poglavjih, kjer je govora o Evropi. Ker med opis dodajam svoja opažanja in interpretacije, je za razlikovanje dobro pogledati originalno Pearcevo besedilo, v narekovajih pa skoraj dobesedno navajam prevode iz njegove knjige.

Tudi na strani 151 Pearce navaja podatke o svetovni rodnosti. Stabilna, tj. trajnostna demografska razmerja, kjer ni ne povečevanja ne zmanjševanja populacije, so za razvite države, kamor sodi tudi Slovenija, pri rodnosti 2.1. Za svet pa je trajnostna rodnost pri 2.3. Okoli leta 1950 je bila svetovna rodnost med 5 in 6, leta 1970 je padla na 3.9. Leta 2000 je bila svetovna rodnost 2.8 in leta 2008, zadnji podatek iz Pearceve knjige, 2.6. Že takrat je bilo pol sveta pod reprodukcijsko ravnijo. Po najnovjših podatkih je sedaj svetovna rodnost 2.5 [6]. Strokovne objave o demografiji v reviji National Geographic [6] so v zbirnih podatkih, v opisu ključnih pojavov in trendih skladni s knjigo Pearce.

Poglavje 3: Implozija

Tretje poglavje knjige Peoplequake se začne z ugotovitvami, da se deli Evrope praznijo, ker je rodnost padla daleč pod vzdržno mejo. Če bo rodnost v Italiji vztrajala pri sedanjih vrednostih, bo koncem stoletja domorodna populacija izgubila 86% sedanjega prebivalstva, Nemčija 83%, Španija 85% in Grčija 74%. To vzbuja demografske strahove.

V sekciji 10 Pearce navaja primere malih mest v Nemčiji, predvsem v nekdanji Vzhodni Nemčiji. Leta 1988, pred padcem Berlinskega zidu leta 1989, se je v Vzhodni Nemčiji rodilo 216.000 novorojenčkov. Leta 1994 se jih je rodilo le 88.000. Najnižje je rodnost padla na vrednost 0.8, na najnižjo znano vrednost na svetu v mirnem času. Po največjem padcu je rodnost zrasla na 1.2, kar pa je še vedno

mizerno nizko. Ker se je Vzhodna Nemčija praznila, je okoli milijon stanovanj ostalo praznih in dobršen del so jih enostavno porušili. Do konca leta 2009 naj bi jih odstranili več kot 400.000. Pearce analizira ne samo gole številke, ampak na konkretnih primerih pokaže, kako negativno vpliva zmanjševanje prebivalstva na socialno življenje, na kvaliteto. Tako marsikje ni nobene večerne zabave, recimo diska. »Celo prostitutke so odšle. Bordeli so dovoljeni le v mestih z nad 50.000 prebivalci«.

Mladi so pogosto brezciljni, brez upanja v boljšo bodočnost. Pojavljajo se ekstremne ideologije, npr. pojavi neonacizma. Leta 1991 je 200 azilantov iz Mozambika proslavljalo pozno v noč. Pobesneli domačini so jih oblegali cel teden, preden so jih rešili s pomočjo vojske.

Sočasno je prišlo do razpada vrednot in idealov. »Učitelji so popolnoma izgubili moralni vpliv v družbi. Spremenili so se v poučevalne obrtnike.«

Sekcija **11** ima naslov »Zima v Evropi«. Prišla je nepričakovano za javnost in delno tudi za strokovnjake. Pred pol stoletja so napovedovali, da bodo težave s prehranjevanjem Evropejcev, ker jih bo preveč glede na obstoječo rodno zemljo, sedaj pa se govori o »demografski črni luknji«, o »sodnem dnevu Evrope«.

Pred 50 leti je bila rodnost v Veliki Britaniji 2,8, v Franciji 2,9 in na Nizozemskem 3,2. Ko je rodnost začela padati, so strokovnjaki skladno s teorijo demografskega prehoda pričakovali, da se bo rodnost ustalila nekje pri dveh otrocih na žensko, torej nekje pri stabilnem demografskem stanju. Druga teorija je bila, da bo rodnost kmalu postala stabilna, da gre le za zamik materinstva v nekaj poznejšo dobo. Kmalu pa je postalo jasno, da so trendi padanja neustavljivi. Prvi je izraz »Evropska demografska zima« objavil francoski demograf Gerrard-Francois Dumont. Pojavila se je zelo jasna slika nevarnosti, ki prihaja in tudi razlogov za to. Ron Lesthaege z Bruseljske univerze je s prstom pokazal na prevladujoče materialistične in egoistične vrednote, ki materinstvo porivajo na obrobje. Michel Debre je napisal »Uničili smo poroko in družino. Za idole smo postavili pohlep in egoizem.« Med letoma 1950 in 2000 je Evropa, kontinent, ki je nesporno s svojimi idejami najpomembneje vplival na razvoj sveta, razpolovila svoj delež svetovnega prebivalstva in do leta 2025 bo najverjetneje delež padel še za dvakrat. Bo Afrika s trikrat ali štirikrat večjo populacijo dominirala nad Evropo?

Po Pearcu je jasno, da Evropa »živi na izposojen čas«. Rodnost v Nemčiji, Avstriji, Rusiji, Švici, Švedski in Grčiji je bila leta 2008 1,4, v Italiji 1,3, medtem ko je bila na Češkem, Poljskem, Bosni, Ukrajini ali Belorusiji le 1,2. »Nobena izmed evropskih držav nima dovolj visoke rodnosti, da bi omogočala enostavno reprodukcijo.« »V večini evropskih dežel imajo sedanje ženske enega otroka manj kot njihove matere in dva manj kot njihove stare matere.«

Zdi se, da je pritisk na evropske matere prehud. Obstajajo sicer institucije, ki bi rade spremenile demografske razmere

vsaj v vzdržne, npr. cerkev, vendar njihove pripombe letijo v prazno. Odloča kapital, zato so matere preobremenjene in s kariero in materialnimi dobrinami. Zdi se, da se evropski sindrom seli po celem svetu.

Jesse Ausubel, futurist z Rockefellerjeve univerze se boji, da bo propad evropske populacije pomenil zaton človeške civilizacije. Demografsko ostarelo in šibko Evropo bodo poplavila afriška ljudstva, ki bodo »razširila znanosti nasprotujoče kulture. Civilizacije so v zgodovini že večkrat izginile, ker niso imele dovolj velike rodnosti«. Moja opomba: Avtor ne navaja, ampak propad Rimskega cesarstva bi lahko bil tak primer. V nekem smislu so dogajanja v Evropi podobna Rimskemu cesarstvu na višku in v začetku propadanja, ko ni več dovolj sveže mlade sile, vrednote pa so bile čedalje bolj v slepi ulici.

Pearce meni, da so ti strahovi utemeljeni. Če kdo ne verjame, naj gre pogledat Vzhodno Nemčijo.

V sekciji **12** Pearce analizira dogajanja v Rusiji. V letih 1932/33 je Stalinovo vmešavanje v kmetijstvo in posledično lakota zmanjšala prebivalstvo za 10 milijonov. V drugi svetovni vojni je pomrlo 20 milijonov Sovjetov, od tega večina Rusov. Ruski moški so leta 2008 imeli pričakovano življenjsko dobo 59 let, devet let manj kot pred dvema desetletjema. Ker Rusinje pričakujejo 73 let, je razlika med spoloma 14 let, najverjetneje svetovni rekord v mirnem času. Po pričakovani starosti moških je Rusija na 164 mestu med Gano in Kambodžo. Ta demografski upad je primerljiv z dogajanja v vojnem času.

Jemen je imel leta 1950 manj kot 5 milijonov prebivalcev, Rusija takrat 103 milijone. Napovedi za leto 2050 so, da bo Jemen narasel na 103 milijone, Rusija pa bo s sedanjih 143 milijonov, kot deveta najštevilčnejša država sveta, padla na enako število. (Staro geslo »Jih je kot Rusov« bo potrebno spremeniti v »Jih je kot Jemenčanov«.). Pri tem Rusija zaseda eno osmino naseljive zemlje in je največja država na svetu. Demografske posledice so že tu. Kako bo Rusija obdržala vzhodne dele teritorija, ko pa je Rusov tam le 7 milijonov, čez mejo pa je v podobni provinci Kitajcev 120 milijonov?

Med razlogi za demografsko katastrofo v Rusiji navajajo različne razloge od alkoholizma do razpada sistema vrednot po prehodu iz komunizma v neoliberalistični kapitalizem. Po vsej Vzhodni Evropi je podobno, s tem da za ključni argument navajajo odločanje žensk, preobremenjenih s kariero in materialnimi dobrinami, ki enostavno nimajo ne časa ne želje za materinstvo.

Poglavje 4: Reprodukcijska revolucija

V četrtem poglavju Pearce obravnava svetovne spremembe v rodnosti in posledice. Iz tega poglavja bomo prevedli le povzetek: »Nizka rodnost se je iz Evrope razširila po celem svetu. Bogati ali revni, podeželje ali mesto, kristjani ali muslimani, kapitalisti ali socialisti, izobraženi ali ne, v vseh narodih ženske ne želijo več imeti velikih družin. Ker se lahko tako odločijo. Ker prvič v zgodovini človeštva večina otrok odraste. Izjema je le nekaj patriarhalnih združb.

Posledice te produkcijske revolucije so izjemne – in včasih nepričakovane.«

5 DISKUSIJA

V zadnjih nekaj letih so dozorela nova spoznanja o dogajanjih v svetovni demografiji. Strah pred preobljudeno zemljo je zamenjal strah, da bodo nekatere, posebej najbolj razvite celine in civilizacije enostavno shirale navznoter, ker imajo ženske bistveno premalo otrok. Ti podatki so preverjeni in analizirani z vseh strani in potrjujejo zelo problematično prihodnost za Evropo.

Vzroki so dokaj dobro znani in tudi dokaj skladni. Gre za prevladujoči sistem vrednot, ideologijo, ki na prvo mesto postavlja egoističnega posameznika, ki ga zanimajo predvsem materialne dobrine. Otroci so dodatna obremenitev, zaradi katere pogosto ženske ostanejo brez dela, ali pa vsaj zaostanejo s kariero v krutem tekmovalnem svetu.

Do sedaj so vsi pozivi vlad, da naj ženske rojevajo več, pa tudi večina ukrepov, ostali brez večjega učinka. Tako kot Pearce se tudi avtor tega prispevka strinja, da se ne bo spremenilo kaj dosti, če se ne bodo zganile vlade in delodajalci. In streznila evropska javnost.

Po mojem mnenju gre v primeru Evrope za zavestno ali podzavestno ideologijo trenutne evropske civilizacije, ki je bila v začetku koristna, saj je ustavila neznosno rast s potencialno zelo negativnimi posledicami. Žal pa se potem rodnost ni ujela na znosni ravni, ampak je padla daleč preveč. Če se trend ne bo radikalno spremenil, je izginjanje tako evropske domorodne populacije kot Slovencev in celo bele rase neizogibna prihodnost.

Ali lahko kaj spremenimo? Mnogi menijo, da ni rešitve, da so demografska gibanja tako dolgoročna in počasi se spremljajoča, da smo že obsojeni na propad. Sam tega mnenja gotovo ne delim. Menim, da je potrebno sprejeti le nekaj pomembnih sprememb, tako v smislu vrednot kot v smislu pravične ekonomije. Ko bo v Sloveniji idealna ženska tista s tremi otroci in normalnim materialnim stanjem ter normalno kariero in ne tista direktorica z enim ali celo nobenim otrokom, se bodo razmere hitro postavile na pravo mesto. Ali pa, ko bomo spremenili pokojninski sistem. Sedaj zaposlena generacija plačuje upokojeni. Ko bi bila višina pokojnine vezana na število zaposlenih otrok upokojenca, tako kot so olajšave pri dohodnini za tiste z otroci, bi se ponovno stvari uredile.

Zakaj nekatere politične stranke, tudi v Sloveniji, nasprotujejo preprostim mehanizmom, ki bi preprečile izumrtje slovenskega domorodnega prebivalstva? Težko je razumeti motive, gotovo pa namerno uničujejo osnovne demografske mehanizme kot poroka in družina in gotovo namerno blokirajo strokovne razprave na to temo.

Za konec: Pearcu hkrati očitajo nacionalistične poteze, ker opozarja na probleme nacij, in ekstremno liberalne poglede, ker zagovarja zmerno migracijo kot edini izhod v sedanji situaciji brez mlade delovne sile, čeprav je veliko mladih brezposelnih. Pri branju te knjige nisem opazil kakšnih posebnih ideoloških pogledov, morda zato, ker se zdijo vsi podatki pravilni [7] in skladni z našimi [8,9], svojih ideoloških pogledov pa Pearce nikjer eksplicitno ne navaja. Še najbolj nenavadne so pripombe, da podpira patriarhalne ali religiozne poglede na svet, saj se Pearce jasno izrazi, da nima nobenih osebnih povezav ne z eno in ne drugo miselnostjo in ker predlaga rešitev v tem, da moški postanejo bolj ženski. Zakaj je treba vsaki znanstveni ugotovitvi, npr. da destrukcija družine močno korelira s prenizko rodnostjo, pripisovati ideološke zmerljivke?

Seveda je knjiga ponekod malce senzacionalistično napisana, saj išče bralce, kljub temu pa so osnovne teze zelo skladne s strokovno literaturo in tudi s serijo objav v reviji National Geographic [6], kjer lahko nestrokovnjaki najdejo precej poučnega branja.

Ali bodo demografska hiranja Evrope pripeljala do hujših pretresov? Ali se bodo krepila ekstremna ideološka, recimo nacionalistična gibanja? Nedavni ideološko vodeni masovni poboj na Norveškem bi lahko nakazoval, pa tudi občasne stavke po večjih evropskih mestih, da so nasilni časi pred nami. To je sicer čisto ugibanje, vendar osebno malce dvomim, da bo tako. Postarana in demografsko shirana Evropa enostavno nima v sebi dovolj mladostnega žara, da bi lahko izpeljala katerokoli revolucijo, medtem ko se pokvarjene elite oklepajo oblasti in kapitala za vsako ceno, tudi za ceno dolgoročnega izumrtja evropske civilizacije, da bodo le same dosegle kratkoročno materialno bogastvo.

Literature:

- [1] Wikipedia (2011)
- [2] "Warren Thompson" (2003). *Encyclopedia of Population*. 2. [Macmillan Reference](#). pp. 939–940. ISBN 0-02-865677-6.
- [3] Fred Pearce (2008). *Peoplequake, Mass Migration, Ageing Nations and the Coming Population Crach*, Transworld Publishers.
- [4] Sunday Times (2010) http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/books/non-fiction/article7004611.ece
- [5] [The Politics of the Cross Resurrected](http://politicsofthecrossresurrected.blogspot.com/2010/05/how-eugenics-movement-morphed-into.html) <http://politicsofthecrossresurrected.blogspot.com/2010/05/how-eugenics-movement-morphed-into.html>
- [6] National Geographic (2011), še posebej januar 2011, Population 7 billion.
- [7] Europa <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/08/119>
- [8] M. Gams, J. Krivec (2007). Analiza vplivov na rodnost (Analysis of Impacts on Fertility). In J. Malačič, M. Gams (Eds.), *Proceedings of the 10th International Multi-conference Information Society (volume B) Slovenian Demographic Challenges of the 21st Century*. Ljubljana: "Jožef Stefan" Institute, pp. 35-37.
- [9] M. Gams, J. Krivec (2008). Demographic Analysis of Fertility Using Data Mining Tools. *Informatica*, pp. 147-156.

SLOVENSKE DEMOGRAFSKE PROJEKCIJE IN ANALIZE

Matjaž Gams, Jana Krivec

Odsek za inteligentne sisteme

Institut Jožef Stefan, Jamova 39, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 477 3644; matjaz.gams@ijs.si

POVZETEK

V prispevku predstavljamo projekcije razvoja slovenskega prebivalstva in Slovencev kot naroda. Na osnovi Eurostatovih podatkov in programov in naših programov in podatkov Statističnega zavoda smo napovedovali demografska dogajanja v bodočnosti ob različnih predpostavkah. Ob Eurostatovih predpostavkah, ki se zdijo dokaj realne, naj bi bilo v Sloveniji leta 2080 v Sloveniji le še 50% Slovencev po narodnosti. Nujno bi se bilo treba zavedati se prihajajočih problemov in pravočasno izvesti primerne reforme, npr. pokojninske.

1 UVOD

Projekcije prebivalstva so poskus napovedi prihodnjega demografskega razvoja na nekem območju. Ker so sestavljene iz vrste predpostavk, ki so pogosto negotove, so projekcije predvsem analize možnih scenarijev za prihodnost.

Projekcije prebivalstva slonijo na predpostavkah o rodnosti, umrljivosti in meddržavnih selitvah. Z matematičnega ali računalniškega stališča gre pri demografskih gibanjih za preprosta geometrijska zaporedja. Če ima vsaka ženska teoretično dva otroka (v realnosti pa zaradi umrljivosti nekaj več, v svetu med 2.1 in 2.5, odvisno od države, v Sloveniji pa 2.1), se število prebivalcev ne spreminja, če ni migracije (Malačič 2006, Wiki0, Wiki1) in se življenjska doba ne spreminja. Osnovna enačba za rast v nekem časovnem obdobju (npr. letu) je:

$Rast = rojstva + priselitve - smrti - izselitve$
pri čemer s prihodi in odhodi označimo migracijo.

Najbolj negotove so predpostavke o selitvah, saj so le-te v veliki meri odvisne od gospodarskih razmer in jih je izredno težko napovedovati. V projekcije prebivalstva je težko zajeti kratkoročne spremembe demografskih komponent. Npr. vse demografske posledice gospodarske krize, ki smo ji priča v zadnjih letih, še niso v celoti znane, zato hitre spremembe v zadnjih nekaj letih niso upoštevane v pričujočih projekcijah.

Značilna lastnost tovrstnih enačb je, da se sprememba običajno eksponentno povečuje v eno ali drugo smer. Če se spremembe obrnejo v negativno smer, lahko pride do

demografske katastrofa ali izginotja naroda oz. domorodnega prebivalstva. Če pa se dogaja rast, pride do povratnih negativnih vplivov, ki ukrotijo rast (Malthus 1798). Malthus pravi, da naravni viri rastejo linearno, populacija pa eksponentno (v stroki temu pogosto rečemo aritmetično in geometrijsko zaporedje). Praktična posledica razlik med obema trendoma je, da bo človeštvo slej ko prej doseglo meje svojega okolja, recimo hrane ali površine, kar bo zmanjšalo najprej rast, nato pa še absolutno število prebivalcev.

Za prihodnost projekcije svetovnega prebivalstva v splošnem napovedujejo nadaljnjo rast prebivalstva vsaj neke do leta 2035, do leta 2050 pa naj bi se ta rast nekoliko umirila, po pesimističnih napovedi pa celo upadla. Populacija EU, ki je sedaj 495 milijonov, naj bi do leta 2035 zrasla na 520 milijonov, nato pa začela padati in leta 2060 dosegla 505 milijonov. Po Current Population Survey (CPS) US Bureau bodo v Evropi od leta 2015 smrti presegle rojstva, rast prebivalstva pa bo še nekaj časa slonela na priseljencih, ki jih bo v EU v naslednjih 50-ih letih skoraj 60 milijonov. Kljub temu pa od leta 2035 dalje niti pozitivne migracije ne bodo zmogle izničiti negativno naravno spremembo. V Evropi je nedvoumno demografska zima.

Daljšala se bo življenjska doba po vsem svetu. Leta 1950 je bila 46 let, sedaj je 65 in okoli leta 2050 bo okoli 75 let. Za razvite države pa bo okoli 82 let. To pomeni, da se prebivalstvo stara in lahko na osnovi tega pričakujemo tudi problem ekonomske narave. Amelia Torres, predstavnica Evropske komisije za demografijo pravi, da je "ob klimatskih spremembah in globalizaciji, staranje prebivalstva eden glavnih izzivov, s katerim se bo morala spoprijeti Evropa." Med 27 EU državami so sedaj v povprečju 4 ljudje v delovni dobi na vsakega nad 65 let, do leta 2060 pa naj bi bilo to razmerje 2:1, kar lahko povzroči problem na pokojninski in zdravstveni sistem in standard življenja v državah (Eurostat). Po Torresovi je zato čas za čim prejšnje reforme v zdravstvu in pokojninskem sistemu.

Kje je v tej sliki Slovenija? Kaj se bo dogajalo s Slovenci in kakšne ukrepe bi bilo dobro čim prej sprejeti?

2 NAPOVEDI PREBIVALSTVA SLOVENIJE

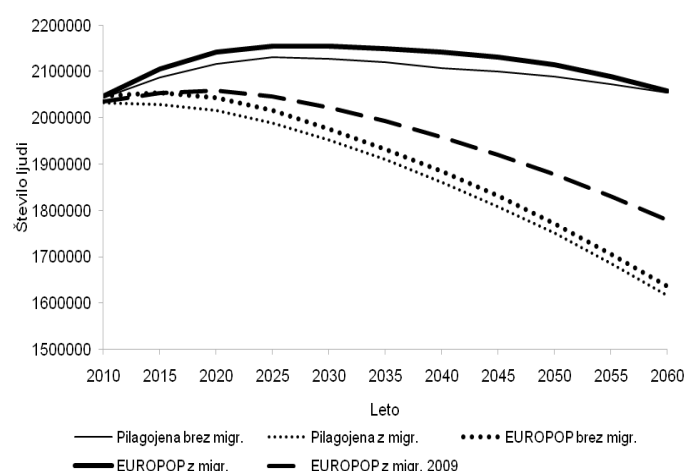
Za razumevanje slovenskega demografskega problema naredimo preprost izračun. Imamo populacijo 2. milijonov posameznikov, ki umrejo v 80. letih, imamo milijon žensk, ki rodijo do 40. leta. Ob faktorju rodnosti 2 otroka na žensko populacija ostaja stabilna. Ob rodnosti 1 po 40. letih umre starejša polovica, mlajšo polovico, ki je prej štela 1 milijon, nadomesti samo še 500.000, skupno je torej 1.5 milijona. Čez 80 let populacija pade na 750.000 in čez 120 let na 375.000. Seveda je ta model poenostavljen, ampak ob sedanjih trendih tudi najbolj dodelani modeli kažejo, da bo čez 100 let Slovencev le še med 500.000 in 1.000.000.

Modeli običajno računajo napovedi s korakom enega leta, tj. starostno piramido predstavijo po vsakem letu posebej in za to starostno skupino privzamejo parametre, npr. rodnost in smrtnost žensk v starosti med 40 in 41 leti. Vsako leto se prebivalstvo postara za eno leto, nekaj se jih rodi, nekaj jih umre ... Parametri kot rodnost žensk med 40 in 41 leti se z leti spreminjajo. Tak pristop uporablja Eurostat, takega smo tudi mi pri naših modelih in napovedih.

Pri našem modeliranju smo uporabili osnovne podatke iz podatkovne baze Eurostata. Ostali so trije ključni odprti parametri, za katere je moč dobiti del predvidenih vrednosti po internetu, za nekatere analize pa jih je potreba nastaviti glede na predvidene situacije:

- Rodnost
- Umrljivost
- Migracije.

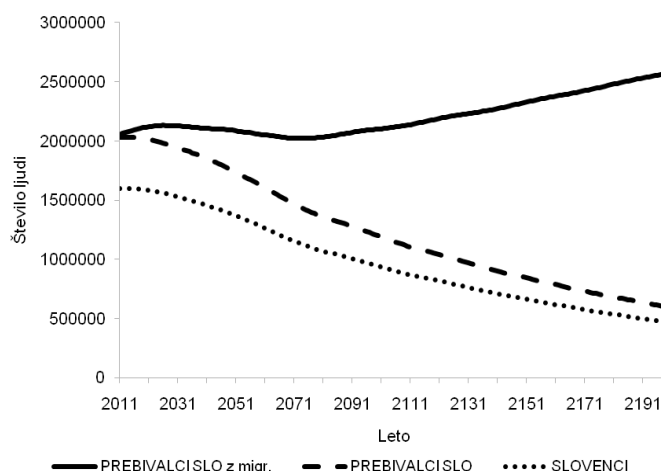
Ob nastavitvi parametrov našega sistema za napovedovanje, kot jih uporablja Eurostat, smo dobili podobne rezultate. Eurostatove projekcije so sicer pogosto nekaj malega bolj optimistične kot naše, vendar so razlike majhne, krivulje pa so si zelo podobne (Slika 1).

Slika 1. Eurostatovi projekciji prebivalstva Slovenije z in brez upoštevanja migracij leta 2010, projekcija z upoštevanjem migracij iz leta 2009 ter naši projekciji.

Najnovejše napovedi Eurostata se od njihovih napovedih pred leti razlikujejo. Razlika je predvsem v tem, da novejša predvidevanja ne napovedujejo upad prebivalcev Slovenije do leta 2060. Prebivalstvo Slovenije naj bi se predvidoma precej hitro povečevalo do približno leta 2025 (na okrog 2.155.000), nato pa naj bi število prebivalcev pričelo počasi padati. 1. januarja 2060 bo imela Slovenija 2.057.964 prebivalcev, kar je 0,5 % več kot v začetnem letu projekcij (2010). Naraščanje prebivalstva v prvih 15ih letih je posledica sedanjega velikega števila žensk v rodni dobi do 40 let. Prihajajo pa generacije z manj ženskami, zaradi česar je predviden postopni upad prebivalstva. Tokratne Eurostatove projekcije prebivalstva so pripravljene po konvergenčnem scenariju. Ta predvideva, da se bodo družbenoekonomske in kulturne razlike med državami, vključenimi v pripravo projekcij, v daljšem obdobju zmanjšale. Zato bodo vrednosti posameznih demografskih komponent, ki jih upoštevajo projekcije, v t.i. konvergentnem letu (2150) v vseh državah enake: npr. priselilo se bo toliko prebivalcev, kolikor se jih bo odselilo (vrednost neto selitev bo 0), celotna stopnja rodnosti v vseh vključenih državah bo 1,85, pričakovano trajanje življenja ob rojstvu pa se bo daljšalo. Velika razlika gre na račun migracij; predpostavlja se, da se bo v letu 2060 v Slovenijo priselilo 3.817 več prebivalcev, kot se jih bo iz nje odselilo. To je skoraj dve tretjini manj, kot je znašal selitveni prirast Slovenije s tujino leta 2009.

Slika je drugačna, če se pri projekcijah ne upoštevajo migracije. V tem primeru naj bi bil upad prebivalstva Slovenije v prihodnosti drastičen (Slika 1). Z drugimi besedami: Spodnji krivulji (vse domorodno prebivalstvo Slovenije in Slovenci po narodnosti) pokažeta, da izumiranje domorodnih prebivalcev zaradi premajhne rodnosti nadomešča migracija, tj. pritek prebivalcev v Slovenijo.

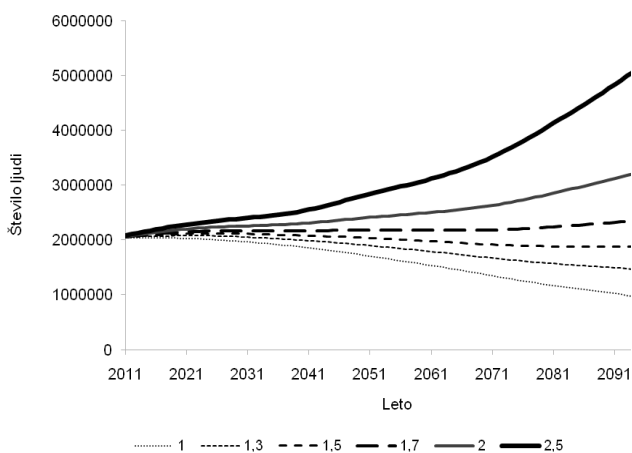

Slika 2. Projekcija prebivalcev Slovenije in Slovencev po narodnosti do leta 2200 s sedanjo nespremenjeno migracijo

(zgornja krivulja) in brez migracij, ob upoštevanju Eurostatove predpostavke stopnje rodnosti.

Če bi pod enakimi pogoji rodnosti in umrljivosti upoštevali projekcije državljanov Slovenije v daljših projekcijah (do leta 2200), vidimo, da bi ob upoštevanju sedanjega stalnega velikega pritoka prebivalstvo Slovenije po letu 2080 začelo celo naraščati. Projekcije državljanov Slovenije brez migracij pa v tem primeru kažejo na nadaljnje in pospešeno upadanje prebivalstva. Prav tako bi se to poznalo na številu Slovencev po narodnosti (Slika 2). Ta slika ponovno pokaže ogromno razliko med premajhno rodnošjo domicilne populacije in pritokom izven Slovenije.

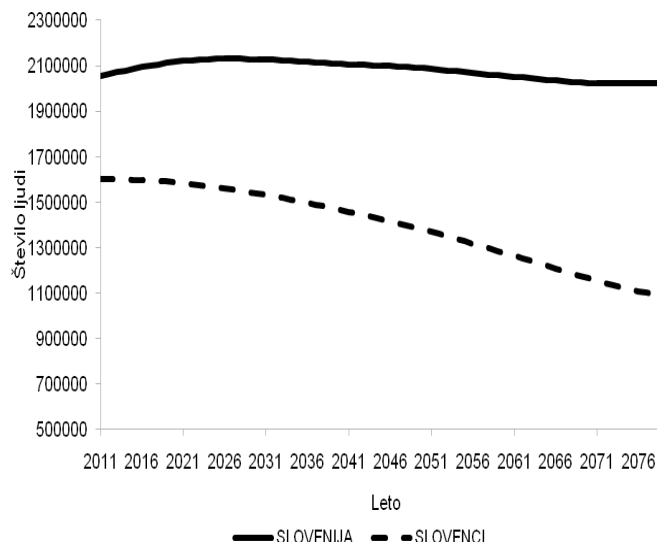
Če rodnoš ne bi bila takšna, kot predpostavlja Evrostat, bi bila slika prebivalstva drugačna. Kako se projekcije gibljejo ob predpostavkah različne stopnje rodnosti, predstavljamo v nadaljevanju.

Slika 3. Projekcija prebivalcev Slovenije po do leta 2100 ob različni stopnji rodnosti in ob upoštevanju migracij.

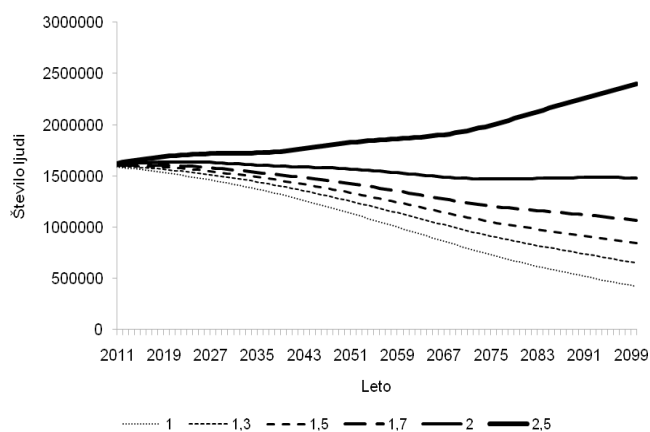
Iz Slike 3 vidimo, da je za ohranjanje prebivalstva Slovenije ob upoštevanju migracij do leta 2100 zadostna stopnja rodnosti že nekaj čez 1,5. Rodnoš domorodnega prebivalstva 2,0, kar je premalo za stabilno rodnoš (2,1) bi vseeno pripeljalo do porasti prebivalstva zaradi velikega dotoka izven Slovenije. Pri sedanji rodnoši 1,5 bo prebivalstvo Slovenije na videz stabilno, v resnici pa bo izpad domorodnega prebivalstva stalno nadomeščal pritok iz tujine.

Ob trenutnih realističnih predpostavkah rodnosti, življenjske dobe in migracij bo do okrog leta 2080 Slovencev po narodnosti v primerjavi z vsemi prebivalci Slovenije samo še 50%.

Slika 4. Projekcije Slovencev po narodnosti in vseh državljanov Slovenije do leta 280 brez upoštevanja migracij.

Da bi preprečili upad Slovencev po narodnosti, bi morali zvišati stopnjo rodnosti. Za koliko? Prva misel je, da bi stopnja okoli 2,1 morala zadoščati za stabilne razmere. Slika 4 prikazuje projekcije števila Slovencev po narodnosti ob različnih faktorjih rodnosti. Čeprav se projekcije malo razlikujejo od preprostih preračunavanj »na roke«, je vseeno očitno, da teoretična meja 2,1 dokaj dobro drži tudi v realnem svetu. Nižje stopnje kot 2,1 pomenijo absolutno in še posebej relativno zmanjševanje števila Slovencev po narodnosti v Sloveniji. Zadnja desetletja pa se rodnoš Slovencev po narodnosti suče nekaj pod 1,5 v povprečju, torej do 2,1 manjka več kot 30%. Preprosto povedano: zmanjševanje Slovencev po narodnosti se bo ustavilo, ko bodo imele Slovenke v povprečju 0,6 otroka več, oz. približno vsaka druga enega otroka več kot sedaj.

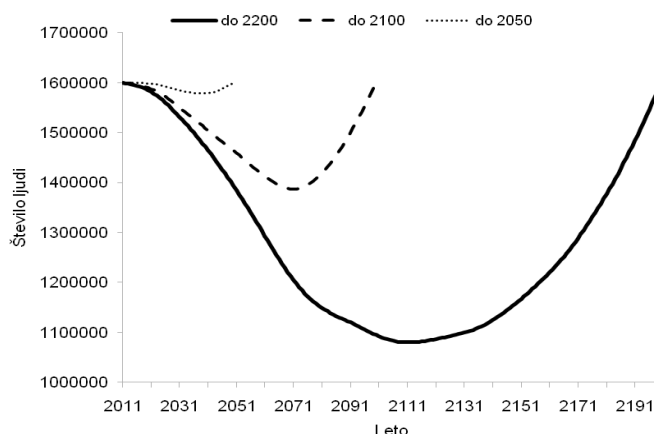
Slika 5. Projekcije Slovencev po narodnosti brez migracij ob različni stopnji rodnosti do leta 2100.

Ker imamo nižjo rodnost kot dolgoročno vzdržno, se postavlja vprašanje, po koliko bi morali vsako leto linearno povečevati rodnost, da bi se v nekem obdobju vrnili na 1,6 milijona Slovencev po narodnosti, kot jih je bilo po zadnjem popisu prebivalstva. Rezultati analize so predstavljeni na Sliki 6.

V kolikor bi želeli povrniti število Slovencev po narodnosti brez upoštevanja migracij na 1,6 milijona do leta 2050, bi morala stopnja rodnosti linearno 1,5 do 3,02, kar pomeni vsako leto za 0,038. Do leta 2100 bi Slovenci po narodnosti dosegli 1,6 milijona ob povečevanju stopnje rodnosti od 1,5 do 3,102, kar pomeni vsako leto za 0,0178. Do 2200 bi bilo Slovencev 1,6 milijona ob stopnji rodnosti, ki bi se linearno povečevala od 1,5 do 2,843, to je vsako leto za 0,00707 (Slika 6).

Za povrnitev stanja ob zadnjem popisu bi morala Slovenka linearno povečevati rodnost na več kot 3 otroke, torej bi morala roditi 2x več otrok oz. 100% več kot sedaj.

Potrebno je omeniti, da je migracija Slovencev po narodnosti v resnici negativna, saj se več Slovencev po narodnosti izseli, kot pa doseli. Torej bi morala biti rodnost še večja kot 3 v omenjenih simulacijah. Te številke so gotovo razlog za globoko zaskrbljenost.

Slika 6. Projekcije povrnitve števila Slovencev po narodnosti brez upoštevanja migracij na 1,6 milijona do leta 2050, 2100 in 2200 ob linearnem naraščanju rodnosti.

1 DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Eurostatove projekcije, ki so glede števila prebivalcev Slovenije precej optimistične, se opirajo na visoko stopnjo migracij ljudi v Slovenijo. Če pa pogledamo strukturo prebivalstva, ugotovimo, da tako Slovenci po narodnosti kot celotno domorodno prebivalstvo hira oz. se hitro zmanjšuje. Če ne bo prišlo do drastičnih sprememb, se bo na videz dokaj stalno število prebivalcev bistveno spremenilo – delež domorodnega prebivalstva bo drvel proti manj kot 50% in nato že nižje, migracije pa bodo prinesle večinsko prebivalstvo iz tujine. Edina rešitev je povečanje rodnosti,

kar pa je ob ignoriranju dobrega dela političnih strank in dela javnosti ter propadu pozitivnih vrednot in vdoru primitivne kapitalistične miselnosti težko spremeniti.

Napovedi gibanja Slovencev so izredno zaskrbljujoče, zlasti če se javnost in politično vodstvo ne bodo zavedli, v kakšne probleme lahko zabredemo. Ljudje, ki se priseljujejo, imajo načeloma nižji življenjski status in bodo v to povlekli celotno državo. Ob nizki rodnosti in daljšanju življenjske dobe se bo pojavilo staranje prebivalstva, ob krčenju prebivalstva se bo povečal manjko v pokojninskem sistemu ipd. V naslednjih 50 letih se bo po Eurostatovih projekcijah zelo pomembno spremenila tudi starostna sestava prebivalstva Slovenije. Leta 2010 so starejši (stari 65 ali več let) predstavljali 16,5 % prebivalstva, leta 2060 pa bo v tej starostni skupini skoraj vsak tretji prebivalec Slovenije. Delež otrok (mlajši od 15 let) se bo dobrih 10 let še nekoliko zviševal, nato pa bo začel upadati. Leta 2060 bo od 100 delovno sposobnih prebivalcev (stari 15 do 64 let) odvisnih skoraj 58 starejših in 25 otrok (2010: 24 oz. 20).

Skrajni čas je, da se tega problema začnemo zavedati in usmerimo politico države v smeri preventive omenjenih problemov, preden se poglobijo na raven, iz katere ni več izhoda. Če ni že prepozno in je stopnja rodnosti 3,2 (kot stopnja ohranitve Slovencev po narodnosti) nedosegljiva.

Zahvala:

Pri delu je pomagal študent Aleš Ferlan, za kar se mu iskreno zahvaljujemo.

Literatura:

- [1] Eurostat <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- [2] M. Gams, "Inteligentno" napovedovanje cen nafte : umetna inteligenca in inteligentni sistemi. Delo (Ljublj.), 2.9.2004, str. 18, Znanost. [COBISS.SI-ID 18432295]
- [3] M. Gams, Ekonomski in demografski samomor Slovenije. Finance. [Tiskana izd.], 9.03.2007, št. 47, str. 12. [COBISS.SI-ID 20628263]
- [4] J. Malačič, Demografija : teorija, analiza, metode in modeli, (EF, Učbenik). 6. izd. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2006. VIII, 339 str., graf. prikazi, tabele. ISBN 961-240-080-6. [COBISS.SI-ID 224724480]
- [5] T. Malthus, An Essay on the Principle of Population London, Printed For J. Johnson, In St. Paul's Church-Yard, 1798.
- [6] Stat.Baza Statistični urad Slovenije <http://www.stat.si/>
- [7] UN <http://esa.un.org/unpp/>
- [8] WIKI-O <http://en.wikipedia.org/wiki/Overpopulation>
- [9] WIKI: http://en.wikipedia.org/wiki/World_population#cite_note-unpp-74
- [10] CPS: <http://www.census.gov/cps/>

SLOVENCİ NA MADŽARSKEM V LUČI POPISOV PREBIVALSTVA

Katalin Munda Hirnök

Inštitut za narodnostna vprašanja,

Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana

Tel.: 01-200-18-82, e-mail: katalin.hirnok@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek s pomočjo popisnih podatkov za leti 1941 in 2001 obravnava tendence pri številčnem razvoju Slovencev na Madžarskem. Med letoma 1941 in 2001 se je število Slovencev na Madžarskem po kriteriju materni jezik zmanjšalo za natanko 1.629 oseb. Leta 1941 so našli 4.816 oseb s slovenskim maternim jezikom, šestdeset let pozneje, leta 2001, pa 3.187 oseb. Prispevek analizira nekatere dejavnike, ki so vplivali na zmanjšanje števila Slovencev. To so predvsem politični in ekonomski dejavniki.

1 UVOD

Natančno število Slovencev¹ na Madžarskem pred letom 1941 je težko ugotoviti. Vzrok je predvsem v tem, da so madžarske statistike pred drugo svetovno vojno Slovence uvrščale v popisno kategorijo »ostali«.² V obdobju Avstro-Ogrske Monarhije – torej pri popisih prebivalstva leta 1880, 1900 in 1910 – so Slovence navedli v popisni kategoriji »ostali« s tem, da so pri okrajih in naseljih z večinskim slovenskim življenjem v opombah označili, da so v kategoriji »ostali« samo Slovenci ali večinoma Slovenci. S podatki, pridobljenimi na ta način, se lahko ugotovi relativno točno število Slovencev, oz. oseb s slovenskim maternim jezikom na območju avtohtone poselitve ogrskih Slovencev, torej v Prekmurju in Porabju. Na žalost pa s temi podatki ni mogoče določiti števila oseb s slovenskim maternim jezikom zunaj območja avtohtone poselitve. Izjema je le popis prebivalstva iz leta 1890, ko so Slovence navedli v posebni rubriki pod imenom »Vendi« [1].

2 POPIS PREBIVALSTVA LETA 1941

Prvi popis prebivalstva na Madžarskem, v katerem so Slovence obravnavali posebej, torej jih niso umestili v kategorijo »ostali«, je bilo ljudsko štetje leta 1941. Po popisnih podatkih iz leta 1941 je bilo na področju trianonske Madžarske 4.816 oseb s slovenskim maternim jezikom, za

slovensko narodnost se je odločilo 2.058 oseb, medtem ko je znanje slovenskega jezika označilo kar 7.166 oseb [2]. V sedmih naseljih Slovenskega Porabja³ so na avtohtonem območju poselitve Slovencev na Madžarskem popisali 4.239 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je bilo 88% vseh popisanih s slovenskim maternim jezikom leta 1941 v državi. V preostali Železni županiji brez Porabja – Porabje leži na samem jugozahodu Železne županije – so leta 1941 popisali 216 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega 74 v upravnem, gospodarskem in kulturnem središču Porabja, v mestu Monošter - Szentgotthárd.

Tabela 1: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 1941 po maternem jeziku, narodni pripadnosti in znanju jezika.

Območje	1941		
	Popisni kriteriji		
	Materni jezik	Narodna pripadnost	Znanje jezika
Železna županija	4.455	1.945	5.192
- Porabje	4.239 (88%)	1.915 (93%)	-
Železna žup. brez Porabja	216 (4,5%)	30 (1,5%)	5.192
- Monošter	74	4	-
Drugje	361 (7,5%)	113 (5,5%)	1.974
Skupaj na Madžarskem	4.816 (100%)	2.058 (100%)	7.166

Vir: Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. str. 8-9; Népszámlálás 2001. 24. A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2004. str. 22; 1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként (az 1990. évi államigazgatási beosztás szerint, 1930-1990). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1992. str. 24, 34, 48-49.

V upravnem središču Železne županije, v mestu Sombotel (Szombathely) je leta 1941 slovenščino kot materni jezik navedlo 19 oseb. V ostalih predelih Madžarske je bilo leta

¹ Madžarski popisi prebivalstva so vse do leta 1980 vodili Slovence kot Vende. Pri ljudskem štetju leta 1980 in 1990 sta se uporabljala oba izraza, s tem, da sta oba izraza označevala isto kategorijo, torej niso razlikovali med Slovenci in Vendi. Šele pri popisu prebivalstva leta 2001 je izginil izraz Vend in se je uporabljal le izraz Slovenec.

² Madžarske statistike so med letoma 1880-1930 pri popisni kategoriji materni jezik navedle naslednje jezike: madžarščina, nemščina, slovaščina, romunščina, rutenščina, hrvaščina, srbsščina in »ostali«, kamor je spadal tudi slovenski jezik.

³ K Slovenskemu Porabju prištevamo naslednja naselja: Gornji Senik - Felsőszölnök, Dolnji Senik - Alsószölnök, Sakalovci - Szakonyfalva, Andovci - Orfalu, Števanovci - Apátistvánfalva, Otkovci - Újbalázsfalva, Slovenska ves - Rábatótfalu, Ritkarovci - Ritkaháza in Verica - Permise. Naselje Otkovci je od leta 1937 združeno z naseljem Števanovci, naselji Verica in Ritkarovci sta od leta 1950 združeni v naselje Kétvölgy, Slovenska ves pa je od leta 1983 združena z Monoštrom.

1941 popisanih 361 oseb s slovenskim maternim jezikom, od tega največ v Budimpešti (99 oseb) ter v županiji Somogy (52 oseb). Po popisnem kriteriju narodne pripadnosti so na Madžarskem leta 1941 našli 2.058 Slovencev, od tega 1.945 oseb v Železni županiji s Porabjem vred, v ostalih predelih Madžarske pa le 113 oseb. Razmerje med osebami slovenske narodnosti v Porabju in v ostalih delih države leta 1941 je približno enako razmerju med osebami s slovenskim maternim jezikom v Porabju in zunaj tega območja. Leta 1941 je živelo v Porabju 88% vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem, od vseh popisanih oseb slovenske narodnosti pa 93%. Znanje slovenskega jezika je leta 1941 označilo 7.166 oseb, od tega jih je živelo v Železni županiji 5.192, v ostalih predelih Madžarske pa 1.974 oseb. Po kriteriju znanja jezika je živelo v Železni županiji 72% vseh popisanih v tej kategoriji, preostala dobra četrtina pa v ostalih delih Madžarske. Verjetno je potrebno med osebami, ki so se pri popisu prebivalstva opredelile za znanje jezika in

obenem niso navedle narodnostne pripadnosti in maternega jezika, iskati osebe delno ali v celoti slovenskega etničnega porekla, ki zaradi družinskih, poklicnih ipd. razlogov izražajo določeno distanco do slovenstva, vendar ga v celoti niso odklanjali.

3 POPIS PREBIVALSTVA LETA 2001

Popis prebivalstva na Madžarskem leta 2001 je poskušal s štirimi popisnimi kriteriji zajeti število in strukturo manjšin oz. etničnih skupin v državi. Poleg vprašanja o maternem jeziku in narodnostni pripadnosti popisane osebe so popisni vprašalniki vsebovali še dva nova popisna kriterija: »uporaba jezika v družini, med prijatelji« ter pripadnost h »kulturnim vrednotam in tradicijam« določene manjšine oz. etnične skupine. Leta 2001 so na Madžarskem našli 3.187 oseb s slovenskim maternim jezikom in 3.040 oseb s slovensko narodnostjo.

Tabela 2: Število slovenskega prebivalstva na Madžarskem leta 2001 po maternem jeziku, narodni pripadnosti, uporabi jezika v družini, med prijatelji ter po pripadnosti h kulturnim vrednotam in tradicijam.

Območje	2001			
	Popisni kriteriji			
	Materni jezik	Narodna pripadnost	Up. jezika v druž., prijatelji	Prip. h kult. vredn. tradic.
Železna županija	1.768	1.706	1.546	1.810
- Porabje	1.029 (32,3%)	1.031 (33,9%)	1.051 (33,7%)	1.113 (32,3%)
- Železna županija brez Porabja	739 (23,2%)	675 (22,2%)	495 (15,9%)	697 (20,2%)
- Monošter	552	503	363	490
Drugje	1.419 (44,5%)	1.334 (44,9%)	1.573 (50,4%)	1.632 (47,4%)
Skupaj na Madžarskem	3.187 (100%)	3.040 (100%)	3.119 (100%)	3.442 (100%)

Vir: Népszámlálás 2001. 4. Nemzeti köztudós, A nemzeti, etnikai kisebbség adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2002. str. 261-272.

V Porabju so leta 2001 našli 1.029 oseb s slovenskim maternim jezikom in 1.031 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Poleg Slovencev se je v Porabju zmanjševalo tudi število skupnega prebivalstva, vendar ne v sorazmerju z zmanjševanjem števila Slovencev.

Če upoštevamo popisna kriterija po maternem jeziku in narodni pripadnosti kot dva najbolj verodostojna kriterija za ugotavljanje etnične pripadnosti, lahko ugotovimo, da je l. 2001 le 1/3 vseh popisanih Slovencev na Madžarskem živelo na območju avtohtone poselitve, oziroma v Porabju. V kulturnem in gospodarskem središču porabskih Slovencev, v mestu Monošter, so leta 2001 popisali 552 oseb s slovenskim maternim jezikom. Sorazmerno visoko število Slovencev v Monoštru gre pripisati predvsem dvema dejavnikoma: naselje Slovenska ves z večinskim slovenskim prebivalstvom so leta 1983 pripojili k Monoštru in industrializaciji mesta. Z razvojem industrije v Monoštru, v 60-ih in 70-ih letih 20. stoletja, so se porabski Slovenci množično zaposlovali v tovarnah kose in svile, sprva kot

dnevni migranti, kasneje pa se jih je vedno več – predvsem iz odročnih vasi - odločalo za stalno naselitev v mestu, kjer so v tem obdobju zgradili tudi nova stanovanjska naselja [3]. Političnim spremembam leta 1989 gre pripisati znatno povečanje števila Slovencev, tako po kriteriju maternega jezika kakor po kriteriju narodne pripadnosti zunaj avtohtonega poselitvenega območja. Po popisnih podatkih za leto 2001 je živela zunaj Porabja in Monoštra polovica vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je številčno 1.606 oseb. Po letu 1990 so Slovenci na Madžarskem ustanovili svoje politične in kulturne organizacije, ne samo na območju avtohtone poselitve, temveč tudi zunaj te, kar je bistveno pripomoglo k temu, da so se osebe, ki so prej iz različnih razlogov zavračale pripadnost slovenstvu, ponovno odločale za slovenstvo [4]. Po novem popisnem kriteriju, ki je poizvedoval po uporabi slovenskega jezika v družini in med prijatelji, je bilo na Madžarskem 3.119 takih oseb. Polovica teh oseb je živela zunaj Železne županije.

Največ Slovencev na Madžarskem – 3.442 oseb - so leta 2001 ugotovili s pomočjo kriterija pripadnosti k slovenskim kulturnim vrednotam in tradicijam. Med osebami, ki so se opredelile za pripadnost k slovenskim kulturnim vrednotam in tradicijam in obenem niso navedle ostalih treh kriterijev, je najverjetneje treba iskati osebe slovenskega porekla, ki iz različnih razlogov odklanjajo pripadnost k slovenstvu, vendar ga v celoti ne zavračajo. Od 3.442 popisanih oseb s slovenskimi kulturnimi vrednotami je živelo v Porabju 1.113 oseb ali 1/3 vseh popisanih, zunaj območja avtohtone poselitve pa 2.329 oseb.

Kljub razlikam pri raznih popisnih kriterijih za leto 2001 pa lahko ugotovimo, da so te razlike v primerjavi z razlikami med popisnimi kriteriji pri prejšnjih popisih mnogo manjše, kar pa je znamenje določene stabilizacije znotraj slovenske skupnosti na Madžarskem [5].

4 DEJAVNIKI ZA UPAD ŠTEVILA SLOVENCEV

Če za izhodišče vzamemo popisni kriterij za materni jezik, lahko ugotovimo, da se je število Slovencev na Madžarskem od leta 1941, ko so jih našli 4.816, do leta 2001 zmanjšalo na 3.187 oseb. Zmanjšanje števila oseb s slovenskim maternim jezikom gre pripisati predvsem asimilacijskim procesom, saj se številčno šibka slovenska skupnost, katere identiteta se opira predvsem na narečje in lokalno identiteto, težko upira tem procesom. V zadnjih desetletjih so asimilacijski procesi zelo močno prisotni tudi med Slovenci v Porabju, kar nam potrjujejo popisni podatki.

Leta 1941 so v sedmih naseljih Porabja - Gornji Senik, Dolnji Senik, Sakalovci, Andovci, Števanovci, Slovenska ves in Kétvölgy (Dve dolini) – in v mestu Monošter popisali 4.313 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je pomenilo 90% vseh popisanih oseb s slovenskim maternim jezikom na Madžarskem. Zunaj območja avtohtone poselitve in zunaj Monoštra so leta 1941 na Madžarskem živele 503 osebe s slovenskim maternim jezikom, od tega 361 zunaj Železne županije v ostalih predelih Madžarske. Tja so se preselili v času Avstro-Ogrske Monarhije, predvsem iz Prekmurja in Porabja, zaradi različnih poklicnih dolžnosti [6].

Ob zadnjem popisu prebivalstva na Madžarskem l. 2001 so v Porabju in v mestu Monošter popisali 1.581 oseb s slovenskim maternim jezikom, kar je slaba polovica vseh popisanih oseb z maternim jezikom na Madžarskem. Druga polovica oseb s slovenskim maternim jezikom, 1.606 oseb, živi v ostalih predelih Madžarske, največ v Budimpešti (394 oseb). Večina teh oseb je živela na območju avtohtone poselitve v Porabju, od koder so se začeli izseljevati po letu 1948. Na razseljevanje porabskih Slovencev sta vplivala predvsem dva dejavnika: politični in gospodarski.

4.1 Politične migracije

Po sporu med Madžarsko in Jugoslavijo zaradi resolucije Kominforma leta 1948 so iz Porabja izselili mnogo »politično nezanesljivih« slovenskih družin v notranjost Madžarske, zlasti v zaprta taborišča, ki so med leti 1950-1953 delovala v madžarski pokrajini Hortobágy. Šele po

Stalinovi smrti in prihodu Imreja Nagya na oblast so se razmere umirile in se je večina deportirancev lahko vrnila domov. Za zdaj še nimamo točnih podatkov o tem, koliko Slovencev so deportirali, niti ne vemo, koliko se jih je vrnilo iz deportacije domov [7].

Na odseljevanje iz Porabja je vplivala tudi t. i. železna zavesa, ki je ločila Madžarsko od Jugoslavije in Avstrije in je Porabje hermetično zaprla od zunanjega sveta. Gibanje in zadrževanje znotraj obmejne cone je bilo mogoče le z dovoljenjem.

4.2 Ekonomske migracije

Odseljevanje porabskih Slovencev iz gospodarskih razlogov se je začelo že v obdobju Monarhije, močnejše razseljevanje pa je sledilo zlasti po drugi svetovni vojni. Temu so botrovale predvsem težke socialne razmere na kmetijah in industrializacija. V Porabju prevladujejo predvsem gozdovi, zemlja je slabše kvalitete, večinoma ilovnata in slabo rodovitna [8]. Večina lastnikov premore le 1-3 ha zemlje⁴, zato so se ukvarjali tudi z drugimi vzporednimi dejavnostmi kot so sadjarstvo, prodaja lesa, gobarstvo ipd. Industrializacija po drugi svetovni vojni je povzročila odseljevanje predvsem mlajše in boljše kvalificirane delovne sile iz Porabja. Zupančič govori o »praznjenju tega prostora in pričetku razpadanja kulturne pokrajine« [9]. Sprva so porabski Slovenci odhajali v večja industrijska mesta v državi (Budimpešta, Sopron, Győr), nato pa so si v 60-ih letih delo poiskali predvsem v tovarnah v Monoštru, nekateri pa Sombotelu (Szombathelyu). Proces odseljevanja iz Porabja zaradi ekonomskih in drugih razlogov je zaznati vse do danes.

Potrebno je omeniti še sezonsko zaposlovanje kot posebno obliko ekonomske migracije. Porabci so se zaposlovali na državnih posestvih v različnih županijah Madžarske. Proces prestrukturiranja gospodarstva na Madžarskem po letu 1989 so vplivali na agrarno gospodarstvo, posledica tega je bilo preoblikovanje oz. ukinitve državnih kmetijskih zadrug in posledično ukinitve možnosti za najemanje sezonskih delavcev. Zaradi odprtja obmejnega območja, razvoja motorizacije, cestne infrastrukture in raznovrstne ponudbe delovnih mest v sosednji Avstriji (manj v Sloveniji) Porabje ostaja selitveno aktivno še danes. Porabski Slovenci se zaradi skromne ponudbe oz. pomanjkanja delovnih mest doma in želje po boljšem zaslužku odločajo za čezmejno sezonsko zaposlovanje ali za dnevno čezmejno vozaštvo. Ljudje so zapuščali Porabje tudi iz drugih razlogov, kot so izobraževanje, sklenitev zakonskih zvez, združitve družinskih članov itd. [10].

Zaradi prevelike ostarelosti in slabe socialne strukture prebivalstva v Porabju [11] lahko v prihodnje pričakujemo še dodatno zmanjševanje števila prebivalstva, znotraj tega pa slovenskega življa. Kljub spodbudnim rezultatom popisa iz leta 2001 pa se bo število Slovencev zunaj območja avtohtone poselitve verjetno v prihodnje zmanjšalo, saj jih

⁴ Zemlja je v Porabju (in v sosednji pokrajini Órség) ostala v zasebnih rokah, tukaj niso izvedli kolektivizacije kakor v ostalih delih države.

pestijo podobne težave, če ne še večje kakor Slovence v Porabju.

5 POPIS PREBIVALSTVA LETA 2011

Letošnji popis prebivalstva na Madžarskem se bo izvajal od 1. do 31. oktobra. Z vidika obravnavane teme je pomembno poglavje V. Narodnost, jezikovna navezanost, vera popisnega vprašalnika za osebo [12]. V primerjavi s popisnim vprašalnikom l. 2001 ugotavljamo, da so snovalci popisa ohranili tri kategorije, in sicer narodno pripadnost, materni jezik in uporabo jezika v družini, s prijatelji. Popisni vprašalnik (za stanovanje in za osebo) je preveden v jezike narodnih in etničnih manjšin na Madžarskem, med drugim tudi v slovenščino. Ohranitev popisnih kriterijev bo omogočala primerjalno obravnavo trendov pri številčnem razvoju Slovencev (in tudi drugih) na Madžarskem.

6 POVZETEK

Iz podatkov popisa prebivalstva na Madžarskem za leti 1941 in 2001 smo na številu popisanih Slovencev analizirali nekatere dejavnike, ki so vplivali na zmanjšanje števila Slovencev na Madžarskem.

Za l. 1941 smo Slovence iskali po kriterijih: materni jezik, narodna pripadnost in znanje jezika. Za l. 2001 pa so bili kriteriji: materni jezik, narodna pripadnost, uporaba jezika in pripadnost kulturnim vrednotam.

Analizirali smo število Slovencev v Železni županiji, v Porabju, v mestu Monošter in drugje na Madžarskem.

Po kriterijih materni jezik in narodna pripadnost, ki sta skupna obema popisoma, ugotavljamo občutno zmanjšanje števila Slovencev v Porabju in občutno povečanje števila Slovencev v Monoštru in drugje na Madžarskem. To pomeni, da so se Slovenci iz Porabja selili v Monošter in drugam na Madžarskem. Na selitev sta vplivala predvsem dva dejavnika: politični in ekonomski.

Skupno število Slovencev na Madžarskem se je zmanjšalo, na kar so vplivali asimilacijski trendi. Ugotovili smo tudi, da so se l. 1941 Slovenci zelo različno odločali po popisnih kategorijah (npr. več kot dvakrat več se jih je odločilo za materni jezik kot pa za narodno pripadnost).

V popisu l. 2001 pa imamo podobne vrednosti po vseh kategorijah. To je znamenje stabilizacije znotraj slovenske skupnosti na Madžarskem.

Ohranitev popisnih kriterijev iz l. 2001 bo v l. 2011 omogočala primerjalno obravnavo trendov pri številčnem razvoju Slovencev (in tudi drugih) na Madžarskem.

Zaradi ostarelosti in socialne strukture prebivalcev Porabja lahko v prihodnje pričakujemo še dodatno zmanjševanje števila Slovencev.

Reference

- [1] A Magyar Korona Országainak helységnevtára. Országos Magyar Királyi Statisztika Hivatal. Budapest, 1892.
- [2] Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal.

- Budapest, 1947. str. 8-9; Népszámlálás 2001. 24. A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 2004. str. 22.
- [3] A. Kovács. Številčni razvoj Slovencev na Madžarskem v luči zgodovinskih dogodkov in pričevanj anketirancev v Sombotelu. V Razprave in gradivo 43. str. 164-185. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana. 2003.
  - [4] K. Munda Hirnök. Institucionalna podpora slovenske manjšine na Madžarskem - na primeru Slovencev v Sombotelu, Budimpešti in Mosonmagyaróváru = A magyarországi szlovének intézményi támogatottsága - a szombathelyi, budapesti és mosonmagyaróvári szlovének esetében. V Etnologija Slovencev na Madžarskem 5. = A magyarországi szlovének néprajza 5. str. 75-89; 91-105. Magyar Néprajzi Társaság. Budimpešta – Budapest. 2007.
  - [5] J. Zupančič. Slovenci na Madžarskem. V Razprave in gradivo 36/37. str. 125-143. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana, 2000.
  - [6] J. Zupančič: Slovenci ..., str. 133.
  - [7] K. Munda Hirnök. Porabski deportiranci v taboriščih na Hortobágyu v letih 1959-1953. V Glasnik Slovenskega etnološkega društva, 2010, 50/3-4, str. 42-45.
  - [8] M. Kozar-Mukič. Slovensko Porabje - Szlovénvidék. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje - A szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája – 20. század. Ljubljana – Szombathely, 1994. str. 39, 140.
  - [9] J. Zupančič: Slovenci ..., str. 130.
  - [10] K. Munda Hirnök. Migrációs folyamatok a Rába-vidéki szlovének körében a 20. század második felében. V Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben (L. Kupa, ur.), str. 138-146. PTE és Bookmaster Kft., Pécs, 2010.
  - [11] J. Zupančič: Slovenci..., str. 138.
  - [12] http://www.nepszamlalas.hu/files/sharedUploads/Anyagok/2011/08_ho/idegen_kerdoivek/3_2_2_17_Szemelyszloven.pdf, 5. 9. 2011.

PROBLEMATIKA ŠTEVILČNE OPREDELITVE SLOVENCEV V ITALIJI: PREGLED DEMOGRAFSKIH OCEN IN ANALIZA GLAVNIH METODOLOŠKIH ZADREG

Devan Jagodic

Slovenski raziskovalni inštitut - SLORI
Trg Giotti 1, 34133 Trst, Italija
Tel: +39 040 636663; fax: +39 040 369392
e-mail: d.jagodic@slori.org

IZVLEČEK

Referat prinaša pogled nad zapletenim in čedalje bolj problematičnim vprašanjem številčne opredelitve slovenske narodne skupnosti v Italiji. Po uvodnem orisu poselitvenega prostora slovenskega prebivalstva znotraj današnjega ozemlja dežele Furlanije Julijske krajine se avtor posveti analizi nekaterih demografskih ocen iz prejšnjega stoletja, ki kljub vsem dvomom v njihovo zanesljivost dokaj jasno izpričujejo progresivno krčenje tu živečega slovenskega življa. Sledi refleksija nad metodološkimi dilemami preštevanja pripadnikov manjšine v današnjih razmerah, saj se je z rastjo družbene in prostorske mobilnosti ter s stopnjevanjem intenzivnosti medetničnih odnosov v zadnjih desetletjih podoba tradicionalne etnične meje bistveno spremenila. Nekdanjim trdnim, etnično "čistim" identitetam se namreč pridružujejo kompleksnejše oblike večplastnih oz. hibridnih identitet, ki prinašajo vrsto pomislekov nad vsakršnim poskusom numerične opredelitve manjšine, sočasno pa uvajajo potrebo po poglobljenem raziskovanju njene vse bolj razvejane notranje strukture. Prispevek se zaključuje z beleženjem pojava, ki bi v naslednjih letih lahko dodatno ošibil slovensko pristotnost v Italiji, tj. postopno priseljevanje mlajših pripadnikov manjšine na drugo stran meje, v sosednje regije matične Slovenije.

1 UVOD

Za strateško in ekonomsko pomembna obmejna območja je vsesplošno značilno, da obstajajo različne ocene o njihovi etnogenezi. Tako je tudi glede italijanskega obmejnega pasu na stičišču z današnjo Republiko Slovenijo, še zlasti, kar se tiče preoblikovanja etnične plasti v zadnjem stoletju, tj. v obdobju, ko je ta prostor doživel korenite geopolitične in družbeno-kulturne spremembe. To ne velja zgolj za raziskovanje demografskega gibanja tu naseljenega prebivalstva slovenske narodnosti, ki je že dalj časa predmet razprave, ampak tudi za preučevanje širšega problema etničnega razvoja na primeru vzhodnega dela dežele Furlanije Julijske krajine, kjer poleg Slovencev živi še dvoje etno-jezikovnih manjšin: Furlani in Nemci. Pregled uradnih popisov in statističnih ocen o številu pripadnikov zgoraj omenjenih manjšinskih skupnosti postavlja namreč v ospredje celo vrsto dvomov v njihovo

zanesljivost in uporabnost. Tu ne gre le za večno (sicer še vedno aktualno) vprašanje napenjanja in ponarejanja raziskovalnih podatkov v politične namene, ampak tudi za uporabo okostenelih metodoloških pristopov, ki ne odgovarjajo več izzivom in potrebam naglo spreminjajoče se sodobne družbe. Pri obravnavi obmejnih in etničnih manjšin se namreč prevečkrat pozablja na dinamične transformacije, ki jih vnašajo sodobni procesi prostorske in družbene mobilnosti, urbanizacije in medetničnih odnosov, kakor da bi bile te skupnosti povsem statične in "obsojene" na večno reprodukcijo lastne podobe v prihodnje čase. V resnici so stvari bistveno drugačne, saj so manjšine kot živi organizmi v nenehnem preoblikovanju (Bufon 1992). Zgoraj povedano še posebej velja za razvoj slovenske narodne skupnosti v Italiji, ki je v teku zadnjega stoletja doživela pomembne spremembe tako v njeni "horizontalni" kot v njeni "vertikalni" strukturi. Po Milanu Bufonu gre pri analizi prostorske in družbene evolucije te skupnosti ločiti troje zgodovinskih faz:

- 1) V preteklosti je za sedanje slovensko poselitveno ozemlje v Italiji, ki ga je le na zahodu omejevala dokaj jasna etnična meja, sicer pa je bilo večinoma vključeno v slovenski kulturni prostor, veljalo preprosto pravilo: podeželje je kompaktno naseljevalo slovensko kmečko prebivalstvo, urbani centri pa so bili narodnostno mešani. V tej začetni fazi med urbanih središči in podeželjem ni bilo kake večje izmenjave, pač pa sta obe enoti živeli svoje ločeno avtarkično življenje.
- 2) V naslednji fazi, v kateri je prišlo do intenzivnih mednarodno-političnih sprememb in do močno konfliktnih odnosov na ravni večina-manjšina, so se stiki med slovenskim podeželjem in etnično mešanimi centri okrepili, zlasti v obdobju razvoja industrializacije. Narodnostna sestava podeželja se v tem času ni bistveno spremenila, pač pa se je z izseljevanjem slovenskega prebivalstva v bližnja urbana in industrijska središča potencialno razširil obseg narodnostno mešanega ozemlja.
- 3) V zadnji fazi, ki jo označuje razmah terciarnih dejavnosti, vezi med mesti in podeželjem postajajo vse bolj intenzivne, kar prispeva k zmanjševanju kvalitativnih razlik med obema enotama. Pretok

prebivalstva je v tej fazi obojesmeren, saj se spričo ugodnejših življenjskih razmer zlasti višje socialne skupine vse bolj naseljujejo na podeželje. Iz etničnega vidika je ta faza najbolj pomembna, saj vodi po eni strani k demografski eroziji avtohtonega slovenskega ozemlja, po drugi strani pa k širjenju manjšinskega prebivalstva na neavtohtono ozemlje, kar ima spet lahko različne posledice (Bufon 2006, 30-31).

Vse te prostorske in družbene spremembe so temeljito preoblikovale tradicionalno manjšinsko etno-demografsko strukturo, o čemer bo podrobneje govora v nadaljevanju. Sicer pa se navedene razvojne faze niso odvijale z enako hitrostjo in intenzivnostjo na celotnem poselitvenem ozemlju slovenske narodne skupnosti. Slednja je namreč še danes konglomerat različnih zgodovinsko pogojenih situacij, ki jih povezuje skupna politična nadgradnja in etnična izvornost.

2 POSELITVENI PROSTOR SLOVENCEV V ITALIJI

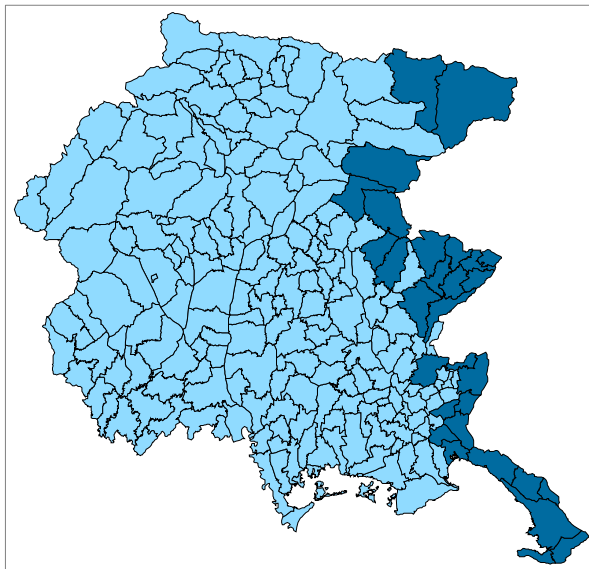
Slovensko poselitveno ozemlje v Italiji razdelimo po ustaljeni navadi v šest bolj ali manj zaključenih enot obmejne dežele Furlanije Julijske krajine, in sicer v Kanalsko dolino, Rezijo, Terske doline, Nadiške doline (Benečijo), Goriško in Tržaško. Omenjena delitev izhaja iz različnih naravogeografskih, historičnih, družbeno-kulturnih in upravno-političnih razmer, v katerih se posamezni teritorialni predeli nahajajo.

Prostor slovenske avtohtone poselitve je zelo razčlenjen, ponekod celo prekinjen pas, sestavljen iz severnega, goratega, redko naseljenega dela, ki ne razpolaga z nobenim urbanim središčem, ter iz južnega, močno urbaniziranega dela. Za Slovence v Italiji je značilno, da sta najmočnejši jedri njihove prisotnosti na ozemlju mesti Trst in Gorica, čeprav v obeh urbanih središčih slovensko prebivalstvo tvori manjšinski element. Slovenska komponenta je namreč večinska le v manjših, perifernih upravnih enotah, prav to pa kaže na glavno protislovje: Slovenci so danes izrazito urbanizirana skupnost, ki pa najmanj obvladuje ravno mestni element svojega poselitvenega prostora (Stranj 1999).

Iz upravnega vidika so pripadniki slovenske manjšine naseljeni v treh izmed štirih pokrajin dežele Furlanije Julijske krajine, in sicer v pokrajinah Trst, Gorica in Videm. Uradni dokument, ki določa poselitveni prostor slovenske manjšine v Italiji, je tabela 32-ih občin, ki jo predvideva državni zaščitni zakon za slovensko manjšino v Italiji št. 38/2001ⁱ. Pričujoča tabela zajema naslednje občine:

- v pokrajini Trst: San Dorligo della Valle, Duino-Aurisina, Muggia, Monrupino, Sgonico in Trieste (v slovenščini: Dolina, Devin-Nabrežina, Milje, Repentabor, Zgonik in Trst);
- v pokrajini Gorica: Cormons, Doberdò del Lago, Gorizia, Monfalcone, Ronchi dei Legionari, Sagrado, San Floriano del Collio in Savogna d'Isonzo (v slovenščini: Krmin, Doberdob, Gorica, Tržič, Ronke, Zagraj, Števerjan in Sovodnje ob Soči);

- v pokrajini Videm: Attimis, Cividale del Friuli, Drenchia, Faedis, Grimacco, Lusevera, Malborghetto-Valbruna, Nimis, Prepotto, Pulfero, Resia, San Leonardo, San Pietro al Natisone, Savogna, Stregna, Taipana, Tarvisio in Torreano (v slovenščini: Ahten, Čedad, Dreka, Fojda, Grmek, Bardo, Naborjet-Ovčja vas, Neme, Praprotno, Podbonesec, Rezija, Sv. Lenart, Špeter, Sovodnje, Srednje, Tipana, Trbiž in Tavorjana).

Zemljevid 1: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo slovenski poselitveni prostor (Regione in cifre, 2010).

O opredelitvi poselitvenega prostora Slovencev v Italiji sicer obstaja več virov, ki si glede števila občin z zgodovinsko prisotnostjo prebivalstva slovenskega jezika niso enotni. Po mnenju nekaterih avtorjevⁱⁱ ta prostor namreč obsega širše območje 39-ih občin; poleg zgoraj navedenih so še občine Dolegna del Collio, Fogliano-Redipuglia, Medea in Staranzano (v slovenščini Dolenje, Foljan-Sredpolje, Medeja in Štarancan) v goriški pokrajini ter Montenars, Pontebba in Tarcento (v slovenščini Gorjani, Tablja in Čenta) v videmski pokrajini.

3 PREGLED OCEN O DEMOGRAFSKEM GIBANJU SLOVENCEV V ITALIJI V 20. STOLETJU

Če je determinacija prostorske razširjenosti slovenske narodne skupnosti v Italiji še vedno predmet strokovnih razhajanj, opredelitev njene numerične konsistence ni nič kaj manj zapleteno in problematično dejanje. Število slovenskega prebivalstva v Italiji je namreč vedno bilo izredno težko določljivo. Zadnji italijanski popis prebivalstva, ki je vključeval vprašanje o materinem jeziku v vseh treh pokrajinah, se je odvijal leta 1921ⁱⁱⁱ, naštetu število 271.035 slovenskih prebivalcev pa je po presoji nekaterih strokovnjakov bistveno nižje od takratnega dejanskega stanja^{iv}. Še spornejši je bil izid nadaljnjih

popisov, ko je bil kriterij narodne pripadnosti jezik, ki se ga posameznik poslužuje v družini; to je namreč pomenilo, da so med Italijane bili vključeni vsi tisti Slovenci, ki so za pogovorni jezik v družini izbrali italijanščino (npr. v mešanih zakonih), ne glede na to, če so se čutili (tudi) za Slovence.

Rezultatov teh popisov slovenska manjšina ni nikoli priznala, v vsem času po drugi svetovni vojni pa se je tudi krčevito upirala kakršnemukoli preštevanju njenih pripadnikov^v. Uradna utemeljitev te drže je slonela na dveh stebrih: prvič, na prepričanju, da bi se ta podatek uporabljal v škodo in ne v prid manjšini. To stališče pa je utemeljevalo dejstvo, da, drugič, do sprejetja zakona št. 38/2001 ni obstajala ustrezna pravno-formalna zaščita manjšine. Odsotnost pravno-formalne zaščite bi lahko zaradi pritiska in diskriminacije pripeljala do popačenosti na tak način pridobljenih podatkov. Zato še danes nimamo nobenega uradnega popisa številčnosti slovenske manjšine v Italiji (Brezigar 2004).

Pri ugotavljanju numerične konsistence te skupnosti se lahko zato opiramo le na ocene različnih avtorjev in študij, ki jih Emidij Susič povzema v svoji demografski analizi (1998) (glej Tabela 1).

Ocene	Trst	Gorica	Videm	Skupaj
Čermelj, 1958	65.000	20.000	40.000	125.000
Valussi, 1974	24.706	10.533	16.935	52.174
Alpina, 1975	25.544	11.766	12.104	49.414
Stranj, 1992	49.000	18.000	29.000	96.000
Bellinello, 1996	29.119	8.427	9.336	46.882
It. min. za notr. zadeve, 1996	25.000	11.000	25.000	61.000

Tabela 1: *Ocene o številčnosti Slovencev v Italiji (Susič 1998)*

Iz tabele je razvidno, da je leta 1958 Čermelj ocenil slovensko prisotnost v vseh treh pokrajinah na 125.000 prebivalcev, medtem ko vse kasnejše ocene iz 70. in 90. let kažejo na znatno nižje število. Leta 1974 Valussi na primer navaja 52.174 pripadnikov manjšine, leta 1975 skupina »Alpina« iz Bellinzone v Švici pa 49.414. V 90. letih so slovensko prisotnost v deželi Furlaniji Julijski krajini ocenili še Štranj (1992) s 96.000 pripadniki, Belinello (1996) s 46.882 pripadniki in italijansko ministrstvo za notranje zadeve (1996) s 61.000 pripadniki. Zaradi različnih uporabljenih kriterijev ocene med sabo sicer niso primerljive, že samo površna primerjava s popisom iz leta 1921 pa dokaj jasno izpričuje, da se slovenski živelj v Italiji polagoma krči. Upadanje števila Slovencev je v glavnem rezultat fašistične raznarodovalne politike iz predvojnega in vojnega obdobja, pa tudi raznovrstnih pritiskov (urbanizacije, socialne mobilnosti, stopnjevanja

intenzivnosti medetničnih odnosov itd.), ki so v povojnem obdobju pripomogli k postopnemu "utapljanju" slovenskega prebivalstva v večinsko okolje.

Najnovejša ocena o slovenski prisotnosti v Italiji izhaja iz sondaže, ki jo je leta 2002 opravil Slovenski raziskovalni inštitut SLORI v sodelovanju z italijansko agencijo za javnomnenjske raziskave SWG^{vi}. Število prebivalcev, ki se opredeljuje za slovensko narodnost, je bilo takrat ocenjeno na 95.000 oseb, slovenščino naj bi govorilo preko 100.000 oseb, jo razumelo pa preko 183.000 oseb (Bogatec, 2004). Iz pričujoče raziskave torej izhaja, da je delež "izjavljenih" Slovencev nižji od deleža govorcev slovenskega jezika, to pa velja zlasti za videmsko pokrajino, kjer jezikovna pripadnost zaradi asimilacijskih procesov ne korelira več z narodnostno. Ravno obratno, v pokrajini Trst je delež "izjavljenih" Slovencev višji od deleža oseb, ki doma govorijo slovensko, kar pa priča o tem, da je zaradi višje nacionalne zavesti tu "slovenstvo" persistentnejše tudi v primerih mešanih zakonov (Bufon 2004, 130-131).

4 RAZKRAJANJE TRADICIONALNIH ETNIČNIH MEJĀ IN NOVE METODOLOŠKE ZADREGE PRI PREŠTEVANJU SLOVENCEV V ITALIJI

Rezultati zgoraj omenjene sondaže SLORI-SWG prikazujejo vso kompleksnost in razvejanost sodobne etno-jezikovne strukture slovenske narodne skupnosti v Italiji, ki je čedalje težje določljiva. V zadnjih desetletjih se je spričo spleta zgoraj omenjenih procesov namreč bistveno spremenila podoba nekdanj jasne etnične meje, okrog katere se sedaj oblikuje nov družbeni fenomen tako imenovanega "etničnega kontinuuma" (Bufon, 2004). Vsekakor je etnična meja že v preteklosti doživljala nenehne spremembe in korekture, pa je vendarle v svojih osnovnih obrisih vse do nastopa dobe "modernizacije" ostala dokaj konstantna. Etnično opredeljevanje v takratnih razmerah ni povzročalo večjih težav in se je često povsem poistovetilo s teritorialnim oz. jezikovnim opredeljevanjem, kar je tudi poverjalo demografskim preverjanjem dokajšnjo zanesljivost.

Postopno uveljavljanje modernizacije, ki je težila k vse večji funkcionalni povezanosti podeželja z urbaniimi središči, je povzročilo problematizacijo narodnostnega ali boljše etničnega opredeljevanja, saj sta bila pripadnikom manjšine v mnogih primerih odvzeta dva temeljna opredelitelna atributa: jezik (katerega raba se je spričo njegovega umikanja iz javnih položajev s časom znatno omejila) in teritorij. Ostaja tako le etnična izvornost, čeprav se tudi problem etničnega opredeljevanja srečuje z "nerešljivimi" primeri interetnične amalgamacije (otroci iz mešanih zakonov), ki so bili nekdanj prisotni le v urbanih središčih, a so se danes razširili že tudi na njihovo gravitacijsko zaledje. V takih primerih namreč ne moremo več uporabljati "objektivnih" opredelitelvenih kriterijev (na primer: po starših Slovenec), saj lahko osebe občutijo hkratno pripadnost dvema ali celo več etničnim skupinam (Bufon 2004). Nekdanjim trdnim in fiksnim identitetam se

tako pridružujejo kompleksnejše oblike večplastnih oz. hibridnih identitet (Pertot 2007), sočasno pa se poraja vprašanje, ali so slednje (še vedno) povezane z znanjem manjšinskega jezika oz. z vključevanjem v manjšinsko kulturno okolje.

V zvezi s kompleksnostjo sodobne "vertikalne" strukture slovenske narodne skupnosti v Italiji je povsem zanimiv poskus oblikovanja tipologije njenih pripadnikov, ki ga je pred nedavnim predlagala Sara Brezigar (Brezigar 2004). V svojem teoretskem razmišljanju se avtorica naslanja na koncentrični model etno-jezikovnih manjšin Jørgena Kühla (1997). Manjšino v skladu s tem modelom sestavljajo različno intenzivni pripadniki, ki se jih da ponazoriti s tremi koncentrični krogi:

- a) trdo jedro manjšine sestavljajo ljudje, ki se imajo za Slovence, uporabljajo slovenščino v domačem okolju, si delijo slovenske vrednote in slovensko kulturo, se udeležujejo kulturnih prireditev, itd.
- b) osrednji pas sestavljajo ljudje, za katere slovenščina ni nujno (edini) jezik, ki ga uporabljajo doma. Četudi v domačem okolju uporabljajo (tudi) italijanščino, je pa zanje značilno, da sebe vidijo kot Slovence;
- c) zunanji pas sestavljajo ljudje, ki ne poznajo slovenskega jezika, temveč otroke vključujejo v slovenske šole in vpisujejo v slovenska društva.

Vsi trije pasovi so del manjšine, čeprav se pri drugem in tretjem že pojavlja kreolizacija, t. j. nastanek nove, mešane kulture (Brezigar 2004, 111-112)

V danih razmerah se torej pojavlja cela vrsta dvomov in pomislekov nad vsakršnim poskusom numeričnega opredeljevanja manjšine. Med njenimi pripadniki se namreč pojavljajo različni izrazi pripadnosti slovenskemu elementu, ki segajo od celovite subjektivne pripadnosti do pretežne pripadnosti drugim sosednim narodom (Bufon 2004, 109–110). Vprašanja, ki preverjajo materni jezik ali pogovorni jezik v družini, načeloma ne upoštevajo vidika identitete (Sussi 1998, 19), po drugi strani pa so vprašanja o identiteti lahko še vedno sporna, saj se marsikateri posameznik zaradi pritiskov zunanjega okolja raje ne opredeljuje za slovensko identiteto. Ob koncu gre upoštevati še razlikovanje med pripadnostjo slovenskemu narodu in pripadnostjo manjšinski skupnosti, saj je spričo večletne prisotnosti državnih meja, ki so dalj časa ovirale uresničevanje koncepta skupnega slovenskega kulturnega prostora, slovenska manjšina v Italiji polagoma pridobivala samosvoje poteze v razmerju z matičnim narodom.

Preverjanje vseh teh različnih vidikov bi verjetno privedlo do bistveno drugačnih rezultatov o številčnosti manjšinske skupnosti.

5 SODOBNA POLITIČNA RAZPRAVA O PREŠTEVANJU PRIPADNIKOV SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI

Ne glede na vse zgoraj navedene metodološke zadrege, je vprašanje preštevanja pripadnikov manjšine danes še vedno predmet široke razprave znotraj lokalnega političnega

okolja. O tem pričajo na primer polemike, ki se okrog tega vprašanja porajajo ob vsakokratnem državnem popisu prebivalstva, naj si bo med nasprotnimi političnimi silami, kot tudi znotraj samega manjšinskega javnega mnenja.

Na tem mestu naj na kratko obnovimo razpravo okrog 15. splošnega popisa italijanskega prebivalstva, ki se bo oktobra 2011 izvajal med prebivalstvom Furlanije Julijske krajine. Sredi poletja, bolj točno dne 25. julija, je tržaški deželni svetnik Berlusconijeve stranke Ljudstva svobode Piero Camber predlagal, naj se v okviru tega popisa preveri opredelitev državljanov po narodni pripadnosti, sklicujoč se na stališča (izrazito protislovenskih) društev iz videmske pokrajine *Identità e tutela Val Resia* in *Lega della Slavia friulana*. Dejansko gre za ponovno zahtevo po preštevanju pripadnikov slovenske, furlanske in nemške jezikovne skupnosti, čeprav je Camber svojo pobudo drugače utemeljil: opredelitev po narodnosti bi bila po njegovih besedah namreč koristna predvsem za deželno upravo, da bi prek pridobivanja teh podatkov boljše načrtovala zakone v korist manjšin.

Čeprav je bilo povsem jasno, da Camberjeva pobuda ne bo imela uspeha, je vseeno sprožila val reakcij s strani predstavnikov manjšinske organiziranosti. Deželni svetnik Igor Gabrovec jo je tako označil za »čisto instrumentalno pobudo, ki odgovarja zahtevam italijanskih nacionalističnih skrajnežev na Videmskem« (Primorski dnevnik 26. 7. 2011), predsednik Institucionalnega paritetnega odbora za vprašanja slovenske manjšine Bojan Brezigar pa za »očiten poskus dokazovanja, da je Slovencev malo in da jim Italija namenja preveliko pozornost in preveč denarja« (Večer 29.7.2011). Uradna linija manjšine torej še vedno sloni na upiranju vsakršnemu poskusu preštevanja slovenskega prebivalstva, saj v skladu z mednarodno-pravnimi akti število pripadnikov narodne manjšine ni kriterij opredeljevanja njenega obstoja, prav tako ni kriterij določanja obsega pravic, ki gredo manjšini in njenim pripadnikom. Številčnost torej ne predstavlja konstitutivnega elementa manjšinske skupnosti in je zato opredeljena kot nerelevanten dejavnik.

Ena glavnih značilnosti slovenske narodne skupnosti v Italiji pa je vendarle ta, da še zdaleč ni enotna v svojih pogledih in stališčih. Tudi z ozirom na vprašanje o preštevanju njenih pripadnikov se tako porajajo mnenja, ki odstopajo od prevladujoče manjšinske drže. Kljub načelnemu dvomu v dobronamernost pobud, kot je Camberjeva, in posledičnemu svarjenju pred zlorabo demografskih podatkov v politične namene, tovrstna stališča namreč odločno podpirajo pridobivanje popisnih podatkov prebivalstva, ki pa naj bodo v oporo predvsem sami manjšini, da lahko na tak način oblikuje primerni razvojni program. »Ko bi "vodstvo" slovenske manjšine vedelo, kaj pomeni beseda "strategija" [...]« - kritično ugotavlja prof. Samo Pahor – »bi zahtevalo popis prebivalstva po jeziku in predlagalo kriterije, ki naj bi omogočili ugotovitev števila prebivalcev s slovenskim maternim jezikom, število prebivalcev, ki enakovredno obvladajo jezik očeta in matere [...], upoštevali pa bi lahko tudi kategorije "po našem", "resiano" in še katero. [...] Ko bi vlada odklonila to zahtevo, bi Piero Camber ne imel kaj

gofljati. Ko pa bi vlada sprejela to zahtevo, bi razpolagali z dragocenimi podatki o ustroju slovenske manjšine po starosti, izobrazbi, zaposlitvi, položaju na delovnem mestu itd. [...]» (Slomedia 1.8.2011).

Ob upoštevanju dejstva, da se je slovenska prisotnost v Italiji od državnega popisa leta 1921 izrazito zreducirala, predvsem pa ob ugotavljanju pomanjkanja svežih etno-demografskih podatkov, ki bi pripomogli k poznavanju čedalje bolj kompleksne in razvejane manjšinske stvarnosti, se zdijo zgoraj citirane Pahorjeve besede utemeljene, vsaj po mnenju avtorja pričujočega prispevka. Že samo dejstvo, da je zaščitni zakon št. 38/2001 osnovan na priznavanju ozemlja, na katerem manjšina živi, ne pa na številu njenih pripadnikov, gre namreč jemati kot jamstvo, da ji pridobljene pravice vendarle ne bodo odvzete. Bolj zaskrbljujoče pa je raje dejstvo, da manjšina pravzaprav sama sebe ne pozna, da ne razpolaga s podatki o svoji »bazi«, ki so osnova za oblikovanje katerekoli razvojne strategije. Že sama stroka namreč opozarja, da so manjšine, ki se nahajajo v nedominantnem položaju, obsojene na propad, če zavestno in usmerjeno ne načrtujejo svojega razvoja; za to pa seveda morajo vedeti, kje se kažejo lastne šibke točke oz. kam naj namenijo razpoložljive resurse.

6 ČEZMEJNA STANOVANJSKA MOBILNOST KOT NEVARNOST DODATNEGA KRČENJA SLOVENSKE PRISOTNOSTI NA ITALIJANSKEM OZEMLJU

V razpravi o sodobnih demografskih trendih znotraj slovenske narodne skupnosti v Italiji gre ob koncu upoštevati še potencialne učinke, do katerih lahko privede doslej še skromno raziskani pojav čezmejne stanovanjske mobilnosti (Jagodic 2011), tj. priseljevanja tržaškega prebivalstva v sosednje slovenske obmejne regije. Pojav je zaznaven od vstopa Slovenije v EU leta 2004, ko je prišlo do liberalizacije slovenskega nepremičninskega trga, ki je postal dostopen vsem državljanom včlanjenih držav, torej tudi državljanom Italije. Kar nekaj tržaških družin, zlasti mlajših parov, se je tako v zadnjih letih odločilo za nakup stanovanja in selitev čez mejo. Največ zanimanja vzbujajo bližnja ruralna naselja slovenskega Krasa s svojo tipično kulturno krajino. Kraško zaledje namreč predstavlja udobnejšo obliko bivanja v primerjavi z mestnim življenjem, hkrati pa je nakup nepremičnin v slovenskem obmejnem pasu še vedno cenejši v primerjavi z italijanskim standardom.

Čezmejna stanovanjska mobilnost se kaže kot nasledek poveljnega procesa suburbanizacije tržaškega mestnega središča, ki je pod vplivom sodobnih evropskih integracijskih procesov prekoračil (nekdanjo) mejno črto. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije naj bi se med leti 2006 in 2009 na območje slovenskega Krasa preselilo 293 italijanskih državljanov^{viii} (SURS 2011). Čeprav je očitno, da ne gre za numerično masovni fenomen - vsaj ne v danem trenutku, ko se proces nahaja šele v začetni razvojni fazi - je postopno naseljevanje državljanov

Italije povzročilo širok odmev v slovenskem javnem mnenju, kjer se stopnjujejo apokaliptične napovedi o neizbežni italijanizaciji slovenskega Krasa.

Prekomejno širjenje italijanskega etničnega prostora pa vendarle ni edini rezultat tega izvirnega družbeno-prostorskega fenomena. Iz rezultatov nedavne ankete Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI, ki je bila izvedena med 126-imi »čezmejnimi migranti« je namreč razvidno, da je kar 43% izmed teh slovenskega maternega jezika, dodatnih 12% pa izhaja iz mešanih slovensko-italijanskih družin (Jagodic 2011). Čezmejna stanovanjska mobilnost je torej pojav, katerega nosilci so v dobri meri pripadniki slovenske manjšine v Italiji. Četudi migrantje ohranjajo trajne vezi z matičnim okoljem (tu so namreč še vedno zaposleni, pa tudi preživljajo večji del svojega prostega časa) in so zato dejansko še vedno aktivni člen manjšinske skupnosti, s formalno-pravnega vidika večina izmed teh nima več stalnega prebivališča v Italiji in je zato izločena iz italijanskih javnih popisov.

Iz demografskega zornega kota čezmejna stanovanjska mobilnost torej ne pomeni le širjenje italijanskega prostora, marveč tudi krčenje slovenske prisotnosti na italijanskem ozemlju, s tem pa krčenje slovenskega etničnega prostora nasploh. Ob vseh dejavnikih, ki so bili navedeni na prejšnjih straneh, bodo morale bodoče etno-demografske študije o Slovencih v Italiji torej nujno upoštevati tudi »stranske učinke« čedalje naraščajoče prekomejne mobilnosti, tako kot vse druge posledice spremenjenih geopolitičnih in družbeno-kulturnih okoliščin v slovensko-italijanskem obmejnem območju.

Bibliografija

- N. Bogatec, *Slovene: the slovene language in education in Italy*. Ljouwert, Mercator education. 2004.
- S. Brezigar, *Politike promocije manjšinskih jezikov: primer slovenske jezikovne manjšine v italiji*. Magistrsko delo. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. 2004.
- S. Brezigar, *Politike promocije manjšinskih jezikov: primer pridobivanja znanja na Tržaškem in Goriškem. Razprave in gradivo*, 44, 106-133. 2004.
- M. Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini*. Založništvo tržaškega tiska, Trst. 1992.
- M. Bufon, *Med teritorialnostjo in globalnostjo: sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika*. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 2004.
- M. Bufon, *Proučevanje manjšin in obmejnih območij v zgornjem Jadranu - raziskovalni pristopi in problemi v luči politične geografije*. *Dela*, 25, 25-42. 2006
- D. Jagodic, *Mobilità residenziale transfrontaliera nel contesto dell'Unione europea: il caso del confine italo-sloveno*. *Treatises and Documents / Razprave in gradivo*, 65, 60-87. 2011.

M. Kacin Wohinz in J. Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1966-2000*. Ljubljana, Nova Revija. 2000.

S. Pertot, V imenu očeta: medgeneracijski prenos slovenskega jezika in identitete po moški liniji. V: M. Košuta (ur.), *Živeti mejo: Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, 18. Trst, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 255-266. 2007.

Primorski dnevnik. *Gabrovec proti Camberju*. 26.7.2011. 2011.

Slomedia, *Samo Pahor: "Pa smo tam!"*, 1.8.2011. Dostopno na: <http://www.slomedia.it/samo-pahor-pa-smo-tam>. 2011.

E. Sussi, Gli Sloveni. V: S. Pertot (ur.), *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia: aspetti educativi e culturali*. Trst, IRRSAE - Friuli-Venezia Giulia, 19-34. 1998.

P. Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst, Ljubljana, Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1999.

Večer, *Neizmerna kratkovidnost*. 29.7.2011. 2011.

ⁱ Zaščitni zakon je predvideval postopek, po katerem naj se v seznam vključijo občine na podlagi prošnje vsaj 15 % prebivalstva ali ene tretjine občinskih svetovalcev. Seznam je nato na tej osnovi sestavil in odobril Institucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine, ki ga je nato poslal na Ministrski svet v Rim. Slednji je seznam odobril 3. avgusta 2007, nakar je odlok o veljavnosti seznama 12. septembra 2007 podpisal še predsednik republike Giorgio Napolitano. Seznam je osnova, na podlagi katere so se začela izvajati določila zakona 38/2001; sicer pa obstaja možnost, da se ta seznam razširi, če za vključitev zaprosijo dodatne občine.

ⁱⁱ Glej na primer Bogatec (2004).

ⁱⁱⁱ Ljudski štetji, ki sta v Italiji preverjali materin jezik, sta bili še v letih 1961 in 1971, a sta vključevali samo tržaško pokrajino.

^{iv} O upravičenosti dvomov v verodostojnost tega ljudskega štetja pričajo pred nedavnim odkriti podatki v arhivu Engelberta Besednjaka, po katerih so slovenski duhovniki po župnijah leta 1934 tajno našteali 343.684 Slovencev (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000: 27-28).

^v Od leta 1971 italijanski popisi ne vključujejo več vprašanja o narodnosti oz. jeziku državljanov.

^{vi} Vzorec raziskave je štel 1.499 anketirancev med prebivalstvom 39 občin z zgodovinsko slovensko prisotnostjo (Bogatec, 2004).

^{vii} Sicer je ta podatek nepopoln, saj upošteva zgolj število »čezmejnih migrantov«, ki imajo že prijavljeno začasno ali stalno prebivališče v Sloveniji, dejansko pa dobršen del le-teh še ni poskrbel za ureditev pravno-formalnega statusa v novi državi. Vsekakor se je nekaj "čezmejnih migrantov" iz Italije preselilo tudi v slovenske obalne občine.

ZLORABA ZDRAVIL NA RECEPT PRI RAZLIČNIH DEMOGRAFSKIH SKUPINAH

Karin Kasesnik

Center za krepitev zdravja in obvladovanje kroničnih bolezni

Inštitut za varovanje zdravja RS

Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: (01) 6405-530; faks: (01) 6405-529

El. pošta: karin.kasesnik@ivz-rs.si

POVZETEK

Neustrezno uporabo in zlorabo zdravil na recept so opazili pri različnih demografskih skupinah. Posledice tovrstne uporabe zdravil na recept se obravnavajo z medicinskega in sociološkega vidika. Predlagajo se boljši nadzor, izpopolnjeno spremljanje podatkov, preventivni in svetovalni ukrepi ter tudi uravnavanje prakse predpisovanja zdravil. Na uresničevanje ukrepov pomembno vplivajo vladne organizacije, farmacevtska podjetja in drugi odločevalci. Z izsledki dodatnih raziskav se lahko doseže javnozdravstveni napredek.

ABSTRACT

A misuse and an abuse of prescription drugs has been observed at different demographic groups. The consequences of a such prescription drug usage have been seen from a medical and a sociological aspect. A better surveillance, an advanced data monitoring, preventive and advisory measures and also regulating the drug prescribing practice have been suggested. A significant impact on realizing the measures has been made by governmental organizations, pharmaceutical companies and other decision - makers. A public – health progress can be accomplished by the results of additional research studies.

1 UVOD

Neustrezna uporaba in zloraba zdravil na recept predstavlja resen javnozdravstveni problem, saj ima negativen vpliv na zdravje oseb, ki zdravila neustrezno uporabljajo oziroma zlorablajo, vpliva na njihove bližnje osebe, ima pa tudi neugodne posledice za prakso zdravnikov, predpisovalcev zdravil.

Raziskovalci so poskušali ugotoviti obseg neprimerne uporabe zdravil in povezanih neželenih učinkov [1]. Uporaba zdravil na recept, ki ne temelji na strokovnih ugotovitvah, sega od neprimerne komplijance do neustrezne uporabe, pa do zlorabe zdravil na recept. Vendar je bil namen omenjene študije ugotoviti obseg neustrezne uporabe zdravil, ki zahtevajo medicinske ukrepe.

Odvisnost je bila opredeljena, če sta bila izpolnjena dva od petih kriterijev [1]:

- nezmožnost zmanjšanja odmerkov;
- opravi se manjši obseg dela;
- uporaba učinkovine v preteklem mesecu ter različne oblike duševnih motenj, občutek izoliranosti in/ali zdravstvene težave in/ali nezmožnost jasnega razmišljanja;
- potreba po večjih odmerkih; ali
- izkušnja simptomov zaradi prenehanja jemanja.

Prekomerna uporaba je opredeljena kot dnevna, medicinsko neutemeljena uporaba enega ali več zdravil na recept najmanj dva tedna v preteklem letu.

2 ZLORABA ZDRAVIL NA RECEPT PRI RAZLIČNO STARIH OSEBAH

Zlorabo zdravil na recept so določili pri osebah različne starosti, tudi pri starejših osebah, tako da je bilo preseženo prejšnje stališče o povezavi zlorabe zdravil in mlajšimi osebami.

Raziskovalci so v eni od študij ugotovili, da je zloraba učinkovin pri starejših ljudeh razmeroma pogosta, a je zdravstveni in socialni delavci vedno ne opazijo [2]. Psihosocialni in zdravstveni dejavniki, povezani s procesom staranja, večinoma prispevajo k zlorabi alkohola in zdravil. Ocenjujejo, da dva do deset odstotkov posameznikov, starejših od 60 let, trpi zaradi alkoholizma. Med zlorabljenimi zdravili na recept so ugotovili vsebnost učinkovin s sedativnim oziroma hipnotičnim in anksiolitičnim ter analgetičnim učinkom. Med poglavitnimi štirimi učinkovinami so določili diazepam, kodein, meprobamat in flurazepam. Pri 92 % oseb so ugotovili zlorabo zdravil na recept, ki je trajala več kot pet let. Določili so 60 % korelacijo med zlorabo zdravil na recept ter alkoholizmom.

Zlorabo nekaterih substanc in alkohola so povezovali s pojavom resnih duševnih motenj pri mladih in starejših osebah [3]. Rezultate so objavili na osnovi vprašalnika, v katerem so osebe spraševali o zdravljenju duševnih motenj v določenem obdobju.

Določili so razlike pri uporabi zdravil na recept s potencialom za zlorabo glede na starost uporabnikov zdravil [4]. Za mlajše osebe (25 – 34) je signifikantno bolj verjetno, za starejše osebe (65 let in več) pa manj verjetno, da bodo

uporabile katerokoli zdravilo s potencialom za zlorabo, glede na osebe srednjih let (34 – 65). Zanimiva ugotovitev raziskave je bila, da je za starejše osebe manj verjetno, da bodo uporabljale zdravila na recept s potencialom za zlorabo, ne glede na skupino zdravil, kar se ne sklada s predhodnimi ugotovitvami. Osebe srednjih let (34 – 65) so v največji meri uporabljale zdravila na recept iz skupine anksiolitikov.

3 ZLORABA ZDRAVIL NA RECEPT GLEDE NA SPOL

Nekatere študije so zajemale tudi razlike pri uporabi zdravil na recept, ki ni bila skladna z medicinskimi indikacijami, glede na spol uporabnikov [5]. Raziskava je potekala na osnovi rezultatov vprašalnika in je zajemala določeno časovno obdobje. Rezultati analize so pokazali, da je signifikantno bolj verjetno za ženske kot za moške, da bodo jemale katerokoli zdravilo na recept; ta razlika je večja pri določenih skupinah zdravil. Razpoznali so tudi druge dejavnike, na osnovi katerih se lahko predvideva uporaba zdravil na recept, ki ne poteka skladno z medicinsko stroko, to so rasa, starost, zdravstveni status in drugo. Ugotovitve te raziskave lahko pomagajo raziskovalcem, načrtovalcem zdravstvenih politik in drugim deležnikom, da lahko bolje razumejo mehanizme uporabe zdravil, ki ni strokovno podprta, in da so skladno z ugotovljenimi razlikami z ozirom na spol bolj pozorni pri preprečevanju, izobraževanju in zdravljenju te neustrezne uporabe zdravil na recept.

V primerljivi raziskavi [4] rezultati kažejo, da je za ženske 48 % bolj kot za moške verjetno, da bodo uporabile katerokoli zdravilo na recept s potencialom za zlorabo. Statično signifikantnost so pri ženskah določili za anksiolitike in narkotične analgetike, ne pa za sedative oziroma hipnotike ali določene druge skupine zdravil. Razlike v uporabi zdravil na recept s potencialom zlorabe nastopajo tudi zaradi razlik v starosti, rasi, zdravstvenem zavarovanju, družinskem statusu, zaposlenosti in drugih dejavnikov.

4 OBLIKE IN POSLEDICE ZLORABE ZDRAVIL NA RECEPT TER ZDRAVLJENJE

Zloraba zdravil lahko negativno vpliva na zdravstveni status oseb, razpoznali pa so tudi sociološke vidike pri zlorabi in posledicah zlorabe zdravil.

4.1 Medicinski vidik

Pri preučevanju oseb z resnimi duševnimi motnjami, ki so obenem zlorabljale psihoaktivne učinkovine, je potrebno združevanje načel s področja duševnega zdravja in področja odvisnosti. Avtorji [6] so opisali model zdravljenja v štirih fazah: sodelovanje, prepričevanje, zdravljenje in preprečevanje ponovitve. V okviru teh faz poteka vodenje, skupinska terapija, medikamentozno zdravljenje, toksikološko presejanje, detoksifikacija, vključitev družinskih članov in udeležba v skupinah za samopomoč.

Zaradi velike stopnje obolevnosti in umrljivosti teh oseb avtorji tudi pozivajo k razvoju, izvajanju in znanstvenem ovrednotenju modelov celostnega zdravljenja, usmerjenega k tej ciljni populaciji.

Glede na objavljene podatke [7], kar 3 % populacije v ZDA namerno naustrezno uporablja ali zlorablja zdravila z vsebnostjo psihoaktivnih učinkovin, z resnimi posledicami. Podatki prav tako kažejo, da je več kot polovica oseb, ki so iskale pomoč ali so umrle zaradi z zdravili povezanih zdravstvenih težav, zlorabljale zdravila na recept. Bistvenega pomena je, da zdravnik ugotovi, kateri bolniki zlorabljajo zdravila na recept. Zdravnik lahko opazi simptome, ki kažejo na možno zlorabo zdravil. Krvavitve lahko kažejo na neustrezno uporabo antikoagulantov, zdravil, ki preprečujejo strjevanje krvi. Sum zlorabe zdravil lahko nastane tudi zaradi samopoškodb kože, obolenj prebavil in mišično - skeletnega sistema ali pogostega opisovanja bolečin, ki jih bolnik dejansko ne doživlja. Osebe, ki zlorabljajo zdravila, lahko opisujejo dejansko neobstoječe psihološke težave. Poročajo tudi o pritisku na zdravnika, poneverbi receptov in drugih poskusih teh oseb, da bi pridobili zdravila s potencialom za zlorabo. Svetuje se, da zdravniki pazljivo ravnajo in izpolnjujejo recepte.

4.2 Sociološki vidik

Ena od oblik zlorabe zdravil na recept je, da oseba uporablja zdravila na recept, čeprav ji niso bila predpisana. Ugotavljali [8] so razmeroma pogosto vedenje, ko osebe dajejo zdravila na recept drugim osebam (22,9 %) oziroma sposojanja zdravil na recept od drugih oseb (26,9 %). Še večji je delež oseb, ki so razmišljale o posojanju oz. sposojanju zdravil na recept. Opazili so razlike z ozirom na terapevtske skupine; 21,9 % oseb je označilo, da so z drugimi osebami delile analgetike in 7 % oseb, da so delile zdravila za izboljšanje razpoloženja. Nekaj več kot petina (20,6%) oseb je označila, da so z drugimi osebami delili antibiotike. Ta ugotovitev je zaskrbljujoča, ker se zaradi dokaj velike razširjenosti delitve antibiotikov med osebami lahko poslabša odpornost patogenih mikroorganizmov na antibiotike, kar predstavlja javnozdravstveni problem. Obe vrsti vedenja, ki zajemata delitev zdravil na recept, vodita k zmanjšani skrbi za zdravje in zdravljenje. Zaradi tovrstnega vedenja je možen tudi pojav neželenih učinkov in celo teratogenih učinkov.

5 UKREPI ZA PREPREČEVANJE ZLORABE ZDRAVIL NA RECEPT

Avtorji študije [9] so pri starejših osebah opazili višje stopnje slabe komplijance s priporočeno uporabo zdravil. Glede uporabe zdravil na recept pri starejših ljudeh so avtorji na primer priporočali, naj bodo črke na ovojnini zdravil večje. Raziskovalce so pozvali, naj se osredotočijo na starejšo skupino oseb, saj se v veliko raziskavah namreč ukvarjajo z mlajšo populacijo. Nepredek bi se dosegel z izobraževanjem strokovne in splošne javnosti.

Odgovornost za preprečevanje nepravilne uporabe ali zlorabe zdravil na recept se pripisuje vladam kot tudi

strokovnim združenjem in farmacevtskim podjetjem [10]. Izziv pomeni odpravljanje ali pomembno zmanjšanje nepravilne uporabe in zlorabe zdravil na recept ter zagotavljanje ustreznega zdravljenja bolnikom, ki jim ta zdravila lahko pomagajo. Še vedno obstajajo vrzeli med sedanji prizadevanji za nadzorovanje nepravilne uporabe zdravil in prizadevanji za vzdrževanje dostopa do zdravljenja bolnikov. Zakonodaja namreč še vedno ni popolna, kljub določenim uspehom, na primer na področju preprečevanja zlorabe zdravil in nadzora prodaje zdravil na recept preko spletnih strani. Urad za hrano in zdravila (Food and Drug Administration, FDA) v ZDA je odgovoren, da zdravila na recept, ki so prisotna na tržišču, izpolnjujejo merila učinkovitosti in varnosti. FDA farmacevtskim podjetjem na primer priporoča, naj zdravila, ki imajo potencial za zlorabo, opremijo z ustreznimi opozorili. FDA regulira prakso predpisovanja zdravil na recept, pa tudi poskuša povečati zavedanje zdravnikov o zdravilih s potencialom za neustrezno uporabo oziroma zlorabo.

Avtorji študije [11] so poročali, da se je težnja k ukrepanju pojavila, ko so po povečanju porabe nekaterih analgetikov opazili tudi večjo stopnjo zlorabe in odvisnosti, neželene zdravstvene pojave in druge negativne pojave. Zaradi tega so nastale vladne spodbude za ukrepanje v smeri preprečevanja zlorabe zdravil na recept. Od uveljavljanja politike, usmerjene k zdravnikom, se ni pričakovalo zmanjšanje porabe teh zdravil, pač pa se predvideva vpliv na etična načela v zdravstvenem varstvu in razmislek o učinkovitosti zdravljenja z analgetiki. Predlagali so več ukrepov, vključno z intenzivnejšim pregledovanjem zdravniških praks in sankcijami, več omejitvami glede razpoložljivosti analgetikov, programom spremljanja porabe zdravil ter spodbujanjem presejanja bolnikov.

Avtorji prispevka [12] opozarjajo, da je pri zlorabi zdravil na recept potreben javnozdravstveni pristop. V prispevku so obravnavali primer zlorabe opioidnih analgetikov. Poročali so, da zloraba analgetikov, predpisanih na recept, vodi v tragične posledice za posameznike, družine in družbo, globoke posledice pa ima tudi za strokovnjake s področja obravnavanja bolečine, zdravljenja odvisnosti in sorodnih področij. Avtorji so opisali več nujnih elementov, ki omogočajo boljše razumevanje zlorabe opioidnih analgetikov. Potrebni so dobri podatki, ki bodo omogočali, da se bo vzrok smrti lahko pripisal določenemu zdravilu. Potrebneje se tudi informacije o motivaciji za uporabo zdravil, ki je poleg lajšanja bolečine lahko tudi zmanjšanje simptomov ukinitve zdravljenja, samozdravljenje sočasnih boleznih in drugo. Podatkovni sistemi o zlorabi zdravil bi morali biti tudi pomemben vir podatkov o neizpolnjenih potrebah pri zdravljenju. Svetuje se dobro sodelovanje z nacionalnimi organizacijami, ki spremljajo incidence in prevalence neželenih zdravstvenih posledic zaradi zlorabe opioidnih analgetikov, predpisanih na recept. Na ta način bi lahko razvili na dokazih temelječo osnovo za razumevanje kompleksnih odnosov med nenamerno zastrupitvijo, zlorabo zdravil na recept oziroma uporabo teh zdravil, ki ni skladna

z zdravstvenimi razlogi, ter medicinsko upravičeno uporabo opioidnih analgetikov.

V eni izmed študij [13] so preučevali morebitne zlorabe zdravil pri študentih. Ugotovili so, da je prevalenca jemanja več zdravil, vključno z uporabo alkohola in zdravil na recept s potencialom za zlorabo, znašala 12,1 %. Svetovali so preventivne napore za zmanjšanje tega škodljivega pojava, saj je to zelo tvegano vedenje. Upoštevati je treba tudi možne učinke po sočasnem jemanju več zdravil hkrati. S predlaganimi preventivnimi programi naj se študentom dajejo specifične informacije o zdravilih in študentje naj pridobijo znanje o učinkih medsebojnega delovanja zdravil, posebej ob sočasnem uživanju alkohola.

K preprečevanju zlorabe zdravil pripomore ustrezno predpisovanje zdravil [7]. Če zdravnik prepozna bolnika, za katerega je zelo verjetno, da zlorablja predpisana zdravila, naj se z njim na profesionalen način sooči. Dokler bolnik ne jemlje zdravil za zdravljenje odvisnosti, naj se zdravila, ki jih je oseba zlorabljala, previdno ukinja. Nekaterih zdravil na recept namreč ni varno nenadno ukinjati, temveč postopno in pod zdravniškim nadzorom v zdravstveni ustanovi.

Kakor je navedeno v eni od raziskav [14], oglaševanje zdravil na recept neposredno potrošnikom (DTCA, Direct-To-Consumer-Advertising) vpliva na vedenje uporabnikov zdravil. Kritiki tovrstnega oglaševanja namreč menijo, da se po nepotrebem poveča povpraševanje po oglaševanih zdravilih. Prav tako oglaševanje zdravil na recept neposredno potrošnikom označujejo kot neustrezno, saj naj bolniki ne bi mogli pravilno diagnosticirati svojega zdravstvenega stanja, oziroma oceniti varnosti, učinkovitosti in ustreznosti alternativnih načinov zdravljenja. Strokovnjaki s področja javnega zdravja so zaskrbljeni, da bi se s pritiskom na predpisovanje oglaševanih zdravil način spodbujalo razmerje med zdravnikom in bolnikom. Posledično lahko pride do nepravilne uporabe in zlorabe zdravil na recept. V omenjeni raziskavi [14] so raziskovalci pokazali, da je uporaba zdravil na recept pomembno povezana z iskanjem informacij o zdravilih in komuniciranjem z zdravnikom. Dokazali so tudi razlike glede na spol, starost in stopnjo izobrazbe. Čeprav je oglaševanje zdravil na recept neposredno potrošnikom sedaj dovoljeno le v ZDA in Novi Zelandiji, se zaradi opaženih neugodnih vplivov uveljavlja večji nadzor oglaševanja. V državah, kjer tovrstno oglaševanje ni dovoljeno, se pojavljajo odpori proti uvedbi oglaševanja zdravil na recept neposredno potrošnikom.

Zloraba zdravil na recept in druge vrste zlorab substanc lahko vodijo v negativne učinke na delovnem mestu. Poročali so [15], da so delodajalci vedno bolj zaskrbljeni zaradi posledic in stroškov, povezanih z zlorabo različnih substanc na delovnem mestu. Pri 17 % vprašanih oseb so sklepali na zlorabo zdravil na recept. Zaradi pogostnosti kajenja, uživanja alkohola, jemanja prepovedanih drog oziroma zlorabe zdravil na recept, so zaposlene osebe na delovnem mestu posledično lahko delovno manj zmogljive. Poročali pa so tudi o odsotnosti z dela oziroma absentizmu

ter nesrečah. Določene izmed vprašanih oseb so se zavedale, da potrebujejo pomoč; več kot 30 % oseb, ki so uporabljale prepovedane droge, se je zavedalo problema in potrebnosti pomoči. Kljub povečanemu zavedanju o tem pojavu pa še ni zadosti preventivnih aktivnosti in podpornih programov. Raziskovalni rezultati lahko pomagajo delodajalcem, da določijo obseg zlorabe različnih substanc na delovnih mestih ter možne ukrepe. Ugotavljali so razlike med demografskimi spremenljivkami in osebnostnimi značilnostmi glede na substance, ki so jih osebe zlorabljale, a razlike niso bile ocenjene kot statistično pomembne. Nekatere osebe, ki zlorabljajo substance, zanikajo problem. Zato so raziskovalci predlagali, da bi bilo koristno, če bi delodajalci na delovnih mestih organizirali izobraževanja o zlorabi različnih substanc, v okviru programov za pomoč zaposlenim osebam. Učinkovitost pri zdravljenju zasvojenosti in zmanjšanje posledic na delovnem mestu zaradi zlorabe substanc lahko upraviči stroške programa, ki jih imajo delodajalci zaradi poteka programa, dodatne koristnosti pa prinese delavcem in družbi.

6 ZAKLJUČEK

V izsledkih različnih študij in praksi zdravljenja oseb, ki neustrezno uporabljajo oziroma zlorabljajo zdravila, so ugotovili pripadnost različnim demografskim skupinam. Poleg podrobnejšega spremljanja zlorabe zdravil so predlagali razne ukrepe za razreševanje tega javnozdravstvenega problema. Pomembno je prepoznavanje oseb, ki neustrezno uporabljajo ali zlorabljajo zdravila na recept, na primarni zdravstveni ravni. S preventivnimi programi, namenjenimi osebam iz različnih starostnih skupin, naj se poskuša vplivati na vedenje ljudi.

Literatura

- [1] L. Simoni – Wastila, G. Strickler. Risk Factors Associated With Problem Use of Prescription Drugs. *American Journal of Public Health*. Vol. 2. No. 2. pp. 266 - 268. 2004.
- [2] M. J. Jinks, R. R. Raschko. A profile of alcohol and prescription drug abuse in a high-risk community-based elderly population. *The Annals of Pharmacotherapy*. Vol. 24. No. 10. pp. 971-975. 1990.
- [3] Results from the 2001 National Household Survey on Drug Abuse: Volume I: Summary of National Findings. Department of Health and Human Services. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. Office of Applied Studies. Pridobljeno s spletne strani <http://oas.samhsa.gov/nhsda/2k1nhsda/vol1/toc.htm>. 2011.
- [4] L. Simoni – Wastila. The Use of Abusable Prescription Drugs: The Role of Gender. *Journal of women's health & gender-based medicine*. Vol. 9. No. 3. pp. 289 – 297. 2000.
- [5] L. Simoni – Wastila, G. Ritter, G. Strickler. Gender and Other Factors Associated with the Nonmedical Use of Abusable Prescription Drugs. *Substance Use & Misuse*. Vol. 39. No. 1. pp. 1 – 23. 2004.
- [6] F. C. Osher, L. L. Kofoed. Treatment of Patients With Psychiatric and Psychoactive Substance Abuse Disorders. *Hosp Community Psychiatry*. Vol. 40. No. 10. pp. 1025 - 1030. 1989.
- [7] B. B. Wilford. Abuse of Prescription Drugs. *West J Med*. Vol. 152. No. 2. pp. 609 – 612. 1990.
- [8] R. C. Goldsworthy, N. C. Schwartz, C. B. Mayhorn. Beyond Abuse and Exposure: Framing the Impact of Prescription-Medication Sharing. *American Journal of Public Health*. Vol. 98. No. 6. pp. 1115 - 1121. 2008.
- [9] T. L. Patterson, D. V. Jeste. The Potential Impact of the Baby-Boom Generation on Substance Abuse Among Elderly Persons. *Psychiatr Serv*. Vol. 50. No. 9. pp. 1184 - 1188. 1999.
- [10] L. Manchikanti, E. Whitfield, F. Pallone. Evolution of The National Prescription Electronic Reporting Act (NASPER): A Public Law For Balancing Treatment of Pain and Drug Abuse and Diversion. *Pain Physician*. Vol. 8. No. 4. pp. 335 - 347. 2005.
- [11] W. Hurwitz. The Challenge of Prescription Drug Misuse: A Review and Commentary. *Pain Medicine*. Vol. 6. No. 2. pp. 152 – 161. 2005.
- [12] D. E. Joranson, A. M. Gilson. Wanted: a public health approach to prescription opioid abuse and diversion. *Pharmacoepidemiology and Drug Safety*. Vol. 15. pp. 632 - 634. 2006.
- [13] S. E. McCabe, J. A. Cranford, M. Morales, A. Young. Simultaneous and Concurrent Polydrug Use of Alcohol and Prescription Drugs: Prevalence, Correlates, and Consequences. *J Study Alcohol*. Vol. 67. No. 4. pp. 529 - 537.
- [14] J. Huh, L. B. Becker. Direct-to-Consumer Prescription Drug Advertising: Understanding Its Consequences. *Presented to the Midwest Association for Public Opinion Research*, Chicago. November 2002.
- [15] M. T. French, G. A. Zarkin, T. D. Hartwell, J. W. Bray. Prevalence and Consequences of Smoking, Alcohol Use, and Illicit Drug Use at Five Worksites. *Public Health Reports*. Vol. 110. No. 5. pp. 593-599. 1995.

URESNIČEVANJE PRAVIC INVALIDOV DO DOSTOPA BREZ OVIR V SLOVENIJI IN ORODJE ZA ZAGOTAVLJANJE TEH PRAVIC

THE REALISATION OF THE RIGHTS OF THE DISABLED TO BARRIER-FREE ACCESS IN SLOVENIA AND A TOOL FOR ENSURING OF THESE RIGHTS

Boštjan Kerbler

Urbanistični inštitut Republike Slovenija/Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia
Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija/Slovenia
Tel: +386 1 4201338; fax: +386 1 4201330
e-mail: bostjan.kerbler@uirsi.si

IZVLEČEK

Vprašanje invalidnosti je že nekaj časa priznано kot pomembno politično vprašanje v povezavi z zagotavljanjem splošnih človekovih pravic. Konvencija za pravice invalidov, ki jo je leta 2006 sprejela Organizacija združenih narodov, je prvi pravno zavezujoči dokument Združenih narodov s področja invalidskega varstva. Priznava pomen dostopnosti fizičnega, socialnega in ekonomskega okolja ter dostopnosti informacijskih in komunikacijskih tehnologij pri omogočanju invalidov, da polnopravno uživajo človekove pravice in osnovne svoboščine. Konvencijo so ratificirale številne države, tudi Slovenija. Kljub temu so pravice invalidov do dostopa brez ovir večinoma uresničene le na načelni ravni.

ABSTRACT

Disability has been recognized as an important political issue in connection with the provision of universal human rights. Convention on the Rights of Disabled Persons, which was adopted in 2006 by the United Nations, is the first legally binding document of the United Nations in the area of disability. It recognises the importance of accessibility to the physical, social and economic environment and access to information and communication technologies in enabling the disabled to fully exploit and enjoy human rights and basic freedoms. Convention has been ratified by many countries, including Slovenia. In spite of that the realization of the rights of disabled people to barrier-free access mostly remains at the principle level.

1 UVOD

Po oceni Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) je 650 milijonov ljudi na svetu invalidnih, med temi pa jih je več kot 60 % starih med 15 in 64 let. Ocenjuje se, da funkcionalno ovirani ljudje sestavljajo od 15 do 20 % aktivnega prebivalstva Evrope. Ker se razvite države soočajo s hitrim naraščanjem starejšega prebivalstva, zlasti tistih, ki so stari več kot 80 let, lahko v prihodnje pričakujemo, da se bo delež funkcionalno oviranih ljudi v družbi še povečal.

Trendi pojavnosti invalidnosti so pri nas podobni kot drugod v Evropi, in sicer je v Sloveniji med 160.000 in 170.000 ljudi s statusom invalida (Vertot, 2007), kar je okoli 8,5 % slovenske populacije in pomeni, da je vsak dvanajsti državljan invalid. Kljub relativni številčnosti pa so invalidi žal pogosto izpostavljeni različnim oblikam oviranosti. Najpogosteje gre za ovire v grajenem okolju, ovire glede dostopnosti informacij in ovire glede dostopnosti komunikacij. Evropske in druge države so sicer sprejele številne ustrezne zakonske in podzakonske akte, vendar sprejetje ustrezne zakonodaje, oblikovanje strateških dokumentov in ratifikacija mednarodnih konvencij še ne pomenijo, da bodo iz njih izhajajoče pravice dejansko spoštovane tudi v praksi. Kot kažejo nekatere raziskave (glej na primer Garces idr., 2007), evropske države sprejete zakone izvajajo slabo oziroma neučinkovito, nadzora nad izvajanjem pa ali ni ali pa ni popoln. Formalna zaveza k uresničevanju pravic invalidov s strani države je tako šele prvi korak, drugi korak pa mora biti učinkovita implementacija teh zavez.

Da bi preverili, kako se v zakonih določene pravice invalidov uresničujejo v Sloveniji, in da bi lahko glede na ugotovljeno predlagali ustrezne ukrepe ter razvili orodja in metodologijo za učinkovitejše uresničevanje zakonskih zavez, smo v letih 2008–2011 izvedli obsežno analizo stanja invalidskega varstva v Sloveniji, pri čemer smo se osredotočili na dostopnost grajenega okolja, komunikacij in informacij, kar invalidom zagotavlja prosto gibanje in jim omogoča socialno vključevanje. Izhajali smo iz domneve, da je bilo (tudi) v Sloveniji do zdaj premalo narejenega za uresničevanje pravic invalidov, opredeljenih v različnih dokumentih. Osnovo sta pomenila dva pomembna slovenska dokumenta, in sicer Strategija Dostopna Slovenija in Akcijski program za invalide 2007–2013. Strategija izhaja iz ugotovitve, da je invalidsko varstvo ena najbolj občutljivejših in specifičnih sestavin splošne družbenorazvojnne in zlasti ekonomske politike. Glavni cilji strategije so: odpraviti grajene in komunikacijske ovire,

urediti dostopnost dela, znanja, informacij, ustvarjati enake možnosti do enakih življenjskih priložnosti za invalide in vse funkcionalno ovirane ljudi ter nuditi tehnično podporo tistim, ki jo potrebujejo za uspešno vključitev v življenje in delo. Akcijski program pa podrobno določa naloge politike invalidskega varstva med letoma 2007 in 2013, konkretne cilje, ki jih je treba uresničevati po posameznih področjih, in glavne nosilce, ki so zadolženi za njihovo uresničevanje.

V prispevku so predstavljeni rezultati navedene raziskave, ki je bila izvedena v treh fazah.

2 METODE IN REZULTATI

2.1 Prva faza raziskave

Metode

Osrednji del prve faze je bila empirična raziskava, s katero smo izvedli obsežni anketi z invalidi posamezniki in s predstavniki najpomembnejših invalidskih organizacij v Sloveniji. Za izvedbo anket smo pripravili dva anketna vprašalnika, in sicer enega za invalide posameznike in drugega za predstavnike invalidskih organizacij. Namen anketiranja je bil ugotoviti, katere so ovire grajenega okolja in komunikacijske ovire na območju Slovenije, s katerimi se funkcionalno ovirani ljudje srečujejo pri uresničevanju svojih pravic v vsakdanjem življenju. Zanimale so nas ovire v potniškem prometu, ovire na področju izobraževanja, usposabljanja in zaposlovanja, ovire na področju izvajanja dejavnosti zdravstvenega in socialnega varstva, ovire pri dostopu do storitev državne uprave, ovire pri dostopu do ponudbe kulturnih ustanov, ovire pri dejavnostih preživljanja prostega časa (šport, rekreacija, turizem). Za prvo anketiranje smo reprezentativne invalidske organizacije prosili, naj vprašalnike posredujejo svojim članom tako, da so iz evidenc, ki jih vodijo o članih in glede na raziskovalni vzorčni okvir, naključno izbrali približno polovico članov iz urbanega (mestnega) okolja in polovico iz podeželskega okolja. Če je posamezna organizacija združevala več podružnic oziroma občinskih društev, so vprašalnike enakomerno razposlali vsem svojim podružnicam. Vzorčni okvir smo pripravili glede na velikost organizacij in reprezentativno zastopanost invalidov s posameznimi vrstami invalidnosti. Skupaj smo razposlali 800 vprašalnikov za invalide posameznike. Vprašalnik za invalidske organizacije, s katerim smo predstavnike (večinoma predsednike) organizacij spraševali o ovirah grajenega in komunikacijskega okolja, s katerimi se srečujejo njihovi člani, smo poslali 116 organizacijam (pri tem se nismo obračali na krovne organizacije, temveč na njihova posamezna društva) po vsej Sloveniji. V vsako organizacijo smo torej poslali po en vprašalnik, ki ga je praviloma izpolnil predsednik. Ob koncu anketiranja je vprašalnike za invalide posameznike vrnilo 181 invalidov, kar znaša 22,6 % poslanih anketnih vprašalnikov. Stopnja odzivnosti pri invalidskih organizacijah je bila višja kot stopnja odzivnosti invalidov posameznikov, saj je izpolnjene vprašalnike vrnilo 41 predstavnikov organizacij, kar je 35,3-odstotna odzivnost. V obeh primerih je bila stopnja odzivnosti nizka. Glede na

aktualno in težavno problematiko lahko rečemo, da smo pričakovali večji odziv, vendar pa tudi ne moremo spregledati dejstva, da so invalidi, predvsem predstavniki organizacij, pogosto pozvani k odgovarjanju na različne vprašalnike in podajanju mnenj in mogočih rešitev, medtem ko se v praksi ukrepi in rešitve ne načrtujejo in udeležujejo v dovolj velikem obsegu, zaradi česar navedeni pogosto ne vidijo več smisla v izvajanju tovrstnih raziskav in nimajo motivacije za sodelovanje.

Rezultati

Empirična raziskava prve faze raziskave je potrdila, da je bilo v Sloveniji za uresničevanje pravic invalidov, ki so zapisane in opredeljene v številnih nacionalnih in mednarodnih dokumentih, do zdaj narejenega premalo. Invalidi se zato še vedno srečujejo s številnimi ovirami grajenega in komunikacijskega okolja. Primerjava odgovorov anketiranih invalidov posameznikov in predstavnikov invalidskih organizacij tudi kaže, da so odgovori glede ugotovljenih ovir večinoma zelo podobni. To pomeni, da predstavniki invalidskih organizacij dobro poznajo težave svojih članov in ovire, s katerimi se ti srečujejo, kar se od predstavnikov tudi pričakuje. Pomeni pa tudi, da ovire dejansko obstajajo in da pomenijo za invalide velik in vsesplošen problem. Pri grajenih ovirah so anketirani kot največjo oviro najpogosteje omenjali stopnice. Na drugem mestu je bil najpogosteje omenjen neobstoje klančin oziroma dejstvo, da so te prestrme, temu sledijo visoki robniki in pločniki, pogosto pokvarjena dvigala, pomanjkanje ročajev oziroma držal, preozka vrata oziroma preozki prehodi, za invalide neustrezno opremljene oziroma nedostopne sanitarije in podobno. Pomembna je tudi ugotovitev, da se pri grajenih ovirah na vseh področjih, ki jih je obsegala raziskava, pojavljajo enake ovire. Pri ovirah komunikacijskega okolja je drugače. Ovire, ki so jih anketiranci poudarili, se namreč razlikujejo glede na področje družbenega življenja. Kljub temu lahko povzamemo najpogosteje omenjene komunikacijske ovire. Posamezni invalidi in tudi predstavniki organizacij so v anketi velikokrat omenili neustrezno oziroma oteženo komunikacijo z osebjem na eni strani in neprijaznost oziroma nerazumevanje težav invalidov s strani splošne javnosti na drugi. Veliko oviro pomenijo tudi sistemi obveščanja, ki v večini primerov niso ustrezni za potrebe invalidov. Pri tem so bili največkrat omenjeni neberljivi napisi, pomanjkljiva navodila, neobstoje oznak, pomanjkanje signalizacij, slaba osvetljenost, slabo ozvočenje, neustrezno postavljena okenca informatorjev in podobno. Za gluhe in naglušne pomeni posebej veliko oviro pomanjkanje tolmačev. Za zmanjšanje ovir grajenega in komunikacijskega okolja so anketirani navedli številne koristne in uporabne predloge ukrepov, ki se med seboj razlikujejo glede na obravnavano področje. Izkazalo se je, in to je tudi ena najpomembnejših ugotovitev prve faze raziskave, da so številni ukrepi, ki so jih predlagali anketiranci, že bili predvideni v Strategiji Dostopna Slovenija in Akcijskem programu za invalide 2007–2013. Anketiranci so našli številne probleme, ki bi torej morali

biti že rešeni, če bi bili ukrepi, ki so bili določeni v omenjenih dokumentih, izvedeni. Za neučinkovito izvajanje ukrepov je tako v osnovi krivo nedosledno oziroma nezadostno upoštevanje ali sploh neupoštevanje zakonov in drugih predpisov, ki se nanašajo na pravice invalidov. Številni anketiranci so na pogosto neupoštevanje obstoječih zakonov in drugih pomembnih predpisov ter neučinkovit nadzor nad izvajanjem teh pri anketiranju celo večkrat opozorili in to posebej poudarili. Kljub sprejetju številnih zakonskih določb in predpisov, ki naj bi urejevali pravice invalidov do neoviranega dostopa, odgovori anketirancev torej dokazujejo, da se stanje na tem področju še ni bistveno spremenilo. Večina teh ukrepov še vedno ostaja le v obliki predloga. Le manjši del ukrepov se dejansko izvaja. Anketiranci so zato predlagali:

- treba je zagotoviti dosledno izvajanje obstoječih zakonov in upoštevanje pomembnih predpisov.
- treba je poostri nadzor nad izvajanjem zakonov in predpisov.
- nujno je treba spremeniti (dopolniti) zakonodajo z uvajanjem strožjih kazni za kršitelje.
- predlogi sprememb zakonodaje bi se morali oblikovati v sodelovanju z Nacionalnim svetom invalidskih organizacij Slovenije.

Vendar pa treba poleg sprejemanja zakonov in določanja ukrepov za izboljšanje stanja na tem področju nujno narediti še korak naprej. Predlog za dodaten ukrep, ki bi prispeval k učinkovitejšemu reševanju problemov na tem področju, so v raziskavi dali anketiranci sami – konkretnije, predstavniki invalidskih organizacij. Predlagali so, da bi bilo treba natančno pregledati stanje na terenu, da bi se ugotovile obstoječe ovire, pripraviti bi bilo treba ustrezne sezname teh, odgovorne opozoriti na ugotovljene pomanjkljivosti in od njih zahtevati, naj se nepravilnosti čim prej odpravijo. Predlog je po našem mnenju pomemben vzvod, ki bo končno privedel do izvajanja konkretnih ukrepov za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir. To pa je bilo tudi izhodišče za drugo in tretjo fazo raziskave

2.2 Druga faza raziskave

Metode

V drugi fazi raziskave smo se osredotočili na izvedbo terenske analize – prostorske inventarizacije – dostopnosti objektov v javni rabi. Prva točka prvega cilja Strategije Dostopna Slovenija namreč določa, da morajo biti objekti v javni rabi in javne površine dostopne brez grajenih in komunikacijskih ovir. Za analiziranje dostopa do javnih objektov smo izbrali dvanajst slovenskih mest, ki so tudi regijska središča. V vsakem mestu smo ugotavljali dostop do dveh tipov objektov, ki so javno dostopni, torej je celotna terenska analiza zajela 24 objektov v javni rabi. V vsakem kraju smo izbrali objekt, v katerem je upravna enota, ki vsekakor mora biti dostopna, saj nudi storitve, ki so za vsakega prebivalca države nujno potrebne. Tip drugega javnega objekta pa se je po posameznih krajih razlikoval – nanašal se je na eno od izbranih dejavnosti (promet, izobraževanje in zaposlovanje, zdravstveno varstvo, kulturne

ustanove in prosti čas). Dostopnost objektov smo ugotavljali za te tipe invalidnosti: gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne. Pri izvedbi prostorske analize obstoja ovir so nam pomagali invalidi, člani Društva študentov invalidov Slovenije. Študentje, ki so sodelovali v raziskavi, so bili prav tako gibalno ovirani, slepi, gluhi ali gluhonemi. Kot orodje za ugotavljanje obstoja ovir smo pripravili »popisne liste«, ki so vsebovali natančne kriterije oziroma standarde za načrtovanje prostora in objektov, ki so bili v veljavi med izvajanjem raziskovalnega projekta. Ker v fazi priprave na terensko delo nismo odkrili obstoja takega ali podobnega orodja za ocenjevanje obstoja ovir, pomeni popisni list, ki smo ga izdelali v ta namen, novost v slovenskem prostoru. Ocenjevali smo širši dostop do objekta (parkirni prostori, dostopne poti do objekta, višinske razlike na dostopni poti), vhod v objekt (stopnice, klančina oziroma dvizna ploščad, glavni vhod/vetrolov/vhodna vrata, informacijski pult in prostor za poslovanje s strankami) in notranje prostore (hodnik, sanitarni prostori, višinske razlike v notranjosti objekta, prostori za poslovanje s strankami drugi prostori glede na tip objekta (na primer dvorane, sobe za nastanitev, dvorane za šport s tribunami, prostore za izobraževanje/raziskovanje, garderobe in podobno), sistem oznak, osvetlitev in ozvočenje). Osnova za določanje kriterijev za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi so bili predpisi in standardi, ki določajo zahteve za zagotovitev dostopa brez ovir. Temeljni sta bila leta 2000 sprejet Slovenski nacionalni standard o dostopu do grajenega okolja ISO in Pravilnik o zagotavljanju neoviranega dostopa, vstopa in uporabe objektov v javni rabi ter več stanovanjskih stavb, ki je bil sprejet leta 2003 na podlagi tega standarda. Pomembno pa je vedeti, da standard ISO predpisuje minimalne zahteve, in če je treba uporabiti splošno oblikovanje (oblikovanje za vse), potem moramo seči čez ta splošna merila (Cattani, 2008). Za obravnavanje komunikacijskih ovir smo upoštevali tudi določbe Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika. Glede na to, da zakonodaja nekatere zahteve o dostopnosti predpisuje kot obvezne in nekatere samo kot koristne oziroma priporočene, smo k priporočenim zahtevam dodali še nekaj predlogov Društva študentov invalidov Slovenije in predlogov strokovnjakov raziskovalne skupine Urbanističnega inštituta RS.

Rezultati

Z prostorsko inventarizacijo se je izkazalo, da nobeden analizirani javni objekt ni bil popolnoma brez grajenih in/ali komunikacijskih ovir. Javni objekti so najmanj prilagojeni za ljudi s senzoričnimi omejitvami, zlasti za gluhe in gluhoneme, kar pomeni, da je v naši družbi invalidnost še vedno opredeljena predvsem z vidika gibalne oviranosti. Za ta tip invalidnosti je bilo v javnih objektih tudi največ prilagoditev, do nekaterih pa dostop kljub temu ni bil mogoč. Rezultati terenske analize so dodatno potrdili glavne ugotovitve iz prve faze, in sicer to, da se zakoni in predpisi, ki se nanašajo na odstranitev obstoječih oziroma preprečitev nastajanja novih ovir, v praksi slabo oziroma nezadovoljivo izvajajo ter da večina ukrepov, ki so bili v različnih

dokumentih določeni za odpravljanje ovir in omogočanje gibanja brez ovir, še vedno ni realizirana. Po izvedbi prostorske inventarizacije smo ugotovljene pomanjkljivosti predstavili v obliki opomnika, ki smo ga poslali ponudnikom posameznih storitev. V njem je bila izražena zahteva, da se morajo ugotovljene slabosti oziroma pomanjkljivosti čim prej odpraviti. Najpomembnejša skupna ugotovitev prve in druge faze pa je, da določanje ukrepov za odpravo ovir nima pomena, če se ukrepi ne realizirajo. Prav tako sprejemanje zakonov nima nobenega učinka, če se zakonske zahteve ne upoštevajo v praksi. Če želimo resnično doseči dejanske rezultate na področju uresničevanja pravic invalidov do dostopa brez ovir, je nujno treba razviti učinkovite mehanizme za izvajanje konkretnih dejavnosti, ki bodo izboljšale stanje na tem področju. Razvoj ustreznih mehanizmov na tem področju je bila glavna naloga tretje faze raziskovalnega projekta. Pri izvedbi te je bilo vodilno načelo pri našem delu zagotoviti, da je ob doslednem spoštovanju pomembnih zakonskih določb treba sprejete predloge ukrepov pretvoriti iz črk na papirju v konkretne dejavnosti v družbi oziroma na terenu.

2.3 Tretja faza raziskave

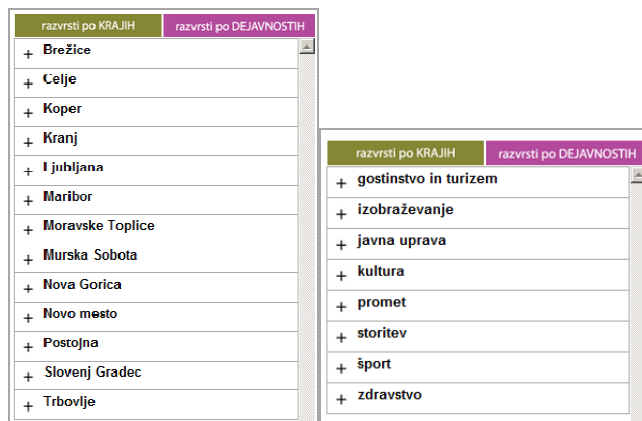
Metode

Osrednji del tretje faze raziskave je bila priprava spletnega vodiča za invalide o dostopnosti javnih objektov po Sloveniji in vzpostavitev geografskega informacijskega sistema (v nadaljevanju: GIS), ki bo omogočal stalni nadzor nad izvajanjem zakonskih določil, ki se nanašajo na zagotavljanje prostega gibanja za vse. Za pripravo spletnega vodiča in sistema GIS smo najprej ustvarili spletno stran, ki je dostopna na spletni strani <http://dostopnost.uirsi.si> in je oblikovana z upoštevanjem osnovnih smernic, ki zagotavljajo dostopnost njene vsebine vsem uporabnikom, ne glede na tip invalidnosti.

Rezultati

Podatkovna baza spletnega vodiča o dostopnosti je kompleksna in nudi ogromno raznovrstnih informacij, ki so bile evidentirane s pomočjo terenske analize ter pregleda pomembnih zakonov in pravilnikov. Ker je osnovna zamisel spletnega vodiča nuditi informacijo o dostopnosti objekta v javni rabi, je zasnovan tako, da se posamezne informacije odkrivajo po ravneh, od najpreprostejših in najkoristnejših za uporabnika do bolj zapletenih in obveznih informacij za inšpekcijske službe, načrtovalce prostora ter strokovnjake in druge raziskovalce na tem področju, ne nazadnje pa tudi za zainteresirano javnost. Ravni so tehnično pripravljene tako, da se odpirajo druga za drugo s klikanjem. Prva raven pove informacijo o dostopnosti (z da ali ne), druga raven nosi informacijo o natančno izmerjenih vrednostih in morebitnih opombah, medtem ko tretja raven poda natančen vir zakona ali pravilnika ter člen, iz katerega je bilo izpeljano popisno vprašanje. Za način pregledovanja podatkovne baze, ki na končni ravni nudi natančnejšo informacijo, smo se odločili predvsem zato, da zainteresirani javnosti omogočimo celovit vpogled v (ne)upoštevanje zakonov in pravilnikov. Tako

lahko zainteresirana javnost, društva in drugi okrepijo prizadevanja za uveljavljanje svojih pravic. Poleg tega pa skupna podatkovna baza pomeni celosten pregled tudi za inšpekcijske službe, ki bi morale skrbeti, da bi bilo odgovorov o nedostopnosti čim manj. Spletni vodič ima dva brskalnika, s pomočjo katerih lahko pridemo do informacije o dostopnosti objekta v javni rabi. To sta brskalnik po krajih in brskalnik po dejavnosti objekta (slika 1).

Slika 1: Brskalnik po krajih in dejavnostih

Informacije o dostopnosti objekta so pripravljene za pregledovanje neposredno na spletu s klikanjem (slika 2) in tudi za tisk.

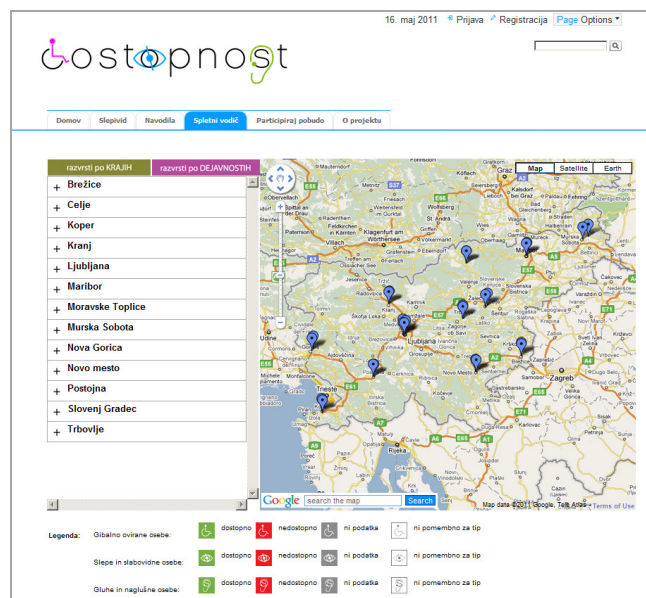

Slika 2: Pregledovanje informacije o dostopnosti objekta v javni rabi neposredno na spletu

Uporabnikom je omogočen tudi izpis celotne informacije o dostopnosti izbranega objekta ali po posameznih invalidnih skupinah (gibalno ovirani, slepi in slabovidni, gluhi in naglušni). Spletni vodič vsebuje tudi navodila za uporabo in nekatera pojasnila ter kartografski del, ki prikazuje lokacijo in omogoča orientacijo objekta v prostoru, ki je zasnovan s

pomočjo aplikacije Google map in nudi preprosto uporabo (slika 3).

Slika 3: Spletni vodič za invalide s kartografskim delom

Medmrežni sistem GIS je narejen s pomočjo Googlovih zemljevidov (Google Maps) in Googlove knjižnice rutin (Google Maps API). Googlovi zemljevidi so osnova za prikaz podlog, kot so satelitski posnetki in topografski načrti Slovenije, Googlova knjižnica rutin pa je orodje za programerje, ki jim omogoča, da v Googlove zemljevide dodajo plasti uporabnih informacij. Uporabljene plasti so pri projektu objekti, ki so bili pregledani in za katere je bilo pripravljeno poročilo o dostopnosti, in objekti, za katere uporabniki spletnega portala želijo, da se pregledajo za dostopnost. Vsak pregledan objekt poleg osnovnih podatkov o objektu vsebuje tudi koordinate zemljepisne dolžine in zemljepisne širine mesta, na katerem je objekt lociran v prostoru. Te koordinate služijo za vhodne podatke Googlovim knjižnicam rutin, da znajo te prikazati pozicijo objekta na zemljevidu. Hkrati omogočajo uporabniku, da lahko s klikom na oznako objekta pridobi še dodatne informacije o njem, kot so na primer slika objekta in podatki o dostopnosti za gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne osebe. Podatki o objektih so v relacijski bazi podatkov, ki se povezuje z Googlovimi zemljevidi s pomočjo rutin iz Googlove knjižnice. Objekte lahko izbiramo na dva načina, prek zemljevida s klikom miške na oznako objekta ali pa na levi strani zemljevida v meniju. Iskanje po zemljevidu je mogoče tudi z uporabo iskalnika v spodnjem levem delu zemljevida. Iskalnik išče po Googlovi bazi zemljepisnih imen in objektov, ki so jih pri Googlu vnesli v bazo, ter po ostalih objektih, ki so jih vnesli v bazo ostali uporabniki Googlovih zemljevidov. Baza se redno obnavlja in posodablja. Izbira prek menija je mogoča z izbiranjem po krajih ali dejavnostih. To omogočata gumba na vrhu menija. Z levim se razvrstijo podatki po krajih, z desnim pa po dejavnostih. V nadaljevanju poteka izbira tako,

da uporabnik na primer izbere kraj, ki ga želi pregledati, dejavnosti v tem kraju in na koncu še zeleni objekt. Objekt je v izbiri menija viden le, če je tudi zapisan v bazi podatkov. Na drugi stopnji je uporabniku omogočeno, da z izbiro objekta dobi osnovni vpogled v zbrane podatke, ki se nanašajo na osnovne informacije o dostopnosti in so razdeljeni na podatke za gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne osebe. Vsaka od teh kategorij podatkov je predstavljena s svojim simbolom. Z izbiro osnovne informacije lahko uporabnik dobi še podrobnejše informacije. Te je mogoče tudi natisniti s tiskalnikom z izbiro ikon, ki so desno od izpisane objekta.

Spletni portal je interaktiven, njegova interaktivnost pa se kaže v možnosti vnosa pobud, opozoril ali podatkov o dostopnosti objektov v Sloveniji. Uporabnik ima več možnosti sodelovanja. Najosnovnejša je prek zemljevida, na katerem uporabnik z uporabo iskalnika v spodnjem levem kotu zemljevida ali prek zemljevida s pomočjo uporabe funkcije približevanja poišče zeleni objekt, nato pa v dovolj velikem merilu klikne na objekt in v ponujeni obrazec vnese pobudo, vprašanje, opozorilo in podobno. Vstavljeni podatki se zapišejo v podatkovno bazo projekta in omogočijo skrbnikom projekta, da se na pobudo odzovejo. Druga možnost sodelovanja je prek spletnega obrazca na levi strani zemljevida, v katerega uporabnik vstavi podatke o objektu, v tem primeru njegov naslov in poimenovanje ter pobudo. Sistem v obeh primerih omogoča stalno nadzorovanje dogajanja v prostoru in hitro ukrepanje za odpravo ugotovljenih ovir, zato mora biti interaktivnost obojestranska – tako s strani uporabnikov kot tudi s strani skrbnikov portala. Uporabniki torej sporočajo svoja opažanja, dajejo pobude, ideje, predloge, skrbniki portala pa morajo pobude, ideje in predloge preučiti in nanje odgovoriti oziroma izvesti pregled objekta za dostopnost.

3 SKLEP

Rezultati raziskave so tako pokazali, da uresničevanja pravic invalidov do dostopa brez ovir (glavni cilj številnih mednarodnih in nacionalnih dokumentov) ne bo mogoče doseči le s sprejemanjem resolucij, deklaracij in zakonov, če se ukrepi, ki so določeni za doseganje teh ciljev, ne izvajajo v praksi. Za doseganje konkretnih rezultatov in izboljšanje stanja na tem področju je nujno treba izvesti konkretne dejavnosti. To pa pomeni stopiti nekaj korakov naprej od papirnatih deklaracij in neskončnih obljub do izvajanja dejavnosti, v okviru katerih se bodo dejansko realizirali zastavljeni cilji.

Spletna stran, ki je bila vzpostavljena kot končni rezultat raziskave, je eden takih pomembnih korakov naprej. Postati bi morala osrednja spletna stran v Sloveniji za analiziranje stanja in objavljanje podatkov o dostopnosti objektov za vse tri kategorije oviranih oseb (gibalno ovirane, slepe in slabovidne ter gluhe in naglušne osebe). Stran ponuja oviranim osebam možnost, da lahko zaprosijo za pregled javnega ali drugega objekta, hkrati pa lahko tam izvedo tudi, ali objekt, za katerega je bila izdana prošnja za študijo

dostopnosti, tudi res ustreza vsem predpisom, ki so za tak objekt predpisani s strani zakonodajalca. Seveda lahko spletna stran ponuja še mnoge druge informacije, kot so na primer podatki o uradnih urah javnega objekta in podatki o kontaktnih osebah za določena področja. Uporabniki bi na portalu lahko dobili tudi razlage predpisov s strani pristojnih strokovnjakov. Zasnova spletne strani omogoča, da bo lahko ta v prihodnje služila kot tehnično orodje za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi, kot neke vrste inšpekcijske storitve.

Kot je bilo že navedeno, je bila predstavljena analiza dostopnosti izvedena na osnovi nabora kriterijev, ki smo jih skupaj sestavili po obsežnem pregledu zakonov, predpisov in standardov, ki so bili v veljavi med izvedbo raziskave. Tako smo razvili orodje, ki omogoča najkompleksnejše ocenjevanje dostopnosti objektov in ugotavljanje skladnosti z veljavnimi predpisi. Najpomembnejša kakovost tega orodja za ocenjevanje je njegovo celovito in natančno upoštevanje vseh predpisanih zahtev, od »parkirnega prostora za invalide« do »višine kljuke na vratih«. Vse to odlikuje orodje tudi kot ustrezen pripomoček za izvajanje inšpekcijskih pregledov objektov za preverjanje dostopnosti. Tako bi lahko upravljavci objektov v javni rabi naročili analizo dostopnosti svojega objekta, ki bi jo izvedli z aplikacijo tega kompleksnega orodja. Morda bi bilo v prihodnosti treba razmišljati tudi o vzpostavitvi tesnejšega sodelovanja med skrbnikom portala in inšpekcijskimi službami, kar bi slednjim omogočalo lažji dostop do informacij o obstoječih ovirah in tudi olajšalo njihovo delo. Po preveritvi učinkovitosti aplikacije orodja ocenjevanja dostopnosti bi prav tako lahko razmišljali o morebitnem certificiranju skrbnika spletne strani s strani pristojnih inšpekcijskih služb. Glavni namen tega ukrepa bi bil ta, da upravljavci objektov, pri katerih se ugotovijo pomanjkljivosti, resno jemljejo opozorila ocenjevalcev in čim prej izvedejo ukrepe za odstranitev teh pomanjkljivosti. Tudi to razmišljanje olajšuje oziroma »pomaga« inšpekcijskim službam, ki so, kot pogosto slišimo, premalo usposobljene. Predlagamo tudi, da bi bila za pregledovanje informacij, ki bi jih posredovala širša javnost, pri skrbniku spletne strani zaposlena invalidna oseba.

Poudariti je treba, da zahteva učinkovito(-ejše) izvajanje ukrepov sodelovanje najpomembnejših akterjev na področju invalidskega varstva, in sicer Direktorata za invalide, ki deluje v okviru ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, ter Ministrstva za okolje in prostor. Direktorat za invalide bo najprej moral zagotoviti sredstva za operacionalizacijo sistema nadzora, ki smo ga vzpostavili, oziroma preprečevanja nastajanja novih grajenih in komunikacijskih ovir, Ministrstvo za okolje in prostor pa bo moralo uvesti in uveljaviti strožje sankcije proti kršiteljem predpisov ter krepiti aktivnosti gradbenega inšpektorata na tem področju. In da ne pozabimo: gre za doseganje ciljev, ki so določeni v Strategiji Dostopna Slovenija, konkretnije pa za realizacijo ciljev, ki so podrobneje opredeljeni v

Akcijskem programu za invalide 2007–2013. Časa ni več veliko, do leta 2013 je danes le še dobro leto.

Viri

- [1] Cattani, R. (2008): K dostopnosti brez meja V: Uršič, C. in Tabaj, A. (ur.): Konvencija o pravicah invalidov – črka na papirju in/ali realnost? Ljubljana, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- [2] Garces, J., Sendi, R., Černič Mali, B., Kerbler, B., Kobal Tomc, B. (2007): Free movements and equal opportunities for all (LivingAll). Compilation and classification of the national policies and action plans in Europe (LivingAll national initiatives report). Valencia, Polibienestar.
- [3] Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2006): Akcijski program za invalide 2007–2013. Ljubljana.
- [4] Nacionalne usmeritve za izboljšanje dostopnosti grajenega okolja, informacij in komunikacij za invalide – Strategija Dostopna Slovenija. Uradni list RS, 24/2005. Ljubljana.
- [5] Sendi, R., Kobal Tomc, B. (ur.) (2010): (Ne)dostopna Slovenija? Grajene in komunikacijske ovire, s katerimi se srečujejo invalidi. Ljubljana, Urbani izziv – publikacije.
- [6] Sendi, R., Bizjak, I., Kerbler, B., Tominc, B., Goršič, N., Nikšič, M., Mujkić, S., Kobal Tomc, B., idr. (2011): Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: inventarizacija obstoječih ovir v grajenem okolju in v objektih v javni rabi po Sloveniji. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- [7] Vertot, P. (ur.) (2007): Invalidi in druge osebe s posebnimi potrebami v Sloveniji. Ljubljana, Statistični urad RS.

IZHODIŠČA ZA VZPOSTAVITEV SISTEMA OSKRBE NA DALJAVO ZA STAREJŠE

PRINCIPLES OF ESTABLISHING A REMOTE HOME CARE SYSTEM FOR THE ELDERLY

Boštjan Kerbler

Urbanistični inštitut Republike Slovenija/Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia
Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija/Slovenia
Tel: +386 1 4201338; fax: +386 1 4201330
e-mail: bostjan.kerbler@uirsi.si

IZVLEČEK

Staranja prebivalstva postaja vse večji izziv za razvite države, še zlasti ker z večanjem deleža starejših hitro naraščajo stroški za zdravstvene in socialne storitve. Eden od načinov za zagotavljanje večje finančne vzdržnosti je prenos oskrbe starejših v njihove domove in njeno zagotavljanje na daljavo. V članku so zato predstavljena in kritično analizirana nekatera izhodišča za implementacijo take oskrbe v obstoječe zdravstvene in socialne sisteme. Izkazalo se je, da je tovrstna implementacija zelo zapletena in da mora biti skrbno načrtovana.

ABSTRACT

Population ageing is becoming an increasing challenge for developed countries, especially as the rising proportion of older people is rapidly increasing costs of health and social care services. To ensure greater financial sustainability, a care for the elderly should be transferred in their homes and provided at a distance. Therefore some principles for implementation of such care in existing health and social care systems are presented and critically analyzed in the article. It turned out that the implementation of such care is very complex and thus it must be carefully planned.

1 UVOD

Zaradi staranja prebivalstva, zlasti zaradi hitrega povečanja števila starih in slabotnih ljudi, ki praviloma potrebujejo zelo veliko oskrbe in nege, vse bolj narašča povpraševanje po zdravstvenih in socialnih storitvah, kar ustvarja vse večje stroškovne pritiske na obstoječi zdravstveni in socialni sistem. Čeprav je finančna vzdržnost teh storitev že zdaj skrb vzbujajoča, se bodo po napovedih Komisije Evropskih skupnosti (2007) v prihodnje izdatki že za pokojnine, zdravstveno varstvo in dolgotrajno oskrbo povečevali za 4–8 % BDP, skupni stroški zdravstvenih in socialnih storitev pa naj bi se do leta 2050 potrojili. Samo za socialno varstvo, na primer, naj bi v državah članicah Evropske unije leta 2050 delež stroškov znašal okoli 35 % BDP (Jespen in Leschke, 2008). Trendi nakazujejo, da se lahko tudi zgodi, da bo v prihodnje primanjkovalo delovno aktivnega prebivalstva, iz katerega se napaja zdravstveni in socialni

sistem. Do leta 2060 se bo namreč v Evropi razmerje med številom delavcev (15–64 let) in številom upokojencev (starejših od 65 let) zmanjšalo z okoli 5:1, kolikor je znašalo še leta 2000, na 1,9:1. Ker se torej finančne zmožnosti držav, da bi zagotavljale sedanjo raven ter obseg zdravstvenih in socialnih storitev, zmanjšujejo, se vse bolj pojavljajo zahteve, da je treba storitve za starejše čim bolj racionalizirati. Ena od zamisli je, da bi jih bilo treba »prenesti« v domača okolja oziroma v kraj bivanja starejših ljudi ter jih s pomočjo sodobnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij zagotoviti na daljavo. Vprašanje, ki se pri tem zastavlja, je, kako to izvesti oziroma kako oskrbo na daljavo uvesti v že obstoječe sisteme izvajanja zdravstvene in socialne oskrbe. V članku so predstavljena nekatera izhodišča za vzpostavitev oskrbe na daljavo za starejše.

2 DELOVANJE SISTEMA OSKRBE NA DOMU NA DALJAVO

Prve, preprostejše različice sistemov oskrbe na daljavo so v nekaterih zahodnjaških državah začeli uporabljati že pred več kot dvema desetletjema. Gre za tako imenovani varovalno-alarmni sistem (ang. *safety alarm system*), tehnično preprosto napravo, ki temelji na telefonskem priključku. Pri uporabniku storitve je nameščen poseben telefonski aparat, opremljen z brezžičnim daljinskim sprožilom, ki ga oseba nosi na sebi (kot na primer zapetnico na roki ali obesek okoli vratu) in ji omogoča, da lahko kadar koli ali od koder koli v stanovanju/hiši (tudi kadar ne more doseči telefonskega aparata) pokliče na pomoč skrbnika (na primer svojca, soseda, znanca) ali koordinacijsko-informacijski center in se pogovori glede pomoči (Miskelly, 2001). Sistem lahko vključuje tudi opomnik, ki uporabnika ob določenem času opozori, da mora izvesti določeno nalogo (na primer vzeti zdravilo).

Z razvojem sodobnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij se odpirajo nove možnosti in rešitve. Skupaj z računalniško strojno in programsko opremo namreč omogočajo nadzor in upravljanje naprav, vgrajenih v domačem okolju, ter povezavo z izvajalci oskrbe in drugih

storitev na daljavo, na primer oskrbe. Tak naprednejši sistem »oddaljene oskrbe« deluje tako, da senzori, ki so vgrajeni v domačem okolju uporabnika, na diskreten način (na primer na kljukah, ročajih, ročnih urah in podobno) spremljajo življenjski cikel uporabnika:

- merijo upornikove fiziološke funkcije (na primer srčni utrip, krvni tlak, vlažnost kože, stopnjo sladkorja v krvi, telesno težo, temperaturo telesa, stopnjo ogljikovega dioksida v izdihanem zraku, šume v telesu, izločanje seča in blata ter podobno);
- zaznavajo uporabnikovo delovanje (na primer spremljanje počasnih in trajnih sprememb v življenjskem stilu, ocenjevanje vedenjskega vzorca opazovane osebe, in sicer na podlagi števila prehodov skozi vrata, pogostnosti odpiranja vrat hladilnika, frekvence stopanja na preprogo pred posteljo, čas hranjenja in število obrokov ter podobno);
- uporabniku s kognitivnimi in/ali senzoričnimi pomanjkljivostmi prenašajo opozorila (na primer ko je čas za jemanje zdravil, zvočna navodila pri upravljanju v prostoru in podobno);
- omogočijo in beležijo socialno interakcijo (na primer videopovezave za vzdrževanje stikov s sorodniki, prijatelji in z znanci ter za virtualno sodelovanje pri skupnih aktivnostih).

Vse informacije se prenašajo in beležijo v oddaljenem informacijskem (nadzornem) sistemu. Prepoznave različnih biofizičnih vzorcev nudijo pomembne informacije pri zgodnjem odkrivanju poslabšanja zdravstvenega stanja posameznika oziroma lahko prispevajo k ustreznejši prilagoditvi programa za okrevanje ali lajšanju morebitnega kroničnega stanja, omogočajo pa tudi ne le avtomatizacijo rutin, ampak tudi boljši, informativnejši vpogled v stanje in razumevanje potreb bolnikov. Uporabniku, ki želi spremljati rezultate svojega prizadevanja za zdravje, so vsak trenutek na voljo njegovi agregirani podatki, opremljeni z ustreznimi priporočili oziroma nasveti. Tako lahko dejavno in učinkovito sodeluje v procesu zagotavljanju zdravja, oskrbe in varovanja na daljavo (Jelenc, 2007). To vrsto sistema Barlow idr. (2006) opredeljujejo kot preventivno (ang. *preventive mode* ali *p-mode*).

Poleg teh naprav, ki spremljajo stanje uporabnika, so v bivalnem okolju uporabnika vgrajene tudi naprave, ki ugotavljajo nenavadno stanje ali neobičajne razmere v bivalnem okolju in se na taka stanja tudi nemudoma odzovejo z alarmom ter tako:

- zagotavljajo varnost in nadzor – mednje spadajo detektor gibanja (za zaznavanje padca, za samodejno prižiganje/ugašanje luči in odpiranje vrat), detektor ognja, dima ali plina, detektor izliva vode in podobno.

Tako obliko sistema Barlow idr. (2006) definirajo kot odzivno (ang. *response mode* ali *r-mode*). Če sistem zazna kakršne koli spremembe, ki odstopajo od normalnih parametrov uporabnika oziroma stanja v njegovem bivalnem okolju, samodejno sproži alarm, ki se prenese v klicni (alarmni) center (k oddaljenemu skrbniku), ta pa se ustrezno odzove v uporabnikovem domačem okolju. Glede na vrsto in obseg težav(e) odgovorna oseba, ali da ustrezna navodila

(priporočila) bolniku (na primer jemanje zdravil, obisk pri zdravniku in podobno) ali pa o potrebi bolnika obvesti javno službo oziroma izvajalce storitev (na primer patronažna služba, urgentna medicinsko pomoč, gasilci in podobno) (Rudel in Premik, 2000; Rudel, 2007; Demiris in Hensel, 2008).

3 IZHODIŠČA ZA IMPLEMENTACIJO OSKRBE NA DOMU NA DALJAVO

Na področju oskrbe na domu na daljavo potekajo v tujini številne raziskovalne in razvojne aktivnosti ter strateški in pilotski projekti, v katerih je eksperimentalno okolje običajno bivalno okolje starega človeka. Zgled za to so skandinavske države, Velika Britanija, Japonska in ZDA. Kljub uspešnosti teh projektov pa »obsežnejša« implementacija oskrbe na daljavo (zaenkrat) še ni zagotovljena. Taki projekti so namreč prostorsko, časovno in organizacijsko preveč omejeni in izvedeni v posebnih okoliščinah (demonstracijskih okoljih), s posebnimi skupinami uporabnikov, njihovi cilji pa so pogosto preveč enostranski – v večini primerov gre za testiranje delovanja uporabljenih tehnologij. Čeprav je za učinkovito izvajanje oskrbe na daljavo zelo pomembno, da so tehnologije zanesljive in ustrezno vključene v primerno urejeno bivalno okolje, pa tehnologije same ne zagotavljajo uspešne uvedbe v že obstoječe sisteme izvajanja zdravstvene in socialne oskrbe. Implementacija je namreč po Barlowu idr. (2006) zelo zapletena, saj zajema kombinacijo tehnološkega in organizacijskega načrtovanja in vključuje veliko število skupin ljudi, ki imajo različna pojmovanja glede tveganj in različne vrednostne sisteme, ki jim je treba zadostiti, spreminja pa tudi obstoječe odnose in razmerja med različnimi deležniki. Ti so:

- končni uporabniki (starejši ljudje, bolniki, invalidi, drugi funkcionalno ovirani ljudje);
- kupci/plačniki (zavarovalnice, lokalne skupnosti, država);
- izvajalci oskrbe (izvajalci zdravstvene oskrbe, izvajalci socialne oskrbe, zasebni izvajalci oskrbe, neformalni skrbniki, prostovoljna društva);
- izvajalci oddaljenega nadzora (telekomunikacijski alarmni centri);
- obavitelji tehnične opreme (razvojniki, inštalaterji in sistemski integreatorji);
- dobavitelji infrastrukturne opreme (dobavitelji programske opreme in podatkovne opreme, dobavitelji telekomunikacijskih storitev).

Zaradi navedene kompleksnosti, zlasti zaradi številčnosti različnih zainteresiranih skupin in njihovih različnih potreb, zahteva implementacija oskrbe na daljavo v sistem rednega/splošnega zagotavljanja zdravstvene in socialne oskrbe v družbi poglobljeno in kritično obravnavo. Izvajanje nepravilno zasnovanega in vzpostavljenega sistema oskrbe na daljavo bi namreč lahko imelo številne negativne posledice v družbi, predvsem bi bili lahko ogroženo zdravje, socialna in osebna varnost uporabnikov. Ker je oskrba na daljavo inovacija, smo analizirali dosedanja spoznanja in

izkušnje glede integracije inovacij v obstoječe sisteme in na podlagi tega opredelili nekaj pogojev/zahtev, za katere menimo, da bi jih morali upoštevati tudi pri implementaciji oskrbe na daljavo v sistem rednega/splošnega zagotavljanja zdravstvene in socialne oskrbe.

Potrebe in zahteve uporabnikov

Najpomembnejše za uspeh inovacije je, da se zmožnosti, ki jih ponuja inovacija, ujemajo s potrebami, z zahtevami in zmožnostmi uporabnikov (ko govorimo o implementaciji sistema oskrbe na daljavo, so uporabniki mišljeni v širšem smislu, in sicer tako končni uporabniki kot tudi formalni in neformalni izvajalci oskrbe). Uporabnikov namreč ne zanimajo tehnološki vidiki inovacije, ampak predvsem njena uporabnost. Torej je to, kar jih zanima, storitev oziroma »izkušnja storitve«, ne pa naprave in sistemi. Tehnično delovanje, kot smo že ugotovili, je pomembno, vendar ni dovolj. Vprašanje je torej, kaj je vseč uporabnikom in kaj dela zanje (Saranummi, idr., 2006). Kot že piše Rogers (1962), se je pomanjkanje poslušanja za potrebe uporabnikov izkazalo za enega večjih zaviralcev implementacije inovacij sploh, oziroma kot navajajo številni avtorji za njim (na primer Smixmith in Smixmith, 2000; Levy idr., 2003; Demiris idr., 2004; Hanson in Percival, 2006), je prav neupoštevanje potreb in zahtev uporabnikov vzrok, da inovacije po implementaciji niso sprejete v družbi. Po Barlowu in Veneablesu (2003) je vzrok za to treba iskati pri dobaviteljih, ki izvajajo trženjske »strategije tehnološkega potiska« namesto »strategije potega«, s tem pa ustvarjajo razkorak med povpraševanjem kupcev po sistemih, ki jim pomagajo pri izvajanju vsakodnevnih opravil, in produktih, ki so jim na voljo. Kot meni Wyatt (2000), so inovacije v javnih storitvah problematične tudi zato, ker dobaviteljem ni vedno popolnoma jasno, kdo so »vodilni uporabniki«, torej tisti, ki po Hippelu (1998) zaznavajo potrebe za nove produkte in storitve pred ostalimi in tako oblikujejo zgodnje povpraševanje po inovaciji. Za uspešno prevzemanje inovacij je torej najpomembnejše, da so potencialni uporabniki vključeni v proces načrtovanja, razvoja in implementacije. Inovacije se torej morajo načrtovati za uporabnike in skupaj z njimi (Milligan idr., 2011). Uporabniki sami bi morali tudi ovrednotiti značilnosti in učinke inovacij, in sicer na podlagi tega, kako jih dojemajo/zaznavajo – kot pomembne/nujne ali pa kot nezaželene. Gre za pristop participativnega ovrednotenja, ki bi bil uporabnikom v pomoč pri njihovih prizadevanjih za doseganje zelenih ciljev, za njihov lastni razvoj in opolnomočenje. Da pa bi lahko uporabniki inovacije stvarno ovrednotili, mora biti pri procesu implementacije najprej glavni cilj osmišljanje in razumevanje »koncepta« inovacije. Zaznave uporabnikov so lahko namreč zaradi različnih razlogov izkrivljene. V povezavi s sistemom oskrbe na daljavo sta v nadaljevanju omenjena dva pogosta razloga, ki izkrivljata stvarno zaznavo in s tem možnost stvarne evalvacije, in sicer strah/odpor do tehnologij in pretirano navdušenje nad njimi:

(a) Kot navajajo Tetley idr. (2001), je ena od zaznav, ki najpogosteje odvrta uporabnike od oskrbe na daljavo,

ta, da je taka oskrba preveč avtomatizirana/tehnizirana oziroma da dojemajo tehnologijo kot zamenjavo za osebne oblike oskrbe, varstva in komunikacije, kar bi lahko imelo za posledico zmanjšanje socialne interakcije in izoliranosti, ali kot svarita Wyde in Valins (1996), ustvarjanje družbe »high-tech puščavnikov«. Za starejše ljudi je že v splošnem značilno, da so »tehnofobični«, kar pomeni, da jih je strah inovacij in novih tehnologij (Sponselee, 2008). Kot navaja Pečjak (1998), to izhaja iz nevednosti uporabe tehnologij, po Czaju idr. (2006) pa tudi iz dvomov v svoje sposobnosti zaradi senzoričnih in kognitivnih pomanjkljivosti. Cheverst idr. (2003) opozarjajo tudi na dejstvo, da so starejši ljudje konservativnejši, zato ne želijo, da bi se njihovo življenje in življenjske navade preveč spreminjali, še zlasti ne zaradi zunanjih, manj znanih, tujih dejavnikov, ki lahko posegajo v njihovo zasebnost. Strahu pred tehnologijami pa nimajo le končni uporabniki, ampak tudi njihovi skrbniki. Poleg tega, da se jim lahko zdi podpora bivanja starejših s pomočjo tehnologij neosebna, imajo skrbniki odpor do njih tudi zato, ker se, kot navajajo Raappana idr. (2007), bojijo, da se bodo zaradi tega morali (delno ali v celoti) odpovedati svoji vlogi skrbnika, za kar se, (zlasti) formalni skrbniki, čutijo poklicane. Razlog za odpor pa je po mnenju navedenih avtorjev pogosto tudi to, da imajo skrbniki premalo znanja o uporabi tehnologij oziroma dojemajo priučevanje za delo z njimi kot dodatno, nepotrebno in stresno obveznost. Če bi torej uporabniki razumeli delovanje tehnologij, spoznali njihove prednosti in koristi ter se jih naučili uporabljati, bi strah pred njimi izgubili, s tem pa bi jih tudi sprejeli kot del svojega življenja in dela.

(b) Poleg odpora do tehnologij se pri uporabnikih lahko kaže tudi pretirano navdušenje nad njimi, kar prav tako onemogoča objektivno vrednotenje koncepta pametnih domov in njegovo uspešno implementacijo. Raappani idr. (2007) tako dojemajo tehnologij najpogosteje pripisujejo neformalnim skrbnikom (svojcem). To izhaja iz ugotovitve, da so na eni strani zaradi naraščajočega števila starejših, zlasti starih in pomoči potrebnih ljudi, namestitvene zmogljivosti v oskrbnih institucijah zelo omejene, zaradi česar nastajajo dolge čakalne vrste; na drugi strani pa sodobni ritem in način življenja vse bolj omejujeta možnosti za družinsko in domačo oskrbo starejših družinskih, zaradi česar se »zadnja leta /.../ kaže pri nas in drugod po Evropi, da glavni nosilec dosedanje oskrbe v starosti – družina – v tej svoji vlogi odpoveduje« (Ministrstvo ..., 2007: 9). Domači skrbniki zato od pametnih tehnologij pričakujejo, da jih bodo lahko nadomestile in popolnoma razbremenile, kar je utopično in zato nevarno, tako za oskrbovance, ki bi lahko dejansko postali družbeno izolirani, kot tudi za uspešnost implementacije oskrbe na daljavo, saj bi lahko razočaranje, ki bi sledilo spoznanju, da človek vendarle ni nadomestljiv s tehnologijami, vodilo do odpora in širjenja negativnega mnenja do te inovacije v družbi.

Uporabniki bi zato morali biti natančno poučeni, kakšne so dejanske zmogljivosti tehnologij, in imeti glede njih realna pričakovanja, proizvajalci in oblikovalci pa bi morali biti iskreni glede njihovih zmogljivosti.

Podpora v »lokalnem« prostoru

Pri uvajanju inovacije iz globalnega v »lokalni« družbeni prostor je njena implementacija opredeljena z značilnostmi »lokalnega« prostora. Po Woolhamu in Frisbyju (2002) mora biti namreč uvajanje inovacij prilagojeno specifičnim zahtevam vsake družbe oziroma države. Kako bo inovacija sprejeta v novem lokalnem prostoru, je po Rudelu (2004) odvisno od akterjev oziroma subjektov, ki se identificirajo z njo ter ki prevzamejo vlogo pobudnika in akterja implementacije. Pomanjkanje strateške podpore in odločevalnih, političnih, strokovnih teles je velika ovira, ki že v začetku prepreči, da bi prišlo do implementacije. V okoliščinah, v katerih sta politična volja in odločevalna infrastruktura šibki, znanje o inovaciji pa ni zadostno, morajo biti zato najprej glavni napor implementacijskega menedžmenta osredotočeni k osmišljanju uvajanja inovacije (analiza obstoječega stanja ter namena, ciljev in pričakovanih koristi inovacije) in razvoju kolektivnega »razumevanja inovacije« prek različnih oblik informiranja in komuniciranja (Edmondson, 2003), v naslednjem koraku pa k aktivnemu vključevanju politike. S tem se strinja tudi Goodwin (2010), ki je prepričan, da je le tako mogoče določiti jasne in trdne zakonske okvire, potrebne za uspešno implementacijo inovacije. Politična podpora je za uvajanje inovacij v socialno zdravstvene sisteme še posebej pomembna v socialno naravnanih družbenih sistemih (kot na primer v Sloveniji), v katerih država zakonsko regulira socialno-zdravstveni sistem, določa usmeritve in prioritete, postavlja pravna in etična pravila delovanja ter je glavni plačnik oziroma zagotavlja stalnost pri financiranju, kar pa je za implementirane inovacije bistvenega pomena, zlasti na začetku oziroma dokler se popolnoma ne uveljavi.

Medsebojno sodelovanje

Po Norrisu (2002) ter Haileyu in Crowu (2003) je za uspešno implementacijo kompleksnejših inovacij nujno tesno, usklajeno in koordinirano sodelovanje med vsemi skupinami déležnikov, in sicer med posameznimi skupinami in znotraj posameznih skupin (vertikalna mreža akterjev), pri posameznih déležnikih pa tudi med različnimi ravnmi delovanja (horizontalna mreža akterjev) – torej celosten pristop. Medsebojno sodelovanje je namreč bistveno za doseganje visoke stopnje prepoznavnosti in ozaveščenosti, oblikovanje poslovnih modelov, prikazovanje večje stroškovne učinkovitosti, razumevanje in vzpostavitev ustreznih mehanizmov glede porazdelitve in povračila stroškov, razumevanje časovne dimenzije implementacije oziroma časa, ki je potreben za spremembe, da postane sistem učinkovit, povečanje preglednosti ob upoštevanju potreb uporabnikov, iskanje rešitev za interoperabilnost, prilagoditev zakonskih okvirov, delitev tveganja pri raziskavah in inovacijah ter v splošnem za spremljanje napredka (Komisija Evropskih skupnosti, 2007).

Organizacijska pripravljenost in sprememba norm

Pri uvajanju inovacije sta pogosta ovira organizacijski odpor in skladnost inovacij z vrednotami in s »kulturnimi« normami organizacije. Zato je po Weicku in Sutcliffu (2003) za organizacijo, ki uvaja inovacijo, pomembno, da opusti in zamenja nekatere obstoječe organizacijske rutine, vedenjske in miselne vzorce. Barlow idr. (2006) menijo, da se mora organizacija pred uvajanjem organizacijsko ustrezno pripraviti, kar je povezano:

(a) z načrtovalsko pripravljenostjo, to je razvojem strateških in poslovnih načrtov ter modelov, oceno in analizo potreb, določitvijo izvajalcev zdravstvenih in socialnih storitev in zagovornikov na visokih upravljavskih položajih;

(b) s pripravljenostjo delovnega okolja, to je pripravo in z izobraževanjem osebja, uvedbo reorganizacije procesov in upravljanjem s spremembami.

Tudi Faif (2008) meni, da je le tako mogoče razmišljati in delovati kreativno ter zagotoviti poslovne cilje organizacije, hkrati pa opozarja, da morajo biti pri tovrstnih reorganizacijah pristopi skrbno načrtovani in pripravljeni za potrebe vsake organizacije posebej. Po Barlowu idr. (2010) zato ne smemo delovati po načelu »en pristop za vse«, sicer lahko pride do odpora, še zlasti v organizacijah, ki so manj prožne.

Dokazljivost potencialne učinkovitosti

Inovacija je v okolju ugodno sprejeta le, če so potencialni učinki (in koristi) vidni in bodo zadovoljili vsako od skupin déležnikov. Déležnike zanimajo predvsem merljive vrednosti implementacije: kakšni bodo stroški in katere bodo koristi zaradi uvedbe inovacije, kako bodo porazdeljeni stroški, kako lahko inovacija izboljša učinkovitost obstoječih sistemov oskrbe, v kolikšnem času bo postal sistem (finančno) učinkovitejši oziroma kdaj se bodo povrnila vložena sredstva in podobno. Dokaze o učinkih inovacij je pred implementacijo treba zbirati s pomočjo poskusov in pilotnih projektov, nato pa jih evalvirati (Brownsell idr., 2006). Po Rogersu (1962) je stopnja, do katere je mogoče preizkušati inovacijo v kontroliranem, testnem okolju, da bi se zmanjšalo tveganje za potencialne uporabnike, tisti dejavnik, ki izboljšuje verjetnost za končni uspeh inovacije. Vendar pa je na ta način zelo težko natančno opredeliti prav vse dokazljive učinke: pilotni poskusi lahko v pogojih, v katerih je omogočeno dosledno ocenjevanje, sicer nudijo uporabne indikatorje o mogočih problemih pri procesu implementacije in dokaze o učinkovitosti inovacije, vendar pa je treba pridobljene podatke sprejeti z zadržkom in kritično, deloma zato, ker je težko organizirati velike reprezentativne poskuse, ter deloma zato, ker o vrednosti in uporabnosti inovacije odločajo številni déležniki, ki imajo različne potrebe in zahteve, ter tudi, ker nekaterih parametrov ni mogoče meriti in prikazati oziroma preračunati v denarne vrednosti (na primer dobro počutje, boljša kakovost bivanja, razbremenitev neformalnih skrbnikov in podobno) ali pa so koristi vidne šele dolgoročno (Bayer idr., 2007). Zaradi tega Finch idr. (2003)

poudarjajo, da je pri uvajanju kompleksnejših inovacij v socialno zdravstvene sisteme, v katerih je sicer velik poudarek na visokih standardih in dokazovanju učinkovitosti pred komercialno fazo proizvodov in inovacij, potreben nekoliko bolj pragmatičen pristop, to pomeni, da se je treba implementacije lotiti, tudi če (še) ni na voljo vseh dokazov o učinkovitosti inovacije.

Med pogoje in zahteve za implementacijo inovacij v obstoječe sisteme spadajo še *etična in pravna sprejemljivost inovacije* in *ustreznost razporeditve sredstev med deležniki*, pri oskrbi na daljavo pa tudi *tehnična zanesljivost inovacije* in *ustrezna urejenost bivalnega okolja*, ki sta bili že omenjeni v predhodnem poglavju.

Kljub zapletenosti delovanja sistema oskrba na daljavo in večplastnosti pogojev oziroma zahtev glede implementacije v sistem rednega/splošnega izvajanja zdravstvene in socialne oskrbe so v Veliki Britaniji že dosegli vidne uspehe pri prizadevanjih za uvajanje te inovacije v že obstoječe sisteme zdravstva in socialne oskrbe. Med letoma 2006 in 2011 so izvedli več pilotnih projektov, s katerimi so želeli pridobiti čim več praktičnih izkušenj in dokazov, na podlagi katerih bi lahko z večjo gotovostjo uspešno izvedli implementacijo. Rezultati so zelo spodbudni. Na Škotskem (glej Joint Improvement Team, 2010) so na en funt vloženih stroškov za vzpostavitev, razvoj in izvajanje sistema prihranili kar šest funtov, in sicer na račun zmanjšane števila sprejemov v zavode institucionalnega varstva, zmanjšane števila nepotrebnega bolnišničnega bivanja (zaradi hitrejšega odpusta in nadomestne poboljšane oskrbe na daljavo), števila nepričakovanih sprejemov v bolnišnico (zaradi hitre odzivnosti sistema pri poškodbah v domačem okolju) ter na račun zmanjšanja števila nočnih dežurstev in obiskov na domu). Kot navajajo Beale idr. (2010), so za nadaljnje delo zelo pomembni tudi rezultati anketiranja med uporabniki. Kar 60,5 % oskrbovancev je namreč menilo, da se je s preureditvijo doma v pametno okolje ter z vključitvijo v oskrbo in varstvo na daljavo njihova kakovost življenja izboljšala, 93,3 % oskrbovancev pa, da so zaradi tega varnejši, in 69,7 %, da so samostojnejši, medtem ko jih je kar 87,2 % izjavilo, da imajo zato drugi družinski člani manj dela in skrbi z njimi. Da so nove tehnologije lahko v pomoč tudi neformalnim skrbnikom, potrjujejo tudi izjave svojcev, kar 74,3 % jih je namreč menilo, da so zaradi njihove uporabe manj obremenjeni.

Evalvacije projektnih aktivnosti sicer kažejo tudi mnoge pomanjkljivosti (zlasti pomanjkljivo medsebojno sodelovanje in nepripravljenost/togost organizacij pri uvajanju inovacije), vendar so prav pozitivne izkušnje po našem mnenju tiste, ki bodo izjemno koristne za promocijo inovacije in povečanje zaupanja v oskrbo na daljavo ter s tem za njeno uspešno implementacijo v družbeni sistem.

3 SKLEP

Kljub zapletenosti postopkov implementacije inovacij, kot je oskrba na daljavo, lahko v prihodnosti pričakujemo, da bo taka oskrba postopoma postala del vsakdana starejšega

človeka, na kar bo imela velik vpliv družba sama, ki postaja vse bolj informacijska, saj ljudje nove tehnologije vse bolj sprejemamo kot del vsakdanjega življenja. Vendar pa bi lahko bilo predolgo in preveč spontano uvajanje te inovacije zaradi hitrega staranja prebivalstva ter iz tega izhajajočih vse večjih stroškovnih pritiskov na obstoječi zdravstveni in socialni sistem škodljivo za družbo. Hkrati se je potrdilo, da bi bila prav tako škodljiva tudi premalo načrtovana, preveč enostranska in prehitra implementacija, ki bi izhajala le iz potrebe po doseganju finančne vzdržnosti in/ali zaradi razvoja tehnologij in ne bi potekala v skladu z opisanimi pogoji oziroma zahtevami. Med predstavljenimi zahtevami sta po našem mnenju bistveni dve: za zagon postopka implementacije zlasti politična podpora inovaciji, za njeno sprejetje (po implementaciji) pa podpora s strani uporabnikov.

Viri

- [1] Barlow J., Bayer, S., Curry, R., Hendy, J., McMahon, L. (2010): From care closer to home to care in the home: the potential impact of telecare on the built environment. V: Kagioglou, T. (ur.): Improving healthcare through the built environment, str. 131–138. London, Wiley-Blackwell.
- [2] Barlow, J., Bayer, S., Curry, R. (2006): Implementing complex innovations in fluid multi-stakeholder environments: Experiences of Telecare. *Technovation* 26(3): 369–406.
- [3] Barlow, J., Venables, T. (2004): Will technological innovation create the true lifetime home? *Housing Studies* 19(5): 795–810.
- [4] Bayer, S., Barlow, J., Curry, R. (2007): Assessing the impact of a care innovation: Telecare. *System Dynamics Review* 23(1): 61–80.
- [5] Beale, S., Truman, P., Sanderson, D., Kruger, J. (2010): The initial evaluation of the Scottish telecare development program. *Journal of Technology in Human Services* 28(1): 60–73.
- [6] Brownsell, S., Blackburn, S., Aldred, H., Porteus, J. (2006): Implementing telecare: practical experiences. *Housing, Care and Support* 9(2): 6–12.
- [7] Cheverst, K., Clarke, K., Dewsbury, G., Hemmings, T., Hughes, J., Rouncefield, M.: (2003): Design with care: Technology, disability and the home. V: Harper, R. (ur.): Inside the smart home), str. 163–179. London.
- [8] Czaja, S., Charness, N., Fisk, A., Hertzog, C., Nair, S., Rogers, W., Sharit, J. (2006): Factors predicting the use of technology: Finding from the Center for research and education on aging and technology enhancement (CREATE). *Psychology and Aging* 21(2): 333–352.
- [9] Demiris, G., Hensel, B. K. (2008): Technologies for an aging society: A systematic review of “smart home” applications. *IMIA Yearbook of Medical Informatics*: 33–40.

- [10] Demiris, G., Rantz, M., Aud, M., Marek, K., Tyrer, H. (2004): Older adults' attitudes towards and perceptions of 'smart home' technologies: a pilot study. *Medical Informatics and the Internet in Medicine* 29(2): 87–94.
- [11] Edmondson, A., (2003): Framing for learning: lessons in successful technology implementation. *California Management Review* 45(2): 34–54.
- [12] Faife, D. (2008): Reflections on developing an assistive technology/telecare service as a model for change management, creative thinking and workforce development. *Housing, Care and Support* 11(4): 34–42.
- [13] Finch, T., May, C., Mair, F., Mort, M., Gask, L. (2003): Integrating service development with evaluation in telehealthcare: an ethnographic study. *British Medical Journal* 327(7425): 1205–1209.
- [14] Goodwin, N. (2010): The state of telehealth and telecare in the uk: prospects for integrated care. *Journal of Integrated Care* 18(6): 3–10.
- [15] Hailey, D., Crowe B. (2003): A profile of success and failure in telehealth-evidence and opinion from the Success and Failures in Telehealth conferences. *Journal of telemedicine and telecare* 9(supplement 2): 22–24.
- [16] Hanson, J., Percival, J. (2006): Differing perspectives on telecare: an attitudinal survey of older people, professional care workers and informal carers. V: Clarkson J., Langdon, P., Robinson, P. (ur.): *Designing Accessible Technology*, str. 215–225. London, Springer-Verlag.
- [17] Hippel, E. von, (1988): *The sources of innovation*. Oxford, Oxford University Press.
- [18] Jelenc, J. (ur.) (2007): *Strateški razvojni načrt Tehnološke platforme I-TECHMED: inovativne in podporne tehnologije v medicini 2007–2013*. Podnart, Iskra Techno, raziskovalni in razvojni zavod.
- [19] Jespen, M., Leschke, K. (2008): Social protection and the social reality of Europe. V: Jespen, M. (ur.): *Benchmarking working Europe 2008*, str. 58–66. Bruselj.
- [20] Joint Improvement Team (2010): *An assessment of the development of telecare in Scotland: 2006–2010*. Edinburgh, The Scottish Government.
- [21] Komisija Evropskih skupnosti (2007): *Akcijski načrt za informacijske in komunikacijske tehnologije ter staranje*. Bruselj.
- [22] Levy, S., Jack, N., Bradley, D., Morison, M., Swanston, M. (2003): Perspectives on telecare: the client view. *Journal of Telemedicine and Telecare* 9(3): 156–160.
- [23] Milligan, C., Roberts, C., Mort, M. (2011): Telecare and older people: Who cares where? *Social Science & Medicine* 72(3): 347–354.
- [24] Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2007): *Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva*. Ljubljana.
- [25] Miskelly, F. G. (2001): Assistive technology in elderly care. *Age and Ageing* 30(5): 455–458.
- [26] Norris, A. (2002): *Essentials of telemedicine and telecare*. London, John Wiley & Sons.
- [27] Pečjak, V. (1998): *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Ljubljana.
- [28] Raappana, A., Rauma, M., Melkas, H. (2007): Impact of safety alarm systems on care personnel. *Gerontechnology* 6(2): 112–117.
- [29] Rogers, E. (1962): *Diffusion of innovations*. London, Collier-Macmillan.
- [30] Rudel, D. (2004): Je telecare tehnologija za pomoč na daljavo rešitev za krč države pri reševanju problema socialno zdravstvene pomoči starejšim v Sloveniji? V: Vaupotič, M. (ur.): *Evropska unija – priložnost tudi za starejše*, str. 23–24. Ljubljana, Zveza za tehnično kulturo Slovenije.
- [31] Rudel, D., Premik, M. (2000): Oskrba na daljavo (tel-e-care) za zdravje starih, invalidov in trajno bolnih na domu. *Informatica Medica Slovenica* 6(1–4): 111–114.
- [32] Saranummi, N., Korhonen, I. Kivisaari, S. Ahjopalo, H. (2006): A framework for developing distributed ICT applications for health distributed diagnosis and home healthcare. Prispevek je bil predstavljen na konferenci, z naslovom 1st Transdisciplinary Conference on Distributed Diagnosis and Home Healthcare 2006 – D2H2, ki je potekala od 2–4. aprila 2006 v Arlingtonu v ZDA, str. 137–143.
- [33] Sixsmith, A., Sixsmith, J. (2000): Smart care technologies: meeting whose needs? *Journal of Telemedicine and Telecare* 6(supplement 1): 190–192.
- [34] Sponselee, A., Schouten, B., Bouwhuis, D., Willems, C. (2008): Smart home technology for the elderly: perceptions of multidisciplinary stakeholders. *Communications in Computer and Information Science* 11(6): 314–326.
- [35] Tetley, J., Hanson, E., Clarke, A. (2001): Older people, telematics and care. V: Warnes, A. M., Warren, L., Nolan, M. (ur.): *Care services for later life: Transformations and critiques*, str. 243–258. London.
- [36] Weick, K., Sutcliffe, K. (2003): Hospitals as cultures of entrapment: a reanalysis of the Bristol Royal Infirmary. *California Management Review* 45(2): 73–84.
- [37] Woolham, J., Frisby, B. (2002): Building a local infrastructure that supports the use of assistive technology in the care of people with dementia. *Research Policy and Planning* 20(1): 11–24.
- [38] Wyatt, S. (2000): ICT innovation in central government: learning from the past. *International Journal of Innovation Management* 4(4): 391–416.

[39]Wylde, M., Valins, M. S. (1996): The impact of technology. V: Valins, M. S., Salter, D. (ur.): Futurecare: New directions in planning health and care environments, str. 5–24. Oxford.

SLOVENSKA PRISOTNOST V STATISTIKAH DRŽAV PRISELJEVANJA SLOVENCEV ZUNAJ SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

Matjaž Klemenčič

Oddelek za zgodovino

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

Tel: +386 1 5657310

e-mail: matjaz.klemencic@siol.net

POVZETEK

V prispevku je orisana prisotnost Slovencev zunaj ozemlja njihove avtohtone poselitve v statistikah držav priseljevanja. Nekatere države priselitve so prisotnost Slovencev po različnih kriterijih (jezik, etnična pripadnost, poreklo) beležile ob rednih popisih prebivalstva. Na podlagi teh podatkov je mogoče ugotavljati splošne trende priseljevanja Slovencev in njihovo približno število. Nekatere države priselitve pa omenjenih podatkov niso zbirale, tam pa so možne le ocene njihovega števila.

1. UVOD

Izseljevanje predstavlja za slovensko zgodovino pomembno vprašanje, saj je slovensko etnično ozemlje mogoče uvrstiti med območja z najvišjo stopnjo izseljevanja. Zato je ugotavljanje prisotnosti Slovencev v statistikah držav priseljevanja pomembno za nova spoznanja o slovenskih izseljenskih skupnostih po svetu in posredno za ohranjanje identitete slovenskih izseljencev. Ta spoznanja bi bilo mogoče uporabiti tudi v strategiji Republike Slovenije za sodelovanje s slovenskimi izseljenci po svetu, posredno pa tudi za vzpodbujanje gospodarskega in drugih oblik sodelovanja med Republiko Slovenijo in državami priselitve Slovencev. Tu bi lahko predvsem nekateri slovenski izseljenci oziroma njihovi potomci igrali pomembno vlogo posrednika.

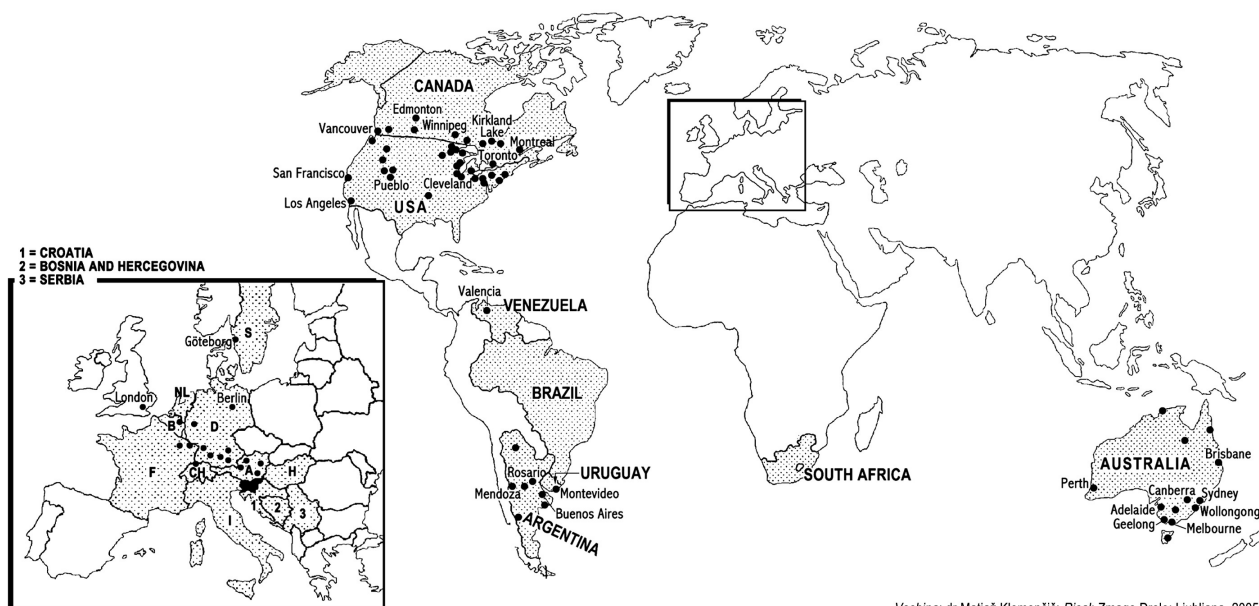
2. SLOVENSKO ETNIČNO OZEMLJE TIPIČNO OBMOČJE IZSELJEVANJA

Slovensko etnično ozemlje, ki leži na stiku štirih velikih evropskih naravnogeografskih enot (sredozemskega, alpskega, panonskega in dinarskega sveta) in na stiku štirih jezikovnih skupin (germanske, romanske, slovanske ter ugro-finske), je predstavljalo in predstavlja pomembno prehodno območje. Skozi zgodovino so ga prečkala številna ljudstva, preko njega pa se je vršil in se vrši pretok idej ter kulturnih in civilizacijskih dosežkov. Zato ni presenetljivo, da so se Slovenci relativno zgodaj vključili v globalna

selitvena gibanja moderne dobe [1].

Začetki izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja segajo v drugo polovico 17. st., ko so se med protireformacijo v Nemčijo izselili nekateri slovenski protestanti. Kasneje so se v Severno Ameriko izselili nekateri pustolovci in misijonarji, po letu 1848 pa tudi prvi politični emigranti. Slovensko etnično ozemlje je proces množičnega izseljevanja zajel ob koncu 70. let 19. st., ko se je začel proces razkroja tradicionalne kmečke družbe in ko so oblasti habsburške monarhije po revoluciji 1848 z zemljiško odvezo zagotovile kmetom svobodo gibanja. Zaradi agrarne prenaseljenosti slovenskega podeželja in slabo razvite industrije so se začeli s slovenskega etničnega ozemlja izseljevati v industrijsko razvite dele Evrope in v čezmorske dežele. V času najbolj množičnega izseljevanja od sredine 70. let 19. st. do prve svetovne vojne se je s slovenskega etničnega ozemlja izselilo okrog 300.000 Slovencev. Od tega se jih je okrog 60.000 izselilo na etnična ozemlja drugih narodov v okviru habsburške monarhije (industrijski kraji zgornje Štajerske, Dunaj, Bosna in Hercegovina itd.), okrog 30.000 pa v Westfalijo in druga rudarska območja v Nemčiji. Velika večina drugih pa se je izselila v Severno (okrog 180.000) ali Južno Ameriko (okrog 20.000). Ko so ZDA kmalu po prvi svetovni vojni pričele omejevati priseljevanje, so se Slovenci v večjem številu selili v Kanado in države Južne Amerike, kasneje pa tudi v Avstralijo in države Zahodne Evrope. Po drugi svetovni vojni se je v glavnem v Kanado, Južno Ameriko ter Avstralijo, manjši del pa tudi v ZDA, najprej izselila skupina političnih emigrantov. Tem so se ob koncu 40-ih in začetku 50-ih let 20. st. priključili tudi njihovi svojci, obenem pa se je tedaj pričelo izseljevanje zaradi ekonomskih razlogov. Ko je sredi 60-ih let jugoslovanska vlada odprla državne meje, so se Slovenci lahko pridružili svojim prijateljem in sorodnikom kjerkoli po svetu, če jim je priselitev omogočila migracijska politika priseljenske države. Rezultat izseljevanja v 60-ih letih 20. stoletja je bil nastanek novih slovenskih izseljenskih skupnosti, zlasti v Nemčiji, Avstriji, Švici, Franciji, Švedski in na Nizozemskem [2].

Vsebina: dr Matjaž Klemenčič; Risal: Zmago Drole; Ljubljana, 2005

Slika 1: Slovenci po svetu

3. SLOVENSKA PRISOTNOST V STATISTIKAH DRŽAV PRISELITVE

Čeprav se je v nekaterih državah po svetu naselilo precej Slovencev, pa le nekatere beležijo njihovo prisotnost v svojih statistikah. Države priselitve v glavnem popisujejo prebivalce po jezikovni ali etnični pripadnosti, poreklu, državi rojstva ipd., čeprav pri tem pogosto spreminjajo kriterije. Zato je na podlagi teh podatkov mogoče ugotoviti le splošne trende številčnega razvoja slovenskih priseljencev

in njihovih potomcev ter njihovo približno število po posameznih administrativnih enotah.

3.1 Slovenci v statistikah ZDA in Kanade

Največ oseb se je s slovenskega etničnega ozemlja izselilo v ZDA, večina med letoma 1870 in 1924, ki sovpada s hitrim razvojem industrije in rudarstva. Čeprav so ZDA s spremembami priseljske zakonodaje po prvi svetovni vojni, še zlasti s tisto iz leta 1924, močno omejile priseljevanje, se priseljevanje Slovencev ni ustavilo [3].

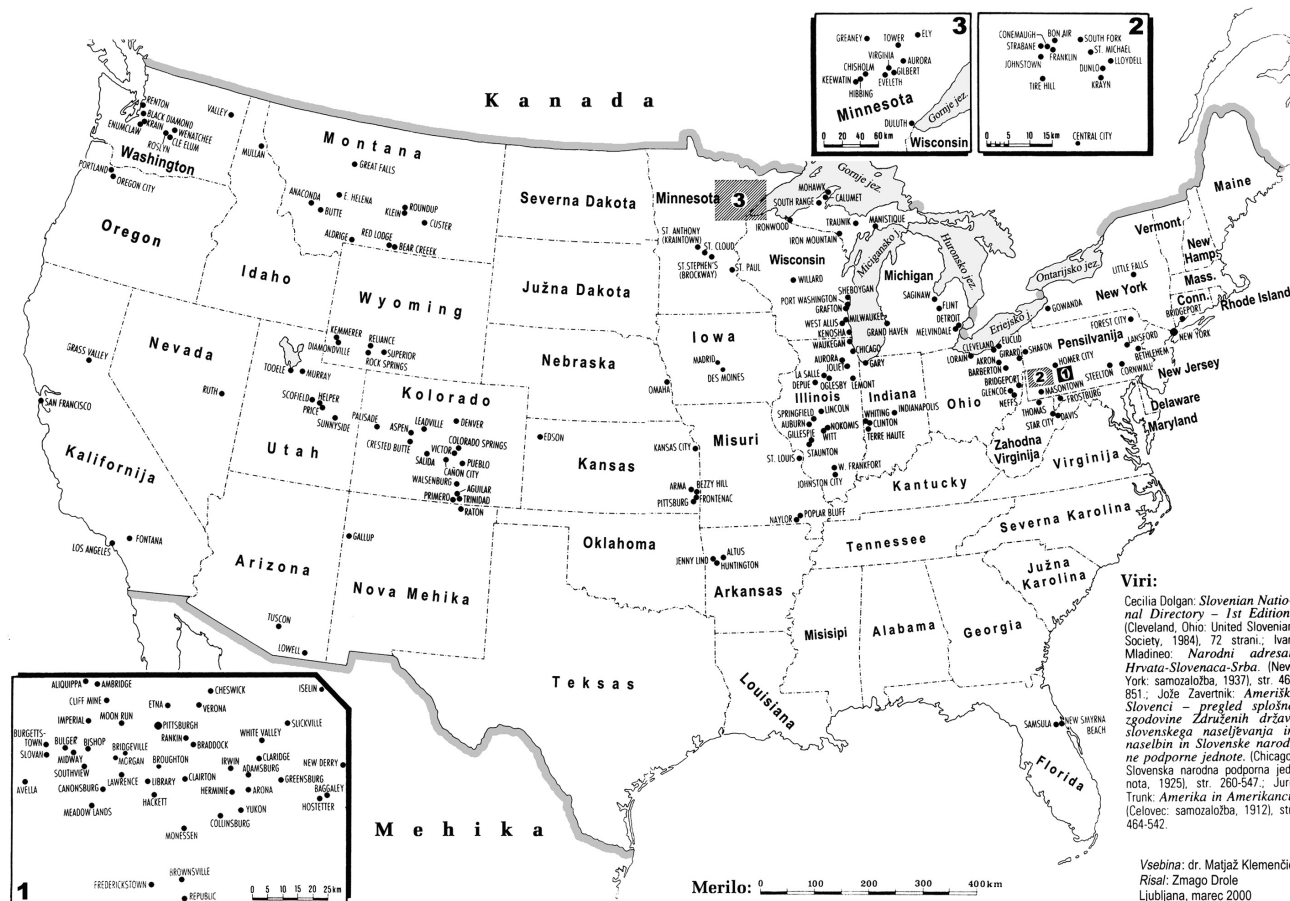
Tabela 1: Število oseb s slovenskim maternim jezikom in število oseb slovenskega porekla v ZDA med letoma 1910 in 2000 (po izbranih zveznih državah)

zvezna država	1910 ¹	1920 ¹	1930 ²	1940 ³	1960 ¹	1970 ¹	1980 ⁴	1990 ⁴	2000 ⁴
Ohio	21.490	39.012	17.487	38.500	9.611	27.331	56.687	49.598	58.402
Pensilvanija	67.537	50.257	10.677	37.100	3.596	10.203	17.416	14.584	19.006
Illinois	16.713	21.595	9.046	17.420	3.485	8.247	12.471	11.743	15.519
Minnesota	10.661	13.803	5.516	13.920	2.040	5.072	6.968	6.614	10.420
Kalifornija	6.868	8.208	7.295	13.840	2.975	5.681	4.271	5.546	9.489
Wisconsin	5.453	9.675	5.791	10.120	2.298	5.434	6.277	6.478	9.108
Kolorado	5.974	5.246	2.888	5.480	936	2.290	3.446	3.194	6.111
Florida	4	74	43	60	340	1.091	1.520	2.733	5.306
Michigan	5.690	6.808	2.750	7.920	1.100	2.786	3.487	3.002	4.485
New York	9.164	15.025	3.195	8.440	1.999	3.247	2.143	2.619	4.387
Teksas	499	659	166	320	111	523	945	2.254	3.678
Indiana	2.590	3.939	1.026	3.020	413	1.431	1.587	1.495	2.821
Arizona	362	381	204	300	52	459	540	1.104	2.595
Washington	3.748	3.445	2.157	3.280	847	1.366	919	1.132	2.228
New Jersey	7.039	6.894	946	4.380	370	1.028	1.099	972	1.475
Druge države	19.639	23.531	8.484	20.320	1.935	6.132	6.687	11.369	21.571
Skupaj	183.431	208.552	77.671	184.420	32.108	82.321	126.463	124.437	176.691

OPOMBE: ¹ – prebivalstvo po maternem jeziku, le 1. in 2. generacija; ² – prebivalstvo po maternem jeziku, le 1. generacija; ³ – prebivalstvo po maternem jeziku, 1., 2. in 3. generacija; ⁴ – prebivalstvo po poreklu.

Slovenci so se v priseljskih statistikah ZDA, natančneje v *Annual Reports of Commissioner General of Immigration* [Letna poročila generalnih pooblaščenecv za priseljevanje] pojavili že ob koncu 19. st., takrat še skupaj s Hrvati. Glede te podatke se je med letoma 1898 in 1915 preko Ellis Islanda v ZDA priselilo 458,580 »Hrvatov in Slovencev«, od katerih je bilo okrog 40% Slovencev [4]. Kot samostojna statistična

kategorija so se Slovenci v uradnih popisih prebivalstva ZDA prvič pojavili leta 1910, ko so začeli prebivalstvo popisovati tudi po maternem jeziku. Takrat so našli 183.431 priseljencev in njihovih otrok s slovenskim maternim jezikom. Ti so že pred prvo svetovno vojno ustvarili preko 800 slovenskih etničnih naselbin (slika 2).

Slika 2: Kraji s slovenskimi etničnimi naselbinami v ZDA

Čeprav so Slovenci ostali prisotni v ameriških statistikah ob vseh naslednjih popisih, podatki o njihovem številu med posameznimi popisi večinoma niso primerljivi zaradi pogostih menjav metodologije popisovanja (glej opombo pod tabelo 1). Kljub vsemu pa je mogoče na osnovi teh podatkov dobiti splošno sliko o prisotnosti slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA. Popis leta 2000 je zabeležil 176.691 oseb slovenskega porekla, katerih večina je pripadala drugi, tretji in celo četrti generaciji. Največ jih je živel v državah ob Velikih jezerih (Ohio, Illinois, Minnesota) ter v New Yorku in Pensilvaniji na vzhodu ZDA, precej pa tudi v Koloradu in Montani v Skalnem gorovju ter v Kaliforniji, Oregonu in Washingtonu na ameriškem zahodu. V zadnjih dveh desetletjih hitro narašča število slovenskih Američanov na Floridi (iz okrog 1.520 leta 1980 na 5.306 leta 2000), predvsem zaradi priseljevanja upokojencev (glej tabelo 1).

V novejšem obdobju beležijo prisotnost slovenskih izseljencev in njihovih potomcev tudi kanadski popisi

prebivalstva. Po podatkih popisa iz leta 2006 je v Kanadi živel 35.940 oseb, ki so se po etnični pripadnosti opredelili tudi kot Slovenci. Od tega jih je 15.160 navedlo izključno slovensko etnično pripadnost, 20.775 oseb pa je navedlo, da pripadajo mešanim etničnim skupnostim. Skoraj dve tretjini slovenskih priseljencev in njihovih potomcev živi v Ontariu, zlasti na območju metropolitanske regije Toronto. Večje koncentracije slovenskih priseljencev so tudi v Montrealu in Ottawi (Quebec), Winnipegu (Manitoba), Edmontonu in Calgaryju (Alberta) ter v Vancouvru in okolici v Britanski Kolumbiji.

3.2 Slovenci v Južni Ameriki

Precej Slovencev se je od sredine 20. let 20. st. selilo tudi v države Južne Amerike, kjer glavino izseljenske skupnosti sestavljata dve skupini politične emigracije: protifašistična iz obdobja med obema svetovnima vojnoma in protikomunistična iz obdobja po drugi svetovni vojni [5].

Ker v statistikah teh držav niso prisotni, temeljijo podatki o njihovem številu na podlagi nekaterih ocen. Po teh ocenah naj bi največ slovenskih priseljencev in njihovih potomcev živel v Argentini (okrog 30.000), v Braziliji in Urugvaju (2000–3000) in v Venezueli (1000).

3.3 Slovenci v Avstraliji

Večina Slovencev se je v Avstralijo priselila šele po drugi svetovni vojni. Do sredine 50. let 20. st. so se priseljevali v glavnem politični migranti, kasneje pa ekonomski migranti. Čeprav naj bi po nekaterih ocenah živel v Avstraliji od 20–30 tisoč slovenskih izseljencev in njihovih potomcev [6], je uradna statistika leta 2006 zabeležila »le« 16.085 avstralskih državljanov slovenskega izvora. Dve tretjini vseh živi v zveznih državah Victoria (Melbourne, Geelong) in Novi južni Wales (Sydney, Newcastle, Wologong), večje število pa tudi v mestih Brisbane, Cairnes in Mount Issa v Queenslandu ter v Perthu v Zahodni Avstraliji, Adelaidu v Južni Avstraliji in Hobartu na Tasmaniji.

3.4 Slovenci v državah Zahodne Evrope

V zahodnoevropskih državah naj bi po nekaterih ocenah živel okrog 100.000 Slovencev, natančneje njihovo število pa je zaradi nepojavljanja v statistikah držav priselitve in asimilacije težko ugotovljivo. Tako se je mogoče zanašati le na ocene, po katerih živi največ Slovencev v Nemčiji (okrog 50.000), Franciji, Švici in na Švedskem (4.000), v Belgiji (1.500) in na Nizozemskem (1.000). Okrog 11.000 avstrijskih državljanov s slovenskim maternim jezikom pa po podatkih popisa iz leta 2001 živi zunaj slovenskega etničnega ozemlja v Avstriji.

3.5 Slovenci v državah nekdanje Jugoslavije

Precej Slovencev živi tudi v novo nastalih državah na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Z izjemo Makedonije, so v vseh, kjer so po razpadu nekdanje skupne države izpeljali popise prebivalstva, Slovenci prisotni tudi v statistikah. Največ jih je leta 2001 živel na Hrvaškem (13.173), kjer sta se zaradi neposrednega teritorialnega sosedstva do danes izoblikovali dve tipični skupini Slovencev. V prvo sodijo priseljenci, v drugo pa avtohtoni Slovenci z območja Istre, Reke in nekaterih območij ob slovensko-hrvaški meji. Zunaj slovenskega etničnega ozemlja živi največ Slovencev v Zagrebu (3.223), nekaj več pa še v Osijeku ter Splitu. Na območju ožje Srbije (brez Vojvodine in Kosova) je leta 2002 živel 3.099 oseb slovenske narodnosti (večina v Beogradu in okolici), v Vojvodini 2.005 oseb, v Črni gori pa je po podatkih popisa iz leta 2003 415 oseb slovenske narodnosti. V Makedoniji, kjer naj bi po nekaterih ocenah živel okrog 600 Slovencev, teh ob popisu leta 2002 niso upoštevali. V Bosni in Hercegovini, kjer po nekaterih ocenah živi okrog 3.000 Slovencev in na Kosovu, kjer živi 200–300 Slovencev pa popisa prebivalcev po razpadu nekdanje Jugoslavije še niso izpeljali. Omeniti je potrebno, da je število Slovencev v vseh državah naslednicah nekdanje

Jugoslavije v primerjavi s predhodnimi popisi do leta 2001 močno upadlo. Vzrok za to je bila na eni strani vračanje v Slovenijo, na drugi pa statistična asimilacija Slovencev in njihovih potomcev.

4. ZAKLJUČEK

Čeprav števila slovenskih izseljencev po svetu ni mogoče natančno ugotoviti, je na podlagi razpoložljivih statističnih podatkov in ocen mogoče sklepati, da le-ti predstavljajo več kot petino celotne slovenske populacije. Zaradi množičnega izseljevanja so Slovenci – gledano z demografskega vidika – zamudili veliko priložnost, da se številčno okrepijo. Množično izseljevanje in posledično negativna naravna rast prebivalstva v zadnjih desetletjih sta bila glavna vzroka za oblikovanje obsežnih depopulacijskih območij znotraj slovenskega etničnega ozemlja, kakršna so na primer v Beneški Sloveniji, na Notranjskem, Dolenjskem, v Beli krajini, Halozah, Prekmurju, Slovenskih goricah, na Kozjanskem, v Zgornjem Posočju itd. Zaradi kasnejšega neenakomernega regionalnega razvoja Slovenije se je na nekaterih od omenjenih območij proces depopulacije intenziviral do te mere, da se v zunanji podobi pokrajine že kažejo znaki propadanja kulturne krajine.

Literatura:

- [1] Matjaž Klemenčič, »Slovenes Beyond Slovenia, in Europe and Overseas«. V: Matjaž Klemenčič in Mary N. Harris (ur.): *European Migrants, Diasporas and Indigenous Ethnic Minorities* (=Europe and the Wider World, 4). Pisa: Edizioni Plus, 2009, str. 55–81.
- [2] Matjaž Klemenčič, »Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine«, *Zgodovinski časopis*, leto 52 (1998), št. 2, str. 175.
- [3] Matjaž Klemenčič: *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995, str. 48–75.
- [4] Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja da konca druge svetovne vojne*. Maribor: Založba Obzorja, 1987, str. 31–72.
- [5] Irene Mislej, »Slovenski izseljenci v Južni Ameriki«. V: Milica Trebše-Štolfa in Matjaž Klemenčič (ur.): *Slovensko izseljenstvo : zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 2001, str. 237–248.
- [6] Irena Birsa: *Slovenes in Australia* – ur. Keith Simkin. (Melbourne: samozaložba, 1994), str. 49–50.

RAZISKOVANJE TERAPEVTSKEGA PROCESA IN SPREMEMB V ODNOSIH

Katarina Kompan Erzar
Frančiškanski družinski inštitut,
Teološka fakulteta
Prešernov trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenja
Tel: +386 1 2006760; fax: +386 1 2006061
e-mail: lia-katarina.kompan@guest.arnes.si

Tatjana Rožič
Frančiškanski družinski inštitut,
Teološka fakulteta
Prešernov trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenja
Tel: +386 1 2006760; fax: +386 1 2006061
e-mail: tatjana.rozic@guest.arnes.si

POVZETEK

Sprememba je želja tako klientov, ki se vključijo v terapijo, kot tudi terapevtov ter raziskovalcev terapevtskega procesa. Da bi lahko spremembe, ki se dogajajo tekom terapije zaznali ter jih ovrednotili, je potrebno razviti dovolj občutljivo metodo, ki bo senzibilna za drobne spremembe, ki se dogajajo skozi interakcije med terapevtom in klientom in na ta način ustreza naravi človeških odnosov ter sprememb. V prispevku bo predstavljen način kvalitativnega raziskovanja, osnovan na metodologiji analize naloge, znotraj katere triangulacija oz. uporaba ter kombiniranje različnih virov podatkov in analiz, omogoča bolj celovit vpogled v terapevtski proces ter spremembe.

1 UVOD

Primarni namen kvalitativne raziskave je opisati in razložiti izkušnjo, ki jo nekdo živi in je konstituirana v njegovi zavesti. Človeška izkušnja je za raziskovanje zelo zahtevna. Je večplastna in kompleksna, je stalno v teku in se je ne da uloviti zato, da bi raziskovalec imel od tega korist. Izkušnje niso rigidne in njihovo gibanje se ne odvija znotraj strogo določenih linearnih matematičnih vzorcev. Kvalitativne metode so specifično konstruirane z namenom raziskati posebne karakteristike človeške izkušnje. Izkušnja ima vertikalno globino in klasične metode zbiranja podatkov, kot npr. vprašalnik s kratkimi odgovori z Likertovo lestvico, ki zbira samo površinske informacije, so neprimerne glede na bogastvo in polnost izkušnje. Podatki, ki jih zahteva raziskovanje človeške izkušnje, morajo zato izvirati iz intenzivnega raziskovanja skupaj z udeležencem. Tako raziskovanje vodi do podatkov, ki niso samo nanizane

posamezne besede, ampak vzajemno prepletene besede, integrirane v stavke, ki tvorijo različne diskurze. Oblika kvalitativnih podatkov kot diskurza, ima pomembno različno obliko od oblike kvantitativnih podatkov kot številke. V kontekstu kvantitativnega raziskovanja, je *podatek* (kurziva v originalu) vezan na podatke, ki sestavljajo smiselno celoto, torej gre za sklop podatkov[8]. Če hočemo torej raziskovati proces ter iskati spremembo znotraj njega, moramo zajeti več sklopov podatkov, ki opisujejo ter pojasnjujejo osebne izkušnje vseh udeležencev. Greenberg [4] meni, da s procesom spremembe kot fokusom raziskovanja, ni poudarek samo na raziskovanju, kaj se dogaja na terapiji (procesno raziskovanje), niti samo na merjenju oz. primerjavi točke, ko se terapija začne in točke, ko se terapija konča (raziskovanje učinkovitosti), ampak je poudarek na identificiranju, opisovanju, razlaganju in predvidevanju učinkov procesov, ki privedejo do terapevtske spremembe skozi celoten tok terapije. Potrebno je odkriti, kako se zgodi terapevtska sprememba. Namesto, da terapijo vidimo kot črno škatlo in gledamo vložek ter izid, moramo raziskati in slediti kompleksnim vzorcem dogajanj in interakcijskih sekvenc, ki sestavljajo psihoterapijo. Drža, usmerjena k odkrivanju, ima poseben pomen pri raziskovanju psihoterapije, ker pomaga razložiti terapevtovo implicitno ter proceduralno znanje. Psihoterapija gotovo nikoli ne bo deterministična znanost oz. znanost, kjer lahko predvidimo specifične procese ali rezultate za posamezno osebo. Vendar pa obstaja red v kompleksnosti psihoterapevtskega procesa in čaka, da ga opazujemo in opišemo. Kar potrebujemo, je zelo podrobno opazovanje dejanskega vedenja znotraj terapije in povratna informacija udeležencev o njihovi

subjektivni izkušnji v posebnih trenutkih [5] in prav to je tisto, kar smo si zadali s pričujočo raziskavo.

2 ANALIZA NALOGE

Metodologija analiza naloge je nastala iz konkretnih potreb raziskovanja, kateremu kvalitativna metodologija ni dala zadostnih odgovorov na zastavljena vprašanja. »Problem je, da kot praktik vsak dan delam, vendar nimam sistematičnega ali rigoroznega načina, da bi preveril svoje implicitne ali eksplisitne predpostavke o tem, da bodo lahko določene intervencije pomagale ali delovale na poseben način v posebnih trenutkih. Tudi kot učitelj ne morem govoriti o mojih številnih tihih ali implicitnih kliničnih opazovanjih ter spretnostih. Pogosto se sprašujem: 'Je to pomagalo? Če je, kako? Kaj se je dejansko zgodilo? Kaj od tega, kar sem naredil, je pomagalo? Kaj se je spremenilo? Je trajalo?' Vse to so vprašanja, ki se jih prava znanost psihoterapevtske raziskave sprašuje in nanje odgovarja« [5]. Čeprav obstaja več različnih načinov za študij pomembnih terapevtskih dogodkov, je najbolj običajen način analiza naloge. Izhajajoč iz drže psihologov v industriji, ki so definirali, preučevali in merili doseganje nalog na delovnem mestu, so psihoterapevtski raziskovalci uporabili metodo analiza naloge za preučevanje različnih kritičnih dogodkov tako v individualni, kot tudi družinski terapiji [7]. Analiza naloge je intenzivna, k odkrivanju usmerjena procesna raziskovalna metoda za vodenje strukturiranega, klinično relevantnega raziskovanja specifičnega procesa spremembe. Primarni cilj raziskave znotraj te paradigme je pregled dejanskih procesov sprememb v terapiji. Temeljna predpostavka analize naloge je, da se terapevtova in klientova ravnanja pojavljajo tekom dogodkov, ki se spreminjajo skozi različne faze terapevtskega procesa. Raziskovalci raziskujejo ključne dogodke, da bi bolje razumeli, kako se sprememba zgodi na manjšem, mikro nivoju [2]. Greenberg [5] meni, da za to razumevanje potrebujemo zelo natančno opazovanje aktualnega dogajanja tekom terapije in spraševanje udeležencev o njihovi subjektivni izkušnji v določenih momentih za nadaljnje osvetljevanje tega, kaj se dogaja v teh momentih.

2.1 DOGODEK SPREMEMBE

Leta 1974 je bila predstavljena [4] t.i. študija procesa spremembe, osnovano na dogodkih (v orig: *events-based approach*). *Dogodek* je terapevtska epizoda, ki jo sestavljajo štiri komponente: znak klientovega problema, terapevtova operacija oz. dejanje, klientova reakcija na to dejanje ter neposreden razplet znotraj srečanja. Klientov *znak* je stavek ali niz stavkov, ki jih izreče klient in nakazujejo terapevtu, da klient trenutno doživlja problem in je voljan sprejeti terapevtovo intervencijo. Te znake lahko neodvisni opazovalci z zanesljivostjo identificirajo. *Terapevtova operacija* oz. dejanje je niz intervencij, ki jih naredi terapevt, da bi delal v smeri razrešitve problema in je opisan v priročniku terapevtovih intervencij. *Odziv klienta*, ki sledi

terapevtovem dejanju in je v originalu imenovan *client performance*, ob razrešitvi dogodka vodi k določenemu tipu razpletov znotraj srečanja, kot sta npr. integracija konfliktnih tendenc ali kognitivna reorganizacija. Dogodki so lahko različne velikosti, od npr. izmenjave treh stavkov (klient-terapevt-klient) do epizode, ki zaseda večji del srečanja ali celo več srečanj. Ko raziskovalec uporabi okvir dogodkov, poskuša ob iskanju potencialnih dogodkov na terapiji odgovoriti na naslednja vprašanja:

1. Katera klientova reakcija ali znak se kaže kot stanje problema, ki zahteva in je pripravljeno na intervencije?
2. Katere terapevtove operacije so primerne ob teh znakih? Katere terapevtove operacije bodo najboljše spodbudile proces spremembe ob teh znakih?
3. Katere klientove reakcije, ki so sledile znakom, vodijo k spremembi? Kateri so tisti vidiki klientove reakcije, ki kažejo, da s seboj nosijo proces spremembe in kako zgleda končna reakcija znotraj srečanja ali neposredni razplet?

Ta niz vprašanj vodi raziskovalca veliko bližje k psihoterapevtski praksi, vodijo pa tudi k raziskovanju, ki lahko veliko bolj neposredno vpliva na prakso.

V nadaljevanju predstavljamo način kvalitativnega raziskovanja, osnovan na metodologiji analize naloge, kjer smo želeli s pomočjo triangulacije dobiti celovit vpogled v terapevtski proces ter spremembe.

3 POTEK PRIMERA RAZISKAVE

Da bi tekom raziskovanja dobili celovit vpogled v terapevtski proces in spremembo, smo se najprej odločili, da bomo v raziskavo vključili vse akterje terapevtskega procesa, ki so: klient, terapevt in supervizor, saj je bil terapevt tekom terapevtskega procesa vključen v supervizijo.

3.1 VIRI PODATKOV

3.1.1 Audio posnetki srečanj ter vprašalniki

- Pridobitev avdio posnetkov terapevtskih ter supervizijskih srečanj,
- Po vsakem srečanju je klient izpolnil vprašalnik, ki je bil oblikovan z namenom slediti klientovi zaznavi terapevtskega procesa in spremembe,
- Ob koncu terapevtskega ciklusa je klient izpolnil še zaključni vprašalnik, ki je bil zastavljen v smislu evalvacije celotnega terapevtskega procesa in iskanja dogodkov znotraj terapije, ki so bili zanj najbolj ključni,
- Procesu sta sledila tudi terapevt in supervizor, izpolnjevala vprašalnike po vsakem srečanju ter ob koncu izbrala srečanje, ki je bilo zanj najpomembnejše. Oba sta izpolnila tudi

zaključni vprašalnik oz. evalvacijo celotnega supervizijskega/terapevtskega procesa.

3.1.2 Izbor ključnih srečanj na podlagi analize ožjega raziskovalnega tima

Ožji raziskovalni tim je preučil vse izpolnjene vprašalnike in poiskal podatke, ki kažejo na to, katera srečanja so bila za udeležence najbolj ključna. Ožji raziskovalni tim je med izbranimi najbolj ključnimi srečanji izbral tisto srečanje, kjer sta se posamezni diadi (supervizijska in terapevtska) ujeli. V kolikor bi se udeleženca diade ujemala v več, kot enem srečanju ali se ne bi ujemala v nobenem od izbranih srečanj, bi raziskovalni tim povabil supervizanta in supervizorja, da skleneta konsenz, glede ključnega terapevtskega srečanja pa bi konsenz sklenil tim na podlagi izpolnjenih vprašalnikov ter poslušanih posnetkov.

Tim je pripravil transkripte izbranih srečanj oz. izsekov dela terapije in supervizije, ki so bili prepoznani kot najbolj ključni.

3.1.3 Empirična analiza: priklic medosebnega procesa

Metoda IPR - Interpersonal proces recall [6] v našem prevodu *priklic medosebnega procesa* je bila v raziskavi uporabljena z namenom podrobno raziskati tiste izseke v vseh supervizijskih in terapevtskih diadah, ki so jih kot pomembne oz. ključne definirali udeleženci posameznih diad. S terapevtom in supervizorjem so bili opravljeni in posneti poglobljeni intervjuji ter pripravljene transkripte. Metoda IPR se je razvila kot terapevtski model, se pa zelo pogosto uporablja v superviziji [1]. Norman Kagan je s svojimi kolegi leta 1962 [6] ugotovil sledeče: če pokaže video posnetek interakcije posnetim ljudem takoj po tej interakciji, lahko posneti ob gledanju posnetka, z neverjetnimi detajli in globino priključijo svoje misli in čustva v zvezi s tistim dogodkom. Priklic je mogoč ne samo v t.i. prvi fazi (takoj po interakciji), pač pa tudi v t.i. drugi fazi, kjer gre za priklic medosebnega procesa po daljšem obdobju. Ko imajo »posneti« ljudje v roki »daljinca«, s katerim sami ustavljajo posnetek in ga ponovno poslušajo, na splošno zelo dobro verbalizirajo oz. podajo razlago o globljih motivih, mislih in čustvih, ki so se v njih dogajala tekom interakcije, vendar pa o njih niso govorili. Razlog, da ljudje niso iskreni v odnosih, je Kagan [6] pripisal dejstvu, da se ljudje zavedajo, da drug drugega potrebujejo, hkrati pa se drug drugega tudi bojijo. To se kaže skozi t.i. diplomatsko obnašanje, kjer so na zunaj prijazni in pošteni drug z drugim, v resnici pa vsi vedo, da niso iskreni. To se dogaja tudi terapevtom, ki veliko tega, kar mislijo, predvidevajo in čutijo tekom terapije, avtomatično odrežejo. Prav zato naj bi IPR ponudil terapevtom-supervizantom možnost oz. varen prostor za raziskovanje teh notranjih reakcij. Bradley in Johnson [2] ugotavljata, da je priklic medosebnega procesa uporabna metoda, saj pripomore k temu, da razumemo in precizno določimo odzive v izbranih dogodkih.

3.1.4 Ustvarjanje miniteorije in njena verifikacija

Na podlagi vseh doslej navedenih virov podatkov, lahko raziskovalni tim postavi t.i. miniteorijo dogodka spremembe, ki definira spremembo oz. razloži, kako je do spremembe prišlo in kaj se je znotraj nje zgodilo. Da pa se lahko mini teorijo vidi kot kredibilno, jo je potrebno preverili oz. testirali. Kot metoda kodiranja bo v raziskavi uporabljeno t.i. Kodirni sistem čustev in regulacije afekta [3]. Šele tedaj, ko statistična analiza pokaže, da komponente mini teorije v resnici diskriminirajo med izvedbami »z rešitvijo« in »brez rešitve«, mini teorija pridobi kredibilnost[2].

4 VINJETA

V nadaljevanju na kratko predstavljamo način raziskovanja in odkrivanja procesa spremembe. Klientka je študentka, ki iz vaškega okolja prihaja v mesto ter živi v študentskem domu. Za vključitev v terapijo je poklicala dvakrat: V terapijo je bila sprejeta takoj, po drugem klicu.

Prva srečanja so bila prešeta z veliko tesnobe in strahu in šele na 7 srečanju se je začela dinamika srečanja zaostrovanje. Terapija št. 7 se je začela s prijetnim klepetom o študiju in prijateljih, nato pa jo je terapevtka začela spraševati o konkretni izkušnji zlorabe, ki jo je klientka doživela v otroštvu. Po tem je bilo srečanje tesnobno, polno napetosti in obupa.

Na supervizijo, ki je sledila tej terapiji, je terapevtka prišla zelo potrta in se spraševala: »Sem jo osramotila? Kaj sem naredila narobe?« Večino časa je govorila o nemoči ter tem, kakšne napake dela na terapiji. Ko se je zdelo, da supervizorka njene tesnobe ne vzame resno, se je terapevtka razjezila na supervizorko. Uspelo jima je razrešiti njun konflikt in supervizorja se je zaključila v prijetnem vzdušju. Terapevtka se je ob koncu počutila gotova vase ter mirna.

Na naslednjo terapijo je klientka prišla s stavkom: »Zadnjič sem šla od Vas vsa prestrašena in ugotovila sem, da ste me izdala. Izdala na način, kot me je tisti moški, ki me je zlorabil!« Terapevtka je zdržala klientkino jezo in razočaranje in uspelo se jima je ponovno povezati.

Na vprašalnik po tem srečanju, je klientka napisala: »To je bilo zame najpomembnejše srečanje, ker sem uspela terapevtki povedati o vsem, kar me je motilo na zadnjem srečanju in to kljub temu, da me je bilo tega zelo strah. Ko pa sem ji povedala vse, kar sem ji imela za povedati, sem v sebi začutila neko novo moč, veselje, pričakovanje in pogum.«

Tudi supervizorka in terapevtka sta kot ključno izbrali prav srečanje, ki je bilo pred to, osmo terapijo. Tekom **priklica medosebnega procesa** se je dokončno izkristaliziral razlog za tak izbor. Terapevtka je raziskovalki povedala, da je bila izkušnja opisane supervizije najbolj ključna zanjo zato, ker ji je lahko rekla: »... naj se gre solit! Da sem bila lahko jezna-čeprav tega nisem tako rekla...in supervizorka mi je pustila, da sem se razjezila. In potem mi je pa še razložila, zakaj je mirna in kako je to povezano s klientko, sem se zavedla, da sem lahko jezna in da se mi ni treba počutiti krivo, ker se

jezim.« Supervizorki je bil ta dogodek najbolj ključen, ker: »...doživela sem, da se me je nehala bati. Oddahnila sem se, da je končno nekaj neposrednega prišlo iz nje ven, ni več tako profesionalno korektna, končno je postalo bolj sproščeno. In po tem sva lahko začeli delat. Ne za raziskavo, prav za naju, za klientko. Začeli sva sodelovati.«

Tudi **kodiranje afekta**, kjer neodvisni koderji kodirajo 30 sekundne izseke posnetka, je pokazalo, da je tako na terapiji (v točki, kjer je klientka terapevtki povedala, da jo je ta prevarala), ter na superviziji (v točki, kjer se je terapevtka razjezila na supervizorko), prišlo do spremembe (iz frustracije, odprte jeze in prezira se je zgodil preobrat v žalost ter naklonjenost).

5 ZAKLJUČEK

V prispevku smo želeli prikazati, kako široko je potrebno zastaviti raziskovanje terapevtskega procesa, da lahko prikažemo in zajamemo njegovo globino ter kompleksnost sprememb, ki se kažejo skozi drobne nianse v interakcijah. Prepričani smo, da to v največji možni meri omogoča uporaba kvalitativnih metod. V zvezi s tem Strauss in Corbin [9] menita, da gre pri kvalitativni raziskavi za raziskovanje življenja ljudi, doživetih izkušenj, obnašanj, afektov in čustev. Znotraj tovrstne raziskave potekajo nematematični procesi interpretacije, ki nastaja z namenom odkrivanja konceptov in odnosov surovih podatkov in nato organiziranje teh podatkov v teoretično pojasnjevalno shemo. »Če je pri statističnih raziskavah fokus na populaciji, iz katere se vzame vzorec, je pri kvalitativnih raziskavah fokus na opisovanju, razumevanju in pojasnjevanju človeške izkušnje. Kvalitativno raziskovanje zahteva zbiranje intenzivnih, polnih in nasičenih opisov izkušnje, ki se jo raziskuje. Udeleženci raziskave niso izbrani, ker izpolnjujejo reprezentativne zahteve statističnih sklepov, pač pa zato, ker lahko zagotovijo precejšnji prispevek k izpolnjevanju strukture in značaja raziskovane izkušnje. Enota analize v kvalitativni raziskavi je izkušnja« [8]. Menimo, da predstavljen model raziskave omogoča prav sledeče: slediti, zajeti, opisati, razumeti in pojasniti posameznikovo izkušnjo vključenosti v proces ter doživljanja sprememb tekom tega procesa. Prepričani smo, da kvalitetno raziskovanje terapije vodi k boljši terapevtski praksi, kar pa v prvi vrsti služi dobrobiti ljudi, ki se v stiski obrnejo k terapevtom po pomoč ter upajo na spremembo v svojem življenju. Predvsem pa uveljavlja samo terapijo in supervizijo kot privilegirani raziskovalni aparat človeške izkušnje.

LITERATURA

[1] Bernard, Janine M., in Rodney K. Goodyear. 2004. *Fundamentals of Clinical Supervision*, 3. izd. Needham Heights, MA: Allyn&Bacon.

[2] Bradley, Brent, in Susan M. Johnson. 2005. Task analysis of couple and family change events. V: Douglas H. Sprenkle in Fred P. Piercy, ur. *Research methods in family therapy*, 254-271. New York: Guilford Press.

[3] Erzar, Tomaž, in Tatjana Rožič. 2011. Kodirni sistem čustev in regulacije afekta. *Bogoslovni vestnik*, v tisku.

[4] Greenberg, Leslie S. 1986. Change Process Research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 54, št. 1:4-9.

[5] Greenberg, Leslie S. 1999. Ideal psychotherapy research: A study of significant Change processes. *Journal of Clinical Psychology* 55, št. 12:1467- 1480.

[6] Kagan, Henya K., in Norman I. Kagan. 1997. Interpersonal Process Recall: Influencing human interaction. V: Edward C. Watkins, Jr., ur. *Handbook of Psychotherapy supervision*, 296-309. New York: John Wiley.

[7] Ladany, Nicholas, Myrna L. Friedlander in Mary Lee Nelson. 2005. Critical Events in Psychotherapy Supervision. An interpersonal approach. Washington D.C.: American Psychological Association

[8] Polkinghorne, Donald E. 2005. Language and Meaning: Data Collection in Qualitative Research. *Journal of Counseling Psychology* 52, št. 2:137-145.

[9] Strauss, Anselm C., in Juliet Corbin. 1998. *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2. izd. California: SAGE Publications.

GIBANJE ŠTEVILA MADŽAROV V SLOVENIJI V 20. STOLETJU

Attila Kovács

Inštitut za narodnostna vprašanja,
Izpostava Lendava – Lendvai Kutatócsoport
Glavna ulica – Fő utca 124

Tel.: 02-578-87-18, e-mail: attila.kovacs@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vzroke padca števila Madžarov v Prekmurju oz. v Sloveniji v 20. stoletju. V obdobju med letoma 1910 in 2002 se je število Madžarov na avtohtonem poselitvenem področju v Prekmurju prepolovilo. Leta 1910 so na omenjenem območju popisali 14.354 oseb z madžarskim maternim jezikom, ali 90,8 odstotka celotnega prebivalstva na tem področju. Dobrih 90 let pozneje, leta 2002 pa le 6.237 oseb z madžarski maternim jezikom ali približno polovico vseh popisanih oseb na avtohtonem naselitvenem prostoru.

1 UVOD

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu avstro-ogrske monarhije se je v državah naslednicah v položaju manjšine znašlo okoli tri milijone Madžarov, od tega okoli 15.000 v Prekmurju. Madžari v Prekmurju so v začetku 20. stoletja predstavljali večinsko prebivalstvo v 26 naseljih, ki se nahajajo v približno 50 km dolgem in 3–15 km širokem pasu ob slovensko-madžarski državni meji. Ta naselja so (od severa proti jugu, v oklepaju z madžarskimi imeni): Hodoš (Hodos), Krplivnik (Kapornak), Domanjševci (Domonkosfa), Središče (Szerdahely), Prosenjakovci (Pártosfalva), Pordašinci (Kisfalva), Čikečka vas (Csekefa) in Motvarjevci (Szentlászló), Dobrovnik (Dobronak), Žitkovci (Zsitkóc), Kamovci (Kámaháza), Genterovci (Göntérháza), Radmožanci (Radamos), Mostje (Hídvég), Dolga vas (Hosszúfalva), Dolgovaške gorice (Hosszúfaluhegy), Lendava (Lendva), Lendavske gorice (Lendvahegy), Čentiba (Csente), Dolina (Völgyifalu), Pince (Pince), Pince Marof (Pince-Major), Benica, Petišovci (Petesháza), Trimlini (Hármasmalom), Dolnji Lakoš (Alsólakos), Gornji Lakoš (Felsőlakos), Gaberje (Gyertyános); Kapca (Kapca) in Kot (Kót).¹ V okviru tega območja se nahaja tudi naselje Benica, ki pa ne spada k pravno omejenemu »narodnostno mešanemu območju« oziroma k »dvojezičnemu območju«.² Za v Prekmurju živeče Madžare se uporablja izraz »prekmurški Madžari«, za samo območje pa »avtohtono

¹ Dolgovaške gorice, Lendavske gorice in Trimlini so šele po drugi svetovni vojni postala samostojna naselja, pred tem so bile Dolgovaške gorice del Dolge vasi, Lendavske gorice in Trimlini pa so spadali pod Lendavo.

² Gre za naselje, ki so ga ustanovili v dvajsetih letih 20. stoletja slovenski naseljenci s Primorske.

naselitveno območje Madžarov v Prekmurju«. Oba izraza sta se začela uporabljati predvsem po letu 1945, ko se je pojavila potreba po enotnem poimenovanju v Sloveniji živečih Madžarov, oziroma območja, kjer so živeli. Razen tega se za to območje uporabljata tudi izraza »narodnostno mešano območje« oziroma »dvojezično območje«. Oba izraza sta nastala v 60. letih prejšnjega stoletja, ko je slovenska manjšinska politika začela oblikovati pravne zaščite manjšin, ki je temeljila na načelu t. i. pozitivne diskriminacije. Pravice, ki so bile zagotovljene madžarski manjšini, so bile limitirane na »narodnostno mešano območje«, oziroma z drugim izrazom, na »dvojezično območje«.

2 GIBANJE ŠTEVILA MADŽAROV V PREKMURJU IN SLOVENIJI V 20. STOLETJU

Število prekmurskih Madžarov je po podatkih popisov prebivalstva v preteklih devetdesetih letih upadlo za več kot polovico. Od leta 1910, ko so na avtohtonem naselitvenem področju Madžarov v Prekmurju popisali 14.354 oseb z madžarskim maternim jezikom, se je do začetka 21. stoletja - do leta 2002 -, število oseb z madžarskim maternim jezikom zmanjšalo na 6.237 oseb, medtem ko se je število prebivalstva na narodnostno mešanem območju v Prekmurju, ali drugače povedano, na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju, zmanjšalo z 15.802 oseb popisanih leta 1910 na 12.698 oseb leta 2002.³ Podatki, ki se nanašajo na Slovenijo po drugi svetovni vojni, nam kažejo, da se je v državi število oseb madžarske narodne pripadnosti z 11.019, evidentiranih leta 1953, do 1991 zmanjšalo na 8.503 oseb. Na podlagi nove popisne metode - ki ni upoštevala v tujini živečih zdomcev s stalnim prebivališčem v Sloveniji - pa je na območju Slovenije leta 1971 živelo 8.943 oseb madžarske narodnosti (0,53 odstotka celotnega prebivalstva Slovenije), trideset let pozneje, leta

³ Podatkov, razčlenjenih po posameznih naseljih, s katerimi bi lahko prikazali pravo sliko o krajevni razprostranjenosti Madžarov v Sloveniji leta 2002, na žalost še ni na razpolago. Zaenkrat lahko uporabimo le podatke na ravni občin. Pri tem pa je potrebno poudariti, da se meje dvojezičnih občin (Hodoš, Šalovci, Moravske Toplice, Dobrovnik in Lendava) ne ujemajo z mejami dvojezičnega območja, temveč zajemajo širše področje. Kar dejansko pomeni, da so na narodnostno mešanem ali dvojezičnem področju v Prekmurju po naših ocenah popisali za nekaj deset manj oseb z madžarskim maternim jezikom od popisanih 6.237 oseb z madžarskim maternim jezikom v petih dvojezičnih občinah.

2002, pa le 6.243 [1]. Malo več kot 80% vseh popisanih oseb madžarske narodnosti v Sloveniji leta 2002 (5.212 oseb) je živel na območju dvojezičnih občin Hodoš, Šalovci, Moravske Toplice, Dobrovnik in Lendava. Slaba petina vseh popisanih oseb madžarske narodne pripadnosti pa je imela prebivališče zunaj omenjenih petih občin z

narodnostno mešanega območja. Največ jih je bilo v Ljubljani (227 oseb), Murski Soboti (138 oseb) in Mariboru (70 oseb). Sorazmerno veliko število Madžarov so popisali v treh primorskih občinah (Piran, Izola in Koper), kjer se je za madžarsko narodno pripadnost izreklo 67 oseb [2].

Tabela 1: Podatki o maternem jeziku prebivalstva na avtohtonem naseljitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1910

1910				
Materni jezik	Madžarski	Slovenski	Drugi	Skupaj
Avtohtono naseljitveno območje Madžarov	14.354	1.296	152	15.802
%	90,8	8,2	1	100

Vir: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként, Bp. 1912. pp. 56-61, 64-67, 154-159, 166-169.

Tabela 2: Podatki, ki se nanašajo na madžarsko narodno pripadnost in materni jezik v občinah na dvojezičnem področju (Hodoš, Šalovci, Moravske Toplice, Dobrovnik in Lendava) in v drugih slovenskih občinah na podlagi popisa prebivalstva leta 2002.

	Madžarska narodna pripadnost	Madžarski materni jezik
Občina Hodoš	159	725
Občina Šalovci	169	188
Občina Moravske Toplice	351	424
Občina Dobrovnik	616	725
Občina Lendava	3.917	5.216
Skupaj	5.212	6.237
Druge slovenske občine	1.031	1.476
V Sloveniji skupaj	6.243	7.713

Vir: Statistične informacije, št. 93. 3. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistični urad RS. pp. 20-23, 28-30.

3 VZROKI ZA UPAD ŠTEVILA MADŽAROV

Če za izhodišče analize o vzrokih upada števila Madžarov v Prekmurju vzamemo podatke iz leta 1910, oziroma na ravni Slovenije podatke iz leta 1953, lahko kot vzroke za upad navedemo naslednje dejavnike:

- Preseljevanje – v prvi vrsti na Madžarsko – ob zgodovinskih prelomnicah in njenih posledicah (leta 1919 in nato leta 1945);
- izgube v obeh svetovnih vojnah in represalije;
- izginotje Slovencev in Judov, ki so se nekoč izrekli za Madžare;
- zaposlovanje v tujini in migracije;
- naseljevanje oziroma naselitev oseb, ki niso bile madžarske narodnosti;
- upad rodnosti;
- asimilacija.

H Kraljevini SHS priključena prekmurska madžarska manjšina je od leta 1919 živela v precej okrnjeni družbi; večina izobražencev je po trianonski mirovni pogodbi svojevoljno zapustila pokrajino ob Muri in se je preselila na Madžarsko. To so bili večinoma orožniki, učitelji, železničarji itd., torej predvsem državni uradniki. Popolni izgon madžarskih uradnikov se je začel šele leta 1922[3]. Ta pojav se je ponovil tudi leta 1945, saj je bilo Prekmurje leta

1941 priključeno Madžarski in je bila pokrajina sestavni del Kraljevine Madžarske do konca druge svetovne vojne.

Tudi obe svetovni vojni sta terjali precej človeških življenj. Smrt je najobsežneje kosila med mladimi, saj je veliko vojaških obveznikov svoja življenja pustilo na bojiščih obeh vojn. Na podlagi podatkov o padlih vojaki in madžarski vojski v obeh svetovnih vojnah ter na podlagi podatkov o padlih vojaki, ki so bili po rodu iz dvojezičnih naselij Dobrovnik, Žitkovci in Genterovci, lahko sklepamo, da je približno 2%-a prekmurskega madžarskega prebivalstva padlo na bojiščih obeh svetovnih vojn [4]. Zaradi prehoda fronte med drugo svetovno vojno je bilo poleg vojakov veliko žrtev tudi med civilnim prebivalstvom [5]. Aprila 1945 so v Prekmurje vkorakale sovjetske čete. Po tistem, ko so zbrali večino vodij »nyilasev« (10–12 oseb),⁴ so oblast predali krajevnim partizanom. To je bilo obdobje, ko so morali prekmurski Madžari preživeti največ krivic. Prvi ukrep partizanov je bil, da so v vseh madžarskih vaseh zbrali vaške veljake ter člane stranke puščičastih križev. Nekateri izmed njih so zadržali v dolnjelendavskem gradu, druge pa odpeljali v tabor za »usposabljanje in prevzgojo« v Filovcih. Junija leta 1945 pa so v zbirni tabor v Hrastovcu internirali

⁴ Stranka puščičastih križev (Nyilaskeresztes Párt - nyilasok) je oktobra leta 1944 pod vodstvom Ferenca Szálásija s pomočjo Nemcev prevzela oblast na Madžarskem.

558 oseb madžarske narodnosti iz prekmurskih naselij, kasneje so del internirancev iz Hrastovca preselili v taborišče Kidričevo. V začetku septembra 1945 so ujetnike iz lendavskega gradu, prebivalce filovskega tabora in Madžare iz hrastovskega in kidričevskega tabora izpustili, tako da so se lahko vsi vrnili na svoje domove. Zaenkrat še nimamo natančnih podatkov o tem, koliko Madžarov je umrlo v raznih taboriščih takoj po drugi svetovni vojni [6]. Deportacije, internacije in ustrahovanja so v prekmurskih Madžarih, ki so se leta 1945 znova znašli v manjšinskem položaju, pustili globoke posledice, kar je bilo med drugim opazno tudi pri kasnejših popisih prebivalstva.

Med drugo svetovno vojno so največjo izgubo doživeli Judje. Prekmursko judovstvo – ki je bilo skoncentrirano v Dolnji Lendavi in Murski Soboti – je bilo vse do »končne rešitve« glavno gibalno gospodarskega in trgovskega življenja v pokrajini. Prekmurske Jude – po ocenah okrog 250 oseb – so deportirali aprila 1944. Njihova pot je vodila preko Čakovca, Nagykanizse in Birkenaua naravnost v Auschwitz, kjer so 21. in 22. maja 1944 večino tudi pomorili v plinskih celicah. Po vojni se je v Doljno Lendavo vrnila le skupina 18 oseb, katere znatnejši del se je – zaradi nadlegovanja oblasti in zaplembe njihovega premoženja – kmalu odselil v tujino [7]. Izobraženstvu in tudi Madžarom v pokrajini je poguba Judov zadala velik udarec. Znatni delež tukajšnje inteligence so bili namreč prav Judje, katerih pripadnost je bila večinoma madžarsko usmerjena [8]. Tudi izginotje Slovencev, ki so se nekoč izrekli za Madžare, je pripomoglo k zmanjševanju števila madžarske manjšine v Prekmurju [9].

Med temeljnimi vzroki za upad madžarskega prebivalstva je treba omeniti izseljevanje in zaposlovanje v tujini. V obdobju med obema vojnama se je v upanju na boljše življenje z območja ob jugoslovansko-madžarski meji v Prekmurju v tujino izselilo več sto mladih Madžarov. Prvi val izseljevanja med letoma 1920 in 1941 je bil v Južno Ameriko, v glavnem v Argentino, Brazilijo in Urugvaj. Od sredine dvajsetih let so se tudi v Zahodni Evropi, torej v bližnjih državah, ponujale različne priložnosti za zaslužek. V začetku je to bilo le v Franciji, od leta 1935 pa tudi v Nemčiji. Na začetku to še ni bilo izseljevanje v pravem pomenu, temveč je imelo značaj izključno sezonskega kmečkega dela. Posledica naraščajočih in nenehnih, desetletja trajajočih migracij, je bila za številne tukajšnje Madžare dokončna odcepitev od domovine. Tu moramo tudi omeniti, da se je veliko prekomorskih izseljencev čez čas, ko so prihranili nekaj denarja, vrnili domov. Po izračunih etnologinje Edit Kerecsényi se je med letoma 1920 in 1941 iz šestih madžarskih naselij v okolici Lendave (Petišovci, Genterovci, Radmožanci, Kapca, Gaberje in Kamovci) dokončno izselilo okrog 200 mladih moških in žena. Po mnenju

Edit Kerecsényi so bili poglavitni vzroki za izseljevanje nerazvita industrija in infrastruktura v pokrajini, potrianonska psihična travma, pomanjkanje pouka v madžarskem jeziku in izključitev madžarskih družin iz zemljiške reforme [10].

Po drugi svetovni vojni, točneje ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih, se je, prav tako zaradi slabega gospodarskega položaja in političnega pritiska, sprožil velik val izseljevanja, ko so čez zeleno mejo prebegnili v Avstrijo, od tam pa še dalje, največkrat v Avstralijo. Od 60. let 20. stoletja pa so se že začeli legalno zaposlovali v tujini, predvsem v Nemčiji, Avstriji in Švici [11].

Na upad števila Madžarov v Prekmurju so, poleg izseljevanja in zaposlovanja v tujini, imele velik vpliv tudi notranje migracije. Mnogi pripadniki madžarske manjšine so si preživetje iskali v drugih krajih Slovenije oziroma Jugoslavije. Iz lendavskega okrožja je na primer v okolici Kočevja delalo več kot 1.500 sezonskih delavcev. Med njimi je bilo tudi veliko Madžarov iz Prekmurja, ki so si – zaradi dvomljive eksistencialne perspektive domačega kraja – pozneje tam ustvarili družine in novo življenje. Že v 60. letih 20. stoletja, posebno pa v 70. letih, se je začel proces naseljevanja mladih delavcev iz vasi s slabšo infrastrukturo v večja industrijska središča. Delavci so se namreč morali dnevno voziti do industrijskih središč – v Mursko Soboto in Lendavo – velikokrat tudi do 30 km, kar je bilo zaradi neurejenih prometnih zvez dokaj oteženo, kar je pripomoglo k vse množičnejšemu preseljevanju iz obmejnih vasi, ki so bila s cestami slabo povezana z industrijskimi centri v Prekmurju. Tisti, ki so se odločili za preselitev, so se največkrat nastanili v industrijskih središčih oziroma v njihovi neposredni okolici [12].

Izseljevanje Madžarov je v tesni povezavi tudi z naseljevanjem oziroma priseljevanjem oseb drugih narodov oziroma narodnosti v Prekmurje. Veleposestvo Esterházyjevih na lendavskem območju so po prvi svetovni vojni v okviru zemljiške reforme razdelili med tamkajšnje Slovence in druge koloniste iz Primorske in Istre, kar je privedlo do izseljevanja Madžarov, ki so bili iz agrarne reforme izključeni. Po letu 1919 so mesta madžarskih uradnikov in izobražencev zasedli slovenski uradniki, kar se je nato, skoraj po enakem scenariju, ponovilo še enkrat, in sicer po drugi svetovni vojni. Prav tako je na nacionalno podobo avtohtonega naselitvenega območja Madžarov v Prekmurju po letu 1945 vplival tudi nenehen priliv nove delovne sile na naftna polja na lendavskem območju in v druga lendavska podjetja. Delavci, ki so sem prišli predvsem iz sosednje Hrvaške ter v manjši meri iz drugih jugoslovanskih republik, so uvrstili skupino drugih – torej ne madžarskega in ne slovenskega – narodov [13].

Tabela 3: Opredelitev oseb, ki so se leta 1991 opredelili za Madžare po narodni pripadnosti in bile popisane tudi pri popisu leta 2002.

Narodna pripadnost	Popis 1991	Popis 2002					
		Madžari	Slovenci	Drugi narodi	Narodno neopredeljeni	Niso želeli odgovoriti	Neznano

Madžari	6.350	5.029	801	55	76	166	223
Slovenci	1.474.833	288	1.358.144	8.696	2.606	23.360	84.345

Vir: Verska, jezikovna in narodna sestava Slovenije. Popisi 1921-2002. Statistični urad RS. Posebne publikacije. št. 2. Ljubljana, 2003. pp.151

Tudi upad rodnosti je vplival na zmanjševanje števila Madžarov v Prekmurju. Prebivalstvo v Prekmurju oz. na narodnostno mešanem območju je konstantno raslo vse do druge svetovne vojne zaradi visoke rodnosti in zmanjšujoče smrtnosti, nato se je ta trend obrnil. Tako je v obdobju med 1971 in 1981 na eno žensko madžarske narodnosti (v starosti med 15 in 49 let) prišlo 1,88 novorojenega otroka, kar je bilo v državnem (jugoslovanskem) razmerju najnižje (državno povprečje je bilo 2,36) [14].

Na koncu bi kot eno pomembnejših dejavnikov upada prekmurskih Madžarov v zadnjih desetletjih omenili še asimilacijo. Proces asimilacije je zelo težko prikazati s številkami. V bistvu lahko le ugibamo o njeni vlogi v zmanjševanju števila Madžarov v Sloveniji. Statistični urad Republike Slovenije je z analizo individualnih podatkov popisa 1991 in 2002 izdelal primerjavo med zadnjima dvema popisoma prebivalstva na Slovenskem oz. so med ostalimi ugotavljali, v kolikšni meri prebivalstvo menjava odločitve o narodni pripadnosti in maternem jeziku. Leta 1991 so popisali po novi metodologiji, ki ni upoštevala v tujini živečih zdomcev natanko 8.000 Madžarov po narodni pripadnosti. Od teh 8000 popisanih oseb madžarske narodnosti leta 1991 jih je bilo 6.350 popisanih tudi pri popisu leta 2002. Med njimi se je za Madžare ponovno izjasnilo 5.029 oseb (79%), za Slovence 801 oseb (13%), za druge narode 55 oseb (0,86%), za 223 oseb je narodna pripadnost ostala neznana (3,5%) itd. Po drugi strani pa se je leta 2002 za Madžare opredelilo 347 takih oseb, ki se leta 1991 niso opredelili za Madžare. Na vprašanje, kdo so tisti, ki so spremenili svojo prvotno izjavo o narodni pripadnosti, publikacija Statističnega urada RS z naslovom »Verska, jezikovna in narodna sestava Slovenije. Popisi 1921-2002« med ostalimi navaja, da je pogostnost sprememb največja med osebami v starosti med 40-49 let in med mladimi v starosti 15-24 [15]. Žal publikacija ne navaja vzroke spreminjanja prvotne izjave o narodnosti pripadnosti posebej za vsako narodno skupnost. Kljub temu pa predvidevamo, da je v primeru Madžarov v Prekmurju največ sprememb med mladimi v starosti 15-24 let. Verjetno je šlo za proces, ko sta starša opredelila otroka za Madžara leta 1991, pri popisu leta 2002 pa se je ta sam izjasnil za pripadnika drugega naroda oz. je ostal glede narodnosti neopredeljen.

4 POVZETEK

V 20. stoletju se je število Madžarov na avtohtonem naseljitvenem območju v Prekmurju prepolovilo, saj se je število oseb z madžarskim maternim jezikom z 14.354 leta 1910 zmanjšalo na 6.237 oseb leta 2002. Na padec števila Madžarov v Prekmurju v obravnavanem obdobju je vplivala vrsta dejavnikov: preseljevanje – v prvi vrsti madžarske inteligence - na Madžarsko ob zgodovinskih prelomnicah (leta 1919 in nato ponovno leta 1945); človeške izgube v

obeh svetovnih vojnah; izginotje Slovencev in Judov, ki so se nekoč izrekli za Madžare; zaposlovanje v tujini in migracije; naseljevanje in naselitev oseb, ki niso bile madžarske narodnosti na avtohtono naseljitveno območje Madžarov v Prekmurju; upad rodnosti, asimilacija itd.

Reference

- [1] Statistične informacije, št. 92. 5. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistični urad RS. pp. 4-5., 7.
- [2] Statistične informacije, št. 93. 3. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. Statistični urad RS. pp. 20-23, 28-30.
- [3] S. Varga. A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között. In Muratáj 94/1. Lendava-Lendva. 1994. pp. 86.
- [4] A. Kovács. Dobrovniški vojaki na bojiščih v prvi svetovni vojni - spominjanje s pomočjo fotografij. In Pomurje 1914-1920. Zbornik radova (B. Bunjac, ur.). Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec. 2011. pp. 15-23.
- [5] S. Varga. A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között. In Muratáj 94/1. Lendava-Lendva. 1994. pp. 83-86.
- [6] A. Kovács. A muravidéki magyarok számának változása a 20. században a statisztikák tükrében. In Muratáj 2004/1. Lendava-Lendva. 2004. pp. 57-58.
- [7] S. Varga. A zsidók története a lendvai községben 1773–1944 között. In Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből. Budapest. 1994. pp. 158-172.
- [8] L. Bence. Írott szóval a megmaradásért. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva-Lendava. 1994. pp. 21.
- [9] A. Kovács. A muravidéki magyarok számának változása a 20. században a statisztikák tükrében. In Muratáj 2004/1. Lendava-Lendva. 2004. pp. 71.
- [10] E. Kerecsényi. Távol a hazától.... A Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendég munkások. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva-Lendava. 1995. pp. 25.
- [11] E. Kerecsényi. Távol a hazától.... A Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendég munkások. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva-Lendava. 1995. pp. 35.
- [12] L. Bence. Írott szóval a megmaradásért. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva-Lendava. 1994. pp. 35-37.
- [13] A. Kovács. A muravidéki magyarok számának változása a 20. században a statisztikák tükrében. In Muratáj 2004/1. Lendava-Lendva. 2004. pp. 72-73.
- [14] L. Arday. A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. In Naptár 91. Lendava-Lendva. 1991. pp. 74.
- [15] Verska, jezikovna in narodna sestava Slovenije. Popisi 1921-2002. Statistični urad RS. Posebne publikacije. št. 2. Ljubljana, 2003. pp.151.

ZAPOSLOVANJE TUJIH DELAVCEV V SLOVENIJI PO VSTOPU V EVROPSKO UNIJO

Janez Malačič

Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

POVZETEK

Obdobje po vstopu Slovenije v EU lahko razdelimo na dva dela. Do leta 2008 so bili dobri, po letu 2008 pa slabi časi. V dobrih časih je število zaposlenih tujcev v Sloveniji zelo hitro naraščalo in na vrhuncu doseglo okrog 90.000 oseb. V slabih časih se je število tujcev na našem trgu dela začelo zmanjševati. Padanje števila pa je bilo razmeroma počasno. Vse druge glavne značilnosti tujcev na našem trgu dela pa so v celotnem obravnavanem obdobju ostale praktično nespremenjene. Tuji delavci prihajajo v Slovenijo večinoma iz držav naslednic nekdanje SFRJ, izrazito prevladujejo moški, večinoma delajo v sekundarnih dejavnostih in še posebej v gradbeništvu, so povsem neizobraženi ali slabše izobraženi in pretežno mladi. V času gospodarske krize je vlada posegla na področje zaposlovanja tujcev z znižanjem kvote delovnih dovoljenj in z drugimi omejitvami. Vendar so bili ti ukrepi bolj ali manj neučinkoviti.

1. UVOD

Zaposlovanje tujcev v gospodarstvu je del procesa mednarodnih migracij. Slednje pa že od nekdaj pritegujejo veliko pozornosti. Z mednarodnimi migracijami se ukvarjajo različne znanstvene discipline, pri čemer se med seboj razlikujejo v pristopih in v teoretični razlagi tega procesa. Med demografskimi procesi so najbolj zapleten proces, ki ga statistično težko zajamemo in zaradi tega slabše poznamo. Ne glede na to pa lahko ugotovimo, da se strokovno in znanstveno proučevanje mednarodnih migracij v zadnjih desetletjih krepi in hitro razvija.

Mednarodne migracije so opredeljene z definicijo prebivalstva in s spremembo običajnega bivališča, tako kot velja po mednarodnih statističnih standardih za migracije nasploh (Malačič, 2006, str. 12). Pri mednarodni migraciji migrant zamenja običajno bivališče v eni državi z običajnim bivališčem v drugi državi, pri čemer je referenčno obdobje eno leto. Kljub tej jasni opredelitvi pa so podatki v različnih državah zaradi nacionalnih posebnosti med seboj slabo primerljivi (Thierry, 2008). V razvitih državah se podatki o mednarodnih migracijah zbirajo s pomočjo registrov prebivalstva, sistemov dovoljenj za bivanje, posebnih anket ali posebnih vprašanj v popisih prebivalstva. Na ravni EU je bila šele sredi leta 2007 sprejeta Uredba Evropskega parlamenta in Sveta EU z namenom poenotenja definicij in statistike migracij znotraj EU (Uredba ES št. 862/2007). Izvajati se je začela

leta 2009. V manj razvitih državah je podatkov manj in se večinoma zbirajo s popisi prebivalstva.

Kljub napredku pa je raziskovanje migracijskih gibanj nasploh in mednarodnih migracij še posebej slabše razvito področje. Ta trditev velja na teoretični in na metodološko empirični ravni. Na teoretični ravni je pogosto posledica nezdržljivosti in pomanjkljivosti različnih konkurenčnih teorij, na empirični ravni pa predvsem izjemno velikih težav z opredelitvijo migracij in pomanjkanjem dobrih statističnih podatkov. Zaradi slednjega ostajajo tudi migracijski modeli pretežno opisni in preveč poenostavljeni.

Na teoretični ravni je treba upoštevati, da so migracije predvsem ekonomsko povzročen proces (Malačič, 2007, 106-107). Izjema so pri tem razni izgoni, deportacije in druge vrste političnih migracij, pa tudi migracije povzročene z naravnimi in drugimi nesrečami. Odločitev o preselitvi je predvsem investicijska odločitev. Potencialni migrant primerja sedanjo vrednost stroškov in koristi povezanih z migracijami in se preseli, če so slednje večje od stroškov. Bolj poenostavljeno lahko rečemo, da ljudje primerjajo ekonomske, socialne, politične in druge razmere doma in drugod, pri mednarodnih migracijah v tujini, in na tej osnovi sprejmejo odločitev o tem, ali se bodo preselili ali ne. Razen ekonomskih dejavnikov so pri migracijah pomembni tudi številni drugi, vendar imajo ti večinoma dopolnilno vlogo pri pojasnjevanju migracijskih gibanj. Zlasti mednarodne migracije so tudi izjemno reguliran proces, saj imajo suverene države pravico odločanja o tem, kdo se lahko priseli na njihovo ozemlje in kdo ne.

Pri povezanosti med mednarodnimi migracijami in zaposlovanjem tujcev na trgu dela v določeni državi pa moramo upoštevati, da imamo opravka z zelo specifičnim odnosom. Ta specifičnost se kaže že pri formalnem statističnem spremljanju meddržavnega gibanja oseb oziroma delavcev, ki se zaposlijo v drugi državi. Če takšna zaposlitev traja manj kot eno leto, je statistiki ne obravnavajo kot mednarodno migracijo. Mednarodna migracija postane šele, če traja najmanj eno leto ali več. Še več specifičnosti pa se pojavlja na številnih drugih področjih. Za imigrantske države je najpomembnejše vprašanje integracije imigrantov oziroma v našem primeru tujih delavcev v imigrantsko družbo. S tem vprašanjem se tukaj ne bomo ukvarjali, lahko pa rečemo, da je pri tem pogosto interes ljudi, ki pridejo v neko tujo državo povsem različen od interesa imigrantske države.

V nadaljevanju besedila si bomo najprej na kratko ogledali pravno ureditev zaposlovanja tujcev v Sloveniji. Sledi točka o imigracijah in delu tujcev v Sloveniji do vstopa v EU. Četrta točka bo osrednja točka besedila in bo obravnavala zaposlovanje tujcev v Sloveniji po vstopu v EU. Besedilo se nato sklene s sklepom in pregledom literature in virov.

2. PRAVNA UREDITEV ZAPOSLOVANJA TUJCEV V SLOVENIJI

Ob razpadu SFRJ je bilo potrebno v državah naslednicah vzpostaviti nove in spremenjenim razmeram prilagojene pravne sisteme. Povsem na novo je bilo treba urediti celo vrsto zadev povezanih z državljanstvom, statusom tujcev, migracijami ipd. Slovenija je omogočila pridobitev državljanstva vsem, ki so se priselili k nam pred letom 1991 in imeli tukaj stalno bivališče. Veliko priseljencev je to možnost izrabilo, en del pa se je iz različnih razlogov odločil drugače. Tisti med njimi, ki so ostali v naši državi, so se znašli v vlogi tujcev. Številni med njimi so imeli v Sloveniji zaposlitev. Nova država je uredila status tujcev na trgu dela z Zakonom o zaposlovanju tujcev (ZZT) v letu 1992 (Ur. list RS, št. 33/92), ki je veljal do leta 2000. V prvih letih njegove veljavnosti so mnogi delodajalci tudi s pomočjo ZZT reševali problematiko presežnih delavcev, ki je bila posebej pereča v zgodnjih letih prehodnega obdobja prve polovice 1990ih let. Vendar takšno stanje ni trajalo dolgo. Že sredi 1990ih let se je ponovno pokazala potreba po zaposlovanju tujcev in to kljub visoki domači brezposelnosti.

Leta 2000 je bil sprejet Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT) (Ur. list RS, 66/2000). Spremenjeni zakon je podrobneje uredil problematiko, ki jo obravnavamo, in hkrati predvidel članstvo Slovenije v EU. O ZZDT povejmo le, da loči tri vrste delovnih dovoljenj, osebno (ODD), za zaposlitev (DZ) in za delo (DD). ODD je obnovljiva in stalna oblika dovoljenja, ki tujcu omogoča prost dostop do trga dela. DZ se izda na vlogo delodajalca za obdobje do enega leta in je vezano na zaposlitev pri njem. DD pa je oblika, za katero velja vnaprej določena časovna omejitev. Važna pa je tudi povezanost z resolucijo o imigracijski politiki, s katero Državni zbor določi temelje politike zaposlovanja in dela tujcev. Zakon obvezuje vlado, da v skladu z migracijsko politiko in razmerami na trgu dela letno določi kvoto dovoljenj, s katero omeji število tujcev na našem trgu dela.

V aprilu 2011 (natančneje 23. 4. 2011) je začel veljati novi že tretji zakon o zaposlovanju in delu tujcev v R Sloveniji – ZZDT-1 (Ur. List RS, 26/2011). Ta zakon vnaša nekaj sprememb v posamezne vrste delovnih dovoljenj, čeprav ohranja vse tri že uveljavljene vrste. ODD je po novem lahko za nedoločen ali tudi določen čas, ni pa odvisno od razmer na trgu dela. Zgornja meja kvote, v katero štejeta DZ in DD ostaja pri 5 % aktivnega prebivalstva Republike Slovenije, kar je v juniju leta 2011 znašalo 46.815 oseb (SURS, Trg dela, Prva objava, 17. 8. 2011), vanjo pa se ne všttevajo razen ODD tudi poslovodni delavci in tisti tujci, ki ne potrebujejo dovoljenja. Najpomembnejša novost pa je, da ZZDT-1 zagotavlja družinskim članom slovenskega državljanca, državljanom drugih članic EU, EGP in Švice, in njihovim družinskim članom ki nimajo državljanstva EU (pod določenimi

pogoji), tujcem z dovoljenjem za stalno bivanje pri nas, beguncem, tujcem rezidentom v drugi članici EU po enem letu bivanja v Sloveniji, dokler imajo dovoljenje za začasno bivanje pri nas in tujcem slovenskega rodu do 3. kolena v ravni vrsti prost dostop na trg dela. To pa pomeni, da vsi ti lahko pri nas delajo in ne potrebujejo dovoljenj za delo in se posledično tudi ne vodijo v statističnih podatkih. Že z aprilom in še zlasti z majem 2011 se tako prekine primerljivost v časovnih vrstah podatkov o zaposlovanju in delu tujcev v Sloveniji. V tem besedilu bomo to upoštevali in večinoma obravnavali našo problematiko do konca leta 2010. Samo za ponazoritev obsega sprememb pa navedimo, da je bilo v marcu 2011 v Sloveniji veljavnih 74.394, v maju 2011 pa le še 34.642 veljavnih delovnih dovoljenj (Domače strani ZRSZ, 1. 9. 2011).

Področje zaposlovanja in dela tujcev v Sloveniji pa ureja še vrsta podzakonskih aktov. Večina teh se nanaša na tujce iz držav nečlanic EU. Z njimi je vlada Republike Slovenije še posebej urejala to področje v času gospodarske krize. Teh aktov tukaj podrobneje ne bomo obravnavali, čeprav bomo v nadaljevanju nekatere med njimi navajali.

3. IMIGRACIJE IN DELO TUJCEV V SLOVENIJI V ČASU OD OSAMOSVOJITVE DO VSTOPA V EU

V času osamosvojitve je bila Slovenija že dobri dve desetletji območje neto priseljevanja. Pozitivni selitveni saldo je izviral skoraj v celoti v drugih republikah nekdanje skupne države. Po letu 1991 pa je imela Slovenija v krizi, ki je sledila razpadu bivše SFRJ, najprej dve leti negativen selitveni saldo, vendar to ni spremenilo imigracijske narave naše države. Tudi v kasnejših letih se le izjemoma pojavi kakšno leto z negativnim selitvenim saldonom. Primer je leto 1998 (SL-01, str. 103). V ostalih letih do vstopa Slovenije v EU je bil saldo pozitiven. Neto selitveni prirast je bil v obdobju 2000 – 2004 povprečno letno 2.557 oseb (SL-08, str. 95).

Na področju zaposlovanja tujcev je v 1990ih letih v naši državi veljal ZZT, ki je poznal dve vrsti delovnih dovoljenj, ODD in dovoljenja na zahtevo delodajalcev. Prva so bila stalna, druga pa so veljala krajši čas in jih je bilo treba obnavljati. Število vseh dovoljenj je bilo visoko že konec leta 1992, 36.634. Visoko število je bilo predvsem posledica spremembe statusa številnih ljudi, ki so takrat že dalj časa živeli v naši državi, pa so se znašli v vlogi tujca. Število je med leti 1994 in 2000 nihalo med 34.768 in 40.320 in je bilo nekje na ravni okrog 4,0 % aktivnega prebivalstva, nekaj pod 6 % plačanih zaposlenih, dobrih 30 % registrirano brezposelnih in nekaj več kot 50 % anketno brezposelnih. Število ODD je bilo dokaj stalno. Povpraševanja po delu tujih delavcev je bilo visoko, kljub domači brezposelnosti.

Sprememba zakonodaje v letu 2000 (ZZDT) je povečala vrsto dovoljenj za zaposlitev in delo tujcev. Osnovni namen je bil ločevanje med novim zaposlovanjem in že dalj časa trajajočo prisotnostjo na našem trgu dela. V novem zakonu se je že predvidelo in uredilo tudi razmere na področju, ki ga obravnavamo, po vstopu Slovenije v članstvo EU. Z datumom vstopa se na slovenskem trgu dela pojavi kategorija EU prijav.

To so prijave delavcev iz drugih članic EU, ki pri nas ne potrebujejo delovnih dovoljenj, ker velja z njimi prosti pretok oseb.

Do sredine leta 2004 se pri zaposlovanju tujcev v Sloveniji kljub zakonu ZZDT ni veliko spremenilo. Povpraševaje po delu tujcev je bilo precejšnje kljub domači brezposelnosti. Velika večina tujcev je prihajala na naš trg dela iz ostalih držav, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ. Prihajali so predvsem slabše kvalificirani moški, ki so se zaposlovali v gradbeništvu in predelovalnih dejavnostih ter v razvitejših slovenskih regijah.

4. IMIGRACIJE IN ZAPOSLOVANJE TUJCEV V SLOVENIJI PO VSTOPU V EU

Po vstopu Slovenije v EU so se razmere na področju mednarodnih migracij temeljito spremenile. Še bolj izrazito je k temu prispevala vključitev naše države v šengensko območje. Oboje je izrazilo povečalo privlačnost Slovenije za priseljevanje. Če navedemo še osnovne statistične podatke o neto selitvah za to obdobje, vidimo, da je bil povprečni letni neto selitveni prirast v letih 2005 – 2009 11.477 oseb. Relativno je bilo to 5,7 neto priseljencev na tisoč prebivalcev. Gospodarska kriza pa je povzročila, da je bil v letu 2010 neto selitveni saldo v Sloveniji negativen, - 521 oziroma - 0,3 ‰. Pri tem se pojavlja pomemben problem uporabe mednarodnih statističnih standardov na področju mednarodnih migracij. V Sloveniji smo dolgo uporabljali trimesečno referenčno obdobje običajnega bivališča in šele z letom 2009 prešli na mednarodno standardno enoletno dolžino tega obdobja. Krajše referenčno obdobje pa je v kombinaciji z veliko rastjo števila zaposlenih tujcev na našem trgu dela pripeljalo do zameglitve podatkov o zunanjih migracijah v državi. Ta vpliv se pozna v povprečju 2005 - 2009. Na splošno pa lahko pričakujemo, da bo Slovenija tudi v prihodnje ostala neto imigracijska država, kljub začasnemu negativnemu vplivu gospodarske krize. K temu bo prispevalo veliko dejavnikov, verjetno najpomembnejši

med njimi pa bodo demografski dejavniki in še posebej posledice nizke rodnosti.

Slovenija je z vstopom v EU postala del skupine držav EU-8. To oznako je dobila zaradi prehodnega obdobja za sprostitev dostopa do trgov dela tako za države EU-15, kakor tudi za deseterico novih članic. O tej problematiki okvirno povejmo, da je bilo nekaj časa več posebnosti v zvezi s sedemletnim prehodnim obdobjem, ki so si ga v pogajanjih zagotovile države EU-15 pri prostem dostopu do svojih trgov dela. Vendar je večina držav EU-15 precej zgodaj opustila omejevanje dostopa na svoje trge dela delavcem iz EU-8 (za Malto in Ciper jih sploh niso uvedle, prav tako pa jih sploh niso uvedle Irska, Švedska in Velika Britanija). Do konca obdobja (začetek maja 2011) sta z nekaj posebnostmi vztrajali le Avstrija in Nemčija. Slovenija je sprostila svoj trg dela za delavce iz drugih članic EU v celoti že leta 2006. Z letom 2007 pa je sprostila svoj trg dela tudi za delavce iz Romunije in Bolgarije.

Poglejmo si v nadaljevanju izbrane bolj pomembne statistične podatke o zaposlovanju in delu tujcev v Sloveniji v letih od 2005 do 2010. Tabela 1 prikazuje izdana delovna dovoljenja pri nas v omenjenem obdobju po vrsti.

Z vstopom v EU in še posebej zaradi izjemno močne gospodarske konjunktore, ki je sledila vse do leta 2008, je število tujcev na našem trgu dela začelo hitro naraščati. Vrh je bil dosežen v letu 2008, ko je število izdanih delovnih dovoljenj skupaj s primeri dela, kjer dovoljenje ni potrebno (npr. nastopi tujih glasbenih skupin, ki trajajo manj kot teden dni ipd.), doseglo 85.302. Pri tem podatku je potrebno upoštevati, da pomeni vrh zaposlenosti ob koncu ugodnih ekonomskih razmer. Že v naslednjih dveh letih se je število več kot razpolovilo. Struktura izdanih dovoljenj po vrsti kaže, da so bila najpomembnejša DZ in DD, ki tvorijo kvoto in se izdajajo le za zaposlitev pri posameznem delodajalcu (DZ), oziroma za določen krajši čas in konkreten namen (DD). ODD pa v resnici kažejo prehod tujih delavcev iz kategorij, ki se jim omejuje dostop na trg dela med tiste, ki imajo prost dostop.

Tabela 1: Delovna dovoljenja, izdana tujcem v Sloveniji v letih 2005-2010 po vrsti (v % od skupaj). Vir: Spletne strani ZRSZ, 1. 9. 2011.

Leto	Skupaj (št.)	Skupaj (%)	ODD	DZ	DD
2005	34.608	100,0	15,5	52,0	25,8
2006	44.750	100,0	17,0	50,9	26,3
2007	60.648	100,0	9,8	63,0	24,0
2008	85.302	100,0	9,2	69,0	18,5
2009	58.750	100,0	14,3	67,4	12,9
2010	40.688	100,0	36,2	45,8	1,2

Opomba: Vsota ODD, DZ in DD se razlikuje od 100 za kategorijo »brez delovnega dovoljenja«.

V tabeli 2 nadalje prikazujemo strukturo izdanih delovnih dovoljenj tujcem v Sloveniji v letih 2005-2010 po starosti. Prikazali bomo samo relativne podatke, ki se nanašajo na enako skupno število, kot je prikazano v tabeli

1. Zaradi narave objavljenih statističnih podatkov ZRSZ bomo v nadaljevanju nekaj ostalih strukturnih podatkov prikazali s pomočjo veljavnih delovnih dovoljenj na koncu posameznega leta.

Tabela 2: Delovna dovoljenja, izdana tujcem v Sloveniji v letih 2005-2010 po starosti (v %). Vir: Spletne strani ZRSZ, 1. 9. 2011.

Leto	Starost				Skupaj
	Do 30	Nad 30-40	Nad 40-50	Nad 50	
2005	37,1	32,8	22,7	7,4	100,0
2006	37,1	32,1	23,3	7,5	100,0
2007	41,2	29,9	22,0	7,0	100,0
2008	47,7	28,0	18,6	5,7	100,0
2009	45,6	29,2	18,7	6,4	100,0
2010	40,0	30,5	20,7	8,8	100,0

Podatki v tabeli 2 kažejo, da delodajalci v Sloveniji povprašujejo pretežno po mladih tujih delavcih. Pri razredu do 30 let starosti, v katerega spada največ tujih delavcev, je bil v času konjunktura izrazit trend naraščanja. S koncem dobrih časov pa se je začel delež tega razreda zniževati. Naslednja dva starostna razreda imata deleža, ki se v razredu nad 30-40 giblje okrog 30 %, v razredu nad 40-50 pa večinoma nekaj nad 20 %. V vseh letih se je gibal delež tujih delavcev, ki so stari do 40 let, okrog 70 %. Za starejše od 50 let pa je značilno, da imajo dokaj nizek delež, kar kaže na manjše povpraševanje po delu te kategorije delavcev.

Tabela 3 pa se nanaša na podatke o veljavnih delovnih dovoljenjih, izdanih tujcem v Sloveniji, po stanju konec decembra posameznega leta. Vseh razlik med obema vrstama DD tukaj ne bomo podrobneje obravnavali. Povejmo le, da so izdana DD intervalni podatek, veljavna DD pa so trenutni podatek.

Število veljavnih DD ob koncu leta je praviloma večje, kot v število v koledarskem letu izdanih DD. Del DD je veljavnih še iz prejšnjih let. Veljavna DD se tudi precej počasneje prilagajajo kriznim razmeram na slovenskem trgu dela. Ob hitri rasti domače brezposelnosti v letih 2009 in 2010 bi pričakovali manj veljavnih DD za tujce. Konec leta 2010 pa je v Sloveniji praktično veljalo še 74.000 DD, če malo zaokrožimo.

Podatki v tabeli 3 kažejo značilno neenakomernost po spolu pri zaposlovanju tujcev v Sloveniji. V vseh šestih letih vključenih v tabelo je bil delež moških višji od 82,0 %, šestletno ne tehtano povprečje a je bilo 84,8 %. Izobrazbena struktura zaposlenih tujcev v Sloveniji je

Tabela 3: Veljavna delovna dovoljenja, izdana tujcem v Sloveniji, po stanju konec leta v letih 2005 do 2010 po izbranih znakih. Vir: Spletne strani ZRSZ, 1. 9. 2011.

Leto	Skupaj	% moških	% izobrazbe		% gradbeništva
			I - II	V - VIII	
2005	42.994	83,2	61,6	11,0	...
2006	50.766	84,1	58,1	10,4	...
2007	66.094	86,4	55,9	9,6	...
2008	90.749	87,5	60,2	9,0	49,5
2009	78.424	84,6	58,6	10,6	45,3
2010	73.962	82,7	52,1	13,0	37,9

Navedimo za konec še prijave delavcev iz drugih članic EU, ki so delali v Sloveniji. V petih letih od 2006 do

izrazito slaba. Vstop v EU ni pri tem spremenil ničesar. Blizu 60,0 % DD je bilo izdanih tujcem v prvih dveh izobrazbenih razredih. To pa so ljudje brez strokovne izobrazbe. Pri tem je zanimivo, da Slovenija v obravnavanih letih uvaža približno toliko oseb v razredih I in II, kolikor jih je med slovenskimi registrirano brezposelnimi. Vendar domači delavci ne želijo opravljati del, ki jih opravljajo tujci. Deloma verjetno zaradi strukturnih razlogov (ženske, starejši ipd.), deloma pa tudi zaradi prenizke plače in težavnosti dela.

Druga zanimivost izobrazbene strukture delavcev, ki so imeli ob koncu posameznih let veljavna delovna dovoljenja, pa je na vrhu izobrazbene lestvice. Ta vrh je izobrazbeno zelo širok, saj smo vanj vključili srednje šole (V. stopnja) in celotno terciarno izobraževanje. Tako širok razred pa je zajel komaj okrog 10,0 % veljavnih delovnih dovoljenj. V zadnji stolpec tabele 3 smo vključili delavce, ki so pri nas delali v gradbeništvu. Na voljo imamo le podatke za zadnja tri leta. Ti podatki kažejo, da je na vrhuncu konjunktura praktično polovica tujih delavcev v Sloveniji delala v gradbeništvu. Ta delež je do konca leta 2010 precej padel, vendar manj kot bi pričakovali glede na težave, v katerih se je znašlo slovensko gradbeništvo.

Nekaterih drugih strukturnih podatkov o tujih delavcih v Sloveniji ne moremo podrobneje obravnavati zaradi slabše kakovosti (npr., regionalna razporejenost) ali pa zaradi tega, ker niso na voljo. Velika večina tujih delavcev prihaja v Slovenijo še zmeraj iz držav naslednic nekdanje SFRJ. Podatki o veljavnih DD za marec 2011 kažejo, da je 93,5 % vseh tujcev prihajalo in držav naslednic nekdanje SFRJ, kar 51,6 % pa jih je bilo iz Bosne in Hercegovine (Mesečne informacije ZRSZ, 6/2011).

2010 je bilo število teh prijav zaporedoma po letih 5.196, 5.596, 6.038, 3.261 in 4.319 (Letna poročila ZRSZ). Število

teh delavcev je bilo nižje, kot se je v splošnem pričakovalo. Iz starih članic EU so prihajali v Slovenijo pretežno vodstveni in strokovni delavci v podjetja, katerih lastniki so bili iz teh držav. Struktura delavcev iz novih držav članic EU pa se ni bistveno razlikovala od strukture tujcev iz tretjih držav.

4. SKLEP

Obdobje po vstopu Slovenije v EU lahko razdelimo na obdobje konjunktura oziroma ugodnih ekonomskih razmer do leta 2008 in obdobje krize, ki se je v Sloveniji resno pokazala šele v letu 2009 in se le počasi in obotljivo poslavlja še v letu 2011. Ne glede na tako diametralno različni obdobji pa ostajajo osnovne značilnosti tujcev, ki delajo v Sloveniji, bolj ali manj nespremenjene. Očitno je delo tujcev v Sloveniji potrebno in je tisti segment trga dela, ki je med najbolj prožnimi. Na ta način je protiutež izrazito rigidnemu domačemu trgu dela.

Kriza je v začetku bolj prizadela domače delavce, kasneje pa se je zaradi posegov ekonomske politike in kot posledica velikih težav sektorjev, ki zaposlujejo največ tujcev, širila tudi na tuje delavce. Vlada Republike Slovenije je z različnimi parcialnimi ukrepi predvsem od leta 2009 naprej posegala na področje zaposlovanja tujcev. Posegla je po spreminjanju kvote DD in po vrsti omejitev. Posegov vlade tukaj nismo podrobneje obravnavali. Kljub temu pa podatki o zaposlovanju tujcev v obravnavanem obdobju kažejo, da je bila politika vlade bolj ali manj neuspešna, saj je število veljavnih DD v marcu 2011 še zmeraj presegalo 74.000.

Ne glede na to, pa lahko razvoj na področju zaposlovanja tujcev v Sloveniji od leta 2009 naprej označimo kot pričakovan in tipičen. Odziv trga dela na krizo je bil zamaknjen. Tudi število zaposlenih tujcev v Sloveniji je začelo postopoma padati. Migracijska politika je zmanjševala pritok tujih delavcev, ko se je povpraševanje po njihovem delu zmanjšalo. Nabor ukrepov je bil v Sloveniji podoben kot v drugih evropskih državah. Uvaja se strožje preverjanje razpoložljivosti domačih delavcev, klesti se sezname deficitarnih poklicev, uvaja se zahtevnejše obnavljanje začasnih dovoljenj, spodbuja se vrnitev tujcev v domovino, bolj strogo se preganja domače delodajalce, ki kršijo zakonodajo ali kako drugače zlorabljajo delo tujcev ipd.

6. LITERATURA IN VIRI

1. *Ekonomsko ogledalo*, 6/2011, UMAR, Ljubljana.
2. *International Migration Outlook, SOPEMI 2009. Special Focus: Managing Labour Migration Beyond the Crisis* (2009), OECD, Paris.
3. *Letna poročila ZRSZ, razni letniki*, ZRSZ, Ljubljana.
4. *Mesečne informacije*, junij 2011, let. 18, št. 6, ZRSZ, Ljubljana.
5. Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*, 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
6. Malačič, J. (2007) The role of migration in modern demographic regime. V: Iontsev, V., ed. (2007) *Migration and Development/Migracija i razvitie*, Scientific Series: International Migration of Population: Russia and the Contemporary World, Vol. 20, Lomonosov Moscow State University, Faculty of Economics, Moscow. Pp. 100-113/115-130. Knjiga vsebuje angleško in rusko verzijo vseh prispevkov.
7. Malačič, J. (2008) Imigracije in trg dela v Sloveniji: Od priseljevanja sodržavljanov do zaposlovanja tujcev. *Naše gospodarstvo*, št. 1-2/2008.
8. Malačič, J., Domadenik, P. in Pahor, M. (2006) *Trendi zaposlovanja in ekonomskih migracij na slovenskem trgu dela*. Raziskava RCEF za Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana, november 2006.
9. *Recent demographic developments in Europe (RDDE) 2005*, Council of Europe, Strasbourg 2006.
10. Spletne strani www.stat.si in www.ess.gov.si, 5. september 2011.
11. *Statistične informacije (SI)*, razne številke, SURS, Ljubljana.
12. *Statistični letopis Republike Slovenije (SL)*, razni letniki, Zavod za statistiko/Statistični urad Republike Slovenije (SURS), Ljubljana.
13. Thierry, X. (2008) Towards a harmonization of European Statistics on International Migration. *Population and Societies*, No. 442, INED, Paris.
14. Uredba o omejitvah zaposlovanja in dela tujcev, *Ur. list RS*, št. 44/09.
15. Uredba (ES) št. 862/2007 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. julija 2007 o statistikah Skupnosti o selitvah in mednarodni zaščiti ter o razveljavitvi Uredbe Sveta (EGS) št. 311/76 o zbiranju statističnih podatkov o tujih delavcih. *Ur. list EU*, L 199/23, 31. 7. 2007.
16. Zakon o zaposlovanju tujcev, *Ur. list RS*, št. 33/92.
17. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT), *Ur. list RS*, št. 66/2000.
18. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT-1), *Ur. list RS*, št. 26/2011.

VERSKA INTEGRACIJA MUSLIMANOV V SLOVENIJI

Mari Jože Osredkar

Univerza v Ljubljani

Teološka fakulteta

Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 43458 54

mari.osredkar.ofm@siol.net

ABSTRACT:

Muslims in Slovenia (2,4% of the population) emigrated from Bosnia and Herzegovina, Kosovo or Macedonia in the last 50 years. The paper discusses their religious integration in the new environment. Integration can be defined as a two-way process of mutual adaptation between immigrants and the local community. The Slovenian State has wished to enable the integration of Muslims following the European integration policy. We cannot overlook the fact that in the year 2011 Muslims in Slovenia are not administratively uniform. A close look into their integration efforts regarding the Islamic expressions of faith in everyday life (dressing, prayer, nutrition, burial, polygamy, holidays) shows that the *Islamic community in Slovenia* and *Slovenian Muslim community* intend to create a Slovene Islamic identity. The *Association for the promotion Islamic culture in Slovenia*, however, maintains expressions of faith, brought by the members from their ex Islamic environment.

1. Uvod

Statistični podatki v zadnjih desetletjih kažejo na premajhen naravni prirastek za ohranjanje slovenskega prebivalstva. Hkrati pa ne moremo zanemariti priseljevanja v našo državo, saj prav priseljenci iz tujine ohranjajo oziroma nekoliko dvigajo število prebivalcev v Sloveniji. Statistični urad RS je objavil¹ podatek, da se v Slovenijo že več kot 50 let več ljudi priseli, kot se jih iz nje izseli. Priseljevanje tujcev v Slovenijo se je začelo zelo povečevati po vstopu v EU leta 2005. Če primerjamo pet let pred tem datumom s petimi leti po vstopu v EU, vidimo, da je v obdobju 1999–2004 selitveni prirast v Sloveniji letno v povprečju znašal okoli 1,3 osebe na 1000 prebivalcev, štiri leta kasneje pa že 9,2 osebe na 1000 prebivalcev. V letu 2007 se je število prebivalcev Slovenije samo na račun priseljevanja povečalo za 14.250 oseb, v letu 2008 pa za 18.584 ljudi. V letu 2010 se je sicer selitveni prirast zaradi gospodarske krize in zapiranja delovnih mest v gradbeništvu

¹ Surs je ta podatek objavil 16. decembra 2009 ob priložnosti mednarodnega dneva migrantov, ki ga obhajamo 18. decembra.

več kot prepolovil. Mnogi so odšli, tako da se je število tujcev, ki jih je med aktivnimi prebivalci v Sloveniji približno osem odstotkov, v letu 2010 zmanjšalo za približno 10.000. To je na 60000. Toda, glede na podatke, ki jih je za leto 2010 objavil Eurostat, predstavljajo v tem letu priseljenci v Sloveniji kar 3,4 odstotka celotne populacije (Demography Report, 2010). Od tega, po podatkih Sursa, državljanov, ki prihajajo iz držav članic EU-ja 0,2 % tistih, ki so prišli iz držav, ki niso članice EU-ja, pa je bilo 3,2 %. Med temi so prevladovali državljani Bosne in Hercegovine (47,3 % tujih prebivalcev v Sloveniji), sledili so Srbi (20,1 %) in Makedonci (10,9 %). Raziskave o verski pripadnosti priseljenih ni bilo narejene nobene, brez dvoma pa lahko trdimo, na podlagi rasti števila muslimanov v Sloveniji, da je večina priseljencev v Sloveniji muslimanov, ki so prišli v Slovenijo iz BiH, Makedonije ali Kosova. V letu 1953 je bilo v Sloveniji 668 pripadnikov islamske vere, 1991 se je k tej veri prištelo 29.361 prebivalcev, leta 2002 pa že 47.488 oseb, kar je predstavljalo 2,4 % prebivalstva (Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, 2002, 68). Devet let kasneje se neuradno govori o mnogo višjih številkah. Lahko rečemo, da so se danes živeči muslimani v Sloveniji vanjo priselili v zadnjih petdesetih letih. V našem razmišljanju si bomo najprej pogledali, kakšen odnos se je izoblikoval med Slovenci in priseljenimi muslimani.

2. Različni pristopi do priseljencev

Prispevek ima namen spregovoriti o muslimanih, ki so iz BiH, Kosova ali Makedonije prišli v Slovenijo, kjer je drugačen način življenja, mišljenja in obnašanja. Kot posamezniki ali skupnost so vstopili v drugačno kulturo, kot so je bili deležni in vajeni v stari domovini. Za lažjo predstavitev problematike se bomo v prvem poglavju zadržali pri različnih možnih primerih pristopov lokalne skupnosti do priseljencev, ki jih najdemo v svetu. Tu namreč ne gre le za vstopanje ene v drugo kulturo, temveč gre predvsem za srečanje različnih kultur. Med njimi se ustvari odnos, ki ga lahko primerjamo pretakanju vode v vezni posodi. Kako nasilen je »pretok« kulture, oziroma v katero smer »se pretaka«, pa je vprašanje, na katerega lahko dobimo več odgovorov. Poznamo štiri različne pristope držav gostiteljic do priseljencev: asimilacijo, segregacijo, integracijo in multikulturalnost (*Integracijski pristopi*, 2004). Od teh načinov pristopov je odvisno, kakšno bo sodelovanje med družbo in migranti, ki so v njo vstopili.

Asimilacija: Ta pristop države gostiteljice do prišlekov temelji na ideji, da se bodo priseljenci sami »vtopili« v način življenja lokalnih prebivalcev. To pa tako, da se bodo naučili jezika, pravil in vedenja družbe, kamor so prišli in se sčasoma od domačinov ne bodo več razlikovali.

V človekovi naravi je, da se posameznik prilagaja okolici. Zato, da lahko preživi. Ali, da lažje preživi. V bistvu se otrok vzgaja in odrašča tako, da posnema svojo okolico in ta navada mu do neke mere ostane tudi v odrasli dobi. Problem je v tem, da je v odrasli dobi ta lastnost omejena s težnjo po ohranjanju svoje identitete, še posebno ko gre za vprašanje vere. Religijske institucije ohranjajo vero svojih pripadnikov z zahtevami po izražanju vere na tradicionalen način, ki je preizkušen – čeprav v drugačnem kulturnem okolju. Problem pa obstaja tudi v družbi, ki gosti »drugačne« posameznike. Vsaka družba teži po enotnosti, ki ustvarja celoto in tako omogoča svoje preživetje. Družba torej pričakuje, da se bodo priseljenci tako prilagodili novemu načinu življenja, da se od pripadnikov lokalne skupnosti ne bodo več razlikovali. Tiste, ki se nočejo ali ne morejo prilagoditi, pa doživlja kot tujke v svojem organizmu. Če je teh tujkov malo, družba brez problema nadaljuje svoj ustaljeni način delovanja. Problemi nastopijo tam, kjer je teh »tujkov« toliko, da v deželi kamor so se naselili ogrožajo način življenja. V evropskih državah, kjer se število priseljencev giblje okoli 10% ali celo več, je popolnoma razumljivo, da se družba, kot organizem, tudi na agresiven način brani tujkov v svojem telesu. To se lahko zgodi na političnem področju, kjer nacionalne stranke s političnimi programi »branijo« ustaljeni način življenja ali pa v čisto praktičnem vsakdanjem življenju, kjer takšni ali drugačni fundamentalisti, torej tisti, ki ne sprejemajo drugačnosti, svoje ne-strinjanje z »drugačnostjo« izrazijo z nasiljem.

Francija ima asimilacijski pristop do priseljencev. Od muslimanov pričakuje, da se bodo v celoti identificirali z ideali francoske republike, ter zavrnili svojo izvorno nacionalno identiteto. Kdor pridobi državljanstvo, je Francoz, o narodnosti ga nihče ne sprašuje. Prepričljiv primer asimilacijskega modela najdemo tudi na avstrijskem Koroškem. Celovec, ki je bil še v 19. stol središče slovenske kulture, se lahko danes pohvali le še z nekaj deset tisoč ljudmi, ki se imajo za Slovence.

Segregacija: Izraz izhaja iz latinske besede *segregare*, kar pomeni oddvojiti, izločiti iz celote, oziroma delati razliko med rasami. O segregaciji govorimo pri vključevanju začasnih priseljencev v okolje. Od njih se niti ne pričakuje, da se bodo vključili v družbo in tako ostanejo »tujci«. Tak primer najdemo v Nemčiji, kjer je politika bila in je morda še »prepričana«, da so »gasterbajterji« le njihovi začasni gostje.

Evropske države potrebujejo priseljence za delovno silo ali pa preprosto zaradi premajhne natalitete. Prva generacija priseljencev ima pogosto težave z učenjem jezika lokalne skupnosti in doživlja konflikt, ki nastaja med načinom oblačenja, razmišljanja, delovanja in izražanja vere, ki jim je bil »še do včeraj« samoumeven in načinom

življenja, ki ga vidijo pri pripadnikih lokalne skupnosti. Lokalna skupnost tolerira različnost teh ljudi in pravi: So pač tujci, ki jih potrebujemo. Ne vzamejo pa jih za svoje. Ostanejo tujci. Naslednje generacije priseljencev, ki se izobražujejo v novem okolju, praviloma ne bi smele imeti teh težav. Pogosto pa se kulturne vrednote posredujejo in ohranjajo iz roda v rod. V tem primeru lahko nastopi multikulturalna družba.

Multikulturalnost: Način multikulturalnosti, ki ga izvajajo v Veliki Britaniji, priseljenecem zagotavlja enake pravice kot vsem državljanom, od njih pa ne zahteva, da se odpovedo svoji kulturi. Angleži so že v 70-tih letih v šolski sitem sprejeli model multikulturalnosti, ki je v bistvu sprejemanje drugačnosti pri priseljenicah. Vlada promovira tolerantnost, priseljenecem zagotavlja učenje materinega jezika in pripadnikom različnih ver dovoljuje oblačenje v skladu z njihovo vero. Politika pa si prizadeva za dobre odnose med različnimi skupinami priseljencev, ki ohranjajo svojo identiteto (Pašič, Ahmed, 2005, 118-119).

Integracija: Četrty model pristopa države gostiteljice do prišlekov predstavlja dvosmeren proces obojestranske prilagoditve med priseljenici in lokalno skupnostjo, ki na nek način ustvarja novo kulturo. Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeli glagol *integrirati* kot »povezovati posamezne dele, enote, v večjo celoto, združevati, medsebojno se prilagajati«. Kultura priseljencev obogati lokalno kulturo in obratno. Za integracijski proces vključevanja priseljencev v družbo se zavzema Evropska komisija, zdi pa se, da je integracija muslimanov v ZDA veliko bolj učinkovita in kakovostna kot v Evropi.

Lahko govorimo o različnih vrstah integracije: pravna integracija (za priseljence enak pravni status kot za večinsko prebivalstvo), bivanjska integracija (enake možnosti naselitve v državi), socialno-ekonomska integracija (enake možnosti zaposlovanja in dostopa do storitev), integracija na področju izobraževanja (enak dostop do izobraževalnih institucij), kulturna integracija (enake možnosti izražanja vrednot – materin jezik, vera), politična integracija (možnost vključevanja v procese političnega odločanja), družbena integracija (možnost navezovanja stikov z družbo) in identifikacijska integracija (občutek pripadnosti večinski skupnosti) (Bešter 2006,17-20). V našem prispevku se bomo osredotočili na kulturno integracijo s poudarkom na verski integraciji. Ker pa je v Sloveniji sprejeto načelo integracije, ki sledi navodilom evropske integracijske politike, bomo to v kratkih besedah predstavili.

3. Evropska integracijska politika

Članice evropske unije so postavile skupna temeljna načela, ki jih lahko razumemo kot politiko integracije tujcev v evropsko družbo. Evropska komisija je izdala poseben *Priročnik o integraciji za oblikovalce politik in strokovne delavce*. V teh načelih poudarjajo, da je vključevanje dinamičen in dvosmeren proces, ter priznavajo, da je za uspešno vključevanje priseljencev v družbo države gostiteljice pomembno obojestransko medsebojno

prilagajanje. Integracija je na različne načine že uveljavljena v večini držav članic EU. Dobre prakse na področju integracije temeljijo na protidiskriminacijski zakonodaji. Države članice EU v okviru medkulturnega dialoga razumejo integracijo širše; tudi v smislu družbene kohezije, medkulturni dialog pa kot orodje za doseganje družbene kohezije oziroma skupne nacionalne identitete (Priročnik o integraciji, 2001).

V sklopu medkulturnega dialoga so najpogosteje izpostavljene vsebine: vprašanja enakih možnosti moških in žensk, vprašanja, ki zadevajo integracijo kulturnih, etničnih in religijskih manjšin na različnih področjih družbe, demokratične vrednote, med-religijska vprašanja, naturalizacija in zmanjševanje predsodkov in diskriminacije.

4. Muslimani v Sloveniji

Položaj muslimanov v Sloveniji se nekoliko razlikuje od položaja muslimanov v ZDA ali v zahodnoevropskih državah. Jedro njihove skupnosti se je v Sloveniji oblikovalo v času SFRJ, ko so bili tretirani zgolj kot notranji migranti, torej jugoslovanski državljani. Pridobitev državljanstva z osamosvojitvijo Slovenije pri nas rezidentnim muslimanom torej ni predstavljala velikih problemov. Zakon o državljanstvu pa omogoča relativno lahko pridobitev državljanstva tudi za nove priseljence. Nekoliko večji problem je prvi generaciji priseljenih muslimanov predstavljal slovenski jezik. Slovenci razumejo Bosance, zato se mnogi niso naučili slovenskega jezika kljub več desetletnem bivanju v Sloveniji. Temu je botrovalo tudi dejstvo, da so se muslimani zaposlovali na delovnih mestih, predvsem v gradbeništvu, kjer aktivno znanje slovenščine ni bilo potrebno. V času komunistične Jugoslavije priseljeni muslimani svoje verske identitete v Sloveniji niso izpostavljali (v zahodnoevropskih državah so jo takoj pokazali), poudariti pa je potrebno, da so to bili zelo sekularizirani muslimani, ki jim verska praksa ni veliko pomenila. Po razpadu Jugoslavije so muslimani izrazili željo po boljši organiziranosti islamske skupnosti v Sloveniji. Tako so leta 1994 dobili svoj mešihat, t.j. je izvršilni kolegijski organ in najvišji verski ter administrativni organ Islamske skupnosti. Po Statutu je novoustanovljen mešihat v Sloveniji ostal podrejen Sarajevu in mufti², ki je leta 2001 prišel v Ljubljano, je član tamkajšnjega rijaset³, po funkciji pa mu pripada položaj predsednika mešihata v Sloveniji. Po njegovem prihodu so se muslimani povsod v Sloveniji organizirali v džemate (odbore), ki jih vodijo imami in skrbijo za versko življenje muslimanov. Od takrat dalje je tudi njihova verska praksa izpostavljena.

Nikakor pa ne moremo spregledati dejstva, da v letu 2011 muslimani v Sloveniji niso več administrativno enotni. V Sloveniji so vsi muslimani suniti. Med njimi pa lahko prepoznamo tri administrativno ločene verske skupnosti,

katerih voditelji drug drugemu niso podrejeni in med seboj ne sodelujejo. To razlikovanje je za našo obravnavo pomembno, ker se med seboj razlikujejo po načinu integracije. Največja med njimi je *Islamska skupnost v Republiki Sloveniji (ISS)*. Majhno število muslimanov pripada *Slovenski muslimanski skupnosti*; tretja, tudi maloštevilna, organizirana skupina muslimanov pa se je poimenovala *Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji*. Čeprav se je registrirala kot društvo, gre za administrativno samostojno skupino muslimanskih vernikov, ki se po verski praksi razlikuje od dveh prej omenjenih skupnosti, s katerima nima povezave.

Islamska skupnost v Sloveniji: V letu 2010 mešihat ISS v Ljubljani pokriva celoten slovenski prostor. Sedež ima na Grablovičevi 14 in zanj je trenutno odgovoren mufti dr. Nedžad Grabus, ki je podrejen Reisu-l-ulemi v Sarajevu. Nekaj več od 6500 družin⁴ v ISS je razdeljenih med 17 džematov (odborov): Ajdovščina, Celje, Jesenice, Kočevje, Koper, Kranj, Krško, Ljubljana, Maribor, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Sežana, Škofja Loka, Trbovlje, Tržič in Velenje. V juliju 2007 je bil podpisan Sporazum o pravnem položaju ISS. Slovenija je ena prvih držav v Evropi, ki je podpisala sporazum z islamsko skupnostjo v svoji državi. (Urad RS za verske skupnosti, 2008) Že tretje leto pa ISS enkrat letno izdaja interno glasilo *Amber*.

Slovenska muslimanska skupnost: ustanovil jo je Osman Đogić z namenom, da bi se muslimani v Sloveniji čutili enakopravni in da bi se dejavneje vključile v lokalno skupnost. Prekinil je vezi s Sarajevom in si prizadeva, da bi njihova verska skupnost postale čim bolj slovenska. Predvsem glede uporabe slovenskega jezika. Registrirana je bila na Uradu za verske skupnosti v Ljubljani 8. maja 2006. Po Đogićevih navedbah četrtina muslimanov, ki živijo v Sloveniji, ni bošnjaške narodnosti, zato imajo pravico delovati kot sestavni del okolja, v katerem živijo.

V centru Ledine, na Kotnikovi ul. št 5 v Ljubljani, so kupili prostor, ki ima zaporedno številko 33 in se mu na zunaj ne vidi, da je urejen za skupno molitev. Odprt je za kogarkoli in tudi člani skupnosti hodijo v molilnice, ki jih sicer upravlja Islamska skupnost v Sloveniji. Od vernikov, ki se ob petkih zberejo pri molitvi na Ledinah je 50% udeležencev Bošnjakov, ostalo pa so tujci, predvsem študentje, ki ne prihajajo iz bivših jugoslovanskih republik. Poučevanje je v bosanskem jeziku, uporabljajo bosanske učbenike in isti program, kot ga imajo za poučevanje druge skupnosti. Pri poučevanju uporabljajo tudi slovenski prevod Korana, ki ga je prevedel Erik Majaron.

Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji: V skupnosti, ki šteje okoli 100 družin po vsej Sloveniji, se med seboj kličejo bratje in sestre ter želijo slediti izvornemu islamu. Vera jim ne pomeni samo prepričanja, temveč predvsem način življenja. Zunanji izrazi verovanja, torej

² *Mufti*, bosansko muftija, je najvišji verski predstavnik islamske skupnosti v državi ali na določenem ozemlju, ki se imenuje mešihat. Kot predsednik mešihata predstavlja islamsko skupnost in jo zastopa v družbi.

³ *Rijaset* je rezidenca Reisu-l-uleme in hkrati najvišja verska ustanova za muslimane v BiH.

⁴ Članstva nimajo nikjer zapisanega. Beležijo le prispevke za delovanje skupnosti. Tako so dobili število družin.

verska praksa jim pomeni bistvo islama. Društvo⁵ ima v Sloveniji dva centra (džemata) in sicer na Jesenicah in v Ljubljani. Gorenjski člani društva se zbirajo na cesti Maršala Tita 68 na Jesenicah, osrednjeslovenski pa na Koprski ulica 2A v Ljubljani⁶. Društvo deluje enotno, ga pa sestavljata dva dela: El-iman in Resnica-hak. Trenutno je predsednik društva g. Fikret Harčević, v ljubljanski molilnici vodi molitve imam g. Muhammed Naneh, sirskega rodu, v gorenjski pa g. Alim Hasanagić, ki zelo prizadevno skrbi za internetno stran in komunicira z javnostjo. Nobeden od omenjenih voditeljev molitve nima formalne imamske izobrazbe. Medres v Bosni in Fakultete islamske znanosti v Sarajevu ne priznavajo, ker ne sledijo izvornemu islamu. Omenjena voditelja molitve se izobražujeta s prebiranjem tistih učenjakov, ki zavračajo vsako modernizacijo v islamu. Sami zase trdijo, da so muslimani, ki živijo tako, kakor je zapisano v Koranu in Suni. Ravnati se želijo po dejanjih poslancev, brez verskih inovacij. Ker njihova vera temelji na Koranu, ki je temelj islamskega življenja, sami zase pravijo, da so fundamentalisti. Nikakor pa se ne strinjajo s trditvijo, da so vehabiti, kakor so jih okarakterizirali nekateri v najštevilčnejši islamski skupnosti v Sloveniji.

5. Vera in kultura

Vera, ki želi ohraniti svoje bistveno sporočilo in poslanstvo, mora stalno spreminjati svojo zunanjo podobo, torej se mora spreminjati religija kot sklop izrazov vere. Ker je vera ozko povezana s kulturo, torej načinom življenja, se morajo izrazi vere spreminjati istočasno z načinom življenja. Obredi morajo istočasno izražati vsebino vere in način življenja, drugače so nerazumljivi in verniki »nehajo prakticirati«. Čim bolj pa izrazi vere izražajo tudi kulturo, tem bolj je »vera živa«. Po navadi se način življenja spreminja počasi. Sočasno se počasi spreminjajo tudi izrazi vere, da lahko ohranjajo svojo funkcijo. Iz zgodovine pa lahko izluščimo primere, ko se je nekemu ljudstvu način življenja spremenil tako rekoč čez noč, npr. zaradi vdora druge, močnejše kulture. Ko so Evropejci osvojili ameriški kontinent in si podvrgli tamkajšnje prebivalce, so čez noč spremenili njihov način življenja. Izrazi njihovega verovanja in obredi se niso mogli tako hitro prilagoditi spremenjenemu načinu življenja, zato je tudi njihovo verovanje izginilo. Ker niso »prakticirali«, niso imeli obredov in so izgubili tudi svojo vero. Podoben primer je kurentovanje, ki se je ohranilo na Ptujju kot »kulturni« običaj iz preteklosti. Tudi kurentovanje je bilo izražanje vere in načina življenja naših prednikov. Danes smo ta običaj – obred restavrirali, toda, ker ne razumemo načina življenja, ki ga izraža, ne razumemo verskega nauka, ki ga vsebuje.

To religiološko logiko apliciramo na islam, ki je »prišel« v evropsko kulturo. Če hočejo muslimani, ki so bili

navajeni drugačnega načina življenja, v Sloveniji ohraniti bistvo islamske vere, morajo uskladiti svojo versko prakso s slovensko kulturo.

Moderna krščanska teologija pozna izraz »inkulturacija«, ki nam lahko nekoliko osvetli tudi problematiko integriranja muslimanov. Sama po sebi nobena kultura ni »krščanska« ali »islamska«. Zato lahko vsaka vera vstopi in se vživi v vsaki kulturi. Inkulturacija namreč pomeni vstop vere v novo kulturo. Življenje po veri kulturo oplemeniti na način, da ohranja njene prvine, torej sprejema način življenja, v katerem se (z)najde, izloči le tisto, kar nasprotuje bistvu vere. Zahvaljujoč načelu inkulturacije najdemo na »črni celini« krščanske cerkve, ki imajo zunanost podobne kolibam, v Alpah so krščanska svetišča podobna planinskim kočam, v Prekmurju pa je notranost cerkve arhitekt Jože Plečnik okrasil z lokalno keramiko. V Afriki pri maši plešejo, pojejo in tolčejo po bobnih in seveda prebirajo Sveto pismo v svojem jeziku. Pokojni papež Janez Pavel II je zapisal, da vera, ki ne postane kultura, ni bila v polnosti izživeta. Inkulturacija je torej v polnosti uresničena, ko kultura, ki je sprejela vero, napiše svojo teologijo, in ustvari svoj način izražanja vere (Gallagher,145). Na ta način, religija ni tujek, temveč postane integralni del družbe. Tako lahko razumemo tudi vstop islama v evropski prostor in na tak način zahodni svet pričakuje inkulturacijo muslimanskih prišlekov. Ne gre torej za zahtevo po odpovedi verovanju ali za zavrnitev korenin, temveč gre za pričakovanje, da se ustvari nova islamska identiteta, ki ne bo tujek v slovenski kulturi.

6. Verska integracija muslimanov v Sloveniji

Zgoraj smo zapisali, da integracija predstavlja dvosmeren proces obojestranskega prilagajanja med priseljenci in lokalno skupnostjo, ki ustvarja novo kulturo. Uspešno vključevanje v slovensko družbo torej ni samo odgovornost priseljencev, ampak se mora za sožitje potruditi tudi lokalna družba. Naša naloga je torej, da poskušamo predstaviti to, kar je naredila slovenska država in družba za lažje vključevanje priseljenih muslimanov in kako njim uspeva ustvarjati novo islamsko identiteto v slovenskem okolju.

Za integracijo tujcev v slovensko družbo Ministrstvo za notranje zadeve, s pomočjo Evropskega sklada za vključevanje državljanov tretjih držav, financira naslednje programe: učenje slovenskega jezika in brezplačno prvo opravljanje izpita iz slovenskega jezika na osnovni ravni, ter seznanjanje s slovensko zgodovino, s kulturo in z ustavno ureditvijo.

Slovenska ustava v 61. členu zagotavlja priseljencem pravico, da gojijo svoj jezik, kulturo, da izdajajo časopise, se združujejo v društva in svobodno izpovedujejo svojo vero. Tudi v praksi se ta pravica udejanja. Muslimani lahko gradijo in odpirajo molilnice v naši državi in zakonodaja jim ne prepoveduje izražati vere bodisi z oblačili, molitvijo ali s pisano besedo. V Ljubljani imajo kupljeno zemljišče za gradnjo džamije, za katero pridobivajo vsa potrebna dovoljenja. Država torej opravlja svoje delo v skladu z evropskimi navodili o integraciji.

⁵ Prvotna ideja ni bila ustanovitev ločene verske skupnosti, temveč le društva v okviru Islamske skupnosti v Sloveniji.

⁶ Avtor prispevka je 23. 10. 2010 obiskal prostore društva v Ljubljani in se pogovarjal s predsednikom društva, imamom Muhammedom Nanehom in z g. Alimom Hasanagićem.

Integracija s strani muslimanskih vernikov pa je bolj kompleksna. Integracijsko prizadevanje treh skupnosti bomo orisali z nekaterimi islamskimi izrazi vere v vsakdanjem življenju.

Oblačenje: Noben slovenski zakon ne govori o načinu oblačenja. Nošnja hidžaba⁷ v Sloveniji ni prepovedana in muslimanke lahko v javnosti nosijo pokrito glavo. Lahko nosijo tudi kimar⁸, čador⁹ ali celo burko¹⁰. Nošenje teh oblačil kot izraz vere, omogoča 7. člen slovenske ustave, ki zagotavlja verske svobodo. Vprašanje je, kako se muslimanke v praksi srečujejo z diskriminacijo. Predvsem na področju zaposlovanja, kjer je vse odvisno od delodajalčeve dobre volje. Verski voditelji ISS in SMS od svoji vernic ne zahtevajo, da si pokrijejo lase in te več ali manj, v oblačenju, posnemajo slovenske navade. Člani Društva pa idejno zavračajo tiste, ki pravijo, da na primer nikab oziroma burka nista zapovedana v Koranu. Ženske, ki nosi le hidžab sicer ne obsojajo, vendar njihove vernice se pri oblačenju strogo držijo verskih navodil. Enako držo najdemo tudi pri moških. Medtem, ko se celo voditelji prvih dveh skupnosti brijejo brade, imajo vsi moški člani Društva brade gosto poraščene. Ideja za radikalno življenje po izvornem nauku vere se je rodila med mladimi člani danes največje islamske skupnosti, ki so prosili imama za verske knjige in tam našli npr. zapisano, da je poslanec Muhammed rekel, da naj se musliman od nemuslimana razlikuje tako, da si pušča rasti brado, ženske pa naj se pokrijejo. Ko so mladi prerokove besede začeli uresničevati¹¹, so postali v ISS nezaželeni, zato so osnovali neodvisno skupnost.

Molitev: Musliman je dolžan moliti petkrat na dan v džamiji, molilnici ali drugje. Vsi džemati ISS imajo molilnico, imama, ki vodi skupne molitve in po potrebi pomočnika, ki se imenuje muhain. Molitve, ki se jih verniki v večini udeležujejo ob petkih, potekajo v arabščini oziroma bosanščini. Skupnost pa se pripravlja na gradnjo prve džamije v Sloveniji. Tudi SMS ima molilnico na Ledinah, kjer je nagovor - hudba v bosanščini in angleščini. Molitev pa poteka v arabskem jeziku. Verniki teh dveh skupnosti se skupnih molitev udeležujejo ali jih opravljajo glede na obveznosti in v kolikor jim dopušča čas.

Društvo za promocijo islamske kulture ima dve molilnici, v Ljubljani in na Jesenicah. Člani društva molijo petkrat na dan, ne glede na okoliščine. Prepričani so, da tisti, ki opušča molitev ni več musliman. Opuščanje molitve, razen, če se zgodi zaradi nevednosti, je znamenje odpada od islama. Predsednik društva g. Fikret Harčević je pustil službo, ki mu ni omogočala opravljati molitvenih obveznosti in si je poiskal delodajalca, pri katerem lahko prekine delo, ko pride čas za molitev. Ob petkih se moški redno zberejo pri skupni molitvi, ki jo vodi imam. Plačilo za opravljanje

verskih obredov zavračajo, ker mora biti vera brezplačna. Načrtom gradnje džamije v Ljubljani nasprotujejo, ker bo zgrajena s krediti, kar je v nasprotju z razodetjem v Koranu. Instrumentalne glasbe ne poslušajo. Držijo se navodila iz Korana, ki dovoljuje le petje brez inštrumentov. Tudi zaračunavanje obresti je greh.

Prehrana: Muslimani poznajo izraz halal (to, kar je dovoljeno uživati) in haram (to, česar ni dovoljeno uživati). V islamu je prepovedano uživati alkohol, svinjino, divjačino, kri in nekatere notranje živalske organe. Toda halal meso mora biti tudi ustrezno pripravljeno. V Ljubljani od 19. junija 2008 obratuje mesnica s halal mesom; halal proizvode pa izdelujejo še mnoga slovenska prehrabena podjetja. Veliko muslimanov, ki živijo v Sloveniji pa hodi kupovat halal proizvode v avstrijski Beljak. Najbolj rigorozno spoštujejo navodila glede prehranjevanja in prepoved pitja alkohola člani Društva za promocijo islamske kulture. Postavlja pa se vprašanje ramadanskega posta, ki zahteva popolno abstinenco hrani in pijači od zore do mraka. V muslimanskih deželah se v postnem mesecu spremeni ritem življenja in dela. Kaj pa v nemuslimanski kulturi? Ali musliman lahko opravlja svoje dolžnosti? Mnogi verniki si sami prikojijo pravila posta. Nekateri pa so zvesti izročilu.

Pokopališče: Muslimani v Sloveniji lahko svoje umrle pokopljejo z verskim obredom (dženza), ki ga vodi imam v skladu z islamskimi predpisi. Vsekakor pa morajo spoštovati tudi Zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti. V Sloveniji obstajata le dve pokopališči, v Mariboru in na Jesenicah, z ločenim delom za pokopavanje muslimanov. To so grobovi urejeni po muslimanskih pravilih. Na ostalih pokopališčih so muslimanski grobovi podrejeni pokopališkemu redu.

Poligamija: Muslimani se v Sloveniji lahko poročajo po šeriatski zakonodaji. Tisti, ki se je strogo držijo, prakticirajo tudi poroke med mladoletnimi, ki jih starši podpirajo. S sklenitvijo šeriatske poroke se zadosti islamskim predpisom, ki spolne odnose v izven zakonski zvezi obsojajo. Šeriatsko pravo dovoljuje, da ima moški do štiri soproge. Ker slovenska zakonodaja to prepoveduje, med muslimani v Sloveniji poligamija ni v praksi. Teoretično pa je poligamen zakon lahko sklenjen pred imamom, ki pred civilnimi ustanovami prijavi le eno ženo, ostale pa so registrirane le v zapisnikih, ki jih v mesdžidih vodijo imami.

Prazniki: Muslimani v Sloveniji množično praznujejo bajram, kurban bajram in ramadan, katerih praznovanje se določa po luninem koledarju. Ker so to delovni dnevi, morajo verniki vzeti dopust, da lahko obhajajo verske obrede.

7. Zaključek

Tri islamske skupnosti, ki smo jih zgoraj predstavili, se po verski praksi in s tem po načinu njihove integracije razlikujejo. Islamska skupnost v Sloveniji in Slovenska muslimanska skupnost si prizadevata ustvariti novo slovensko islamsko identiteto. Slednja si je napisala celo v ustanovni program, da mora islam postati »slovenski«. Kaj

⁷ Hidžab (arabsko hiğāb) pomeni zastreti, prikriti. Označuje tudi ruto, s katero si muslimanke pokrivaj lase, obraz pa je odkrit.

⁸ Kimar je dolg, palerini podoben plašč, ki pokriva lase, vrat in ramena in pada do čez boke, lahko do kolen.

⁹ Čador je kimar, ki sega do gležnjev.

¹⁰ Burka je oblačilo iz goste tkanine, ki pokriva celotno telo, vključno z obrazom. Dopušča le majhno vidljivost skozi gosto mrežo v predelu oči.

¹¹ Vsi trije sogovorniki avtorja tega članka nosijo brade.

takega ne opažamo pri Društvu za promocijo islamske kulture, ki vztraja pri izrazih vere, ki so jih člani prinesli iz svojega islamskega okolja. Ne glede na novo, drugačno kulturno okolje vztraja pri stari identiteti, ki so jo muslimani prinesli iz islamskega kulturnega okolja. Vsi se podrejajo slovenski zakonodaji, pa vendar člani Društva prisegajo na šeriatsko pravo, ker pravijo, da je dolžnost vsakega muslimana, da se ravna po njem. V Sloveniji ga sicer ne morejo prakticirati v javnem življenju, zato se po njem ravna le v privatnem življenju. Svojih sporov npr. ne bi reševali na civilnem sodišču (kar v nasprotju z njimi, drugi dve skupnosti aktivno prakticirata), ker za pravega muslimana je pristojno le šeriatsko sodišče. Člani društva že idejno zavračajo tako imenovan »evropski« islam in to, kar smo zgoraj imenovali inkulturacija. Prepričani so, da pravi islam ne more uvajati inovacij v versko prakso. Da pa se tudi društvo inkulturira v sodobni čas dokazuje njihova internetna aktivnost. Islamsko razodetje zahteva od muslimanov misijonarsko dejavnost, zato poskušajo ljudi pritegniti k islamu na različne načine, najbolj pa preko internetnih spletnih strani. Prvi dve omenjeni skupnosti muslimanov torej ustvarjata slovensko identiteto islama. Vero namreč poskušata v slovenskem okolju izraziti »po slovensko«. Vsebina vere ostaja nespremenjena, izražanje vere pa se spreminja. Lahko bi zapisali, da poskušajo ločiti bistvo vere od tega, kar je manj pomembno in to inkulturirati v slovensko kulturo. Čim bolj jim bo to uspelo, tem bolj islam ne bo več tujek v slovenski družbi. Vendar pa Islam ne bo postal slovenski zgolj s postavitvijo džamije v Ljubljani; o slovenskem islamu bomo lahko začeli govoriti takrat, ko se bo arhitektura džamije popolnoma vklopila v slovensko krajino.

Viri, reference in literatura

Bešter, Romana, 2006. *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Demography Report 2010, European Commission, str. 46. Privzeto 8.8.2011 na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>.

Džaferović Sejfullah Ervin, *Spoznajte islam*, Ljubljana 2006.
Đogić Osman, *Zaustavite izlazim*, Ljubljana 2006.

Gallagher, Michael Paul, *Spopad simbolov*, Družina, Ljubljana, 2003.

Harcet Marjana, *Alahove neveste*, Monitor, Ljubljana, 2007.

Integracijski pristopi, Mednarodna organizacija za migrante, Ljubljana 2004. Dostopno na http://www.iom.si/pdf/Integracijski_pristopi_slo.pdf.

Josipovič, Damir, *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*, Založba ZRC, 2006.

Kalčič, Špela, *Nisem jaz Barbika*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2007.

Manji, Irshad, *The trouble with Islam Today. A Wake-up Call for honesty and change*, Mainstream Publishing, Edinburgh & London, 2005.

Mlinarič Urška, *Smo fundamenalisti*, v: Večer, 24. junij 2010, Sobotna priloga.

Pašić, Ahmed, *Islam in moderni zahod: primerjalna študija integracije islamskih skupnosti v moderne zahodne družbe*, magistrsko delo, Ljubljana 2005.

Pašić Ahmed, *Islam in muslimani v Sloveniji*, Emanet, Sarajevo 2002.

Porić Nevzet, *Petdeset i dvije godina života u Sloveniji*, v: Amber, Interno glasilo Islamske skupnosti v RS, Ljubljana, leto III, št 3, avgust 2010.

Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, Popis 1921-2002, SURS 2002.

Vrečer, Natalija, *Integracija kot človekova pravica*, Založba ZRC, 2007.

Priročnik o integraciji, Generalni direktorat za pravosodje, svobodo in varnost, Evropska komisija, tretja izdaja, Luxembourg, april 2010. Pridobljeno 9. avgusta 2011 na: http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_12892_283341047.pdf.

Urad vlade RS za verske skupnosti, *Država in vera v Sloveniji*, Ljubljana 2008.

PRISPEVEK ČLOVEŠKEGA KAPITALA PREBIVALSTVA SLOVENIJE K RASTI IN RAZVOJU SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA

Janja Povhe

e-mail: Janja.Povhe@gmail.com

POVZETEK

Iz ekonomske teorije in rezultatov empiričnih študij izhaja, da je človeški kapital pomemben vir gospodarske rasti in gospodarskega razvoja. V prispevku so predstavljeni rezultati regresijske analize gospodarske rasti, katere namen je bil ugotoviti, kakšen delež k rasti in razvoju slovenskega gospodarstva prispevajo posamezne ravni formalne in neformalne izobrazbe prebivalstva ter koliko prispeva kakovost izobraževanja. Iz analiznih rezultatov izhaja, da je v obdobju 1995–2007 delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, h gospodarski rasti slovenskega gospodarstva prispeval 1 %, to je 23,4 % povprečne letne rasti. Pri čemer gre za neposreden vpliv. Vpliva preostalih spremenljivk o kakovosti in količini izobraževanja na gospodarsko rast pa v opazovanem obdobju z uporabljenimi podatki in kazalniki nisem uspela določiti.

1 UVOD

V strokovni literaturi zasledimo različno široko interpretacijo pomena pojma človeški kapital. Svetovna banka, ki že desetletja proučuje vpliv človeškega kapitala na gospodarsko rast, ga opredeljuje kot prirojene sposobnosti ljudi in njihove talente ter njihovo znanje, spretnosti in izkušnje, ki jih delajo ekonomsko produktivne (Soubbotina, 2004, str. 137). Osnovni nosilec človeškega kapitala je posameznik.

Teorija človeškega kapitala, ki je ena izmed najpomembnejših ekonomskih teorij o izobraževanju predpostavlja, da oseba z izobraževanjem in usposabljanjem pridobi znanje in spretnosti, ki povečujejo njeno produktivnost in njene bodoče dohodke (Becker, 1994 v Ramachandra, b.l., str. 2). Da je človeški kapital pomemben vir gospodarske rasti in gospodarskega razvoja, ki vpliva na naravo gospodarske rasti in gospodarskega razvoja ter tudi na njuno hitrost potrjujejo tudi empirične študije.

Izobraževanje neposredno in posredno vpliva na gospodarsko rast (glej npr. Bevc, 1999, str. 81 in WöBmann & Schütz, 2006, str. 7). Posredno prek spodbujanja tehničnega in znanstvenega napredka ter boljše razmestitve proizvodnih dejavnikov.

Vpliv na gospodarsko rast in razvoj, poleg lažje zaposljivosti, porazdelitve dohodka v družbi in večje

konkurenčnosti gospodarstva, sodi med družbene ekonomske donose izobraževanja.

Poleg družbeno ekonomskih donosov izobraževanja pa ima izobraževanje tudi številne nedenarne učinke. Tudi nedenarni učinki vplivajo na produktivnost in posledično na gospodarsko rast, vendar je njihov vpliv težko meriti.

Človeški kapital se med drugim oblikuje z izobraževanjem, učenjem in usposabljanjem. Iz teorije človeškega kapitala in ugotovitev empiričnih študij izhaja, da vse oblike izobraževanja, učenja in usposabljanja povečujejo produktivnost in gospodarsko rast. Empirični rezultati pa kažejo, da imajo višje stopnje izobrazbe večji vpliv na gospodarsko rast kot nižje stopnje, kar naj bi bila posledica kombinacije znanja in kognitivnih sposobnosti, ki jih posameznik pridobi v procesu izobraževanja (Krueger & Lindahl, 2001, str. 1102 in 1109).

V okviru formalnega izobraževanja je v ekonomski teoriji končana srednješolska izobrazba prepoznana kot najnižja raven izobrazbe, ki je potrebna za uspešno sodelovanje posameznika v sodobni družbi (Eurostat, 2009, str. 57).

Med formalnimi ravnmi izobrazbe se največji vpliv na gospodarsko rast pripisuje terciarnemu izobraževanju. To naj bi imelo:

- ključno vlogo pri tehničnem napredku in vrhunskih inovacijah; prilagajanju in širjenju novih tehnologij (vključno z informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami) (Aghion, 2006, str. 5) ter
- vpliv na inovativnost v storitvenih dejavnostih (Sylos - Labini, 1984, str. 93–95).

Naložbe v terciarno izobraževanje pa naj bi bile komplementarne s spodbujanjem raziskav in razvoja (EC, 2007, str. 2).

V okviru neformalnega izobraževanja ekonomska teorija in rezultati empiričnih raziskav kažejo, da že predšolsko izobraževanje, torej izobraževanje v zgodnjem otroštvu, spodbuja kasnejše izobraževanje in vseživljenjsko učenje (Cunha, Heckman, Lochner & Masterov, 2005, str. 84–88).

V okviru neformalnega izobraževanja pa se velik pomen pripisuje tudi vseživljenjskemu učenju, predvsem zato, ker naj bi to preprečevalo upadanje človeškega kapitala, ki ga povzroča hiter tehnološki napredek, in ohranjalo ter pozitivno vplivalo na prožnost delovne sile (EC, 2007, str.

3). Pomembno pa je tudi zaradi staranja prebivalstva, brezposelnosti idr. V razvitem svetu velja izobraževanje odraslih za vsaj enako pomembno kot izobraževanje mladine (Bevc, 1999, str. 72).

Po nekaterih ocenah pa naj bi bili ekonomski rezultati neformalnega izobraževanja primerljivi z formalnim izobraževanjem.

Ključni meri človeškega kapitala sta dolžina šolanja in kakovost šolanja oz. izobraževanja.

Avtorji opredeljujejo različne dejavnike od katerih naj bi bil odvisen vpliv izobraževanja na gospodarsko rast, in sicer:

- razpoložljivo zalogo kapitala izobrazbe;
- velikost in kakovost toka izobraževanja;
- fleksibilnost trga delovne sile;
- velikost in odprtost države;
- financiranje izobraževanja;
- migracije delovne sile;
- razvitost sistema lastninskih pravic;
- institucije in politike idr. (glej npr. Povhe, 2011, str. 7-8).

Empirične študije, ki merijo prispevek izobraževanja h gospodarski rasti, kot mere kognitivnih sposobnosti uporabljajo dosežene rezultate na mednarodnih testih, in sicer testov Programa mednarodne primerjave dosežkov učencev (angl. *Programme for International Student Assessment*; v nadaljevanju PISA) in Trendov v mednarodnem znanju matematike in znanosti (angl. *Trends in International Mathematics and Science Study*) (OECD, 2010a, str. 14). Z uporabo doseženih rezultatov na navedenih testih se predpostavlja, da so povprečni rezultati študentov dober približek spretnosti aktivnega prebivalstva. Vendar rezultati izobraževanja v državah skozi čas niso konstantni, poleg tega se skozi čas lahko v državah spreminja tudi kakovost šol, zato njihova uporaba običajno podcenjuje vpliv spretnosti aktivnega prebivalstva na gospodarsko rast in razvoj (Hanushek & Woessmann, 2009) (OECD, 2010a, str. 13 in 15).

Meddržavne empirične raziskave pri proučevanju virov gospodarske rasti kot odvisno spremenljivko uporabljajo BDP *per capita*. Pri čemer se učinki izobraževanja na produktivnost dela oz. gospodarsko rast interpretirajo kot neposreden vpliv izobraževanja (EC, 2003, str. 163).

Namen raziskave, ki sem jo opravila v okviru magistrskega dela (glej npr. Povhe, 2011, str. 54-73) je bil ugotoviti kakšen delež k rasti in razvoju slovenskega gospodarstva prispevajo posamezne ravni formalne in neformalne izobrazbe prebivalstva ter koliko prispeva kakovost izobraževanja. Rezultate raziskave predstavljam v nadaljevanju prispevka.

2 METODA

Hipotezi, ki se ju preverjala sta bili:

H₀: posamezne ravni formalne in neformalne izobrazbe prebivalstva Slovenije ter kakovost izobraževanja enako vplivajo na gospodarsko rast in razvoj Slovenije;

H₁: posamezne ravni formalne in neformalne izobrazbe prebivalstva Slovenije ter kakovost izobraževanja različno vplivajo na gospodarsko rast in razvoj Slovenije.

Za analizo vpliva posameznih ravni izobraževanja sem uporabila regresijsko analizo.

Ker sem v analizi opazovala obdobje od 1995 naprej, sem gospodarsko rast enačila z gospodarskim razvojem. Pri tem sem izhajala iz opredelitve gospodarske rasti in razvoja po Senjurju (1993, str. 438–439). Senjur gospodarsko rast definira kot povečanje proizvodnje oziroma produktivnosti dela, brez sprememb v načinu proizvodnje, gospodarski razvoj pa kot spremembo/povečanje načina proizvodnje, ob istočasnem povečanju produktivnosti dela. Meni, da je gospodarska rast takrat, ko je gospodarski razvoj v okviru danega načina proizvodnje ali v primeru majhnih, postopnih in neopaznih sprememb načina proizvodnje, dober približek gospodarskega razvoja.

Populacija je obsegala 35 držav. Dostopnost podatkov za obdobje 1995–2007 pa je omogočila analizo za 34 držav in sicer držav evropskega gospodarskega prostora, Švico, ZDA, Kanado, Japonsko in Novo Zelandijo.

2.1 Podatki in kazalniki

Za regresijsko analizo sem uporabila mednarodno primerljive podatke Svetovne banke; Eurostata; OECD in Mednarodnega inštituta za aplikativne sistemske analize.

V analizi sta bili kot odvisni spremenljivki uporabljeni:

- povprečna letna rast BDP *per capita* in
- povprečen logaritem BDP *per capita*.

Kot pojasnjevalne spremenljivke pa:

- BDP *per capita*, stalne cene 2000 USD, za leto 1995;
- povprečne letne vrednosti splošnih spremenljivk:
  - bruto investicij v osnovna sredstva (kot % v BDP);
  - stopnje brezposelnih (kot % od celotnega aktivnega prebivalstva);
  - rasti števila prebivalcev;
  - izvoza, uvoza, vsote ter razlike izvoza in uvoza blaga in storitev (kot % v BDP) ter
- povprečne letne vrednosti spremenljivk izobraževanja:
  - deleža osnovnošolsko, srednješolsko, terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let in 15+;
  - stopnje izobrazbe prebivalstva, starega 15–64 let in 15+;
  - spremembe povprečne stopnje izobrazbe prebivalstva, starega 15+;
  - števila let šolanja prebivalstva, starega 15–24 let in 15+;
  - deleža prebivalstva, starega 25–34 let, vključenega v izobraževanje in usposabljanje;

- o rezultatov raziskave PISA v matematiki, branju, znanosti;
- o znanja prebivalstva, starega 16–65 let, v prozni, dokumentacijski, kvantitativni pismenosti ter
- delež odraslih, starih 25–64 let, ki so bili v obdobju 12 mesecev pred izvedbo Ankete o izobraževanju odraslih, 2007, vključeni v neformalno izobraževanje ali usposabljanje, povezano z delom.

Podatki iz zadnjih treh skupin so bile na voljo za manjše število držav in le za določena leta.

Povprečje v analizi uporabljenih podatkov in kazalnikov sem izračunala iz razpoložljivih letnih podatkov.

3 REZULTATI

Analizo je bila izvedena v več korakih.

V 1. koraku so rezultati univariantne analize pokazali povezanost razvitosti gospodarstva (merjenega kot povprečen logaritem BDP *per capita*) in posameznih spremenljivk o izobrazbi v obdobju 1996–2007. Povezanost sem merila s točno stopnjo značilnosti (p).

Iz rezultatov izhaja:

- da sta kakovost in količina izobrazbe tudi posledici gospodarske razvitosti držav;
- da so med izbranimi spremenljivkami z gospodarsko razvitostjo držav najbolj povezani rezultati raziskave PISA v branju, najmanj pa povprečna stopnja izobrazbe prebivalstva, starega 15+;
- da so rezultati raziskave PISA v znanosti manj povezani z gospodarsko razvitostjo držav kot rezultati raziskave PISA v branju. Z izjemo rezultatov raziskave PISA v znanosti so rezultati raziskave PISA bolj povezani z razvitostjo kot znanje prebivalstva, starega 16–65 let, v prozni, dokumentacijski in kvantitativni pismenosti. Vsekakor pa pri tem ne morem zanemariti tudi vpliva majhnega števila držav v vzorcu, ki lahko pomembno vpliva na rezultate regresijske analize in s tem na relevantnost rezultatov. Rezultate bi bilo zato potrebno preveriti na večjem vzorcu držav;
- da je od spremenljivk, ki se nanašajo na dolžino izobraževanja, z gospodarsko razvitostjo povezana le vključenost v terciarno izobraževanje.

V 2. koraku sem iz modela rasti poskušala izločiti vpliv začetne gospodarske razvitosti (tj. gospodarske razvitosti v letu 1995). Zato sem izvedla multivariantno regresijo s splošnimi spremenljivkami in nato s postopnim krčenjem regresijskega modela izločala najmanj statistično značilne spremenljivke.

Statistično značilne (pri stopnji značilnosti $\alpha = 10\%$) so:

- logaritem BDP *per capita* v letu 1995 ($p = 0,000323$),
- povprečna vsota vrednosti izvoza in uvoza blaga ter storitev (% v BDP) ($p = 0,079156$) in
- povprečne bruto investicije v osnovna sredstva (% v BDP) ($p = 0,089504$).

$$\begin{aligned} \text{rastBDP} = & 0,091 - 0,011 \times \log(\text{BDP}) \\ & + 0,144 \times \text{FCF} + 0,009 \times \text{brutoIE} \end{aligned} \quad (1)$$

Kjer je rastBDP oznaka za povprečno rast BDP *per capita*, BDP oznaka za BDP *per capita* v letu 1995, FCF za povprečno vsoto vrednosti izvoza in uvoza blaga ter storitev (% v BDP), brutoIE pa oznaka za povprečne bruto investicije v osnovna sredstva (% v BDP).

Delež opisane variance (R^2) povprečne rasti BDP *per capita* v regresijskem modelu z navedenimi tremi statistično značilnimi spremenljivkami je znašal 48 %.

Nato sem v 3. koraku z univariantno analizo preverila, katere spremenljivke o izobrazbi so statistično značilne pri opisu ostanka regresijske analize 2. koraka in bi jih bilo zato poleg statistično značilnih splošnih spremenljivk smiselno vključiti v model, ki opisuje ostanek regresijske analize 2. koraka.

Rezultati: statistično značilno povezane spremenljivke o izobrazbi (pri $\alpha = 10\%$) z ostankom regresijske analize 2. koraka so:

- povprečen delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+ ($p = 0,0398$, $\beta = 0,074134$, $R^2 = 10\%$);
- povprečno število let šolanja prebivalstva, starega 15–24 let ($p = 0,0422$, $\beta = 0,002337$, $R^2 = 13\%$);
- povprečna stopnja izobrazbe prebivalstva, starega 15–64 let ($p = 0,0479$, $\beta = 0,02518$, $R^2 = 9\%$);
- povprečni rezultati raziskave PISA v branju ($p = 0,0530$, $\beta = 0,000144$, $R^2 = 9\%$);
- povprečen delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let ($p = 0,0674$, $\beta = 0,059398$, $R^2 = 7\%$);
- povprečno število let šolanja prebivalstva, starega 15+ ($p = 0,0818$, $\beta = 0,002750$, $R^2 = 7\%$);
- povprečna sprememba povprečne stopnje izobrazbe prebivalstva, starega 15+ ($p = 0,088$, $\beta = -0,789537$, $R^2 = 6\%$).

S temi 7. spremenljivkami o izobrazbi sem nato v 4. koraku v multivariantni regresiji regresirala ostanek regresije iz 2. koraka. Regresijski model sem postopoma krčila z izločanjem najmanj statistično značilnih spremenljivk, dokler niso v modelu ostale le statistično značilne. Rezultati so pokazali, da statistično značilno opišeta ostanek regresijske analize 2. koraka le delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15 let ali več, (skupaj z nepravno spremenljivko, ki sem jo vključila zaradi nerazpoložljivosti podatkov za nekatere od opazovanih držav) in delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let.

V 5. koraku sem regresijski analizi s splošnimi statistično značilnimi spremenljivkami (pri $\alpha = 10\%$) iz 2. koraka dodala še delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15 let ali več (skupaj z nepravno spremenljivko D1) in starega 15–64 let.

Rezultati so pokazali, da v opazovanih državah v obdobju 1995–2007 gospodarsko rast najbolj opišejo logaritem BDP

per capita v letu 1995 (tj. spremenljivka, ki kaže na razvitost države), povprečne bruto investicije v osnovna sredstva (% v BDP), povprečna vsota izvoza in uvoza blaga ter storitev (% v BDP), delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, s pripadajočo spremenljivko D1 in delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let.

Analizni rezultati so pokazali, da je delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, pomemben dejavnik rasti. Iz dobljenega analiznega rezultata je bilo mogoče tudi zaključiti, da delež prebivalstva s terciarno izobrazbo, star 65 let in več, vpliva na gospodarsko rast. In sicer, da se z večanjem tega deleža veča tudi gospodarska rast.

Zaradi velike soodvisnosti spremenljivk deleža terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+ (skupaj s spremenljivko D1) in deleža terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let, ki je znašala 99,6 %, sem spremenljivko delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15–64 let, izločila iz regresijske analize. S tem se je zmanjšala opisana varianca povprečne rasti BDP *per capita* iz 0,6302 na 0,6001, povečala pa se je statistična značilnost preostalih spremenljivk v modelu.

Zaradi razširitve regresijskega modela iz 2. koraka s spremenljivko delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, se je v modelu povečala opisana gospodarska rast. Rezultati kažejo, da so v večini držav, z izjemo Kanade, najpomembnejše na rast vplivale povprečne bruto investicije v osnovna sredstva (% v BDP). Delež prebivalstva s terciarno izobrazbo je v večini držav opisal velik del gospodarske rasti. Njegov vpliv na gospodarsko rast je bil večji pri razvitejših državah v vzorcu.

Vpliv posamezne spremenljivke na gospodarsko rast sem izračunala tako, da sem pomnožila koeficiente regresijske analize iz 4. koraka z vrednostmi spremenljivk posameznih držav.

Vendar ker sem v začetku analize ugotovila, da je izobrazba prebivalstva povezana z razvitostjo gospodarstva, je smiselno pri interpretaciji rezultatov tega koraka upoštevati, da je lahko v deležu terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, zajet tudi del opisljivosti, ki je v resnici posledica gospodarske razvitosti.

Zato sem **za natančnejšo oceno vpliva** deleža terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, na gospodarsko rast, v **6. koraku** izvedla še regresijsko analizo te spremenljivke na ostanek modela 2. koraka, kjer sem poskušala izločiti vpliv gospodarske razvitosti.

$$Y = -0,012 + 0,074 \times \text{prebVS} \quad (2)$$

Y je oznaka za ostanek regresije 2. koraka, prebVS pa oznaka za delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+. Spremenljivka delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+, je opisala 9 % variance nepojasnjenih odstopanj (tj. ostankov regresije) dejanske gospodarske rasti v regresiji 2. koraka.

Ocena, dobljena na osnovi analiznih rezultatov kaže, da je v opazovanem obdobju delež prispevka terciarno izobraženega prebivalstva, 15+, h gospodarski rasti slovenskega gospodarstva znašal 1 %, to je 23,4 % povprečne letne rasti. Pri čemer je s tem merjen neposreden vpliv.

4 SKLEP

Rezultati regresijske analize so potrdili, da sta kakovost in količina izobraževanja povezani z gospodarsko razvitostjo, zato je primerneje ocenjevati njun vpliv na gospodarsko rast in razvoj tako, da skušamo iz modela rasti izločiti vpliv začetne gospodarske razvitosti.

Zaradi premajhnega števila podatkov, da bi statistično značilno potrdili učinek, če ta sploh obstaja, nedostopnosti podatkov za vse države in soodvisnosti med samimi spremenljivkami vpliva preostalih spremenljivk o kakovosti in količini izobraževanja na gospodarsko rast nisem uspela določiti.

Na osnovi rezultatov regresijske analize, ki sem jo izvedla na vzorcu 34 držav za obdobje 1995–2007, sem tako pri $\alpha = 10$ % zavrnila domnevo H_0 ter sprejela sklep, da so imele posamezne ravni formalne in neformalne izobrazbe prebivalstva Slovenije ter kakovost izobraževanja v obdobju 1995–2007 različne vplive na rast in razvoj gospodarstva Slovenije. Edina statistično značilna spremenljivka je bila delež terciarno izobraženega prebivalstva, starega 15+ (skupaj s pripadajočo nepravo spremenljivko). Na osnovi analiznih rezultatov ocenjujem, da je v opazovanem obdobju delež terciarno izobraženega prebivalstva, 15+, h gospodarski rasti slovenskega gospodarstva prispeval 1 % oz. 23,4 % povprečne letne rasti. Pri čemer je s tem merjen neposreden vpliv.

Medtem ko statistično značilnega vpliva drugih opazovanih spremenljivk nisem uspela dokazati. Poleg tega pa precejšnjega deleža gospodarske rasti v opazovanem obdobju z uporabljenimi podatki in kazalniki nisem uspela pojasniti.

V opazovanem obdobju je delež terciarno izobraženega prebivalstva, 15+, v večini držav opisal velik del povprečne letne gospodarske rasti. Vse bolj razvite države v vzorcu so imele večji vpliv deleža terciarno izobraženega prebivalstva, 15+, h gospodarski rasti kot manj razvite države v vzorcu. Slovenija je bila po vplivu te spremenljivke na 24. mestu.

Pomembna ugotovitev, ki se je pokazala v analizi je še, da na gospodarsko rastjo pozitivno vpliva tudi delež prebivalstva s terciarno izobrazbo, star 65 let in več.

VIRI IN LITERATURA

1. Aghion, P. (2006). A primer on innovation and growth. *Bruegel Policy Brief*, No. 6, 1–8.

2. Bevc, M. (2007). Ključne mednarodne zbirke/sistemi kazalnikov izobraževanja s poudarkom na formalnem izobraževanju. *IB revija, No.1*, 4–15.
3. Cunha, F., Heckman, J. J., Lochner, L., & Masterov, V. D. (2005). Interpreting the Evidence on Life Cycle Skill Formation. *NBER Working Paper No. 11331*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
4. European Commission. (2003). *The EU Economy: 2003 Review*. Brussels: European Communities.
5. European Commission. (2007). *Survey of the literature on the effect and the channels of transmission of structural reforms*. Brussels: European Commission.
6. Eurostat. (2009). *Sustainable development in the European Union. 2009 monitoring report of the EU sustainable development strategy*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
7. Krueger, B. A. & Lindahl, M. (2001). Education for Growth: Why and For Whom? *Journal of Economic Literature*, XXXIX, 1101–1136.
8. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010a). *The High Cost of Low Educational Performance. The Long-Run Economic Impact of Improving Pisa Outcomes. Programme for International Student Assessment*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
9. Povhe, J. (2011). Prispevek človeškega kapitala prebivalstva Slovenije k rasti in razvoju slovenskega gospodarstva : magistrsko delo.
10. Ramachandra, A. (b.l.) Theory and Philosophy of HRD. Theory of human capital. SCRIBD. Najdeno dne 1. maja 2010 na spletnem naslovu <http://www.scribd.com/doc/28783615/Human-Capital-Theory>
11. Senjur, M. (1993). Gospodarska rast in razvojna ekonomika. Ljubljana : Ekonomska fakulteta.
12. Soubbotina, P. T. (2004). Beyond Economic Growth. An Introduction to Sustainable Development (2nd ed.). *The World Bank*. Najdeno 1. maja 2010 na spletnem naslovu <http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/global/glossary.html#41>
13. Sylos - Labini, P. (1984). *The Forces of Economic Growth and Decline*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press
14. Wößmann, L., & Schütz, G. (2006). Efficiency and Equity in European Education and Training Systems. Analytical Report for the European Commission. European Commission. Najdeno 12. marca 2010 na spletnem naslovu <http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/eenee.pdf>

POMEN SLOVENSКИH IZSELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV ZA GOSPODARSKO IN DRUGO SODELOVANJE SLOVENIJE S TUJINO

Dejan Romih, Klavdij Logožar

Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta

Katedra za mednarodno menjavo blaga in storitev

Razlagova ulica 14, 2000 Maribor, Slovenija

Telefon: 02 22 90 299, telefaks: 02 25 10 461

E-pošta: dejan.romih@uni-mb.si

POVZETEK

V tem prispevku obravnavamo pomen slovenskih izseljencev in njihovih potomcev za gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino.

Ključne besede: gospodarska diplomacija, slovenski izseljenci in njihovi potomci, gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino.

The importance of Slovenian emigrants and their descendants for economic and other cooperation between Slovenia and abroad

ABSTRACT

In this paper we discuss the importance of Slovenian emigrants and their descendants for economic and other cooperation between Slovenia and abroad.

Key words: economic diplomacy, Slovenian emigrants and their descendants, economic and other cooperation between Slovenia and abroad.

1 Uvod

Finančna in gospodarska kriza, ki je med razvitimi državami prizadela tudi Slovenijo, kjer je iz več razlogov prešla v (vse)splošno krizo, razkriva posledice slabega gospodarjenja, ki jih je v danih razmerah zelo težko odpraviti. Med drugim zato, ker so vodilni ljudje v preteklosti premalo pozornosti posvečali razvoju domačega finančnega in gospodarskega okolja, ki sta za domače in tuje naložbenike vse manj zanimiva. Izhod iz krize se posledično vse bolj oddaljuje.

V nadaljevanju tega prispevka zato obravnavamo pomen gospodarske diplomacije za izhod iz krize in pomen slovenskih izseljencev ter njihovih potomcev za gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino.

2 Pomen gospodarske diplomacije za izhod iz krize

Mednarodno izmenjevanje znanja in izkušenj postaja za domača podjetja, naj si bodo majhna, srednja ali velika, vse pomembnejše, saj povečuje njihovo sposobnost za mednarodno poslovanje, ki bi ji morali vodilni ljudje, zlasti med krizo, namenjati več pozornosti. Obstoj in razvoj večine podjetij sta namreč vse bolj odvisna od njihove vključenosti v mednarodno trgovino, ki jim prinaša poleg finančnih koristi še nekatere druge. Odstranjevanje nekoristnih trgovinskih ovir je zato zelo pomembno, k čemur lahko veliko prispeva gospodarska diplomacija, pomen katere se je med krizo zelo povečal. Za Slovenijo je gospodarska diplomacija še posebej pomembna, saj je njeno gospodarstvo zaradi svoje majhnosti in nekaterih drugih značilnosti zelo odvisno od mednarodne trgovine. Nadaljnja krepitev gospodarske diplomacije, katere glavna naloga je zastopati interese slovenskega gospodarstva v tujini, je zato nujna.

Mednarodno poslovanje, obseg katerega se je zaradi krize večinoma zmanjšal, je za številna domača podjetja zelo pomembno. To dokazuje, med drugim, njihovo zanimanje za sodelovanje v gospodarskih delegacijah, katerih glavni namen je navezovanje mednarodnih poslovnih stikov in posledično sklepanje mednarodnih poslov, kar je za večino domačih podjetij, ki jim primanjkuje znanja in izkušenj iz mednarodnega trženja, zelo pomembno. Tega se zavedajo tudi najvišji predstavniki države, ki te delegacije vse pogosteje vodijo, med drugim z namenom, da bi s svojim ugledom ali vplivom pripomogli k sklenitvi kakega mednarodnega posla, kar je še posebej pomembno med krizo, ki je po mnenju številnih domačih in tujih strokovnjakov priložnost za domača podjetja, da razširijo svoje poslovanje na tuje, zlasti bolj oddaljene trge, kot so npr. avstralski, novozelandski ali kanadski. Tuje znanje in izkušnje bi jim pri tem prišli še kako prav, česar pa se vodilni ljudje premalo zavedajo.

Mednarodno poslovanje postaja iz različnih razlogov vse bolj razgibano, kar opažajo tudi domača podjetja. Ta se na to odzivajo zelo različno, kar se med drugim odraža v njihovi konkurenčnosti, ki ji vodilni ljudje večinoma namenjajo premalo pozornosti. Za to je več razlogov, med katerimi sta tudi pomanjkanje potrebnega znanja in izkušenj, kar se kaže še posebej med krizo, ko je treba obvladovati protikrizno vodenje. Nekatera podjetja skušajo ta čas koristno izrabiti za

razširitev svojega poslovanja na tuje trge, večinoma z namenom, da bi na njih ustvarjala dobiček. Pri tem se navadno srečujejo z različnimi ovirami, kot sta nepoznavanje predpisov in drugo; to pa so glavni razlog za morebitno omahovanje. Nadaljnja krepitev gospodarske diplomacije je zato nujna, pri čemer mora slovenska vlada več pozornosti posvečati njeni učinkovitosti. Od te je namreč v veliki meri odvisno, kakšen bo nadaljnji razvoj slovenskega gospodarstva, ki se po mnenju nekaterih domačih in tujih strokovnjakov prepočasno odziva na spremembe v svetu, kar se kaže tudi med krizo. Njegova manjša konkurenčnost je zgolj naravna posledica tega.

Za gospodarsko diplomacijo je značilno, da vključuje veliko različnih akterjev, česar se poleg slovenske vlade zavedajo tudi drugi. Razreševanje problemov, s katerimi se srečujejo domača in tuja podjetja pri širitvi poslovanja na tuje trge, namreč zahteva veliko različnega znanja in izkušenj, ki jih posamezni akterji zaradi specializacije nimajo, zaradi česar je sodelovanje med njimi nujno. To jim med drugim omogoča razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki postaja v diplomaciji vse pomembnejša; navsezadnje vpliva na mednarodne odnose, ki postajajo s spreminjanjem razmerja moči v svetu v korist razvijajočih se držav vse bolj zapleteni, kar se je večkrat pokazalo tudi med krizo. Razreševanje te namreč ne poteka brez zapletov, ki se pogosto pojavljajo zaradi merjenja moči med državami.

3 Pomen slovenskih izseljencev in njihovih potomcev za gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino

Gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino je za nadaljnjo rast in razvoj slovenskega gospodarstva, ki je zelo odvisno zlasti od nekaterih drugih evropskih gospodarstev, zelo pomembno, česar se poleg domačih gospodarstvenikov zavedajo tudi drugi. Zapiranje gospodarstva namreč povzroča več stroškov, kot pa prinaša koristi, zaradi česar mu gospodarstveniki večinoma nasprotujemo.

Nadaljnje odpiranje gospodarstva je zato zelo pomembno, k temu pa lahko med drugim prispeva tudi gospodarska diplomacija, saj je izboljšanje zunanje podobe države in uveljavljanje njene znamke v svetu v skupnem interesu. Pri tem so lahko različnim akterjem v veliko pomoč tudi slovenski izseljenci in njihovi potomci.

Nekateri izmed njih so se namreč iz različnih razlogov organizirali v skupnosti in ustanovili različne podporne organizacije, ki poleg drugega skrbijo tudi za gospodarsko in drugo sodelovanje države priselitve s Slovenijo, s čimer posredno prispevajo k izboljšanju njene zunanje podobe in uveljavljanju njene znamke v svetu. Primer take organizacije je Kanadsko-slovenska trgovinska zbornica (Canadian Slovenian Chamber of Commerce), ki je bila ustanovljena leta 1990 s sedežem v Torontu, glavnem mestu province Ontario, v kateri živi večina od približno 36.000 slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v Kanadi.

Med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci je zelo veliko uspešnih poslovnežev, ki imajo potrebne zveze in poznanstva, da lahko pomagajo slovenskim podjetjem pri širitvi njihovega poslovanja na tuje trge. Med njimi je tudi nekaj častnih konzulov, ki v državi priselitve zastopajo zlasti trgovinske interese Slovenije, kar je za majhno gospodarstvo, kakršno je slovensko, še posebej pomembno. Tega se

zaveda tudi slovenska vlada, ki načrtuje postopno povečanje števila častnih konzulov, ki postajajo v gospodarski diplomaciji vse pomembnejši.

4 Zaključek

Slovenski izseljenci in njihovi potomci so za gospodarsko in drugo sodelovanje Slovenije s tujino zelo pomembni, kar velja zlasti za tiste, ki so se organizirali v skupnosti in ustanovili različne podporne organizacije, med katerimi je tudi nekaj trgovinskih zbornic.

SOODLOČANJE STAREJŠIH OSEB PRI NJIHOVI ZDRAVSTVENI OSKRBI

Danica Rotar Pavlič

Univerza v Ljubljani

Medicinska fakulteta

Poljanski nasip 58, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 01 43 86 915; faks: +386 01/43 86 910

danica.rotar@guest.arnes.si

ABSTRACT:

Elderly patient involvement in their health care

Patient involvement means giving a patient the possibility of playing an active role in making decisions concerning his own health care. Old people represent a growing share of population, yet very little is known about their specific needs, problems and expectations in their health care.

The objective of the research project was to assess the present involvement of old people in their health care in the field of family medicine and to create tools and recommendations for initiating the involvement of old people. An intervention project that lasted three years was conducted. The first phase comprised interviews with patients aged over 70 and with their doctors. In the second phase we used the results obtained by the qualitative analysis and found in the literature and created four new tools for initiating involvement: an open question sheet, a reminder sheet, my health diary and a motivation poster. The third phase started with an intervention that comprised the training of practitioners and the use of new tools in a group of patients aged over 70.

The results of the interviews with older patients (the first phase) are presented in details. They show that specific characteristics of the senior period have to be taken into account in the involvement of old patients. It is important to know the patient's expectations, to have good communication with the patient and there should exist a good relationship between the doctor and the patient. Typical features of practices such as too much burden, the lack of possibility to make appointments and long waiting periods are a hindrance to patient involvement. An important factor is the patient's emotions. Involvement hits on the ethical principles of equality and autonomy.

Uvod

Soodločanje bolnika v zdravstveni oskrbi je odvisno od več dejavnikov, ki se nanašajo na bolnika, zdravnika, organizacijo zdravstvenega sistema in značilnosti kulturno-

zgodovinskega ozadja naroda. Raziskave so pokazale, da so za bolnika pomembni predvsem zaupanje v zdravnika (1–3) ter način sporazumevanja (4–8). Neustrezno sporazumevanje predstavlja pomembno oviro. Byrne in Long (9) sta analizirala 2000 pogovorov v ambulanti in ugotovila, da se je o bolnikovem zdravstvenem stanju razpravljalo le v 25 % primerov in da so bolniki zaradi nezadostnih razlag o svojem zdravstvenem stanju iz ambulate odhajali nezadovoljni. Paternalistična metoda, ki razume vlogo bolnika kot nekoga, ki je zdravniku vdan, ne omogoča, da bolnik izraža svojo avtonomnost. Vse, kar mu zdravnik nudi, je za bolnika najboljše (10).

Vse pomembnejši del prebivalstva predstavljajo starejši ljudje. Leta 2000 je bilo kar 7 % svetovnega prebivalstva starejšega od 65 let. Lahko pričakujemo, da se bo do leta 2050 ta delež še podvojil. Tudi Slovenija spada v krog držav z izrazito staro strukturo prebivalstva. Leta 2010 so starejši (stari 65 let ali več) predstavljali 16,5 % prebivalstva, leta 2060 pa bo v tej starostni skupini skoraj vsak tretji prebivalec Slovenije. Delež otrok (mlajši od 15 let) se bo dobrih 10 let še nekoliko zviševal, nato pa bo začel upadati. **Leta 2060 bo od 100 delovno sposobnih prebivalcev (starih 15 do 64 let) odvisnih skoraj 58 starejših** in 25 otrok (2010: 24 oz. 20); (11). Ker se prebivalstvo stara, je treba poznati potrebe, pričakovanja in probleme starejših ljudi ter v skladu z njimi načrtovati njihovo zdravstveno oskrbo. Temu problemu so se v zadnjih letih posvečali predvsem v zahodnoevropskih državah, medtem ko so stališča ljudi o aktivnem sodelovanju in soodločanju pri zdravljenju v državah Srednje in Vzhodne Evrope neraziskana.

Pri reševanju zapletenih primerov je predvsem pri starejših ljudeh za njihovo uspešno reševanje treba poznati družinske razmere in vpliv, ki jih ima na odločitve družina. V raziskavi, kjer so bolnike z rakom spraševali, v kakšni meri in na kakšen način naj bo družina seznanjena z njihovo boleznijo, je večina želela, da je tudi ožja družina seznanjena z njihovo boleznijo, vendar pa le s tistimi podatki o njihovi bolezni, zdravljenju in prognozi, za katere se odloči bolnik sam. Spoštovanje njihove avtonomije je bilo po mnenju sodelujočih bolnikov pomembnejše od pravice družine, da je seznanjena z njihovim zdravjem (12). Družina lahko predstavlja pomemben dejavnik pri odločitvi bolnika. Njena vloga v postopku zdravljenja je lahko različna (13):

- bolnika podpira v njegovi odločitvi,
- poskuša vplivati na bolnikovo odločitev,
- zagovarja bolnikovo samostojnost pri odločitvi.

Ob dobrobitih moramo pretehtati tudi morebitne negativne vplive soodločanja in avtonomije bolnika. Prizadevanje, da bi zdravnik in bolnik dosegla soglasje, lahko privede do konflikta, saj so lahko bolnikove želje v nasprotju s strokovnimi priporočili. Značilen primer je bolnikova zahteva po predpisu antibiotika ob verjetni virusni infekciji. Upoštevanje takšnih želja lahko vpliva tudi na bolnikovo zdravstveno stanje (14). Bolniki lahko zdravnikovo željo, da bi jih čim bolj vključil v zdravljenje in soodločanje, razumejo kot zdravnikovo strokovno negotovost (15).

V državah z dolgoletno tradicijo dobre organiziranosti zdravstvenega varstva je model soodločanja prisoten že dlje časa. Koncepti soodločanja so bili v glavnem namenjeni odraslim obiskovalcem ambulant, manj pozornosti pa se je posvečalo starejšim ljudem. Predvsem je pomanjkljivo poznavanje potreb, stališč in pričakovanj starejših ljudi.

1. Intervjuji s starejšimi bolniki o pomenu soodločanja

V kvalitativnem delu prve faze raziskave je sodelovalo 40 starejših oseb, s katerimi smo na njihovih domovih posneli intervjuje in jih pozneje analizirali z uporabo kvalitativne metodologije. Ker eden izmed bolnikov ni dobro razumel vprašanj, je bil prepis intervjuja pozneje izločen. Analizirali smo 39 primarnih dokumentov bolnikov; 13 bolnikov je živel v večjem mestu, 14 v manjšem kraju in 12 v vaškem okolju.

Analiza intervjujev s starejšimi bolniki je razkrila sorodne kategorije kot pri intervjujih z zdravniki. Starejši bolniki so pogosteje kot zdravniki opisovali proces soodločanja kot obojestransko aktivnost zdravnika in bolnika. Pri tem so natančno opisovali podrobnosti partnerskega odnosa. Precej pogosto se je pojavila opredelitev, da je soodločanje sledenje zdravnika bolnikovim pričakovanjem, kar se je v intervjujih z zdravniki kazalo kot vmešavanje v strokovno delo zdravnika. Bolniki so soodločanje vrednotili kot koncept štirih kategorij:

- obojestranska aktivnost,
- uresničitev pričakovanj,
- odnos med zdravnikom in bolnikom,
- prilagoditev strokovne doktrine (etični vidik).

Starejši ljudje vrednotijo soodločanje kot nadgradnjo odnosa med zdravnikom in bolnikom, ki vodi k boljšemu izidu zdravljenja. Bolnik je namreč svoj najboljši poznavalec in zato brez njegovega sodelovanja ne gre. Pomembno vlogo ima zaupanje v zdravnika. Pri soodločanju je v ospredju partnerski odnos. Bolnik lahko predlog zdravnika tudi zavrne.

Citati:

»A ja, da tudi bolnik daje svoje mnenje. Absolutno. Zakaj pa ne. Bolnik tudi sebe pozna, pa je dobro, da tudi bolnik da svoje mnenje glede zdravljenja.« (bolnik, 76 let)

»To na vsak način, da dobi človek splošni kontakt z zdravnikom. Da se človek pogovarja z njim. Drugo je pa tudi nekaj, zdravnik pravi, jaz vam dam to zdravilo, svetujem to pa to, ampak če sam ne bom nič naredil, tudi zdravljenje nič ne pomaga. Torej človek mora tudi sam veliko narediti in pa zaupati zdravniku, ker ne gre brez medsebojnega soglasja.« (bolnik, 71 let)

»Zadnji primer je bil, recimo, ker je letos že pisalo, da je epidemija – ne gripe, ampak neke viroze – in sem bil pri njej (zdravnici) in sva se lepo pomenila. Hotela mi je dati antibiotik, pa sem rekel: Ne, hvala lepa, ker nimam temperature, in sva se lepo pomenila« (bolnik, 71 let)

Nekateri bolniki soodločanje razumejo kot izpolnitev svojih pričakovanj. Posebno so zahteve izražene pri pričakovanih napotitvah. Sodelovanje tudi pomeni, da zdravnik bolniku dovoli, da gre na specialistični pregled, in mu pri tem ne dela težav.

»No, zdravnik mi dovoli čisto vse, če ga prosim za kakršno koli napotnico, kamor koli. Nobene mi še ni odrekel. Tudi sem ga zmeraj za take stvari prosil, ki niso bile neumne. On je te zdravnike poznal, h katerim sem šel, in nisem imel nobenih težav z njimi zaradi tega.« (bolnik, 76 let)

Več starejših anketirancev je menilo, da soodločanje pravzaprav ni mogoče, saj mora bolnik slediti avtoritarnim navodilom in odločitvam zdravnika. Soodločanje v takšnem primeru pomeni, da se bolnik prepusti odločitvam zdravnika in ga uboga. Podrejeno stanje v tem avtoritarnem odnosu ponazarjajo bolniki z besedami: ubogati, prepustiti, delati tako, kot naroči zdravnik.

Anketar: »Koliko vi sodelujete pri zdravniku?«

Bolnik: »A pri zdravniku? Ja, tako kot on meni naroči, tako delam. Recimo zdravila, vse, bi rekla; ubogam ga.« (bolnica, 81 let)

Starejši ljudje razumejo soodločanje tudi v smislu odklonitve aktivnega kliničnega in bolnišničnega zdravljenja. Starost se tu pojavlja kot dejavnik odklonitve bolnišničnega zdravljenja in jo lahko razumemo kot željo, ostati v znanem, domačem okolju, in pričakovanje, da zdravnik prilagodi strokovno doktrino starejšemu bolniku.

»Me je pregledal. Dal sem kri, vodo. Dal mi je neka zdravila, pa se ni nič premaknilo. Pridem nekaj dni pozneje k njemu, ravno tako na tiste preiskave, pa

vidi, da stanje ni nič boljše. Dà zvezek na mizo: Bova šla pa v bolnico. Sem pa jaz rekel: Gospod zdravnik, v bolnico pa ne grem. Čisto po domače, čisto po domače; ne grem. Hotel je vedeti, zakaj. Veste, kaj, sem rekel, takole je: Jaz sem že toliko star.« (bolnik, 96 let)

2. Ovire pri soodločanju starejše osebe

Bolniki so pri navajanju ovir precej samokritični in navajajo precej ovir, ki so na njihovi strani. Najprej so v ospredju fiziološke posledice staranja (starost sama po sebi, motnje spomina, prizadetost čutil), značajske posebnosti starejših ljudi (starokopitnost) in stopnja izobrazbe. Bolniki navajajo starost kot oviro pri soodločanju. Zdravnik staremu človeku ne more pomagati. Operacije niso smiselne, ker je vizija nekaterih smrt.

»Pri starih ljudeh ne vem, če še pride v poštev kaj dosti. Veste, če bi bila mlajša ...« (bolnica, 76 let)

»Nič, ker sem stara. Operacij ne morejo narediti. Trikrat sem bila na Golniku, tistile šen sem imela tukaj na obeh nogah. No, jaz mislim, da dosti več ne bi mogel pomagati, kot mi.« (bolnica, 81 let)

Anketar: »Ali se vam zdi, da bi bili lahko še kako drugače bolj vključeni, ali bi vam zdravnik lahko še kako drugače naredil?«

Bolnica: »Saj ne more, ker sem stara. Saj mi ne more pomagati.« (bolnica, 86 let)

»No, in jaz sem rekla, da na operacijo ne bom šla. No, jaz sem rekla: Jaz sem stara, saj bom umrla.« (bolnica, 84 let)

Starejši zaznavajo ovire, ki jim preprečujejo sodelovanje pri zdravljenju, predvsem na področju sluha in vida. Navajajo, da pri branju lažje spremljajo velike črke. Zaradi težav s sluhom so prikrajšani tudi pri sporazumevanju, npr. pri telefoniranju. Starejši ljudje kot oviro navajajo motnje spomina in pozabljivost. Težko si zapomnijo celo imena znanih osebnosti; včasih so zato lahko podvrženi manipulacijam.

Strah lahko močno vpliva na bolnikovo doživljanje in na sprejemanje odločitev. Starejši bolniki se najbolj bojijo slabih novic, ki bi jih sporočil zdravnik. Zato se pogosto odločijo, da zdravniku ne povedo svojih težav, ampak marsikaj zamolčijo. Če o boleznih preberejo kaj več, jih postane strah, da bi morebiti sami zboleli za isto boleznijo.

»Okoli zdravnikov nerad hodim, kar tako povem, do zadnje sile ne grem. In bojim se, da me ne bi kam naprej v bolnico poslali ali kaj takega. Raje zatajim, kakor da bi mene zdravnik poslal na preiskavo.« (bolnik, 71 let)

O strahu kot oviri pri sodelovanju starejšega bolnika govorijo tako zdravniki (ti razlagajo, da strah bolnike vodi k

prepogostim obiskom) kot bolniki. V raziskavi Cunninghama in sodelavcev se je strah izkazal kot pomemben dejavnik, ki preprečuje učinkovito sodelovanje med zdravnikom in bolnikom ter ga zdravniki ne prepoznajo (16). Raziskave tujih raziskovalcev navajajo strah in tesnobo kot afektivno doživljanje, ki ga je možno ublažiti in zmanjšati prav s pomočjo soodločanja.

Bolniki zelo dosledno proučujejo informacije, ki jih mediji objavljajo o škodljivostih za zdravje. Če so si objave nasprotujoče, bralec (bolnik) izgubi zaupanje v verodostojnost zapisanega in postane celo zbežan. Takrat so lahko objave v medijih ovira za sodelovanje v procesu zdravljenja, saj lahko bolnik začne dvomiti o vsaki zdravstveni informaciji.

»Res, toliko o teh boleznih pišejo. Se zgodi primer, pred leti je pisalo v časopisu, sicer kratka novica, da je paradižnik škodljiv – za raka. No, zdaj berete, da jejte paradižnik, ker preprečuje raka.« (bolnik, 71 let)

3. Spodbujevalni dejavniki pri soodločanju starejših ljudi

Spodbujevalni dejavniki, ki bi privedli do večjega soodločanja bolnikov, so se uvrstili v naslednje teme:

- zaupanje,
- sporazumevanje (priprava na obisk pri zdravniku, način in potek sporazumevanja, dajanje povratnih informacij zdravniku),
- svojci in sosedje (dodatna razlaga svojcev, fizična pomoč svojcev),
- samopomoč (uporaba zloženek v okviru samopomoči),
- mediji (dodatne razlage o boleznih, dodatne razlage o organizaciji zdravstvene službe – »kam po pomoč«).

Bolniki so o spodbudah sporočali podobno kot njihovi zdravniki. Vse kategorije v tem in drugih sklopih kažejo na to, da se pri soodločanju zdravnika in bolnika ne smemo omejiti le na aktualne okoliščine posameznega obiska, ampak moramo upoštevati širši družbeni kontekst ter vključevati tudi svojce, sosede in različne skupine za samopomoč. Ne smemo prezreti niti vloge medijev.

Zaupanje je stanje, ki ga bolnik čuti do zdravnika, kadar ga oceni kot dobrega (dobronamernega), sposobnega (kompetentnega – da je sposoben izpolniti svoje dobre namere) in doslednega (da bo svoje namere res izpolnil). Zaupanje izhaja iz potrebe po varnosti, ki je temeljna potreba vsakega človeka.

»Da imam zaupanje v njega (zdravnika).« (bolnica, 81 let)

»Pa mora človek zaupati zdravniku, in to je po mojem že en dober kontakt.« (bolnik, 71 let)

Sporazumevanje se kot téma pojavlja tako med spodbujevalnimi dejavniki (dober način, pri katerem je vključeno tudi nebesedno sporazumevanje) kot med ovirami, če zdravnik ni večč dobrega sporazumevanja. Bolniki cenijo tudi nebesedno sporazumevanje, prijaznost, nasmejan obraz zdravnika, saj ta olajša obisk pri zdravniku. Zdravnik z uporabo preprostih 'ljudskih' izrazov doseže boljše sodelovanje bolnika, ki mu zaupa vse težave.

»Ja, ko pridem, je nasmejana, prijazna, vpraša, kako je, zmeraj me vpraša, potem pa povem, kaj mi je, in zelo sem zadovoljna z njo.« (bolnica, 86 let)

»Ko sem k njemu prišel, mi je bil pa takoj všeč, zato ker sva se čisto po domače pogovorila. Jaz sem mu povedal, meni je to in to. On pa me je razumel. Sva se ves čas dobro razumela. Jaz z njim lahko govorim, zame je on zdravnik kot ljudski zdravnik.« (bolnik, 96 let)

Bolniki ugotavljajo, da je pomen povratnih informacij za zdravnika zelo velik. Le tako se zdravnik lahko poglobi v bolnikovo stanje. Če bolnik ne posreduje povratnih informacij, je to lahko ovira v procesu zdravljenja in obratno.

»Ja, jaz mislim, da je to nekako koristno, pa naj bo za pacienta, pa tudi za zdravnika, da vidi, kako pacient gleda na zdravljenje, da je tudi za delo zdravnika dobro, če nekaj takega dobi, povratno informacijo.« (bolnik, 72 let)

»Bolnik mora zdravniku povedati določene stvari, zaradi katerih potem zdravnik lažje ukrepa oziroma pride potem stvari do dna ali pa do tega, da ugotavlja, kaj je z bolnikom.« (bolnik, 82 let)

Samopomoč je za nekatere bolnike sestavni element soodločanja in jo navajajo kot spodbujevalni dejavnik. Vlogo samopomoči bi morali med bolniki okrepiti in jo spodbujati kot samostojno aktivnost bolnika. Pri tem so lahko v pomoč tudi zloženske, ki jih bolnik prebere po obisku pri zdravniku (takrat vedno primanjkuje časa). S tem lahko poglobijo razumevanje svojih zdravstvenih težav. Bolniki se zavedajo, da je kljub starosti zdravljenje boljše, če ga podpirajo s samopomočjo. Kljub starosti, ki se kaže kot ovira, so samostojne aktivnosti zelo pomembne.

»Veste, kako je rekel tisti: Pomagaj si in Bog ti bo pomagal. In je bil eden, ki je bil gor na strehi, ko je bila poplava. Je rekel: Zdaj mi bo Bog pomagal. No, pa je prišel sosed in je rekel: Pojdi dol, ker te bo poplavilo. Pa je rekel: Ne, mi bo Bog pomagal. Pa je prišel drugi in spet: Ne, mi bo Bog pomagal. In tretji prav tako. Potem ga je zalilo. Pa je prišel v nebesa, pa je rekel: Vidiš, Bog, mi nisi pomagal. Ta pa mu je rekel: Trikrat sem ti poslal pomoč. Saj so prišli sosedje. A ti si hotel, da ti jaz pomagam. To je ena

zgodba. Samo je res: ti si moraš tudi sam malo pomagati, ne čakati samo pomoč od drugih. Zaenkrat imam to srečo in to voljo ali Bog ali narava, ki mi to pomaga, da se tega držim, in ne bi rada videla, da bi mi to popustilo.« (bolnica, 72 let)

Starejši bolniki si lahko pomagajo s pomočjo zloženk in pisnih navodil. Pri tem čas ne predstavlja več ovire.

»Zato, da če mi zdravnik dovolj ne pojasni, da tudi sama lahko še naprej berem. V tistem času, ki je kratek, ne morem vsega dojeti. Mislim, da je to v redu.« (bolnica, 73 let)

Starejši bolniki navajajo pomoč drugih oseb – sosedov, svojcev – kot spodbujevalni dejavnik. Svojci in sosedje lahko fizično omogočijo obisk starejše osebe pri zdravniku. Pomagajo tudi pri dodatni razlagi navodil in bolezenskega stanja.

»Če imamo težave, bi pa morali imeti koga v hiši, recimo med domačimi, da bi jim znal to raztolmačiti.« (bolnica, 70 let)

Mediji so pomemben dejavnik v smislu izobraževanja bolnikov in posledične samopomoči. Bolniki jih navajajo v okviru spodbujevalnih dejavnikov, saj več znanja olajša soodločanje in aktivno udeležbo bolnika v procesu zdravljenja.

»Jaz imam največ težav pri prehrani in to mi je zelo dobro koristilo, kaj lahko jem in kaj je prepovedano. In tega se jaz več ali manj držim. Ne stoprocentno. Stoprocentnega najbrž ni človeka, ampak vsaj devetdesetprocentno ali pa kaj takega. To je en velik plus, ker človek res ne ve, kaj naj jé, če ima visok pritisk ali holesterol, kakšno dieto naj uporablja drugo. Kar vi pogledajte, recimo, revijo Jano ali pa ne vem kaj ali pa v petek recimo Novice ali pa tole, ko v Delu dobimo še eno revijo. Saj tam notri je vsaj nekaj listov o zdravi prehrani, o načinu prehranjevanja. Če človek to prebere, si nekaj že zapomni.« (bolnik, 71 let)

Zaključek

Dobro sporazumevanje med zdravnikom in bolnikom in dober odnos med njima sta pomembna dejavnika zdravstvene oskrbe. Raziskava je to potrdila tudi v okviru populacije starejših ljudi. Zdravniki in starejši bolniki so poudarili pomembnost odnosa med zdravnikom in bolnikom, kar se sklada z ugotovitvami drugih raziskovalcev (17). V tej raziskavi izstopa poudarjanje avtoritarnega odnosa v intervjujih s starejšimi bolniki in tudi z njihovimi zdravniki.

Bolniki se razlikujejo glede potreb po različnih informacijah, ki so povezane z različnimi prioritetami glede lastnega zdravja in zdravljenja. Raziskava je pokazala, da

mora biti podajanje informacij zaradi težav s sluhom, vidom, pomnjenjem in koncentracijo prilagojeno posameznemu starejšemu človeku. Starejši pri odnosih cenijo predvsem vrednote, kot so zaupanje, podpora, usmerjenost k individualni oskrbi, pristop k starejšemu kot človeku in ne kot k številki. Analiza stališč je pokazala mešane poglede na skupno sprejemanje odločitev. Nekateri bolniki želijo, da zdravnik sprejema odločitve namesto njih; drugi želijo, da bi odločitve sprejemali skupaj; nekateri so poudarili tudi lastno odgovornost za zdravje. Zdravniki morajo vedeti, da imajo bolniki različne potrebe po soodločanju in si pri tem želijo različnih metod.

Pomembna je tudi priprava na obisk pri zdravniku, kar velja predvsem za starejšega človeka. Dobro je, da bolnik na obrazec zapiše vprašanja in pričakovanja. Če starejšega bolnika spremlja družinski član, sosed ali znanec, to lahko pripomore k večji zavzetosti in prispevanju; vendar se to dogaja v manjšini (18, 19). Raziskave kažejo, da spremljevalec pomaga starejšemu človeku pri spraševanju in zbiranju ter podajanju informacij (19). Izsledki naše raziskave kažejo, da zdravniki razumejo sodelovanje svojcev kot tehnično pomoč (podpora, prevoz), bolnikom pa se zdijo pomembni tako v 'tehničnem' smislu kot pri ponovnem ali dodatnem razlaganju njihovega stanja in navodil, ki jih je podal zdravnik.

Ocena, da pri starejšem človeku ni moč pričakovati dolgega življenja, vodi v zaznavanje starosti kot ovire pri soodločanju. Slab vid, sluh, pozabljivost in starokopitnost po navedbah bolnikov zaviralno vplivajo na sodelovanje, zato bi morali zdravniki sistematično spraševati in odpravljati navedene ovire. Objave v literaturi so glede sporočanja težav, ki se pojavljajo v starosti, in posledičnih ovir pri obravnavi pri zdravniku skope. Starejši ljudje premalo poročajo o svojih težavah predvsem zaradi ocene, da so del normalnega poteka staranja. V raziskavi Morgana in sodelavcev so starejši svoje nespecifične težave in celo psihiatrična bolezenska stanja vrednotili kot normalno stanje (20).

Organizacija zdravstvenega sistema je pomembna ovira v uresničevanju koncepta soodločanja (intervjuji z zdravniki in starejšimi bolniki). Bolniki vidijo oviro v organiziranosti ambulate. Zdravniki, ki so imeli bolj obremenjene ambulate in daljšo 'listo bolnikov', so omogočali manj soodločanja v primerjavi s tistimi, ki so imeli manj bolnikov. Zdravniki, ki so bili zadovoljni z ravni svoje poklicne avtonomije, so omogočali večje soodločanje kot nezadovoljni. Hkrati se je z večjim soodločanjem večalo tudi zadovoljstvo bolnikov in njihova lojalnost do zdravnikov (manj menjav pri izbiri zdravnika). Zato raziskovalci menijo, da imajo varčevalne strategije, ki obremenjujejo ambulate in krajšajo čas obiska pri zdravniku, negativne posledice in vodijo v delno ter slabšo oskrbo bolnika (21).

Literatura

1. Kerse N, Buetow S, Mainous AG, Young G, Coster G, Arroll B. *Physician-patient relationship and medication compliance: A primary care investigation*. *Ann Fam Med* 2004; 2: 455–61.
2. Howie JGR, Heaney D, Maxwell M, Walker JJ, Freeman GK, Rai H. *Quality at general practice consultations: cross sectional survey*. *BMJ* 1999; 319: 738–43.
3. Rotar-Pavlič D. *Modeli sporazumevanja med zdravnikom in bolnikom*. In: Švab I, ed. 12. učne delavnice za zdravnike splošne medicine. Sporazumevanje med zdravnikom in bolnikom, (Zbirka PiP). Ljubljana: Sekcija za splošno medicino SZD; 1995: 41–51.
4. Kersnik J. *Sodelovanje med bolnikom in zdravnikom*. In: Švab I, ed. 12. učne delavnice za zdravnike splošne medicine. Sporazumevanje med zdravnikom in bolnikom, (Zbirka PiP). Ljubljana: Sekcija za splošno medicino SZD; 1995: 33–9.
5. Kersnik J. *Besedne in nebesedne veščine pri sporazumevanju*. In: Švab I, ed. 12. učne delavnice za zdravnike splošne medicine. Sporazumevanje med zdravnikom in bolnikom, (Zbirka PiP). Ljubljana: Sekcija za splošno medicino SZD; 1995: 79–90.
6. Kersnik J, Švab I. *Opredelitev izrazov sporazumevanja*. In: Švab I, ed. 12. učne delavnice za zdravnike splošne medicine. Sporazumevanje med zdravnikom in bolnikom, (Zbirka PiP). Ljubljana: Sekcija za splošno medicino SZD; 1995: 1–5.
7. Kersnik J. *Bolnik v slovenskem zdravstvu: monografija o zadovoljstvu bolnikov in organizaciji pritožnega sistema*, (Zbirka PiP). Ljubljana: Združenje zdravnikov družinske medicine SZD; 2003.
8. Lunder U. *Spoznajmo komplementarno in naravno zdravilstvo tudi v zdravstveni negi*. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Ljubljana, 2002.
9. Byrne PS, Long BEL. *Doctors talking to patients*. London: HMSO; 1976.
10. Elwyn G, Edwards A, Kinnersley P. *Shared decision-making in primary care: the neglected second half of the consultation*. *Br J Gen Pract* 1999; 49: 477–82.
11. http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3989
12. Benson J, Britten N. *Respecting the autonomy of cancer patients when talking with their families: qualitative analysis of semistructured interviews with patients*. *BMJ* 1999; 313: 729–31.
13. Reusr CE, Matingly S. *Family involvement in medical decision making*. *Fam Med* 1996; 28: 39–45.
14. Little P, Gould B, Williamson I, Warner G, Gantley M, Kinmonth A. *Re-attendance and complications in a randomised trial of prescribing strategies for sore throat: the medicalising effect of prescribing antibiotics*. *BMJ* 1997; 315: 350–2.

15. Logan RL, Scott PJ. *Uncertainty in clinical practice: implications for quality and costs of health care*. Lancet 1996; 347: 595–8.
16. Cunningham C, Newton R. *A question sheet to encourage written consultation questions*. Qual Health Care 2000; 9: 42–6.
17. Morrison EH. *Controversies in women's health maintenance*. Am Fam Physician 1997; 55: 1039–48.
18. Glasser M, Prohaska T, Roska J. *The role of family in medical care-seeking decisions of older persons*. Fam Community Health 1992; 15: 59–70.
19. Silliman RA, Bhatti S, Khan A. *The care of older persons with diabetes mellitus: Families and primary care physicians*. J Am Geriatr Soc 1996; 44: 1314–21.
20. Morgan R, Pendleton N, Clague JE, Horan MA. *Older people's perceptions about symptoms*. Br J Gen Pract 1997; 47: 427–30.
21. Kaplan SH, Greenfield S, Gandek B, Rogers WH, Ware JE. *Characteristics of physicians with participatory decision-making styles*. Ann Intern Med 1996; 124: 497–504.

SLOVENSKI STAROSTNIKI IN UPORABA STORITEV INFORMACIJSKO KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE V NJIHOVEM MEDSEBOJNEM KOMUNICIRANJU TER PREPREČEVANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI

Neja Samar Brenčič

Zavod IZRIIS

Beljaška ul. 28, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: + 386 31691 119;

neja.samar-brencic@izriis.si

ABSTRACT:

Slovenian elderly and the use of the Information Communications Technology (ICT) services in their communication and the prevention of social exclusion

The problem of older people in Slovenia as well as in other EU countries is an increasing social exclusion, which conditions their overall physical and mental - health. With the effective use of ICT services for the communication between elderly, the social exclusion might be significantly reduced. Which ICT services should be used, how the services should be implemented into everyday life of the elderly and the anticipated response of the Slovene elderly users on a nationwide scale has not yet been studied. The empirical study should enable the clarification of the problem and identify possible guidelines for the praxis. The primary users in the study are the members of self help groups, and secondary users - the coordinators of self-help groups, family carers or relatives of members of the self-help coordinators and their educators.

Uvod

Problem starostnikov v Sloveniji, kot tudi v drugih evropskih državah je vse večja socialna izključenost. Le-ta vpliva na njihovo splošno psihično, mentalno in posledično fizično zdravje. Z učinkovito uporabo informacijsko komunikacijskih tehnologij (IKT) bi lahko povečali medsebojno povezanost in občutek vključenosti pri starejših. Učinkovitost uporabe IKT bi povečali, če bi storitve prilagodili slovenskim starostnikom. Za pridobivanje podatkov o uporabi in učinkovitosti storitev bo izvedena raziskava na področju Slovenije v sodelovanju z Inštitutom Antona Trstenjaka.

Stanje v Sloveniji

V Sloveniji že razvijajo modele sodelovanja med starostniki in sicer na Inštitutu Antona Trstenjaka (Zveza društev za kakovostno staranje) v obliki skupin za samopomoč (mladi za stare, stari za stare). Tedensko se srečuje okrog 800

skupin za samopomoč (10.000 starejših ljudi). Njihov cilj je zagotoviti ožjo mrežo socialne pomoči – postati nadomestna družina. Socialne mreže takih skupin v kraju pomenijo primer dobre prakse na tem področju. To so skupine do 10 starejših oseb, ki jih vodijo koordinatorji (usposobljenih cca. 2.000 prostovoljcev). To so usposobljeni prostovoljci iz mlade, srednje in upokojske generacije ki sistematično eno do dve uri tedensko namenijo druženju s starejšimi ljudmi v skupini za samopomoč. Doslej so usposobili nad 2.000 medgeneracijskih prostovoljcev, na novo se jih usposablja okoli 200. Koordinatorji se nato v svojih v skupinah na sodoben in uspešen način učijo medgeneracijskega sožitja in solidarnosti.

(Pomembno za raziskavo bi bil tudi vzorec udeležencev, ki ga omogoča Inštitut Antona Trstenjaka na območju celotne Slovenije.)

Potrebne so možnosti za izboljšanje obstoječega modela iz sledečih razlogov:

- Zaradi različnih razlogov (zdravje, onemoglost) se nekateri člani ne morejo udeleževati srečanj skupine, zato so prikrajšani za druženje. Sodelovanje v skupini, čeprav na daljavo, bi jim omogočalo ohranjanje socialnih stikov.
- Prostovoljska kondicija koordinatorjem upade, v kolikor ne zmorejo zagotavljati rednih srečanj skupine, za katero so zadolženi. Virtualna udeležba bi omogočala prisotnost tudi v primeru zadržanosti.
- Razlog za osip med prostovoljci je tudi slaba povezanost med prostovoljci, ki jo je mogoče izboljšati z virtualno komunikacijo. IAT meri osip od leta 1987, zato bi bilo mogoče ocenjevati učinke uporabe virtualne komunikacije.
- Enostavnejša komunikacija med koordinatorji bi povečala njihovo učinkovitost in utrdila njihovo prostovoljsko zavest.
- Tvorili bi lahko virtualne skupnosti, katerih delovanje bi preseglo krajevno omejenost prostovoljskih skupin.

Stanje v drugih državah

V drugih državah po svetu že raziskujejo razmere ter uvajajo nove pristope k uporabi IKT storitev za preprečevanje socialne izključenosti starejših. video – konferenčni sistem, ki so ga razvili v PERSONA, EC FP6 finančno podprtim projektom [Amoretti, 2010]; videokonferenčna fizioterapija za starejše občane [Bernard et al, 2009 in Guilfoyle et al, 2002). Uporaba videokonferenčnega sistema za podporo starejšim (in njihovim skrbnikom) v njihovih domovih kot tudi v ustanovah za starejše je bil opisana v literaturi. [Helgesson et al, 2005; v Savolainen (Savolainen et al, 2008) je bil opisan videokonferenčni sistem med domovi za starejše občane. Ena prvih in največjih Evropskih raziskav o domači oskrbi je bila EUROFAMCARE [Hvalič Touzery, 2007] v kateri je sodeloval Inštitut Antona Trstenjaka kot partner na projektu. Podpora domači oskrbi ima glede na njeno pomembnost je poudarjena s strani UNECE in its Leon declaration [UNECE, 2007] Projekt z nazivom 'The SOPHIA service' [Sophia, 2004] , deluje v Nemčiji; v sklopu projekta ACTION [ACTION, FP4] ,deluje projekt usmerjen k povezovanju in mreženju ter vzajemni izmenjavi med oslabeledimi starejšimi osebami kot uporabniki storitve in lokalno skupnostjo, na Švedskem. Japonski patent Yukimasa [Yukimasa, 2002] pokriva digitalno dvostranski video-telefonski sistem; Kiyoo patent pokriva informacijski sistem in sistem za oskrbo z informacijami [Kiyoo, 2003]; Ryan [Ryan, 2010] je patentiral generični sistem, ki uporablja TV kanale.

Ocena obsega potreb

V Sloveniji je okoli 30.000 oseb, ki živijo v domačem okolju in potrebujejo vsaj eno od oblik neposredne pomoči na domu. Javna mreža zagotavlja podporo cca 5.000 osebam [MDDSZ]. Sklepamo lahko, da za cca 25.000 oseb zagotavljajo pomoč neformalni izvajalci t.i. družinski oskrbovalci, kar pomeni tudi najmanj tolikšno število družinskih oskrbovalcev.

V kolikor želimo izboljšati stanje na tem področju, je potrebno z več mehanizmi (med njimi s predlagano IKT rešitvijo) podpreti oskrbovalce in jih ustrezno usposobiti. Medgeneracijsko prostovoljno delo in skupine za samopomoč so trenutno zelo dobro ustaljene rešitve za preprečevanje socialne izključenosti starejših ter njihovih skrbnikov.

Vendar ne obstajajo potrebne in primerne rešitve za reševanje problemov kot so neprisotnost na srečanjih skupine in problemi pri vključevanju v skupine za tiste ostarele, ki se srečanj ne morejo udeležiti saj morajo ostati na svojem domu zaradi različnih težav, bolezni in podobno.

Posebnosti slovenskega starostnika

Problematiko predstavlja slovenski uporabnik (starostnik) IKT storitev saj ima specifično psihosocialno strukturo. Ta struktura glede na posameznika variira vendar lahko trdim,

da se razlikuje od psihosociološkega profila starostnikov v drugih evropskih državah glede na geografsko območje, kulturno ozadje in etično-narodnostno poreklo posameznika. Tako se od drugih narodov razlikuje tudi po svojem videnju uporabnosti in sprejemljivosti IKT storitev za medsebojno komunikacijo v vsakodnevnem življenju, ki bi lahko preprečila ali zmanjšala njegovo socialno izključenost.

Čeprav so na voljo različne informacijsko komunikacijske tehnološke rešitve pa vendar starejša generacija na splošno ni izobrazena na področju uporabe računalnika. V Sloveniji je v letu 2010 le 27.5% populacije nad 50 let zmoglo uporabljati računalnik. EU politika poskuša zvišati uporabo IKT pri starejših osebah (EU Commission 2009). Predpostavljam, da glede na posebnost slovenskega starostnika ni mogoče aplicirati pristopov, ki so bili uporabljeni v tujini, vsaj ne na učinkovit in trajen način, ki bi na tem področju pomembno vplival na splošno stanje socialne vključenosti starostnikov v Sloveniji.

Pri slovenskem starostniku je močno izražena potreba po komunikaciji na osebem, fizičnem kontaktu, tako z družinskimi člani kot z člani skupin za samopomoč. Prav tako med prijatelji, znanci, z zdravnikom...Zdaj slovenski starostnik je odraščal s pretežno povezano družinsko skupnostjo, ne glede na pozitivnost odnosov znotraj družinske celice. Oblika družine za njih predstavlja več generacij, kjer otroci ostajajo povezani ali stanujoči v matični družini vse v odraslo dobo. Za primerjavo drugih evropskih držav, predvsem severnejših, kjer se mladostniki ločijo v povprečno zgodnejši dobi, zaradi šolanja, dela, samostojnega življenja.

Problem uporabe IKT pri starejših

Razvoj IKT za starejše je doseglo določen uspeh vendar rešitve ne dosegajo končnih uporabnikov zaradi dveh razlogov:

1. Njihov dizajn ni prilagojen potrebam starejših oseb saj proizvajalci niso seznanjeni z konkretnimi potrebami in navadami starejših – oziroma jih ne prepoznajo kot pomembno tržno koristno populacijo.
2. Tisti, ki delajo s starejšimi pogosto ne sodelujejo z IKT proizvajalci in niso promotorji IKT rešitev, ki bi pomembno odgovarjale na vprašanja in potrebe starejših.

Pretekle raziskave in razvojne aktivnosti so prinesle veliko število tehnoloških rešitev vendar jih je le malo prilagojenih in uporabnih za končne uporabnike – starejše v vsakodnevnem življenju.

Razlog za to je, da se specifične potrebe primarnih in sekundarnih uporabnikov (starejši, njihovi skrbniki, svojci in prostovoljci) **niso bile podrobno preučene saj niso bili na voljo reprezentativni podatki o vedenju uporabnikov. Zato bi bila potrebna raziskava vedenja in učinkovitosti komunikacijskih modelov vključenih uporabnikov in**

priprava prilagojenih rešitev za spodbudo obstoječih primerih medgeneracijskih socialnih mrež.

Ker je pristop slovenskega starostnika k IKT storitvam drugačen od pristopa starostnikov v drugih državah EU. Prav tako se slovenski starostnik od starostnikov v drugih državah razlikuje tudi v socialnem vidiku kot pojmovanju družinskega oziroma medgeneracijskega povezovanja.

S temeljito in podrobno analizo bi v sodelovanju z Inštitutom Antona Trstenjaka določili obnašanja uporabnikov testnih skupin za samopomoč starejših ter njihovih skrbnikov ali svojcev. Ugotavljali bi na kakšen način osebe uporabljajo predložene IKT storitve, ter kako učinkovito uporabljajo komunikacijo s pomočjo IKT storitev. V praksi bi lahko učinkovitosti komunikacijskih modelov prilagodili glede na rezultate raziskave.

Metoda dela:

- izdelava modela,
- zagotovitev tehničnih pogojev
- izvajanje raziskave na vzorčnih skupinah (120 uporabnikov - 5 skupin)
- uveljavitev modela komuniciranja
- primeri uporabe in potrditev izvedljivosti na širši populaciji (800 skupin)

Zasnova raziskave

Glavni cilj raziskave je razvoj prilagojenega osebnega video komunikacijskega sistema.

IKT rešitev bo podpirala sledeče zbiranje podatkov. Uporaba samodejnega komunikacijskega sistema, ki beleži dogodke ter metodo pogovora z uporabniki. S tem bodo zbrani sledeči podatki o uporabnikih in sistemu med samo uporabo sistema:

1. Podatki o uporabniku:

1. Nivo primarnih uporabnikov: anonimna osebna izkaznica uporabnika, starost, spol, socialni status, stopnja izobrazbe, družinski status, zdravstveno stanje (kronične bolezni), mobilnost, posebne potrebe
2. Nivo sekundarnih uporabnikov: anonimna osebna izkaznica uporabnika, starost, spol, socialni status, stopnja izobrazbe, družinski status
3. Usmerjeni individualni intervju: izbrane sociološke kategorije
4. Usmerjeni skupinski intervju: izbrane sociološke kategorije

2. Podatki o dogodku:

1. Podatki o dogodku: začetek komunikacije, trajanje, dan v tednu, mesec, kdo je komunikacijo začel, razlog
2. Podatki o okoliščinah dogodka: vreme, temperatura zraka, zračni pritisk, izbrani vzporedni dogodki

Kategorije podatkov bodo posebno oblikovani po RIAS spremenljivke [Caris-Verhallen, 1998], ki bodo omogočale primerno in pravilno statistično analizo podatkov.

Zbrani podatki bodo shranjeni na serverju po modernih zasebnih in etičnih standardih. Anonimnost bo izpeljana pred shranjevanjem podatkov. Nezaželeno ali sporno shranjevanje in sledenje podatkom bo preprečila sistemska rešitev za zbiranje podatkov.

Z uporabo pozitivnega psihološkega pristopa bomo potrdili učinkovitost komunikacije ter ustvarili sociogram ter preučili mehanizme za pomoč pri motivaciji uporabnikov za uporabo v skupinah za samopomoč. Skupine uporabnikov so primerne velikosti za statistično analizo ter konkretne rezultate, ki so lahko statistično pomembni.

Iz velike mreže 10.000 članov skupin za samopomoč (primarni uporabniki) in 2.000 prostovoljcev (sekundarni uporabniki) v Sloveniji bo izbrano primerno število kandidatov za udeležbo v pilotski raziskavi in aplikaciji.

Vsi izbrani kandidati bodo opravili pogovor in primerni kandidati bodo vključeni v testne skupine. Sistem upravljanja bo beležil videokonferenčne dogodke. Prav tako bo opravljeno beleženje srečanj skupin (n a primer: prisotnost...). Poglobljeni kvalitativni intervjuji bodo opravljeni na koncu vsake faze pilotskega projekta.

Nadzor in evalvacija

Cilj je zbiranje podatkov o vedenju končnih uporabnikov ter podatkov o uporabi sistema (samodejno zbiranje podatkov preko sistema ter zbiranje podatkov preko anketiranja/intervjujev). Zbiranje podatkov bo potekalo z namenom preučevanja primernosti komunikacijskih modelov ter drugih analiz načrtovanih po projektu. Z uporabo preteklih raziskav in podatkov, ki so na voljo pri sodelavcih na projektu in sicer Inštitut Antona Trstenjaka bo opravljena statistična analiza uporabljenih komunikacijskih modelov. Z uporabo kontrolnih skupin bo opravljena primerjala raziskava vedenja uporabnikov. Med drugim bodo rezultati strnjeni v uporabne informacije za primarne, sekundarne in terciarne uporabnike. Evalvacija potencialnega vpliva projekta bo na voljo.

Načrtovane so sledeče aktivnosti pri analizi:

1. Analiza vzorcev vedenja primarnih uporabnikov (starejši)
2. Analiza vzorcev vedenja sekundarnih uporabnikov (skrbniki)
3. Analiza socialne mreže vseh uporabnikov
4. Analiza vzorcev odnosov med primarnimi in sekundarnimi uporabniki
5. Identifikacija relevantnih parametrov socialne izolacije primarnih uporabnikov
6. Identifikacija relevantnih parametrov samostojnosti primarnih uporabnikov
7. Analiza in identifikacija skupin uporabnikov za izboljševanje obstoječih ter vzpostavitev novih komunikacijskih modelov v namen zvišanja

samostojnost in preprečevanje socialne izključenosti primarnih uporabnikov.

Analiza je osnovana na preteklih raziskavah in razvoju izkušenj s področja vedenja primarnih uporabnikov, Inštituta Antona Trstenjaka. Za omogočanje primernih in realističnih interpretacij rezultatov bodo uporabljene striktno statistične metode.

Kvalitativna in kvantitativna analiza podatkov bo izvedena in bo vsebovala sledeče:

1. Osnovna statistika: tabele in frekvence o uporabnikih in dogodkih, meta podatki o dogodkih in podatki usmerjenega intervjuja.
2. Standardne statistične tehnike za odkrivanje potencialnih odstopanj pri zbranih podatkih.
3. Identifikacija podskupin uporabnikov: klasteri in linarna diskriminacija, segmentacija uporabnikov in vizualizacija klastrov uporabnikov
4. Identifikacija komunikacijskih faktorjev: faktorska analiza
5. Osebnostni podatki: algoritmi uporabljeni ta določanje skupin uporabnikov glede na specifično uporabo IKT rešitve.
6. Analiza socialnega mreženja: vizualizacija identificiranih skupin in sociogram.
7. Študija primerov: 6 izbranih tipičnih primerov, ki bodo predstavljali tipične komunikacijske modele.

Rezultati, ki jih pričakujemo:

Preprečevanje socialne izoliranosti starejših.

S socialnimi stiki med člani skupin za samopomoč se preprečuje socialna izoliranost starejših oseb.

1. Zaradi raziskave vedenja vzorčnih skupin bo možna izdelava modela storitve, ki ga bo mogoče uspešno implementirati.
2. Uporaba predlagane IKT rešitve za komunikacijo v skupinah za samopomoč bo podvojila komunikacija med starimi ljudmi ter izboljšala učinkovitost komunikacije pri koordinacijah
3. Z redno izmenjavo izkušenj, ki jo bo omogočila IKT rešitev, se bo večkratno povečala prostovoljska kondicija usposobljenih prostovoljcev.
3. Člani skupin za samopomoč si med seboj pomagajo z manjšimi, vendar pomembnimi oblikami neposredne pomoči v domačem okolju.
4. Izdelan je sistem spremljanja virtualnih komunikacij v socialni mreži skupin za samopomoč, ki ga je mogoče uporabiti za študij učinkovitosti ukrepov na tem področju.
5. Smernice za osebno in skupinsko uporabo IKT za povečanje socialne vključenosti in samostojnega življenja. Vsebovale bodo neposredna navodila za priporočeno ravnanje in odsvetovanje ravnanje pri uporabi IKT za doseg želenih rezultatov.

6. Opis tipičnega uspešnega komunikacijskega poteka ali scenarija, ki izboljša socialno vključenost in samostojno življenje.
7. Opis sociograma primarnih in sekundarnih uporabnikov glede socialne vključenosti in samostojnega življenja.
8. Poročilo o faktorjih in primerih, ki vplivajo na tip in dolžino vključenosti prostovoljca kot sekundarnega uporabnika.
9. Poročilo o opaženih kulturnih razlikah pri uporabi IKT in socialnih aspektih komunikacijskih modelov ter napotki za učinkovito socialno vključenost ter samostojno življenje starejših oseb.

Zaključek

Namen raziskave je podpora samostojnemu življenju starejših oseb v domačem okolju. Preko učinkovite uporabe IKT storitev v medsebojnem komuniciranju, bi bilo možno preprečevati in zmanjševati socialno izključenost slovenskih starostnikov.

Bibliografija

[Amoretti, 2010] Amoretti M. et al. E-Inclusive Videoconference Services in Ambient Assisted Living Environments. [http://www.aal-](http://www.aal-persona.org/papers/20091118_E-Inclusive_Videoconference_Services_in_Ambient_Assisted_Living_Environments.pdf)

[person.org/papers/20091118_E-Inclusive_Videoconference_Services_in_Ambient_Assisted_Living_Environments.pdf](http://www.aal-persona.org/papers/20091118_E-Inclusive_Videoconference_Services_in_Ambient_Assisted_Living_Environments.pdf) (Accessible 2011-01-15)

[Action, FP4] ACTION FP4 project. "Strengthening self-management capabilities of older people & informal carers." http://www.ict-ageing.eu/?page_id=1632 (Accessed 2011-01-15).

[Bernard et al, 2009] M. M. Bernard, F. Janson, P. Flora, G. Faulkner, L. Meunier-Norman, M. Fruhwirth, Videoconference-Based Physiotherapy and Tele-Assessment for Homebound Older Adults: A Pilot Study, *Adaptation & Aging*, Volume 33, Issue 1, 2009.

Blasberg-Kuhnke Martina in Wittrahm Andreas (izd. 2007). *Altern in Freiheit und Würde*. München: Kösel-Verlag.

[Caris-Verhalen, 1998] . Caris-Verhallen, W. M. C. M et. al, Nurse-elderly patient communication in home care and institutional care: an explorative study, *International Journal of Nursing Studies* 35 (1998) Y5- 108, 1998.

[Caritas, 2007] Caritas HKC Joint Solutions. "e-Care RFID Applications in Elderly Care Home" Conference, 2007. <http://www.hkc.com.hk/staff/intranet/News/10000126/10000126.asp> (Accessed 2011-01-15).

[Chan, 1999] M. Chan, H. Bocquet, E. Campo, T. Val and J. Pous : Alarm communication network to help carers of the elderly for safety purposes: a survey of a project; International Journal of Rehabilitation Research 22, 131-136, 1999

[Cory, 1999] [Cory D. Kidd](#), [Robert Orr](#), [Gregory D. Abowd](#), [Christopher G. Atkeson](#), [Irfan A. Essa](#), [Blair MacIntyre](#), [Elizabeth Mynatt](#), [Thad E. Starner](#) and [Wendy Newstetter](#): The Aware Home: A Living Laboratory for Ubiquitous Computing Research, Lecture notes in Computer Science, vol. 1670, 191-198, 1999

Engel Joachim, Thurmaier Franz (2005). Kako govoriš z menoj? Dobra in slaba partnerska komunikacija. Inštitut Antona Trstenjaka.

[EU Commission, 2005] Commission of the European Communities (2005). Green Paper "Confronting demographic change: a new solidarity between the generations". <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:EN:PDF> (Accessed 2011-01-15).

[EU Commission, 2009] EU Commission (2009). Information Society & Media. Overview of the European strategy in ICT for Aging Well. Sept 2009; http://ec.europa.eu/information_society/activities/einclusion/docs/ageing/overview.pdf (Accessible 2010-11-08).

Giles Howard, Bouchard Ryan Ellen in Anas Anna P. (2008). Perceptions of Intergenerational Communication by Young, Middle-Aged, and Older Canadians. V: Canadian Journal of Behaviour Science, letnik 40, št. 1, str. 21 – 30.

Giles Howard, Noels Kimberly A., Williams Angie, Ota Hiroshi, Lim Tae-Seop, Ng Sik Hung, Ryan Ellen B. in Somera Lilnabeth (2003). Intergenerational communication across cultures: young people perceptions of conversations with family elders, non-family elders and same-age peers. V: Journal of Cross-Cultural Gerontology, letnik 18, str. 1-32.

Görnert-Stuckmann Sylvia (2005). Umzug in die dritte Lebensphase, Wie wohnen und leben – Modelle und Beispiele. Freiburg im Bressgau: Verlag Herder.

[Guilfoyle et al, 2002] C. Guilfoyle, R. Wootton, S. Hassall, J. Offer, M. Warren, D. Smith, M. Eddie, J. Videoconferencing in facilities providing care for elderly people, Telemed. Telecare 2002; 8:22-24.

[Helgesson et al, 2005] A. Helgesson, U-B. Johansson, K. Walther-Stenmark, J. Eriksson, M. Strmgren, R. Karlsson,

Coordinated care planning for elderly patients using videoconferencing, J Telemed. Telecare 2005;11:85-92.

[Holt-Lunstad, 2010] Holt-Lunstad J., Smith T. B. & Layton B. J. (2010). Social relationships and mortality risk: A meta-analytic review. *PLoS Medicine*, 7 (7), 1–20.

[Hvalič Touzey, 2007] Hvalič Touzey S. (2007). Supporting Family Carers of Older People in Europe – The National Background Report for Slovenia. LIT Verlag dr. Hopf Hamburg.

Kesser Eva-Marie in Staudinger Ursula M. (2007). Intergenerational Potential: Effects of Social Interaction Between older Adults and Adolescents. V: Psychology and Ageing, letnik 22, št. 4, str. 690-704.

[Kleinberger, 2007] [Thomas Kleinberger](#), [Martin Becker](#), [Eric Ras](#), [Andreas Holzinger](#) and [Paul Müller](#): Ambient Intelligence in Assisted Living: Enable Elderly People to Handle Future Interfaces, Lecture Notes in Computer Science, vol. 4555, 103-112, 2007

[Kiyo, 2003] Hara Kiyo JP2003223463 (A) "Information providing server device and information providing system" http://v3.espacenet.com/publicationDetails/biblio?DB=EPODOC&adjacent=true&locale=en_EP&T=D&date=20030808&CC=JP&NR=2003223463A&KC=A (Accessed 2011-01-15).

McCann Robert M., Dailey René, Giles Howard in Ota Hiroshi (2005). Beliefs About Intergenerational Communication Across the Lifespan: Middle Age and the Roles of Age Sterotyping and Respect Norms. V: Communication Studies, letnik 56, št. 4, str.293-311.

[McCreadie, 2005] McCreadie C. and Tinker A. The acceptability of assistive technology to older people, *Aging & Society*, vol 25, 91-110; 2005

[Mezeg, 2008] MEZGEC, M. Lifelong learning provision and minority languages. V: REISCHMANN, Jost (ur.), BRON, Michał Jr (ur.). Comparative adult education 2008 : experiences and examples, (Studies in pedagogy, andragogy, and gerontology, Vol. 61), (Studien zur Pädagogik, Andragogik und Gerontagogik, Vol. 61). Frankfurt am Main [etc.]: P. Lang, 2008, str. 227-236.

Ramovš Ksenija (2001). Analiza pogovorov s starimi ljudmi pri usposabljanju za osebno družabništvo. V: kakovostna starost, letnik 4, št. 1-2, str. 15-36.

[Ramovš, 2003] Ramovš J. (2003). Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontagogika. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ramovš Jože (2005). Izhodišča in predlogi za nacionalni program socialnega varstva starih ljudi v obdobju 2006 – 2010. V: Kakovostna starost, letnik 8, št. 3, str. 2-38.

Ramovš Jože (2005). Učenje lepšega sožitja je naša največja življenjska priložnost. V: Engl Joachim, Thurmaier Franz (2005). Kako govoriš z menoj? Dobra in slaba partnerska komunikacija. Inštitut Antona Trstenjaka, str. 149-175.

Ramovš Jože (2007). Prostovoljski dnevnik pri osebni prostovoljskem delu z ljudmi in učenju lepega medčloveškega sožitja. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Rauchfleisch Udo (2008). Weise, kühn und lebensklug. Stuttgart: Verlag Kreuz.

[Ryan, 2010] Wood Thomas Ryan “*Communication device and system*”, EP2242261 (A1), 2010 http://v3.espacenet.com/publicationDetails/biblio?CC=EP&NR=2242261A1&KC=A1&FT=D&date=20101020&DB=EPODOC&locale=en_EP (Accessed 2011-01-15).

[Savolainen et al, 2008] L. Savolainen, E. Hanson, L. Magnusson, T. Gustavsson, An Internet-based videoconferencing system for supporting frail elderly people and their carers, J. Telemed.Telecare. 2008; 14:79-82.

Schöffler Mona (2006). Wohnformen im Alter. Lahr: Kaufmann Verlag.

[Sophia, 2004] SOPHIA project “*The SOPHIA Telecare Service – a telecare deployment model addressing housing organisations.*” <http://www.sophia-tv.de> (Accessed 2011-01-15).

Svet EU (2005). Zelena knjiga »Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami.« Bruselj.

[Tang, 2000] P. Tang and T. Venables: ‘Smart’ homes and telecare for independent living; Journal of Telemedicine and Telecare, vol. 6, 8-14, 2000

[UNECE, 2007] ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE. Report of the UNECE Ministerial Conference on Ageing “A society for all ages: Challenges and opportunities”, León, Spain, 6–8 November 2007, http://www.unece.org/pau/docs/ece/2007/ECE_A_C30_2007_2.e.pdf (14.1.2011).

Veith Werner (2006). Intergenerationelle Gerechtigkeit. Stuttgart: Verlag Kohlhammer

[Yukimasa, 2002] Kojima Yukimasa JP2002033845 (A) “*Digital two-way welfare videotelephone system compatible with community utilizing wired or wireless channel of mobile terminal, fixed telephone and CATV, provided with*

center for quick action with simply operated camera attached transmitter-receiver to tie many homes having problems such as elderly people living alone and bedridden elderly people and each agency such as social welfare, helpers, medical insurance, and administration by means of high-speed communication network” http://v3.espacenet.com/publicationDetails/biblio?DB=EPODOC&adjacent=true&locale=en_EP&FT=D&date=20020131&CC=JP&NR=2002033845A&KC=A (Accessed 2011-01-15).

[WHO, 2006] WHO, Regional Office for Europe (2006). Gaining Health. The European Strategy for the Prevention and Control of Non-communicable Diseases. Copenhagen.

Žorž Bogdan (2006). Stari starši in njihovo vzgojno poslanstvo. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

IZGRAJEVANJE MATERINSTVA

Barbara Simonič, Andreja Poljanec

Teološka fakulteta, Frančiškanski družinski inštitut

Poljanska c. 4, 1000 Ljubljana, Slovenija/Prešernov trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 4345810; fax: +386 1 4345854/+386 1 2006760; fax: +386 1 2006766

e-mail: barbara.simonic1@guest.arnes.si; poljanec.andreja@gmail.com

Abstract

BUILDING MOTHERHOOD

The commitment and physical and emotional availability of parents will from the day their child is born determine the breadth and depth of the child's social and relational world; after all, this primary relationship undermines how the newborn will develop. The first three years of the child's life are fundamental for the development of the child's brain. As the brain is not yet a fully formed organ at birth, it develops and grows in response to the spontaneous relationships experienced within the environment. Experiences from the early formative years of the child's life are the most consequential. The child's primary relationship, especially with the mother, thus provides the basis for how the circuitry for emotional processing will draw up in the child's brain; this circuitry will also determine the individual's greater or lesser capacity to enter into emotional relationships later in life. This is the essence of why it is crucial for the mother and child to be able to mutually co-create the kind of connection that will allow this. In this contribution, we will look into the fields recognized by mothers attending a young mother's group as vital to co-creating a happy and fulfilling motherhood.

1 PRVI ODNOS: POMEN STIKA IN NAVEZANOSTI V ZGODNJEM OTROŠTVU

Razvoj človekove notranjepsihične strukture temelji na posameznikovih izkušnjah odnosov z najpomembnejšimi osebami v otroštvu v družini, iz katere posameznik izhaja [1,2]. Pri tem je odnos mati – otrok središnega pomena. Spoznanje, da materino fizično, čustveno in mentalno stanje vpliva na otroka, je že staro. Razpravam, ki se nanašajo na to, lahko že skoraj sto let sledimo znotraj psihodinamične in relacijske razvojno-psihološke literature. Za D.W. Winnicotta [3,4] je npr. odnos med materjo in otrokom empatična enota, ki je dinamična, živa, interaktivna ter usmerjena širše kot samo k zadovoljevanju bioloških potreb. Ta enota je za otroka bistvena, saj omogoča razvoj zdrave, vibrantne osebnosti, ki bo sposobna zadovoljstva, svežine, igrivosti in ustvarjalnosti. Tudi J. Bowlby [5,6,7] poudarja, da je mehanizem, ki organsko določa človeka, prav mehanizem naveznosti, oz. da je največji vir stresa in razvojne patologije prav odostnost matere. Še več, Bowlby je bil prvi, ki je poudaril vzajemnost med materjo in

otrokom v smislu, da se otrok in mati vedno »prilagajata« drug drugemu, uglašujeta drug na drugega in drug drugega spreminjata ter dograjujeta.

Na podlagi Bowlbyeve teorije navezanosti ter drugih raziskav, zlasti raziskav o nevrobiološki podlagi navezanosti [8], navezanost nekoliko širše opredeli D. Siegel [9], ki pravi, da je navezanost vrojen sistem v možganih, ki se razvija tako, da vpliva in organizira sistem motivacije, emocij in spomina glede na starše oziroma skrbnike. Sistem navezanosti motivira otroka, da poišče bližino staršev (in drugih primarnih skrbnikov) ter z njimi vzpostavi komunikacijo. Na najbolj temeljni evolucijski ravni ta vedenjski sistem poveča otrokove zmožnosti za preživetje. Na zavestni ravni pa vzpostavi medosebne relacije, ki otrokovim dozorevajočim možganom pomagajo uporabiti zrele možgane staršev za organizacijo lastnih procesov. Varna navezanost vključuje čustveno senzitivno odziv staršev na otroške signale ter potrebe, ki okrepi pozitivna čustvena stanja otroka ter negativna stanja preoblikuje v pozitivna. Konkretno to pomeni, da starši potolažijo otroka, ko je prestrašen, tesnoben ali žalosten, in mu nudijo varen prostor takrat, ko je vznemirjen. Ponavljajoče se izkušnje te pomoči se vpišejo v nezavedni spomin kot pričakovanja in kasneje kot sheme navezanosti, ki otroku dajejo občutek »varnega zavetja« v svetu [5].

Strnemo lahko, da je ves nadaljnji čustveni, miselni in medosebni način doživljanja in mišljenja ter odzivanja posameznika odvisen prav od tega prvega odnosa. Predverbalna komunikacija se bo obnavljala v vseh nadaljnjih intimnih in tudi drugih pomembnih odnosih prek nezavednih mehanizmov projekcijske identifikacije [10,11].

2 UTELEŠENJE ODNOSA: NEVROBIOLOGIJA STIKA IN VZAJEMNOSTI V ODNOSU MED MAMO IN OTROKOM

Raziskave o materah in dojenčkih kažejo, da je mati tista, ki neposredno vpliva na razvoj otrokovih možganov, ter da je vpliv pozitiven, ko se mati afektivno uglaši nanj [12]. Zgodnje izkušnje odnosov se ne zapišejo samo v globoko nezavedno področje, ampak vplivajo tudi na razvoj organskega sistema v možganih, ki je odgovoren za procesiranje nezavednih informacij v nadaljnjem življenju. V tem smislu je otrokov prvi odnos, zlasti odnos z materjo, osnova za to, kako se bodo v otrokove možgane zarisali krogotoki za procesiranje čustev, ki določajo posameznikove

bolj ali manj primerne sposobnosti za vstopanje v čustvene odnose kasneje v življenju. Predvsem vplivajo zgodnji odnosi na izoblikovanje tistih možganskih področij, ki so zadolžena za izvajanje socialnih interakcij. Najprej je tu amigdala, kot mandelj velik organ v možganih, ki leži v subkortičnem področju možganov, ki se imenuje limbični sistem. Limbični predeli imajo opraviti s čustvi, motivacijo in na cilj usmerjenim vedenjem. Limbične strukture omogočajo integracijo širokega spektra temeljnih procesov, kot so pripisovanje pomena, procesiranje socialnih izkušenj in regulacije (uravnavanja) afektov. Amigdala je zadolžena za pripisovanje čustvenega pomena različnim dražljajem, s tem pa ima pomembno vlogo pri presojanju čustev drugih, npr. pri empatiji. Amigdala pa ne deluje sama: močno je povezana z drugimi deli možganov, še posebej s področji prefrontalnega korteksa. To področje je v povezavi z limbičnimi krogotoki dejavno pri zaznavanju in regulaciji čustev. Prefrontalni korteks omogoča nadzor nad obsegom stresa in osredotočenost na predmete [8].

Odnos med otrokom in odraslim je tako ključni pogoj in hkrati tudi prostor razvoja otroka. Globina in kvaliteta tega stika zajemata cel spekter sposobnosti vzpostavljanja in ohranjanja odnosov, tako sposobnost opazovanja, sočustvovanja kot regulacije čustvenih in telesnih stanj do fizičnega rokovanja z otrokom [13]. Stik odraslega z otrokom zariše obseg in globino otrokovega sveta. Otrok do šestega meseca življenja že razvije osnovne mehanizme za prepoznavanje in rokovanje s čutenji. To pomeni, da se v delovanje njegovih možganov že zarišejo prvi stabilni vzorci čustvenega doživljanja, prepoznavanja in vedenja. Pri šestih mesecih starosti otrok že »ve«, katera čutenja so »dovoljena«, katera pa mamo »ogrozijo« [14]. Na podlagi tega spektra, ki mu ga je bilo dovoljeno razviti v prvih šestih mesecih, se otrokovo doživljanje, mišljenje in čustvovanje, razvijajo naprej.

Podobno ugotavlja P. Fonagy [15], raziskovalec zgodnje navezanosti, ki pravi, da so možgani »socialni organ«. To pomeni, da način našega čustvovanja in odzivanja v nas ni vgrajen le biološko, temveč se ti vzorci spletejo predvsem v čustvenih izkušnjah z drugimi ljudmi. V nas se najmočneje in najbolj trajno zapišejo v otroštvu. Otroci, s katerimi skrbniki slabo rokujejo, razvijejo bolj reaktiven odgovor na stres in drugačne biokemične vzorce v primerjavi z otroki, ki so jih dobro in skrbno negovali [16]. Ko so ti vzorci enkrat vzpostavljeni, jih je težko spremeniti. Vendar niso nespremenljivi. Raziskovalci plastičnosti možganov ugotavljajo, da možgani ohranjajo možnost vzpostavljanja novih poti med nevroni vse življenje [17]. Na začetku življenja je otrok še posebej ranljiv in se samega sebe začne zavedati predvsem iz tega, na kakšen način se drugi odzivajo nanj [18].

Pomen stika med otrokom in odraslim je torej vzajemno postavljanje temeljev nadaljnjega razvoja. Tako kot se otrok razvija ob starših, pa se bodo tudi starši ob otroku razvijali v vedno bolj ali pa v vedno manj rahločutne, čustveno bogate

in socialno spretni ljudi. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da je prav prvo leto ob dojenčku prva možnost, da v odraslosti spoznamo, začutimo in drug ob drugem začnemo sprejemati rane, ki so se skozi naše otroštvo zapisale v naš spomin. To pa je proces, ki je mogoč samo ob absolutni rahločutnosti do dojenčka, saj je prav njegova nebogljenost in nesposobnost prilagajanja tista, ki bo odprla dostop do naše najgloblje notranjosti [13]. Tako je vsako rojstvo in vsak nov odnos otrok - starši nov izziv in nova možnost, da oba, tako starš kot otrok, drug ob drugem zgradita in dobita stik s svojo notranjostjo [3,19,20]. V tem smislu to ugotavlja tudi Stern [21], ko pravi, da z rojstvom otroka, predvsem prvega, mati vstopi v novo in edinstveno psihično organizacijo, ki jo Stern imenuje »materinska ureditev« (*ang. motherhood constellation*). Kot organizator psihe bo ta ureditev določila nov okvir dejavnosti, odzivnosti, dojemanja, strahov in želja. Ta nova organizacija je začasna, njeno trajanje je zelo različno, traja lahko mesece ali leta. Vendar pa v tem času postane prevladujoča organizacijska shema materinega psihičnega življenja in potiska na stran predhodne temeljne psihične principe, ki so do sedaj igrali središčno vlogo. Materinska ureditev ni samo preprosto druga oblika ali derivat že obstoječih psihičnih konstruktov. Nanjo se gleda kot na edinstven, neodvisen konstrukt, ki ima povsem svojske značilnosti, ima velik vpliv v življenju večine mater in je povsem naraven. To je stanje, ki ga je Winnicott [3] poimenoval »primarna materinska preokupacija«. Takrat mati nehote zanemari vse drugo, tudi svoje potrebe, in se popolnoma posveti in uglaši na potrebe novorojenčka.

Materinska ureditev oz. primarna materinska preokupacija se lahko vzpostavi zaradi psihobioloških, predvsem hormonskih vplivov [21]. Najlepše lahko zgodnje oblikovanje navezanosti med otrokom in materjo primerjamo z zaljubljenostjo. Tako kot je zaljubljenost »nalezljiva«, je nalezljiva tudi navezanost na bitje, ki mater gleda s hrepenenjem in popolno odvisnostjo ter predanostjo. Naše telo v zaljubljenosti ohranja željo po odnosih preko izločanja ustreznih hormonov (npr. oxitocin, prolaktin in vazopresin), ki nam po telesni plati omogočajo, da stik z drugimi doživljamo kot nekaj prijetnega. Če se mladi starši lahko prepustijo navalu teh hormonov, ki jih navadno v odraslem vzbudi novorojenčkov in dojenčkov »zaljubljeni« pogled, bodo z veseljem ostajali ob dojenčku in ohranjali stik z njim ter ga nahranili in pestovali. Hormoni staršem pomagajo, da se na otroka ustrezno odzivajo in hitreje razvijajo svoje starševstvo. Istočasno pa bo tudi otrok doživljal podobne hormonske odzive in preko teh odzivov se bo v njegovih možganih razvijala močna navezanost na njegove starše [13].

3 STIK MATERE Z OTROKOM TEMELJI NA RAHLOČUTNOSTI

Kvaliteten odnos matere in otroka je tisti odnos, ki temelji na stiku, ki ga zaznamuje rahločutnost do otroka. Temeljni potezi rahločutnosti do otroka pa sta čustvena odzivnost (da

se odrasli na otroka odzove) in čustvena občutljivost (da odrasli sploh zaznava čutenja pri sebi in posledično pri svojem otroku) [22]. Konkretno se vse to uresničuje preko vsakodnevnih aktivnosti, ko mati rokuje z otrokom. Prvi izvirni zadovoljstva so za otroka vonj, dotik in zvok, zato je nujno, da se otroka nežno in sproščeno pestuje. Pri tem uskladi dihanje, srčni utrip, mišice se sprostijo; živčni sistem je namreč povezan z živčnim sistemom staršev. V naročju se otroci počutijo varne. Če je odnos v glavnem zadovoljujoč, bo otrok ob starših lahko razvil sposobnosti prefrontalnega korteksa, ki je odgovoren za odnose, in razvijale se bodo njegove kapacitete za samoregulacijo ter kompleksne socialne interakcije [16].

Mati v tem obdobju potrebuje ogromno čustvenega prostora in varnosti, da lahko sproti ob otroku začuti, kaj ta potrebuje, in da ga spozna ter se lahko nanj tudi ustrezno naveže. Prvi meseci so namreč namenjeni izključno hranjenju (ujeti ritem dojenja, dojiti glede na potrebe, ne glede na uro, se ukvarjati samo s tem, da otrok spi, je in je na varnem). Vse ostalo, od zunanjih opravil do vseh ostalih odnosov, je takrat drugotnega pomena. Ključno pri rahločutnem odzivanju matere na otroka torej je, ali lahko mati zaupa sebi, ko gre za odločanje glede hranjenja, ali lahko bolj zaupa otroku, da spi, ko je utrujen, ter tudi to, ali si bo smela dovoliti začutiti potrebo po stiku z otrokom po tem, da ga drži v naročju in gleda, pestuje ter ima ob sebi, ali pa jo bo zunanji svet prestrašil, da mora otroka čim prej navaditi, da bi znal biti sam, v vozičku ali posteljici [13].

Problem nastopi, ko se starši zaradi prevelikega lastnega stresa dobesedno ne morejo odzivati na otroka ali pa se ne morejo odzivati kvalitetno, se pravi rahločutno. Npr. zaradi svoje okrnjene sposobnosti soočanja s stresom, ne zmorejo prepoznati stiske otroka in ga umiriti. V takem primeru je otrok obsojen na samoumirjanje. To pomeni, da se njegovi možgani razvijajo brez možnosti, da bi se v trenutkih stresa »učili« od odraslih – zrejših možganov. To se npr. zgodi pri otrocih, ki jih starši namenoma puščajo jokati daljša obdobja. Ker se mora otrok potolažiti sam in ne ob odraslem, ki bi z besedami in gestami sprostil otrokovo napeto telo, ta stres predela tako, da se fizično povsem izčrpa [8]. Tak otrok se torej pomiri mehansko, fizično, ne nauči pa se poimenovati stiske, nelagodja, torej vključiti višjih funkcij, ki bi mu kasneje pomagale hitreje in učinkoviteje prepoznavati in umiriti njegove težave [13].

Pogoj, da med materjo in otrokom steče interakcija, je materina sposobnost, da zaznava in je v stiku z lastnimi emocijami in da jih loči od emocij, ki jih v njej vzbuja otrok. V tem primeru je njen odgovor na otroka lahko spontan in naravn nanj [23]. Glede na to in glede na že prej omenjene izsledke mnogih raziskav ter pomembnih avtorjev razvojne psihologije ter teorije navezanosti, pa tudi dognanj iz lastne klinične prakse pri delu z mladimi starši, se kažejo potrebe po poglobljeni pomoči mladim družinam. V ta namen je bila oblikovana skupina za mlade mamice, ki je nastala ravno na podlagi večletnih izkušenj psihoterapevskega in

svetovalnega dela po modelu relacijske družinske terapije [1] z mladimi mamicami, mladimi pari, ki pričakujejo otroka in z mladimi pari, ki imajo majhne otroke. Namen skupine je ustvariti varen prostor za mlade mamice in njihove dojenčke in s tem odpreti okvir za globlji stik med dojenčkom in mamico (skupine se udeležujejo mamice skupaj z dojenčki v času njihovega porodniškega dopusta, se pravi v prvem letu starosti otroka - v tem smislu izraz »mlade mamice« označuje matere v zgodnji fazi materinstva) [24]. V nadaljevanju bomo poskušali določiti, kaj mlade mamice navajajo kot glavno spremembo, ki so jo doživele kot del procesa obiskovanja skupine za mlade mamice. Naša predpostavka je bila, da se skozi proces, ki ga mamica doživlja ob terapevtovi pomoči na skupini za mlade mamice, sprosti, bolj zaupa vase, bolj prepozna otrokove potrebe, razume sebe ter odnose v primarni in razširjeni družini.

4 METODOLOGIJA

4.1 Udeleženci

Udeleženke raziskave so bile mlade mamice, ki so obiskovale skupino za mlade mamice. V raziskavi je sodelovalo 62 udeleženk iz 6 različnih skupin, ki so potekale v obdobju 3 let.

4.2 Postopek in pripomočki

Raziskava je kvalitativne narave, s katero smo po metodi analize vsebine [25] poskušali razkriti, katera področja mlade mamice prepoznavajo kot tista, pri katerih je prišlo do ključnih sprememb v procesu obiskovanja skupine.

Udeleženke so na zaključnem (osmem) srečanju pisno, anonimno ter prostovoljno odgovorile na vprašanje »Kaj se je pri vas, kot mami, spremenilo?« Mamice so skupaj z dojenčki osemkrat zapored po dve uri prišle na skupino za mlade mamice. Skupino vodi zakonska in družinska terapevtka ob pomoči vsaj treh terapevtk. V skupini se naslavlja teme kot so rokovanje z otrokom (uspavanje, dojenje, umirjanje...), odnosi s primarno in razširjeno družino (odnos z mamo, očetom, možem, taščo, tastom...), varstvo otroka po porodniškem dopustu. Odgovore smo zbirali v šestih različnih zasedbah, ki so bile zaporedoma organizirane v obdobju treh let.

Pridobljene odgovore sta po principu pojavljajočega kodiranja (kategorije so oblikovane po predhodnem pregledu podatkov) [26] pregledali dve terapevtki - raziskovalki ter, neodvisno druga od druge, vsebinsko ovrednotili odgovore mladih mamic, jih kodirali (stopnja strinjanja je 97%), nato sta dobljene kategorije razvrstili v ustrezne razrede. Pri analizi 62 odgovorov sta dobili 107 enot odgovorov, ki sta jih razvrstili v 22 kategorij (pri nekaterih udeleženkah je odgovor vseboval več enot oz. kategorij).

5 REZULTATI

Obdelava zbranih izjav je pokazala, da je možno prepoznati pet različnih razredov kategorij, ki zajemajo odgovore mamic o tem, kaj se je pri njih spremenilo.

1. **Dojemanje sebe:** sem so vključene kategorije, kot so zaupanje vase, občutek lastne vrednosti, samozavest, razumevanje svojih čutenj in občutkov,... Gre za občutek, da je mamica v notranjepsihičnem svetu v stiku s sabo in da je ta stik vir gotovosti in trdnosti za ostale odnose navzven.
2. **Doživljanje materinstva:** v tem razredu so kategorije, ki se vežejo na odnos mamice do materinstva. Usmerjenost je v spreminjanje ustaljenih pričakovanj in družbenih pogledov na materinstvo. Mamice poročajo o večji sproščenosti, odprtosti, veselju in ranljivosti, ki jih doživljajo ob svojem materinstvu.
3. **Odnos do otroka:** sem je vključeno doživljanje, razumevanje ter povezanost z otrokom, hkrati tudi nežnost in rahločutnost do njega.
4. **Odnos s partnerjem:** poudarek je na pozitivni povezanosti z otrokovim očetom.
5. **Sistemska raven:** gre predvsem za vzpostavljanje čustvenih sistemskih razmejitev ter razumevanje odnosov v primarni ter razširjeni družini.

Največ enot odgovorov mamic sodi v razred, ki se nanaša na »dojemanje sebe« (42%; od teh se jih 64% uvršča v kategorijo »zaupanje vase«). Sledi razred, ki zajema »doživljanje materinstva« (33%; od teh jih kar 80% v svojih izjavah poudarja kategorijo »sproščenost«). Sledijo razredi kategorij, ki označujejo »odnos do otroka« (19%), »odnos s partnerjem« (4%) ter »sistemsko raven« (3%).

6 RAZPRAVA

Iz rezultatov je razvidno, da udeleženke po končanem procesu, ki je terapevtske narave, prepoznajo, da je tekom obiskovanja skupine za mlade mamice prišlo do sprememb na petih različnih področjih. Podobno ugotavljajo nekateri drugi raziskovalci, ki običajno omenjajo vsaj štiri teme, ki se odpirajo in prepletajo v procesu, ko ženska postaja mati: identiteta, materinstvo kot razvojni proces, preoblikovanje načina življenja ter razreševanje različnih stvari s svojo mamo [27,28,29,30,31,32,33]. Podobno pravi Stern [21]: »Z rojstvom otroka mati doživlja globoko preoblikovanje. Njeni interesi in skrbi se bolj prebujajo v odnosu do njene matere kot do očeta, bolj se odpirajo teme v povezavi z njeno materjo kot materjo in manj kot z ženo ali žensko; bolj se sprašuje o odnosih z ženskami kot pa z moškimi; bolj z rastlejo in razvojem in manj s svojo kariero; bolj z možem kot očetom in manj kot možem in spolnim partnerjem; bolj z otrokom in manj s skoraj vsem drugim« (str. 172).

V pričujoči raziskavi mamice poročajo o spremembah pri dojemanju sebe, doživljanju materinstva, odnosu do otroka,

odnosu s partnerjem ter spremembah na sistemski ravni, kar bi lahko označili kot komponente, na katerih se izgrajuje materinstvo. Udeleženke so v procesu izgrajevale svoje materinstvo v smeri večjega zaupanja vase, sproščenosti, nežnosti, mehkebe, razumevanja otroka, odzivanja na otroka, ranljivosti ter veselja in sočutja do otroka. Matere npr. poročajo: *„Bolj zaupam vase, hkrati si pustim biti bolj ranljiva, si pustiti pomagati brez slabe vesti«*. Ali: *»Postala sem bolj sproščena v odnosu do svojih otrok; lažje mi je prisluhniti hčerkama, bolj sem jih začela 'crkljat'«*. Če se opremo na Kompan Erzarjevo in Poljančevo [13], ki navajata, da je ključno pri rahločutnem odzivanju matere na otroka prav materino zaupanje vase glede odločanja, kako se odzivati nanj, ter na Winnicotta [3], ki govori o t.i. materini preokupaciji in Sterna [21], ki izgrajevanje materinstva poveže z materino „zaljubljenostjo“ v otroka, lahko rečemo, da skupina pripomore k izgrajevanju materinstva v smeri večjega zadovoljstva ter sproščenosti matere ob otroku ter razumevanja otroka in odzivanja nanj.

Nekatere udeleženke so (v manjši meri, a vendar) poročale tudi o bolj sproščenem odnosu z možem ter čustveni in sistemski razmejitvi s primarno in razširjeno družino. Npr.: *»Zavest, kako naj vključim partnerja, stare starše. Čeprav sem že prej vedela, kako pomembna je družina, ki otroka oblikuje in mu da prepotrebno varnost, so me teme o odnosu s starši pomirile, a obenem tudi ponovno pretresle. Vesela sem, da zdaj vem, da se bo spreminjal moj odnos do staršev in da lahko pričakujem lažje in boljše odnose. Pomirjena sem, ker vem, da bom s še večjim zavedanjem težila k temu, da bom imela drugačen – pozitiven – odnos do svoje punčke; tako da bom razvila pozitivna pričakovanja do svojega otroka, saj bomo tako vsi zadovoljnejši in uspešnejši«*. V tem smislu je prav prvo leto ob dojenčku je prva možnost, da v odraslosti spoznamo, začitimo in drug ob drugem začnemo sprejemati rane, ki so se skozi naše otroštvo zapisale v naš spomin. To pa je proces, ki je mogoč samo ob absolutni rahločutnosti do dojenčka, saj je prav njegova nebogljenost in nesposobnost prilagajanja tista, ki bo odprla dostop do naše najgloblje notranjosti [13].

Sklepali bi lahko, da so omenjena področja ključnega pomena, ko govorimo o izgrajevanju materinstva, ki bo omogočalo rahločuten in kakovosten stik z otrokom – stik, kakršnega otrok rabi za optimalen razvoj. Da se takšno materinstvo izgrajuje na omenjenih področjih, lahko sklepamo po tem, ko udeleženke poročajo, da, če je prišlo do sprememb na katerem izmed teh področij, jim je to pomagalo pri pozitivnem dojemanju sebe, razumevanju otroka, vzpostavljanju kvalitetnega odnosa in stika z njim. Pomembno je namreč, da mama sebe doživlja kot kompetentno in vredno, da si zaupa, ko se srečuje s svojo identitetno matere [33], nadalje pa tudi to, kako dojema samo materinstvo [21].

Udeleženke poudarjajo, da se je pri njih spremenila drža: od bolj togih pričakovanj in zunanjih norm, k bolj sproščenemu in osrečujočemu materinstvu, ki izvira iz njih samih.

Sproščeno materinstvo vsekakor ne pomeni odnosa do otroka, ki bi bil manj resen. Prej nasprotno: pomeni odnos, ki je lahko še globlji in še bolj pristen, pri tem pa mamica ohrani stik s sabo in hkrati z drugimi okoli sebe, obenem pa še sproščen odnos do otroka. Udeleženka pravi: »Zame je bila zelo dragocena potrditev tega, kar živim s svojo dojenčico. Spremenilo se je to, da sem si dala še večje priznanje, se še bolj obrnila vase - pravzaprav zanesla nase in preslišala vse nekoristno iz okolice«.

Glede na rezultate naše raziskave ter v povezavi z avtorji, ki so govorili o pomembnosti sproščenega materinstva, lahko za zaključek rečemo, da je za razvoj zdravega materinstva, ki bo koristno tudi za otroka, nujno, da mati izostri svoj notranji občutek za otroka in začne zaupati sebi. To pa bo možno le takrat, ko bo vzpostavila tudi dober odnos s partnerjem ter primeren odnos s svojim primarnim in tudi razširjenim družinskim sistemom.

REFERENCE:

- [1] Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [2] Kompan Erzar, L. K. (2003). *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [3] Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London: Routledge.
- [4] Winnicott, D. W. (2002). *On the child*. Cambridge: Perseus Books Group.
- [5] Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss*. Zv. 1, *Attachment*. New York: Basic Books.
- [6] Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss*. Zv. 3, *Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.
- [7] Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss*. Zv. 2, *Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- [8] Schore, A. N. (2003). *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- [9] Siegel, D. (1999). *The developing mind: Toward a neurobiology of interpersonal experience*. New York: The Guilford Press.
- [10] Solomon, M. F. (1992). *Narcissism and intimacy: Love and marriage in an age of confusion*. London: W. W. Norton & Company.
- [11] Miller, A. (1993). *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.
- [12] Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic Books.
- [13] Kompan Erzar, K. in Poljanec, A. (2009). *Rahločnost do otrok*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [14] Tronick, E. (2007). *The neurobehavioral and social-emotional development of infants and children*. London: W. W. Norton & Company.
- [15] Fonagy, P. (2001). *Attachment Theory and Psychoanalysis*. London: Karnac.
- [16] Gerhardt, S. (2004). *Why love matters*. London: Routledge.
- [17] Doidge, N. M. D. (2007). *The brain that changes itself: Stories of personal triumph from the frontiers of brain science*. London: The Penguin Books.
- [18] Kompan Erzar, K. (2006). *Ljubezeni umije spomin*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [19] Bradley, S. (2003). *Affect regulation and the development of psychopathology*. New York: The Guilford Press.
- [20] Hughes, D. A. (2007). *Attachment-focused family therapy*. London: W. W. Norton & Company.
- [21] Stern, D. N. (1998). *The motherhood constellation*. London: Karnac Books.
- [22] Bornstein, M. H. in Lamb, M. E. (Ur.) (2005). *Developmental science: An advanced textbook*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- [23] Schore, A. N. (1994). *Affect regulation and the origin of the self*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- [24] Kompan Erzar, K., Poljanec, A., Simonič, B. in Novšak, R. (2008). A Young Mothers' Group: A Safe Haven and Secure Base for Motherhood. *Illinois Child Welfare* 4(1), 108-121.
- [25] Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Newbury Park: Sage.
- [26] Haney, W., Russell, M., Gulek, C. in Fierros, E. (1998). Drawing on education: Using student drawings to promote middle school improvement. *Schools in the Middle*, 7(3), 38-43.
- [27] Balsam, R. H. (2000). The mother within the mother. *Psychoanalytic Quarterly*, 69(3), 465-491.
- [28] Juhasz, S. (2003). Mother-writing and the narrative of maternal subjectivity. *Studies in Gender and Sexuality*, 4(4), 395-425.
- [29] Mendell, D. in Turrini, P. (Eds.). (2003). *The inner world of the mother*. Madison, Connecticut: Psychosocial Press.
- [30] Mercer, R. T. (2004). Becoming a mother versus maternal role attainment. *Journal of Nursing Scholarship*, 36(3), 226-232.
- [31] Rustin, M. (2002). Struggles in becoming a mother: Reflections from a clinical and observational standpoint. *Infant Observation*, 5(1), 7-20.
- [32] Steinberg, Z. (2005). Donning the mask of motherhood: A defensive strategy, a developmental search. *Studies in Gender and Sexuality*, 6(2), 173-198.
- [33] Stern, D. in Bruschiweiler-Stern, N. (1998). *The birth of a mother: How motherhood changes you forever*. London: Bloomsbury.

GIBANJE ŠTEVILA IN DELEŽA SLOVENCEV MED PREBIVALSTVOM V REPUBLIKI SLOVENIJI

Janez Stergar

Inštitut za narodnostna vprašanja
Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 2001878; fax: +386 1 2510964
e-mail: janez.stergar@guest.arnes.si

POVZETEK

Narodnostni položaj Slovencev, ki živijo v Italiji in Avstriji kot dveh „starih“ članicah evropske povezave, ni (bil) nič kaj rožnat. Podobno lahko ugotovimo za Slovence na Madžarskem in na Hrvaškem. Vendarle: ob prelomu tisočletja – in zelo verjetno še sedaj – v nobeni državi število in delež tistih, ki se izjavljajo za Slovence po narodnosti, nista upadala tako močno kot prav v Republiki Sloveniji. Kdo sploh se zaradi tega vznemirja? Ali je treba in je mogoče karkoli zoper to ishanje storiti?

1 UVOD

V zadnjih dveh desetletjih smo doživeli več resnično prelomnih dogodkov: „uresničenje tisočletnega (!?) sna“ z državno osamosvojitvijo Slovenije, začetek novega milenija ter vstop v evro-atlantske povezave. To so bili povodi za lastno preštevanje, ocenjevanje preteklih dosežkov ter spraševanje o nadaljnjem razvoju mlade države in „slovenšne cele“. Tudi sam sem npr. opozarjal, da je pretirani optimizem glede položaja slovenskega jezika ter naroda v Evropski zvezi odveč in škodljiv. Narodnostni položaj Slovencev, ki živijo v Italiji in Avstriji kot dveh „starih“ članicah evropske povezave, namreč ni (bil) nič kaj rožnat (Stergar 1994; Stergar 2004).

Negotov položaj slovenske kulture doma in v zamejstvu ob našem vstopanju v EZ je komentator osrednjega slovenskega dnevnika ironično in pesimistično prikazal ob neodzivnosti na izjavo Slovenske matice o koroških Slovencih: »Kajti kaj pa je SM? Nacionalni relikv iz 19. stoletja, naplavina danes nepredstavljivih panslovanskih emocij! In kdo so koroški Slovenci? Nekakšno irhasto ljudstvo, ki biva ob kikli Miklove Zale in ki je z nami, bogpomogaj, v nekakšnem sorodstvu! /.../ Danes koroških Slovencev, ki se tako tudi počutijo, ni več kot dobrih deset tisoč. Koliko let je potrebnih, da takšna skupina še obdrži svoje *sredotežno jedro*, če upoštevamo hitrost sedanje regresije? /.../ Zdaj, že prihodnje leto, se nam bodo, kakor mi njim, končno pridružili. Hvalabogu bodo primerno siti in tudi (dodatno) zaščiteni v okviru evropskega pravnega reda. V tej vsesplošni urejenosti bodo tudi urejeno, brez pretresov izginili. Navsezadnje bomo le dosegli enotni kulturni prostor« (Kolšek 2003).

Znani cineast pa je na pragu EZ menil: »Očitno je bila slovenska kulturna politika bolj zaščiteni celo v Titovi Jugoslaviji, kljub prevladi srbohrvaškega jezika, kot danes, ko vstopamo v bistveno večji prostor. V času pogajanj o pristopu v Evropsko Unijo smo zavarovali domačega kmeta kot belega medveda, prav nobenih razprav pa ni bilo, kaj bo z našo kulturo. /.../ Brez jasne politike pomoči države in razvojnih smernic in z zgolj priseganjem na tržne mehanizme uspešnosti, si počasi, a zanesljivo kopljemo jamo, v katero bomo padli ne da bi se pravzaprav zavedali, da smo se pustili prostovoljno podjarmiti takrat, ko smo imeli največ svobode« (Košak 2003). V tej svobodi se nihče ne zdrzne in zoperstavi, če nas "ugledni" ter nadvse vzvišeni intelektualki vztrajno imenujeta za "Slovenclje" ali "Slovenčke"...

2 ŠOK LJUDSKEGA ŠTETJA 2002

Ne da bi postavljaj pod vprašaj nedvomne prednosti in številne obete evropskega povezovanja, so me ob objavi podatkov prvega ljudskega štetja v samostojni Sloveniji dodobra pretresla opozorila na nevarnosti postopne »prijazne smrti« ne le slovenskih manjšin v zamejstvu, ampak tudi slovenstva v sami Republiki Sloveniji. **Ob prelomu tisočletja namreč v nobeni državi delež in število tistih, ki se izjavljajo za Slovence po narodnosti, nista upadala tako močno kot prav v matični državi slovenskega naroda.** V Sloveniji sicer delež narodnosti opredeljenih Slovencev med celotnim prebivalstvom vztrajno in postopoma pada že vse od konca druge svetovne vojne, in sicer od zgodovinsko najbolj homogenih 97,00% leta 1948 prek 90,77% leta 1981 na samo še 83,06% leta 2002. V obdobju slovenske samostojnosti pa je – kakor se to že nepričakovano in paradoksalno sliši – naglo upadalo tudi absolutno število tistih prebivalcev RS, ki so se po narodnosti opredelili kot Slovenci. Med popisoma 1991 in 2002 je to število padlo od 1,689.657 na 1,631.363 ali za 58.294 duš, v povprečju torej vsak dan za 14,5. Ob popisu 2002 je resda 1,723.434 prebivalcev RS (ali 33.046 več kot enajst let poprej) navedlo, da je njihov materni jezik slovenski, a 92.071 med njimi se jih iz takih ali drugačnih razlogov ni izjavilo za Slovence po narodnosti. Rezultati popisa so bili objavljeni že 16.4.2003 v *Statističnih*

informacijah SURS (št. 92). Milivoja Šircelj je nato objavila zelo podrobno, analitično in bogato dokumentirano študijo o verski, jezikovni in narodni sestavi prebivalstva Slovenije 1921-2002 (Šircelj, 2003). Kakšnega javnega odziva ali zaskrbljenosti pa zaradi ugotovitev statistikov skorajda ni bilo zaznati. Izjema je bil kakšen teolog (prim. *Demokracija*, 22.5.2003) ali porodničar (prim. *Mag*, 19.11.2003).

Narodnostni položaj in perspektive Slovencev so še bolj dramatične, ker študija Širceljeve potrjuje podmeno, da je slovenstvo kot vrednota v manjši meri prepoznano med mlado generacijo, ki skladno z globalnimi modernizacijskimi procesi išče tudi racionalno osnovo in »tržno vrednost« svojih vrednot. Med mlajšimi starostnimi skupinami je bil ob popisu 2002 v RS delež narodnostno opredeljenih (»narodno zavednih«) Slovencev tudi pod 80% ali celo samo 77%; **očitno je v prihodnje pričakovati še nadaljnje padanje tako deleža kot tudi števila Slovencev v RS.** V občini Jesenice je bilo že leta 2002 samo 66% slovenskega prebivalstva (*Delo*, 3.11.2003). Opisano stanje oziroma vrednotenje »slovenstva« v matični državi Republiki Sloveniji bi težko označili kot občudovanja vredno in obetavno. A že v tridesetih letih preteklega stoletja sta predstavnika dveh zelo različnih polov slovenske politike – dr. Anton Korošec in Edvard Kardelj-Sperans – prišla do enake ugotovitve, da bo država Slovencev privlačna za zamejce, samo če bodo v njej polno in zadovoljno zaživel »matični« Slovenci sami.

Na to temo se je zgodaj oglasila občutljiva in pronicljiva slovenska zamejska izobraženka Nadja Maganja. Sedaj žal že pokojna Kraševka je v glosi "Državni simboli in statistike" (*Primorski dnevnik*, 23.1.2004) zaznala, "da se v tisku pojavljajo članki, ki se norčujejo iz domoljubnih čustev in izpodkopavajo narodno samozavest. /.../ Poudarjanje narodne pripadnosti je nekaj zastarelega, arhaičnega, nekaj, kar diši celo po nestrpnosti ali rasizmu, v očeh teh novih razsvetljenecv, ki se popolnoma udinjajo duhu sodobnega časa, ki se mu pravi etični relativizem, ko več ne veš, kaj si, in ko tudi ni več važno, kaj si."

3 OSVEŠČANJE IN BEGANJE JAVNOSTI

Demografski premiki pri zamejskih Slovencih so že tradicionalni predmet proučevanja našega družboslovja in humanistike. Od objav popisa prebivalstva v RS 2002 pa se je zlagoma povečalo tudi število znanstvenih raziskav, novinarskih objav in tudi polemičnih spletnih razprav o demografskem stanju Slovencev in celotnega prebivalstva RS; nedvomno so k temu prispevala tudi srečanja na IJS. Na omejenem prostoru lahko samo navedem izbor zgovornih naslovov in kakšen iztrgan citat. Tako se Janez Malačič sprašuje "So imigranti dobrodošli pri nas?" (*Delo*, 2.6.2004) in mdr. ugotavlja: "Z vidika Slovenije je še posebno pomembno vprašanje, zakaj bi naj bili mali narodi med najbolj vnetimi na poti v multikulturno družbo. /.../ Obravnava migracijske problematike v Evropi pa ne more mimo vprašanja, kaj so pripravljene storiti imigranti za svojo integracijo v evropsko družbo." Jernej Zupančič meni "Priseljenci slovenskega rodu imajo prednost" (*Naša*

družina, 26/2006, št. 6-7, s. 15) in ugotavlja: "Po grobih ocenah živi zunaj meja pol milijona ljudi slovenskega izvora, jezika, kulture ali zavesti. /.../ Če bo res treba ljudi 'uvoziti', bi bilo smiselno, da najprej povabimo v Slovenijo Slovence, ki živijo v tujini."

Matjaž Gams v eni svojih prvih časopisnih objav na demografsko temo "Trije otroci bi nas rešili" (*Delo*, 4.10.2007) svari: "Napovedi gibanja Slovencev so izredno zaskrbljujoče, zlasti če se javnost in politično vodstvo ne bodo zavedli, v kakšne težave lahko zabredemo in kako dolgotrajen je problem." V nadaljevanju pa pod naslovom "Izumrli bomo, če ne bomo ukrepali" (*Delo*, 2.11.2007) zavrne oz. kar zavrže tezo, ki pravi: "analiza demografskih gibanj slovenskega naroda naj bi bila nacionalistična in pristranska že zato, ker se ukvarja z narodom, ne pa z državljanji Slovenije." Klemen Kocjančič naslov članka "Slovenci počasi izumiramo" (*Demokracija*, 23.7.2009) opira na projekcijo Eurostat, "da se bo število prebivalcev Slovenije z današnjih dobrih dveh milijonov do leta 2050 znižalo na 1,88 milijona. /.../ Ob nespodbudni politiki za mlade družine bomo Slovenci počasi izumrli."

Navedimo še štiri pisateljska mnenja! Vladimir Kavčič se v komentarju "Slovenci in slovenstvo v recesiji?" (*Svobodna misel*, 26.3.2010) sprašuje: "Je stanje v zamejstvu, na obrobjih naše narodne skupnosti, izraz stanja v osrednji Sloveniji? Nedvoumno lahko zatrdimo, da smo v dveh desetletjih po osamosvojitvi izgubili velik del gospodarske dejavnosti, da smo na poti v vse večjo revščino in v izgubo svoje etnične in kulturne identitete. Ugašanje naših narodnih manjšin torej pomeni ugašanje celotnega narodnega telesa?" Kavčič pod vprašanjem "Slovenstvo na umiku?" (*Svobodna misel*, 9.7.2010) problematizira vedno pogostejšo prakso mlajših slovenskih zamejski avtorjev, da pišejo (tudi) v jeziku sosednjega naroda: "Zakaj se ne bi vsi priklonili nevtralni angleščini? Odgovor je odločni NE. Jezikovna in kulturna identiteta sta naša moralna pravica in civilizacijska dolžnost." Da je zvestoba maternemu jeziku tudi verska dolžnost, je 28.5.1838 v svoji znameniti pridigi na obisku pri Urbanu Jarniku v Možberku narodnostno mlačne župljane prepričeval mladi Anton M. Slomšek.

Temu pritrjuje tržaški Alojz Rebula v glosi "Kaj z narodnostjo v dobi globalizacije?" (*Družina*, 7.8.2011), ko zavrne "perspektivo Kardeljevega izginotja narodov" in povzema: "V tej dobi idejne praznine – komunizem čaka naslednika, ki ga ni in ni – kristjanu daje njegov svetovni nazor, pravzaprav njegova vera, duhovno usmeritev tudi v nacionalnem vprašanju: popolno zvestobo lastnemu, v spoštovanju svobode drugega." Od Rebule skoraj v vsem – razen v Prešernovi nagradi za slovensko literaturo – različni Goran Vojnovič sprašuje "Zakaj čefurji ne rasfukajo Fužin?" (*Dnevnikov Objektiv*, 27.8.2011) in v svojem slogu odgovarja: "Stari, čefurji so ratali Slovenci. V tem je problem. /.../ Stari, kmal bodo še uni čefurji v fuzbal reprezentanci začel pet Zdravljico. /.../. Še mal pa boš mel vse, stari. Pedre na ić, smučarje na ić, pesnike na ić, gasilce na ić, vse boš mel na ić. Še vegetariance boš mel na ić, stari, boš vidu. Katastrofa. /.../ Ker če čefurji ratajo Slovenci, bodo

Fužine ratala Slovenske Konjice. Cel svet bo ratal Slovenske Konjice. In to je samo drugo ime za konec sveta.“

Poudarek obširnega pogovora s kanadskim političnim filozofom Willom Kymlicko je dobro povzel naslov „Kritike multikulturalizma so v 90 odstotkih le prikrita ksenofobija“ (*Delo, SP*, 19.3.2011). In kot da bi odgovarjal, francoski filozof Alain Finkelkraut v intervjuju „Če bi se vse raznolikosti sveta zlele v eno samo civilizacijo, nas čaka konec“ (*Delo, SP*, 16.4.2011) pojasni, zakaj smo Slovenci – tudi z njegovo pomočjo – hoteli iz zavožene skupne države: „V imenu vaše lastne identitete. Zato ne boste trdili, da ste brez identitete oziroma da ste, ker jo imate, rasistični. Ker obstajajo razlike med nami in drugimi, še ne pomeni, da smo rasisti.“

V članku „Multikulturalnost in multikultiji“ (*Demokracija*, 18.8.2011) slovenski družboslovec Hubert Požarnik meni, da po državni osamosvojitvi Slovenci še kako potrebujemo tudi „jezikovno domoljubje“, skrb za jezik. /.../ Odmevi v slovenskih medijih na nedavno tragedijo na Norveškem kažejo, da smo spet enkrat na tem, da vse pomešamo in izlijemo iz kadi skupaj z umazano vodo tudi dojenčka. /.../ Zgrešeno je potemtakem misliti, da po novem večinski narod ne sme več v polni meri zajemati iz svoje kulture in biti tudi sicer zvest kulturni dediščini, iz katere je izšel. /.../ Potemtakem je nedopustno a priori enačiti domoljubje z nacionalizmom, s šovinizmom, ksenofobijo, z ekstremizmom ali s fundamentalizmom. /.../ ... tudi zasebni multikulturalni zvarci ne bogatijo kulture sveta. Zaradi tega ljubitelji in zagovorniki planetarne enolončnice in tisti z zbrkljano identiteto niso pristojni razsojati, kaj je v našem nacionalnem interesu.“ Katalonski pisatelj Jaume Cabré je v pogovoru „Zavidam vam neodvisnost“ (*Delo, SP*, 4.6.2011) navedel, da si neodvisnosti želijo zaradi jezikovnega preganjanja s strani osrednjih španskih oblasti: „Ne vem, kako lahko Slovenci to razumete. Imate jezik, ki ga govori manj ljudi kot katalonščino, toda imate državo, da ga brani. Katalonci pa je nimamo. /.../ Zavidam vam neodvisnost. Zavidam vam slovenščino. Lahko branite svoj jezik, ker imate državo, da ga brani.“

4 PRAVNA, ZGODOVINSKA IN STATISTIČNA DEJSTVA

Ustava iz leta 1991 ne opredeljuje Republike Slovenije le kot pravno in socialno »državo vseh svojih državljanov in državljanov«, ampak tudi kot državo, »ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe« ter v preambuli ugotavlja, da smo (prav z RS in samo v njej!) »izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost«. Člen 5 splošnih določb Ustave RS pa posebej pravi, da država »varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti«; posebne pravice so podrobneje urejene v 64. členu. V Republiki Sloveniji, ki leži na etničnem stičišču štirih velikih jezikovnih skupin (slovanske, romanske, germanske in ugrofinske), so namreč ob Slovencih avtohtoni domačini, praprebivalci še **Italijani** in **Madžari**, ki vsi tod živijo že prek tisoč let. Najstarejša omemba prisotnosti **Romov**

(**Ciganov**) je tudi že izpred šeststo let, zato jim ustava v svojem členu 65 kot (etnični in socialni) skupnosti zagotavlja poseben položaj.

Pred drugo svetovno vojno je v tedanjih mejah Slovenije živela tudi **nemška manjšina** (1921 41.514 ali 3,9 % ter 1931 28.999 ali 2,5 % prebivalstva). Okupacija Slovenije, slovenski narodnoosvobodilni boj in poraz nemške vojske so povzročili postopen umik nemške manjšine med vojno ter neposredno po njej. Proces je bil zaključen v okviru pregona nemškega prebivalstva iz vzhodnoevropskih držav po potsdamski konferenci.

Nekaj sto članov obsegajoča predvojna **židovska skupnost** v Sloveniji je bila v holokavstu druge svetovne vojne skoraj popolnoma iztrebljena.

Po drugi svetovni vojni in še pred štetjem leta 1953 se je iz obalnega območja RS v skladu s Pariško mirovno pogodbo (1947) v Italijo izselilo **okoli 15 tisoč Italijanov** (približno desetkrat toliko pa iz hrvaške Istre in Kvarnerja), deloma zaradi slabih političnih in gospodarskih razmer v nekdanji jugoslovanski državi, deloma pa zaradi poziva in obljub tedanjih vlad Republike Italije.

Na drugi strani pa se je v Slovenijo (iz katere se je stoletje dolgo intenzivno izseljevalo slovensko agrarno prebivalstvo) po prvi svetovni vojni naselilo nekaj desettisoč pregnancev iz fašistične Italije in avstrijske Koroške (Stergar & Grafenauer 2010; Grafenauer 2010), posebej po drugi svetovni vojni na desettisoče **delovnih migrantov različnih narodov, jezikov in ver**, v času nedavne "balkanske vojne" začasno tudi do 70.000, skupaj pa okoli 130.000 beguncev. Teh ljudsko štetje nekaj tednov pred slovensko osamosvojitvijo 1991 seveda še ni zajelo. Pač pa je bil tedaj v Sloveniji preštet marsikdo, ki se je pozneje vrnil na jug (zlasti npr. častniki jugoslovanske zvezne vojske in njihove družine).

Razvoj prebivalstva Slovenije glede na **deklarirano narodnostno (etnično) pripadnost** (ne glede na državljanstvo) v letih 1953-2002 spodaj **povzemamo v tabeli** (po preračunih M. Šircelj 2003, str. 141-142, kjer so tudi metodološka pojasnila zajemanja).

K tabeli naj dodam podatke o leta 2002 ugotovljenem znatnem številu pripadnikov nekaj nam zgodovinsko bližjih narodov, kot so Čehi (273, a leta 1948 še 1063), Poljaki (140, 1948 pa 396), Romuni (122), Rusi (451, 1948 pa 796), Slovaki (216) in Ukrajinci (470) ter priseljencev iz novejših obdobij, kot so Turki (259). Posebnih podatkov za Kitajce oz. Hane v omenjenem viru ni.

Poznavalci npr. za Rome navajajo tudi do štirikrat višje številke in deleže od uradno ugotovljenih (od novejše literature npr. Klopčič 2007). Ne poznam pa še ocen za Slovence in pripadnike drugih številčno najmočnejših narodov v RS danes – leta 2011 oziroma na dan registrskega popisa 1.1.2011 (jezikovne in narodnostne raznolikosti popis tokrat ne ugotavlja), ko je po dokončnih podatkih RS imela 2.050.189 prebivalcev, torej kar 4,39% več kot ob štetju pred slabimi devetimi leti ter bistveno več od nekaterih samo par let starih napovedi. Kakorkoli obračam številke in premišlujem o vzgibih za narodnostno opredeljevanje, **moja**

optimistična ocena za deklarirane, narodno zavedne Slovence ne preseže 80% celotnega sedanjega prebivalstva RS ali števila 1,640.000. Pesimističnih ugibanj in možnih družbenopolitičnih posledic raje ne zapišem.

Od podatkov o subjektivno izpovedani narodni pripadnosti se nekoliko razlikujejo statistični **podatki o materinem**

jeziku. Tako je leta 2002 navedlo slovenski jezik 1,723.434 prebivalcev, madžarski 7713, italijanski 3762, romski 3834, nemški 1628, hrvaški 54.079, hrvaško-srbski 126 (leta 1991 še 3208), srbski 31.329, srbsko-hrvaški 36.265 (leta 1991 kar 80.325), makedonski 4760, albanski 7177 (leta 1991 le 4022). 52.316 jih ni odgovorilo na vprašanje po materinem jeziku. Leta 1991 je židovski materni jezik navedlo 37 ljudi.

Tabela: Razvoj prebivalstva Slovenije po narodnosti pripadnosti 1953–2002

	1948		1953	1961	1971	1981	1991		2002	
	N	%	N	N	N	N	N	%	N	%
celotno prebivalstvo	1,391.873	100	1,466.425	1,591.523	1,679.051	1,838.381	1,913.355	100	1,964.036	100
Slovinci	1,350.149	97,00	1,415.448	1,522.248	1,578.963	1,668.623	1,689.657	88,31	1,631.363	83,06
Madžari	10.579	0,76	11.019	10.498	8.943	8.777	8.000	0,42	6.243	0,32
Italijani	1.458	0,10	854	3.072	2.987	2.138	2.959	0,15	2.258	0,11
Romi	46	0,00	1.663	158	951	1.393	2.259	0,12	3.246	0,17
Avstrijci	582	0,04	289	254	266	146	126	0,01	181	0,01
Nemci	1.824	0,13	1.617	732	400	309	298	0,02	499	0,03
Judi	25	0,00	15	21	72	9	37	0,00	28	0,00
Hrvati	16.069	1,15	17.978	31.429	41.556	53.882	52.876	2,76	35.642	1,81
Srbi	7.048	0,51	11.225	13.609	20.209	41.695	47.401	2,48	38.964	1,98
Muslimani	...	...	1.617	465	3.197	13.339	26.577	1,39	10.467	0,53
Makedonci	366	0,03	640	1.009	1.572	3.227	4.371	0,23	3.972	0,20
Črnogorci	521	0,04	1.356	1.384	1.950	3.175	4.339	0,23	2.667	0,14
Albanci	216	0,02	169	282	1.266	1.933	3.534	0,18	6.186	0,31
"Jugoslovani"	--	--	--	2.784	6.616	25.615	12.075	0,63	527	0,03
neopredeljeni	--	--	--	--	3.012	2.853	8.716	0,46	12.085	0,62
regional. pripadn.	--	--	--	--	2.652	3.932	5.187	0,27	1.467	0,07
Bošnjaki	...	...	...	...	...	...	...	...	21.542	1,10
Bosanci	...	...	...	...	...	...	...	...	8.062	0,41
ostali	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
neodgovorjeno	...	...	...	...	...	...	...	...	48.588	2,47
neznano	10	0,00	211	1.154	2.678	5.301	42.355	2,72	126.325	6,43

Dopolnilno si je zanimivo pogledati še **versko pripadnost ob štetjih 1991 in 2002**, ko je bilo v RS: 1,370.561 in nato le še 1,135.626 izpovedanih katolikov, 17.884 oz. 16.135 protestantov, 46.320 oz. 45.908 pravoslavcev, 29.361 oz. 47.488 muslimanov, 3.929 oz. nato kar 68.714 vernikov brez določene religije in 84.656 oz. celo 199.264 deklariranih ateistov. 81.302 oz. 307.975 jih izrecno ni želelo odgovoriti na vprašanje, 278.567 oz. 139.097 popisnic je ostalo v tem okencu praznih. Leta 1991 je bil popisani še 201 prebivalec judovske vere, 346 pripadnikov orientalskih kultov in 254 drugače religioznih. Primerjalno je zanimiv tudi podatek, da je svoja finančna poročila za leto 2010 državi predložilo 28 verskih skupnosti, od katerih jih je imelo več kot 100.000 € dohodkov le šest: islamska (840.598 €), štiri krščanske in skupnost Krišne. Najmočnejša Rimo-katoliška cerkev poročila menda sploh ni predložila, Srbska pravoslavna cerkev je navedla vsega 16.295 €, Makedonska pravoslavna skupnost pa npr. le 744 € letnih dohodkov (*Mladina*, 8.7.2011).

5 NEKAJ ODPRTIH VPRAŠANJ

Že zgoraj povzeti izbor v časnikih objavljenih izjav nakazuje obsežnost problematike, različnost njene obravnave ter pogosto diametralno nasprotnost pogledov. V nadaljevanju zato le bežno nakažimo nekaj odprtih vprašanj ter par možnih odgovorov nanje.

V pomanjkanju demografske in posebej družinske politike ter ob dejstvu, da je v RS že okoli 12,5% prebivalstva in **kar okoli 15% aktivnega prebivalstva priseljenega**, je interes države za varnost in obrambo rezultiral v nekaj raziskavah migracijskih procesov ter njihovih učinkov na med-etnične in med-verske odnose. Objavljene se obsežne **knjige o migrantskih skupinah**, ki se oblikujejo v "nove manjšine" v Sloveniji (npr. Komac (ur.) 2007) in ki v zadnjem obdobju ne prihajajo le iz ex-jugoslovanskih predelov ("Ubi bene, ibi patria", "Slovenija, zemlja obečana"; "Iskali smo delavce – dobili smo ljudi"...), ampak tudi iz najrazličnejših, bolj oddaljenih držav sveta (prim. npr. Medvešek & Bešter (ur.) 2010). Novejši je tudi raziskovalni interes za demografske spremembe v prepisnih ali narodnostno in socialno ogroženih obrobni predelih RS, npr. na Krasu (Jagodic 2011).

Pri vprašanju **ločevanja avtohtonih (tradicionalnih, zgodovinskih) narodnih oziroma jezikovnih manjšin ter migrantskih ali begunskih "novih manjšin"**, se kljub zgodovinskim, ustavnim, mednarodno primerjalnim razlogom za validnost kriterija avtohtonosti (Stergar 2006) poskuša delati teoretska in politična "enolončnica" – v delu znanosti zaradi neznanja, samozaverovanosti in partijnosti, v politiki zaradi navijaštva in priklanjanja dnevniki konjunkturi. Sam med posledice tega uvrščam v Državnem zboru RS 1.2.2011 brzopletu sprejeto *Deklaracijo RS o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji*. Od strokovnih očitkov temu dokumentu je upokojeni veleposlanik Peter Toš navedel mdr. "omejevanje zgolj na manjšine narodov nekdanje skupne države", sicer pa je povzel prevladujoče mnenje, da "ni več bojzani, da bi z urejanjem položaja pripadnikov drugih narodov nekdanje skupne države začeli izgubljati svojo nacionalno identiteto" (*Delo*, 2.3.2011).

Za celovit vpogled v položaj slovenskega naroda ter v izogib ponavljanju že prepoznanih napak in nadaljevanju negativnih trendov v uresničevanju ustavno določene skrbi Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu je bila koristna zgodovinska osvetlitev izjemne **vloge zamejcev in izseljencev ob demokratizaciji in osamosvajanju Slovenije** (mdr. Klemenčič et al. 2005). Razmeroma nov pa je npr. pojav vpisovanja otrok iz RS v zamejske šole s slovenskim jezikom; aktualen je časopisni naslov "Odkrili zamejstvo. Bolj kot zamejci na matico se matica obrača na zamejce..." (*Primorski dnevnik*, 22.9.2011).

Tisti deli slovenske »države« in posebej civilne družbe, ki pritrtilno in optimistično – ne pa naivno! – gledajo na obstoj in razvoj slovenstva v Evropski zvezi 21. stoletja, bi morali **razviti filozofijo aktivnega in tvornega so-bivanja** slovenskega jezika, kulture, krajine, gospodarstva, javnih služb in države tako s sosednjimi državami, deželami in manjšinskimi skupnostmi, kakor tudi z avtohtonimi in novimi manjšinami v sami RS. Sicer ne gre zanikati pozitivnih premikov po zakonski ureditvi urejanja te problematike, po kadrovske okrepitvi dveh pristojnih vladnih uradov ter imenovanju posebnega ministra. A osebne, sorodstvene, društvene, medzavodske, medobčinske, medžupnijske in podobne vezi z zamejskimi Slovenci (ki ostajajo za mejami, čeprav so te manj opazne in moteče) so pristnejše in lahko dolgotrajnejše od kampanjskega »misijoniranja« vedno na novo izvoljenih političnih funkcionarjev. Na srečo je oblik takih neuradnih povezav in sodelovanja razvitih že veliko, vsekakor pa je še dovolj možnosti za novosti in izboljšave. Pri tem mislim tako na nove vsebine in nosilce sodelovanja, kakor tudi na razvijanje in uporabo sodobnih tehničnih »igrač« od enostavnih računalniških učnih pomagala do elektronske pošte, spletnih socialnih omrežij ter iskanja informacij po svetovnem spletu. Med konkretnimi predlogi pomoči zamejstvu podpiram predvsem mladini namenjene: od lutkarstva in jezikovnih počitnic do športa in partnerskih razredov v osrednje slovenskih in zamejskih šolah.

Sicer je že od začetkov javnega šolstva med vzgojne smotre sodilo **oblikovanje patriotizma, domoljubja in v slovenskih šolah tudi narodne zavesti**. Kot sem pred četrto stoletja po pregledu osnovnošolskih učnih načrtov in učbenikov ugotavljal sam (Stergar 1984), na eni od predhodnih demografskih okroglih miz v okviru konference o informacijski družbi pa tudi mlajši kolega geograf (Senegačnik 2008), je narodnostna in zamejska tematika v šolskem programu kar dostojno zastopana. Ostaja zgolj vprašanje učiteljevega in učenčevega izgrajevanja aktivnega odnosa do obravnavanih vsebin. Tik pred našo letošnjo konferenco je bila s tem v zvezi razveseljiva e-vest o objavi raziskave Pedagoškega inštituta (Gril & Videčnik, 2011). "Prospekt" za knjigo obeta zanimivo branje, ko mdr. pravi: "V nacionalno osnovanih državah, kakršna je tudi Slovenija, je gotovo bistven element, ki določa družbeno pripadnost posameznikov, narodnost. Spreminjanje sodobnih zahodnih družb je povezano z migracijami in izzivi vključevanja pripadnikov drugih narodnosti v vsakdanje življenje. Tudi Slovenija se vse bolj sooča z izzivi multikulturalnosti. Glede na to smo si pri preučevanju oblikovanja državljske identitete mladostnikov za fokus izbrali opredelitve narodnostne pripadnosti in stališča do drugih narodnostnih skupin in medkulturnih odnosov ter tudi stališča do ljudi iz drugih socialnih kategorij."

Sloviti fotograf Evgen Bavčar se je ob vstopu v novo tisočletje spraševal po odnosu med znanostjo in Slovenstvom (z veliko začetnico), mdr. »kako bolj znanstveno zapopasti slovensko narodno bit in svetovno zavest pripadnosti« in kako naj bo »domovinska vzgoja kot eden pomembnejših izzivov za slovenske znanstvenike« (Pota znanosti 2003, 54). Primorski javni delavec in publicist Bojan Brezigar v naslovu časopisnega poročila pohvalno in pomenljivo meni "V skrbi za manjšine raziskovanje in znanost daleč pred politiko" (*Primorski dnevnik*, 28.6.2009). Sam prihajam z inštituta, kjer nas že zaradi imena in ustanovitve v daljnem letu 1925 obravnavajo kot »brambovce« in »Traditionsträgerje«. Zaradi družbenih sprememb v Sloveniji in njeni okolici, predvsem pa zaradi drugačnih prioritet odločujočih politikov in sistema financiranja slovenske znanosti pa se na INV že dlje časa večina sodelavcev ne ukvarja s slovenskim narodom in manjšinami, ampak z migrantsko ter romsko problematiko, tudi v širšem evropskem prostoru.

Za konec tega prispevka, ki naj služi kot uvod v poglobljeno razpravo, povzemam pomenljivo misel, ki jo je akademik Matjaž Kmecl ob mednarodnem dnevu miru 17.9.2011 izpovedal ob pomniku *bratiteljem slovenske zemlje na kraškem Cerju*: "Vztrajno in zagrizeno si dopovedujemo, da smo najbolj zanikrn, goljufiv, pokvarjen in nagnit narod na svetu, ki živi v samih aferah, potvorbah in škandalih. Toda, ali nismo v zgodovini imeli maistrovcev, tigrovskih idealistov, partizanske vojske, ki je bila narodnoosvobodilna in protifašistična še preden se je naduti zahodni Evropi sploh sanjalo o nevarnosti nacifašizma?"

Reference

- Grafenauer, Danijel, 2010: Koroški Slovenci – begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji. V: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. P. Štih, B. Balkovec), Ljubljana (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 39), s. 474-487
- Gril, Alenka & Videčnik, Asja, 2011: *Oblikovanje državljske identitete mladih v šoli*, Ljubljana
- Jagodic, Devan, 2011: Mobilità residenziale transfrontaliera nel contesto dell'Unione europea: il caso del confine italo-sloveno. *Treatises and Documents / Razprave in gradivo*, 65, s. 60-87
- Klemenčič, Matjaž et al., 2005: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)*, Ljubljana
- Klopčič, Vera, 2007: *Položaj Romov v Sloveniji : Romi in Gadže*. Ljubljana
- Kolšek, Peter, 2003: Ena žalostna, *Delo*, 7. november
- Komac, Miran (ur.), 2007: *Priseljenci : Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, Ljubljana
- Košak, Andrej, 2003: Slovenska kultura pred EU, *Žurnal*, 7. november
- Medvešek, Mojca & Bešter, Romana (ur.), 2010: *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*, Ljubljana
- Pota znanosti k edinosti Slovencev*. Ljubljana 2003
- Senegačnik, Jurij, 2008: Slovensko zamejstvo v šolskih geografskih učbenikih. V: *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja = Slovenian ...* (ur. J. Malačič, M. Gams), Ljubljana, s. 94-96
- Stergar, Janez, 1987: Predstavitev narodnostne problematike v osnovnošolskih učbenikih. *Zgodovinski časopis*, 41, št. 4, s. 699-716
- Stergar, Janez, 1994: Slovenci zunaj državnih meja. V: *Prešernov koledar 1995*, s. 75-83
- Stergar, Janez, 2004: Ali bo slovenstvo še vrednota v Evropski zvezi in v 21. stoletju? V: *Ko ne bo več meja*, Ljubljana, s. 94-97
- Stergar, Janez, 2006: Neznosna lahkost avtohtonosti? *Razprave in gradivo* št. 50-51, s. 112-120
- Stergar, Janez & Grafenauer, Danijel, 2010: Die Auswanderung von Österreichern nach Jugoslawien nach der Kärntner Volksabstimmung 1920. *Zwischenwelt*, 27, Nr. 1-2, s. 29-33
- Šircelj, Milivoja, 2003: *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije : Popisi 1921-2002*, Ljubljana

VPLIV VERSKE PRIPADNOSTI IN RELIGIOZNOSTI NA ČLOVEKOVO PLODNOST IN DEMOGRAFSKO SLIKO

Tadej Strehovec

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
Poljanska c. 4, p.p. 2007, 1000 Ljubljana, Slovenia
Tel.: ++38614345818 Fax: ++38614345854.
E-pošta: tadej.strehovec@teof.uni-lj.si

Abstract:

Religious beliefs and religious communities are rarely mentioned as a factor that could affect fertility and the demography of Slovenia. Foreign studies have shown that deep personal beliefs in the context of religious institutions have an important influence on the shape of family life and fertility. Therefore, finding new strategies for increasing fertility, the dialogue between State and religious communities is vital and important task.

Povzetek:

Versko prepričanje in pripadnost verski skupnosti se redkokdaj omenja kot dejavnik, ki bi vplival na rodnost ter demografsko sliko Slovenije. Tuje raziskave kažejo, da imajo globoka osebna verska prepričanja v okviru verskih institucij, pomemben vpliv na oblike družinskega življenja ter rodnost. Zato je pri iskanju novih strategij za dvig rodnosti, dialog med državo in verskimi skupnostmi, ključnega pomena.

Uvod

V zadnjih treh desetletjih smo v R. Sloveniji pričeli velikemu padcu rodnosti, ki že nekaj časa ne zagotavlja obnovitve prebivalstva. Zato ni nenavadno, da se v javnosti vedno pogosteje govori o t.i. »demografski zimi« oz. »demografskem samomoru«, ki se še posebej kaže v nizki rodnosti, staranju prebivalstva ter socialnih in ekonomskih problemih, ki so s tem povezani. Med dejavniki, ki se danes upoštevajo pri presoji demografskega stanja, se pogostokrat spregleda vpliv religioznosti in verske pripadnosti. Številne tuje študije, ki preučujejo demografska gibanja, potrjujejo, da imata religioznost in verska pripadnost pozitiven vpliv na rodnost in odločitev ljudi, da posredujejo življenje in sprejmejo starševsko vlogo. Med verskimi skupnostmi imata pripadnost Katoliški Cerkvi in Islamski skupnosti še poseben pomen, saj imajo njuni verniki večjo rodnost in večjo afiniteto do družinskega življenja.

1. Vpliv verske pripadnosti in religioznosti na plodnost

Danes razpolagamo s številnimi študijami, ki preučujejo vpliv verske pripadnosti in religioznosti na rodnost. Tako sta leta 1986 Shoshana Neuman in Adrian Ziderman zapisala, da ima med Judi vernost, izmerjena kot aktivno udejstvovanje na področju verskih dejavnosti, velik in močan vpliv na plodnost (Neuman and Ziderman 1986). Leta 2006 je Guido Heineck preučeval vpliv vernosti na rodnost v Avstriji ter zapisal, da globoko verni katoličani lahko pričakujejo, da bodo imeli številnejše družine kot neverujoči (Heineck G. 2006). David Hacker ugotavlja, da krščanska konservativnost vpliva na plodnost (Hacker 1999). Podobno Williams in Zimmer (Williams and Zimmer 1990), Alicia Adsera (Adsera 2006) ter Amin s sodelavci (Amin S., Diamond I., and Steele F. 1997) dokazujejo, da ima vernost, ki se meri v pogostnosti obiskovanja verskih obredov, velik vpliv na plodnost. Alicia Adsera ugotavlja, da imajo, po podatkih *Spanish Fertility Survey*, neverni pari za približno 10% manjšo rodnost, prav tako pa se globoko verni katoliški pari prej odločijo za drugega in tretjega otroka kot neverujoči. Zanimivo je, da se med vsemi verskimi skupinami v Španiji najpogosteje odločajo za rojstvo otroka prav katoliški zakonci. Adsera nadalje ugotavlja, da imata v Španiji najvišjo rodnost majhni skupini konservativnih protestantov in muslimanov (Adsera 2004). Tim B. Heaton v svoji raziskavi ugotavlja, da imajo muslimani v nerazvitih deželah približno 9% večjo rodnost kot kristjani (Heaton 2011). Sarah Hayford in Philip Morgan pa ugotavljata, da se globoko verne ženske pogosteje odločajo za rojstvo otrok in imajo na splošno večjo rodnost kot neverujoče ženske (Hayford and Morgan 2008). Podobno lahko opazimo tudi v Sloveniji, kjer demografinja Milivoja Šircelj trdi na osnovi popisa iz leta 2002, da imajo katoličani približno 20% večjo rodnost kot ateisti oz. neverujoči (Marn 2008).

2. Zakaj imata verska pripadnost in praksa vpliv na demografsko sliko?

Raziskovalci rodnosti, demografije in vpliva religije na rodnost si pogostokrat zastavljajo vprašanje, zakaj imata verska pripadnost in verska dejavnost vpliv na človekovo

odločitev, da posreduje življenje? Kevin McQuillan se je konkretno osredotočil na vprašanje: Kdaj vera vpliva na rodovitnost? Sam je mnenja, da se je potrebno temu vprašanju pogosteje posvetiti, saj številne študije kažejo, da obstajajo velike razlike v rodnosti med verskimi skupnostmi, oz. med vernimi in nevernimi (Kevin McQuillan 2004). McQuillan je prepričan, da ima vera velik ideološki vpliv še posebej na družbeno organiziranost ter norme družinskega nadzora in odnosa med spoloma. To se še posebej kaže v vrednotah na področju spolne identitete, spolnosti, družinskega življenja ter nadzora nad plodnostjo. McQuillan še posebej poudari tri dejavnike: narava verskih vrednot in norm, vloga verskih institucij ter vprašanje verske identitete. Vera ima, po njegovem mnenju, izrazito sposobnost, da artikulira vedenjska pravila na področju spolnosti in nadzora plodnosti. To se posebej kaže v primeru izdelanega stališča do kontracepcije, sterilizacije, splava, zakonske zveze, promoviranju velikih družin in dolžnosti do svojih prednikov. Prav tako vplivajo na plodnost in rodnost versko pogojene specifične družbene vloge moških in žensk. Vera ima nadalje sposobnost, da posreduje omenjene vrednote in pravila, ki jih ljudje lahko hitro ponotranjijo. To se še posebej kaže tudi v tem, da se odklon od vrednot problematizira in kaznuje. Ob tem izpostavi, da se institucionalnost verskih skupnosti kaže na treh ravneh – na družbeni, družinski in osebni ravni. Identifikacija z versko institucijo pa prihaja do izraza tam, kjer se vera prekriva z nacionalno identiteto in državljanstvom, s tem pa je močnejši vpliv verske skupnosti na rodnost in demografsko sliko. Navkljub sekularizaciji, ki je še posebej močna v Evropi, religioznost še naprej ostaja dejavnik, ki na Nizozemskem vpliva na plodnost, obliko družinskega življenja in razvez (Sobotka and Adigüzel 2002).

Znan katoliški teolog George Weigel, ugotavlja, da se je Evropa znašla v zelo hudi moralni krizi, ki se na poseben način kaže v t.i. demografskem samomoru (Weigel 2005). Po njegovem mnenju je potrebno iskati izvor sedanje demografske krize v Evropi 19. stoletja, ki je na osnovi ateističnega humanizma pripeljala do zmage sekularizacije in razkristjanjevanja. Takšen ateistični humanizem se danes posebej kaže npr. v izključitvi omembe svetopisemskega Boga iz preambule predloga evropske ustave. Weigelovo interpretacijo podpira tudi David Hart (Hart 2004), pravoslavni teolog, ki izpostavi, da obstaja posebna neločljiva povezava med vero in preživetjem. Po njegovem prepričanju brez vere ni prihodnosti. Postkriščanska Evropa ne trpi samo zaradi izgube moralne in imaginacijskih temeljev, temveč tudi zaradi izgube smisla za reprodukcijo. Pokojni papež Janez Pavel II. v svoji apostolski spodbudi *Ecclesia in Europa* pravi, da mora Evropa po 70 letih poiskati izvire upanja in zaupanja. Obenem pa ugotavlja, da se Evropa izgublja v izgubi vere in prihodnosti. Med znamenji izgube upanja papež Janez Pavel II omenja slabljenje koncepta družine, izgube etičnega čuta ter obsedenosti po samouresničevanju ter nekritičnem uresničevanju izključno osebnih interesov. Vse to pa po

njegovem mnenju vodi v zmanjšano odprtost za življenje (Janez Pavel II. 2003). Pippa Norris in Ronald Inglehart sta analizirala proces sekularizacije na osnovi podatkov pridobljenih iz World Value Study (79 držav). Zapisala sta, da se v Evropi nadaljuje proces sekularizacije, ki se kaže v sistematični eroziji verske prakse, vrednot in prepričanj. Ob tem sta izpostavila socialno in osebno varnost, ki negativno vpliva na vernost. Prav tako imata bogastvo in gospodarski napredek pozitiven vpliv na sekularizacijo, istočasno pa negativni vpliv na rodnost in demografsko sliko. Izjema med zahodnimi državami so po njunem mnenju samo ZDA (Norris and Inglehart 2004).

3. Demografska in religiozna slika v R. Sloveniji

Slovenija je konec 20. stoletja vstopila v kritično obdobje svojega demografskega razvoja. Že od leta 1997 naprej beleži naša država negativni naravni prirastek in s tem višjo smrtnost kot rodnost. Prebivalstvo sicer počasi narašča, vendar izključno zaradi migracij. Sredi leta 2005 je drugič v samostojni Sloveniji presešlo vrednost dva milijona. Po podatkih Statističnega urada R. Sloveniji se je leta 2009 rodilo 21.856 otrok, kar pomeni samo 0,74 neto stopnjo obnavljanja našega prebivalstva. Zato je poseben izziv za našo mlado državo, kako bo dvignila rodnost oz. prepričala nadaljnje poglobljanje t.i. demografske zime. Ob tem je zanimivo, da se v okviru preučevanja slovenske demografije ne omenja vpliv (ne) religioznosti in verske prakse na plodnost in rodnost ter oblike družinskega življenja. Po prvem popisu v R. Sloveniji je bilo leta 1991 med tistimi, ki so odgovorili na vprašanje o verski pripadnosti 88,17% katoličanov, 2,95% pravoslavnih, 1,84% muslimanov in 0,86% evangeličanov (Statistični urad Republike Slovenije 2002). V istem popisu se je 5,42% prebivalcev opredelilo za ateiste. Enajst let kasneje leta 2002 pa se je slika spremenila, saj se je še zlasti delež neverujočih izrazil povečal (Statistični urad Republike Slovenije 2002). Tako se je tega leta za katoličane opredelilo 74,84%, 2,97% pravoslavne, 3,1% za muslimane, 1,03 za evangeličane in 13,08% za ateiste. Zlasti za slednjo skupino velja, da je med leti 1991 in 2002 beležila silno velik dvig (141%). Ob tem je zanimivo, da se je v istem obdobju rodnost zmanjšala za 18,91%. Čeprav se je leta 2009 rodnost povrnila na raven pred letom 1991, se na splošno še vedno rodi premalo otrok za redno obnovitev prebivalstva. Popis iz leta 2011 ne bo vključeval verske pripadnosti, zato tudi ne bo mogoče povezati verske prakse in vernosti s prej omenjenim opaznim dvigom rodnosti.

Ne glede na omenjeno demografsko in versko stanje v naši državi je mogoče na osnovi tujih študij izpostaviti versko prepričanje in versko prakso kot dejavnik, ki lahko pozitivno vpliva na izbiro demografsko ugodnejše oblike družinskega življenja ter odločitev za posredovanje življenja. Tako je zanimivo in premalo raziskano področje demografske slike neverujočih in globoko verujočih ljudi. Razlogi zakaj

neverujoči izkazujejo nižjo rodnost do sedaj še niso dovolj pojasnjeni. Prav gotovo pa verske skupnosti s svojim pozitivnim sporočilom vplivajo na družinsko življenje vernikov in njihovo rodnost. Z vidika države je lahko zanimiv predlog, da bi v okviru strategij za dvig rodnosti izpostavili pozitivno vlogo verskih skupnosti ter vključili pouk o verstvih v redni šolski program. S tem bi se ljudje seznanjali s takšnim stilom življenja, ki je demografsko ugodnejši in pozitivnejši. Prav tako bi bilo umestno razmisliti o tem kako pozitivno okrepiti vlogo religije v javnosti in še zlasti medijih. Takšna načrtna izgradnja pozitivnih vidikov delovanja vseh verskih skupnosti na karitativnem, družinskem in čisto osebnem področju, lahko pozitivno vpliva na vzpostavitev tiste družbene klime, ki bo bolj naklonjena družini, zakonski zvezi, starševstvu in zakonski zvestobi.

Zaključek

Pričujoči prispevek želi spodbuditi raziskovanje na področju slovenske vernosti in demografije. Kot kažejo tuje študije imajo religioznost, verska pripadnost in osebna verska prepričanja pomemben vpliv na demografijo. Zato je smiselno, da v iskanje novih strategij za dvig slovenske rodnosti vključimo tudi vlogo verskih prepričanj in institucij. Vedno bolj se namreč zdi, da izrazito humanistični pogled na človeka in družbo ne zagotavlja dolgoročnega preživetja družbe. Iskanje dialoga med državo in verskimi skupnostmi, pozitivno ovrednotenje verskih prepričanj in institucij je za prihodnost Slovenije ključnega pomena.

Literatura:

- [1] Adsera, A. 2004. Marital Fertility and Religion: Recent Changes in Spain. In *IZA*. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- [2] Adsera, Alicia. 2006. Marital fertility and religion in Spain, 1985 and 1999. *Population Studies* 60 (2):205-221.
- [3] Amin S., Diamond I., and Steele F. 1997. Contraception and Religiosity in Bangladesh. In *The Continuing Demographic Transition*, ur. G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell in R. M. D.Souza. Oxford: Clarendon Press.
- [4] Hacker, J. David. 1999. Child Naming, Religion, and the Decline of Marital Fertility in Nineteenth-Century America. *History of the Family* 4 (3):339.
- [5] Hart, David. 2004. Religion in America: Ancient and Modern. *New Criterion* (22):5.
- [6] Hayford, Sarah R., in S. Philip Morgan. 2008. Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions. *Social Forces* 86 (3):1163-1188.
- [7] Heaton, Tim. 2011. Does Religion Influence Fertility in Developing Countries. *Population Research and Policy Review* 30 (3):449-465.
- [8] Heineck G. 2006. The relationship between religion and fertility: Evidence from Austria. *Papers on Economics of Religion, Department of Economic Theory and Economic History of the University of Granada* (01), http://econpapers.repec.org/scripts/redir.pf?u=http%3A%2F%2Fwww.ugr.es%2F~teoriahe%2FRePEc%2Fgra%2Fpaoner%2Fper06_01.pdf;h=repec:gra:paoner:06/01 (12.8.2011).
- [9] Janez Pavel II. 2003. *Posinodalna apostolska spodbuda Cerkev v Evropi*. Ljubljana: Družina.
- [10] Kevin McQuillian, John. 2004. When Does Religion Influence Fertility? *Population & Development Review* 30 (1):25-56.
- [11] Marn, Urša. 2008. Pozitiven naravni prirast je samo začasen in ni le posledica številnejših rojstev, pač pa tudi manjšega števila umrlih. *Mladina* (3), http://www.mladina.si/tednik/200803/clanek/slo-intervju--ursa_marn/.
- [12] Neuman, Shoshana, in Adrian Ziderman. 1986. How does Fertility relate to religiosity: survey evidence from Israel. *Sociology & Social Research* 70 (2):178-180.
- [13] Norris, Pippa, in Ronald Inglehart. 2004. *Sacred and secular : religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [14] Sobotka, Tomás, in Feray Adigüzel. 2002. *Religiosity and spatial demographic differences in the Netherlands*. University of Groningen; University Library Groningen.
- [15] Statistični urad Republike Slovenije. 2002. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- [16] Weigel, George. 2005. *The cube and the cathedral : Europe, America, and politics without God*. Leominster: Gracewing.
- [17] Williams, Linda, in Basil Zimmer. 1990. The changing influence of religion on U.S. fertility: Evidence from Rhode Island. *Demography* 27 (3):475-481.

DEMOGRAFSKA KRIZA KOT PRILOŽNOST ZA VSE GENERACIJE

Ivan Janez Štuhec
Teološka fakulteta, Univerze v Ljubljani
e-mail: ivan.stuhec@rkc.si

1. Stari kontinent se stara

Eden najbolj perečih problemov današnjega časa je prav gotovo neustrezna, protislovna rast svetovnega prebivalstva. V nekaterih delih sveta, predvsem v nerazvitih in siromašnih deželah osrednje Afrike, Južne Amerike in Azije prenaseljenost ogroža existenco in napredek mnogih ljudi. Večina evropskih držav, ZDA in Kanada pa se soočajo s posledicami nizke rodnosti. Vedno bolj jih obremenjujejo problemi, kot so staranje prebivalstva, upadanje priliva mlade delovne sile in naraščanje bremen zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Dosedanji poskusi reševanja visoke in nizke rodnosti so pokazali, da je na rodnostno obnašanje prebivalstva zelo težko vplivati. V Sloveniji je bila rodnost dolgo časa nad ravni rodnosti mnogih evropskih držav. Njeno prebivalstvo se je zadovoljivo obnavljalo, kar je omogočalo ohranjanje obstoječega razmerja med vsemi starostnimi skupinami.

Na začetku osemdesetih let se je tudi Slovenija pridružila skupini držav z neustrezno ravni rodnosti. Ko se je rodnost v Sloveniji spustila pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva, so se pogosto slišale razlage, da je do tega prišlo zaradi nastopa ekonomske krize v začetku osemdesetih let. Vprašanje je, ali to dejansko drži, ali pa so na proces upadanja rodnosti vplivali podobni dejavniki in procesi kot v drugih državah z nizko rodnostjo.

Danes se v skoraj vseh evropskih državah – izjema so le Irska, Islandija in Švedska – rodnost giblje pod ravno enostavnega obnavljanja prebivalstva. Letne vrednosti povprečnega števila živorojenih otrok na žensko namreč ne dosegajo vrednosti 2,08, kar predstavlja skrajno mejo za stabilno in uravnoteženo prebivalstveno rast. Evropskim parom se torej rodi manj otrok kot bi jih bilo potrebno za enostavno obnavljanje prebivalstva. To pa neizogibno prinaša s seboj številne težave. Neugodno razmerje med mlado in staro generacijo, ki se odraža v oženju osnove populacijske piramide, predstavlja oviro za realizacijo zastavljenih družbenih ciljev, kot sta na primer ekonomska uspešnost in učinkovitost. Družbe, v katerih se več delež ostarelih in onemoglih, morajo namreč vse več sredstev namenjati za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, zato pa ostaja manj sredstev za nove investicije v gospodarstvu, za financiranje znanosti in šolstva. Zraven tega se zmanjšuje tudi priliv nove mlade delovne sile, kar vpliva na zniževanje nivoja dohodka in naraščanje produkcijskih stroškov, s tem pa nadaljnje možnosti zaposlovanja in mednarodno konkurenčno sposobnost domačega gospodarstva. Zniževanje deleža aktivnega prebivalstva vodi tudi do

zniževanja deleža davkoplačevalcev glede na upravičence socialnovarstvenih storitev.

Neugodna starostna struktura pa ne prenaša le ekonomskih in socialnih težav, ampak lahko poraja tudi politične probleme. S staranjem prebivalstva se ustvarjajo ugodna tla za razširitev in utrditev konformizma ter konzervativnih družbenih vrednot. Struktura volilnega telesa se vse bolj nagiba v prid starejših (v ostarelih družbah bodo ti že zelo kmalu predstavljali skoraj tretjino vseh volilcev), ki zastopajo, kot kažejo socialno-psihološke raziskave volilnega vedenja, radikalno konzervativna in socialno indiferentna stališča. Zato se lahko upravičeno pričakuje, da bodo vrednote, stališča in mnenja starejših v »ostarelih« družbah v prihodnje vedno močnejše vplivala na izide volitev in referendumov, pogosto v škodo interesov mlajših generacij (Černič Istenič 1994).

Leta 1990 velika večina Evrope že predstavlja regeneracijsko depresijo. Nad gladino ostajajo Irska, Islandija, Moldavija in Albanija, katerim se po zaslugi aktivnejše prebivalstvene politike v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pridružuje še Švedska ter države evropskega obrobja: Turčija, Kazahstan, Azerbajdžan, Gruzija, Armenija, Ciper in Izrael. Tokrat se najnižja vrednost celotne rodnosti seli v Južno Evropo, točneje v Italijo (1,26). Enaka vrednost je bila v Sloveniji dosežena šele leta 2000, obenem pa je res, da sta v Sloveniji vrednosti za leti 1998 in 1999 malenkost nižji, in sicer 1,23 in 1,21 (Statistični letopis 2001: www.stat.si/letopis/st.4.9).

Na prelomu tisočletja se je rodnostna situacija v Evropi še bolj zaostrila. Na dnu se je znašla Latvija, kjer je leta 1998 celotna rodnost dosegla komaj 1,09. To kaže, da bo zelo težko, če ne nemogoče postaviti spodnjo mejo do tja, do koder se še lahko spusti celotna rodnost. Nad mejo 2,10 sta le še Albanija in Turčija, ki sta skozi celotno obdobje izmenjaje dosegali najvišje vrednosti. Vendar je tudi v teh dveh državah prišlo do opaznega zmanjšanja celotne rodnosti, ki je sedaj že pod 2,5 otroka na eno žensko v rodnem obdobju. Najnovejše ocene pa kažejo, da se je celotna rodnost tudi v Turčiji spustila pod nivo enostavne reprodukcije.

2. Nujnost socialnih reform

Za današnjo demografijo je tako značilna izjemno hitra rast števila starejših ljudi. Če je danes razmerje med generacijo starih (65+) in mlado generacijo (21–) 1:2, se bo v naslednjih dvajsetih letih obrnilo. Socialnih problemov dolgoročno ne bo mogoče reševati le z zviševanjem

upokojitvene starosti, pač pa tudi z novimi strategijami vključevanja starih, predvsem z razvojem oblik prostovoljstva in družbene aktivnosti.

Leta 2005 dr. Ramovš v svoji obsežni in celoviti študiji o nacionalnem programu socialnega varstva opozori na štiri resna družbena dejstva, ki so povezana s problemom staranja prebivalstva:

1. Rast deleža starega prebivalstva, zlasti najstarejšega. Na prelomu tisočletja ima Evropa že 20 % prebivalstva starega nad 60 let. Slovenija je v evropskem povprečju. »Številčno nesorazmerje med mlado, srednjo in staro generacijo avtohtonega evropskega prebivalstva je tako porušeno, kakor ni bilo še nikoli v dosednji zgodovini; v naslednji desetletjih bo še veliko bolj« (Ramovš 2005: 6).
2. Razpadanje medgeneracijske povezanosti in nevarnost, da zakrni medgeneracijska solidarnost. »Kakor je človeško življenje nedeljiva celota mladosti, srednjih let in starosti, tako je družba nedeljiva celota mlade, srednje in tretje generacije. Vsako obdobje življenja ima svoje posebne naloge, vsa tri pa tvorijo življenjsko celoto« (Ramovš 2005: 7).
3. Slepa pega zahodne kulture v doživljanju smisla starosti, njenega vrednotenja ter protislovnost marginalizirane samostojnosti tretje generacije v družbi. »Nizko osebno vrednotenje tretjega življenjskega obdobja in nizko družbeno vrednotenje tretje generacije izvira tudi iz družbenega protislovja, ki je nastalo s tem, da je sistem organizirane solidarnosti s pokojninskim zavarovanjem poskrbel za socialno varnost in samostojnost starih ljudi na individualni ravni, zanemaril pa je vključevanje velikih potencialov tretje generacije v družbeno delitev dela« (Ramovš 2005: 11).
4. Odpovedovanje tradicionalne skrbi družine in sosedstva za onemoglega starega človeka. »Oskrba starega človeka v družini je v Sloveniji slabo raziskana, kar je eden od glavnih razlogov, da ta pomembna socialno varstvena mreža ni bila deležna niti strokovne niti javne socialno politične pozornosti in podpore« (Ramovš 2005: 11).

Upadanje rojstev in premikanje staranja v smeri stotih let življenjske dobe, sta postala dva ključna dejavnika za položaj in razvoj družb v globalnem smislu. Obvladovanje te vrste izzivov bo eden od ključev za uspešno ali neuspešno politiko prihodnosti. Odnos med generacijami, tako na medosebni kot na družbeno strukturni ravni, bo odločilnega pomena za preživetje in za tisto blagostanje v družbi, ki omogoča človeka vredno življenje. Kako je aktualna mlada generacija pripravljena prilagoditi se na to situacijo je vprašanje, na katerega je potrebno iskati odgovor.

3. Vrednostne usmeritve mladih in njihovi potenciali za solidarnost

Celovita in za slovenske razmere reprezentančna raziskava o vrednostnih usmeritvah mladih je bila narejena na prelomu tisočletja in objavljena v knjigi *Mladina 2000*. Ena od raziskovalk, Mirjana Ule, v svoji analizi ugotavlja, da je generacija mladih na prelomu tisočletja močno individualno naravnana. »Kot najpomembnejše vrednote mladih v Sloveniji se kažejo partikularne vrednote, kot so zdravje, resnično prijateljstvo, družinsko življenje, pa tudi globalne vrednote, kot je mir v svetu, varovanje narave, varnost naroda pred sovražniki ter karieristične (uspeh v šoli) ter liberalne vrednote (svoboda mišljenja in delovanja)« (Ule idr.: 54).

Če na drugi strani pogledamo, kateri so problemi mladih, vidimo, da so to socialne patologije, »kot so delikventnost, jemanje mamil, sovražnost do tujcev, samomorilnost... Za največji problem sta se izkazala bolezen, invalidnost in pomanjkanje prostega časa, kar kaže na velik pomen, ki ga mladi pripisujejo kvaliteti vsakdanjega (zasebnega, individualiziranega) življenja« (Ule idr.: 67–68).

Anketa je tudi pokazala, da mladi največ prostega časa preživijo s partnerji ali pred televizijo. »Kot najpogostejše prostočasne dejavnosti mladi navajajo ukvarjanje s športom, obiskovanje kina, gledališča in koncertov, lenarjenje, pa tudi dodatno izobraževanje, obiskovanje sorodnikov. Manj pogosto berejo ali pišejo, zelo redki se ukvarjajo s humanitarnimi dejavnostmi in/ali političnimi aktivnostmi« (Ule idr.: 70).

Uletova zaključuje, da je raziskava pokazala ambivalentnost in protislovnost mladih v Sloveniji, za katere so najpomembnejše tri nasprotno strategije: »individualistična – “da sam najdeš svojo pot”, odnosna – “dobro se počutim, kadar sodelujem z drugimi ljudmi” in zasebniška – “rad imam svojo zasebnost”« (Ule idr.: 71).

Približno sočasna raziskava v Nemčiji je pokazala podobne rezultate. Christel Gaertner piše o mladih kot egoističnih taktikih s spontanim čutom za solidarnost (Gaertner 2003:97). Avtorica ugotavlja, da večina sodobnih raziskav med mladimi ugotavlja prej pesimistično kot optimistično podobo. Tako pogosto slišimo in beremo, da so mladi zaljubljeni vase, egoisti, nedejavni, leni, potrošniki, politično nezainteresirani, nekulturni ali celo nasilni (Gaertner 2003 : 97).

Tudi Shellova študija o mladih iz leta 2002 je pokazala, da so mladi v vseh ozirih usmerjeni vase, da se to stopnjuje v smeri egoizma, ki ga zanima zgolj vprašanje, kako uveljaviti svoje lastne interese in kako se v družbenem okolju povzpeti. Tako so avtorji te raziskave mlade opredelili kot »egotaktike«, ki se odlikujejo po tem, da so oportunisti, iskalci udobja in taktično oprezni, kako v pravem trenutku najti pravo priložnost za uveljavitev lastnih interesov (Gaertner 2003: 97).

Na drugi strani pa so študije o prostovoljstvu mladih pokazale, da se jih 37 % prostovoljno udeležuje in da bi se tretjina preostalih bila pripravljena vključiti v prostovoljstvo. Ne glede na rezultate raziskav Gaertnerjeva meni, da je čut za solidarnost mladim adolescentom lasten in da ga lahko razvijejo prav s premagovanjem njihove

pubertetne krize na spontan način, brez posebnih pedagoških usmeritev. Avtor se sklicuje na študijo, ki je bila izvedena s strani Inštituta za krščanski socialni nauk pri solidarnostnih skupinah mladih v Vzhodni Evropi. Ta študija je pokazala, da so številni mladi angažirani na socialnem področju in da jim je veliko do skupnega dobrega. Njihovo angažiranje sicer ni motivirano z vidika altruizma, ampak iz lastnega nagiba, da se preko tega sami razvijejo in najdejo, kar se seveda ne da enačiti z egoizmom. Ker se individualni in skupni interes kažeta kot nasprotna, Gaertnerjeva meni, da ju je potrebno videti v luči razlik med tradicionalno in moderno družbo. V tradicionalni družbi je posameznik imel vnaprej določene in opredeljene odgovore na vprašanja smisla in urejanja lastnega življenja. To je pomenilo, da so bile možnosti odločanja posameznika zelo majhne. V moderni družbi pa življenjska vprašanja in vprašanja smisla niso več stvar kolektiva, ampak mora vsak do odgovorov preko svojih življenjskih izkušenj, kar lahko traja tudi zelo dolgo preden jih posploši. To pa hkrati pomeni, da ima posameznik bistveno več možnosti, da se sam odloča in da sam razpolaga s svojimi interesi. Končno pa mora uresničiti oba vidika: lastni interes in skupno dobro.

4. Psihosocialna struktura mladostnika in solidarnost

Odgovor na vprašanje, ali individualni interes izključuje skupno dobro, je po Gaertnerjevi negativen. Svojo tezo utemelji s teorijo o adolescenci kot preizkusnem življenjskem obdobju v katerem se mora pri vsakem človeku zgoditi četrta kriza ločitve v osebnostnem razvoju (prva je rojstvo, druga je simbioza mati-otrok, tretja je ojdipovska triada in četrta je ločitev od matične družine). V kolikor je odrasčajoči mladini v tem njihovem življenjskem obdobju zagotovljen določen varni prostor lastne družine in v kolikor so razbremenjeni eksistencialnih problemov, imajo dobre pogoje za to, da se zgodi ustrezna integracija in tisti razvojni koraki, ki so potrebni, da se poslovijo od otroštva in postanejo odgovorni odrasli ljudje. Erikson v tej zvezi govori o psihosocialnem moratoriju, ki ponuja prostor in čas, v katerem lahko adolescenti preizkušajo in preverjajo notranje in zunanje stvarnosti ter se naučijo z njimi živeti in jih obvladati. K temu spadajo nove oblike odnosa do staršev, vzpostavljanje ljubezenskih vezi izven družine, preizkušanje različnih drugih odnosov, prevzemanje poklicnih in družbenih odgovornosti, kot tudi oblikovanje lastnega pogleda na svet. Na koncu tega prehodnega obdobja se od mladostnikov pričakuje, da bodo sposobni prevzeti odgovorna mesta v družbenem življenju in da bodo sledili tako lastnim kot skupnim interesom. Ker se danes večina mladih nahaja v razmerah, ko jim je psihosocialen moratorij na razpolago, je to odlična priložnost, da se v njihovi osebnostni strukturi izoblikuje tudi to, kar imenujemo pomoč drugim ali bližnjim.

Avtor kot primer navaja gradnjo hiš v Bosni in Hercegovini po zadnji vojni. To je odlična priložnost, ko se mladi dajo na razpolago za neko stvar v času, ko iščejo samega sebe. Pri tem odkrijejo vrsto odgovorov za lastno osmišljeno življenje. Hkrati pa takšno angažiranost

izkoristijo tudi za to, da eksperimentirajo z zvezami in odgovornostmi. Takšne izkušnje se dogajajo v kontekstu, v katerem jim ni potrebno misliti in prevzemati odgovornost za vse, ker so za to določeni odrasli. Obstaja pa dovolj široki prostor za lastne izkušnje. Ko se mladostniki predajo neki stvari in se zanjo angažirajo, takrat njihovo preverjanje njih samih ni motivirano samo iz lastnega interesa samouresničitve, ampak vsebuje že določeno usmerjenost v skupno dobro (Gaertner 2003: 103–106). Avtor je tako prepričan, da so mladi tudi danes velik potencial za solidarno dejavnost.

Do podobne ugotovitve prihaja tudi Jože Ramovš, ki je na podlagi raziskav med mladimi prišel do pojma »altruistični individualizem«, v katerem se kaže notranja povezava med dvema na prvi pogled izključujočima se vidikoma: »kdor živi za sebe, mora živeti socialno« (Bajzek 2003: 205).

5. Izzivi za vzgojno-izobraževalne ustanove

Odmevna analiza duhovnega stanja mladih na začetku tretjega tisočletja je izšla v knjigi znanega italijanskega filozofa in psihologa Umberta Galimbertija z naslovom *Grozljivi gost – nihilizem in mladi*. V poglavju o »čustveni nepismenosti« avtor govori, da nam je danes o čustvih znano skoraj vse, da je naša emotivnost vzgojljiva in da če »hočemo boljšo družbo, mora biti vzgojena« (Galimberti 2010: 37). »Če hočemo stopiti na to dolgo pot, se moramo zavedati, da je čustvo predvsem odnos. In iz kakovosti naših odnosov lahko razberemo stopnjo svoje čustvene inteligence, h kateri bi šola lahko pozitivno prispevala, tako da bi vpeljala program čustvenega opismenjevanja, kot ga primerno imenuje Daniel Goleman: otroke bi poleg matematike in jezika učila tudi osnovnih sposobnosti v medčloveških odnosih /.../ Če že šola ni vedno kos psihološki vzgoji, ki poleg intelektualnega zorenja predvideva tudi čustveno zrelost, bi lahko zadnje upanje ponudila družba, če njene vrednote ne bi bile zgolj poslovanje, uspeh, denar, podoba in varovanje zasebnosti, temveč tudi kanček solidarnosti, komunikacije, medsebojne pomoči. Tako bi omejili asocialno naravo, ki je v naši kulturi čedalje bolj značilna za družino« (Galimberti 2010: 40–41).

Podobno razmišlja in ugotavlja na podlagi socioloških raziskav Jože Bajzek, ki v svoji knjigi *Zrcalo odrasčanja* govori v posebnem poglavju o šoli kot »delavnici žlahtnih odnosov«. »Šola je kraj formacije in vzgoje preko učenja, študija, kjer se pridobita znanje in kritična zavest. Zato mora biti šola skupnost dialoga, iskanje socialnih izkušenj in usmerjena v osebnostno rast vsakega učenca. Vzgoja, odgovornost in solidarnost ob spoštovanju vsakega posameznika kot osebe, ne glede na njegova leta, socialno ali versko pripadnost. Tudi šola je utemeljena na svobodi izražanja, kjer je učenec priznan kot aktiven subjekt vzgoje« (Bajzek 2003: 276). »Osrednji namen vzgoje odrasčajočih otrok je ta, da se v njih kultivira pravilna in nujna potreba po novih življenjskih izkušnjah, ko v obdobju naglih razvojnih sprememb odrasčajoči otroci čutijo, toda še

dokaj nejasno in nerazločno, da bi morali postati protagonisti svojega življenja» (Bajzek 2003: 279).

Tudi sicer psihološka dinamika razvoja osebnosti govori v prid tezi, da mladostniki nosijo v sebi potencial za socialno angažirano življenje. Erika Prijatelj ugotavlja, da v procesu separacije in individualizacije, ko mladostnik sprejme naloge in opravlja različne socialne vloge, s tem oblikuje in ozavešča »vizijo o samem sebi ter daje tudi drugim na razpolago sposobnosti, ki jih je dotlej razvil /.../ V tem obdobju je mladostnik v najodličnejšem trenutku odkrivanja svoje osebne in socialne identitete /.../ K zdravemu razvoju mladih pripomore vključitev v organizme skupnosti, odprte za to, da mladi v njih prevzemajo primerne odgovornosti. V takšnih skupnostih se v procesu dejavnega vključevanja mlad človek še naprej uči lojalnosti, zvestobe, poštenosti in zaupanja. Hkrati srečuje ljudi, ki po njegovem mnenju utelešajo vrednote, kakršne sam ceni, se pravi ljudi, ki jih občuduje in ki ga navdihujejo, da si tudi sam vedno bolj prizadeva ponotranjiti njihove vrednote. Vrednote se namreč izročajo v »medgeneracijski izmenjavi« (Allport 1960: 46; Prijatelj 2008: 76–83).

Naša teza je, da je mogoče prav ta potencial mladih integrirati v medgeneracijsko mrežo, še posebej med prvo in tretjo generacijo, ter na ta način pomagati mladim, da odkrijejo sebe in svoj smisel življenja, starim pa olajšati in omogočiti sprejetje lastnih nezmožnosti in omejitev. Za to pa jim je potrebno ustvariti in ponuditi različne prostore in čas.

Zaključek

Medgeneracijski dialog postaja eno od ključnih vprašanj preživetja človeštva. Vse bolj postaja jasno, da je tako gospodarsko ekonomska, kakor socialno kulturna situacija na globalni ravni odvisna od natalitete in mortalitete. Ker Slovenijo uvrščamo med evropsko razvite države se postavlja kot ključno vprašanje, kako bomo urejali medgeneracijske odnose v prihodnje, da bo družba kot celota vzdržala trajnostni razvoj in stabilnost. Politično gledano smo v procesih iskanja rešitev za socialno in zdravstveno vzdržno družbo. Pri tem nastaja vtis, da se nobena skupina prebivalstva nebi želela odpovedati svojim pridobljenim pravicam in ugodnostim. Vendar brez nove prerazporeditve delovne sile in materialnih dobrin, družbeno sožitje ne bo vzdržalo. Družbena solidarnost je na preizkušnji. Kdor v njej ne bo sodeloval in participiral tudi na način odrekanja, tistemu se ne piše dobra in gotova prihodnost. Medgeneracijski dialog je pot po kateri lahko pridemo do skupnih rešitev.

Oblike tega dialoga so tako doma kot v tujini zelo različne. Ob tem lahko najprej ugotavljamo, da je v deželah z dolgo demokratično tradicijo, državljan sam tisti, ki vse bolj odloča o tem, kje in kako želi živeti na starost ali v svojem tretjem življenjskem obdobju. Med tem ko je v Sloveniji oskrba starejših ljudi vodena centralistično in institucionalno pravniško togo. Pomanjkanje privatne pobude, večji manevrski prostor za nevladne organizacije in za najrazličnejše interesne skupine ljudi omogoča državi in

vsakokratni njeni politiki, da predpisuje in narekuje pogoje za življenje na starost. Za izboljšanje tega položaja bi bilo potrebno najprej doseči preobrat od države in njenih institucij k državljanu na krajevni skupnosti, mestnih svetih, regijah in nacionalnih združenj, ki bi iskale različnim okoljem bolj prilagojeno bivanje. Civilne ustanove in krajevne oblasti bi morale prevzeti pobudo in odločilno vlogo pri vzpostavljanju življenjskih pogojev za vse generacije. Delovanje po načelu subsidiarnosti je na tem področju neizogibno. V nekaterih državah državljani o komunalni politiki odločajo prav na podlagi tega, kako politika podpira in regulira življenjska okolja za otroke in starostnike.

Dosedanja prizadevanja v Sloveniji, na področju medgeneracijskega dialoga so povezana predvsem z različnimi oblikami prostovoljstva na ravni domov za ostarele ali drugih domskih oblik bivanja in vzgojno izobraževalnih ustanov. Gre predvsem za načine obiskov in komunikacij, ki so povezani s praznovanji ob božično novoletnih ali drugih praznikih.

Ob drugem praznovanju evropskega dneva solidarnosti, ki ga je Evropa sprejela na pobudo evropske konference o medgeneracijski solidarnosti na Brdu pri Kranju v času slovenskega predsedovanja EU, in v pripravi na mednarodno leto medgeneracijske solidarnosti 2012 pričakujemo, da bo Vlada Republike Slovenije znala poiskati uspešne rešitve za vse generacije slovenskih državljanov in oblikovati družbene razmere za krepitev solidarnosti« (Kakovostna starost, 13(2010)2, 96). Medgeneracijski dialog je eden od ključnih promotorjev trajnostnega razvoja vseh družb in celotnega človeštva. V globalnem svetu nas je povezala tehnologija, ki pa nas je kot ljudi, kot osebe, pogosto oddaljila in pahnila v osamo, kar je še posebej boleče in krivično do stare generacije. Prav sodobna komunikacijska sredstva, ki so izreden pripomoček za komunikacijo pa hkrati predstavljajo veliko nevarnost za mlado generacijo, da izgublja socialno občutljivost in odgovornost do skupnosti. Medgeneracijski dialog je tako vse bolj izziv za vzgojno izobraževalne ustanove in za njihov način delovanja.

Literatura

- [1] BAJZEK, Jože, *Odiseja mladih*, Didakta, Radovljica 2008.
- [2] BAJZEK, Jože, *Zrcalo odraščanja*, Didakta, Radovljica 2003.
- [3] BLASBERG-KUHNKE, Martina, *Altern in Freiheit und Würde. Handbuch christliche Altenarbeit*, Kosel, München 2007.
- [4] BLOME, Agnes, KECK, Wolfgang, JENS, Albert, *Generationenbeziehungen im Wohlfahrtsstaat*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2008.
- [5] ČERNIČ ISTENIČ, Majda, *Rodnost v Sloveniji*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1994.
- [6] GAERTNER, Christel, *Egotaktiker mit spontanen Solidaritätsverpflichtungen*, v: Hermann-Josef

- Grosse Kracht (izd.), *Solidarität institutionalisieren*, Munster 2003.
- [7] GALIMBERTI, Umberto, *Großjünger: nihilizem in mladi*, Modrijan, Ljubljana 2010.
- [8] *Generationen – Beziehungen, Austausch und Tradierung*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1997.
- [9] *Generationen-Beziehungen, Austausch und Tradierung*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1997.
- [10] HÖPFLINGER, François, *Generationenfrage. Realites sociales*, Freiburg, 1999.
- [11] *Intergenerational Solidarity*, Acta 8, The pontifical Academy of social sciences, Vatican city, 2002.
- [12] *Izobraževanje za trajnostne demokratične družbe: vloga učiteljev*, Stalna konferenca ministrov za izobraževanje Sveta Evrope, 23. zasedanje, Ljubljana, 4. in 5. junij 2010.
- [13] KNOFF, Detlef, *Dialog der Generationen in der Erwachsenenbildung*, v: *Generationen im Dialog*, Deutsches Institut für Erwachsenenbildung, Frankfurt am Main, 1997, str. 9–19.
- [14] LIEGLE, Ludwig, LÜSCHER, Kurt, *Das Konzept des „Generationenlernens“*, v: *Zeitschrift für Pädagogik*, št. 1, 2004, str. 38–55.
- [15] LIMINSKI, Jürgen, *Wer schürt den Generationenkonflikt?*, v: *Die neue Ordnung*, št. 1, 2009, str. 48–59.
- [16] MARUŠIČ, Andrej, *Javno duševno zdravje*, Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2009.
- [17] MIHELJAK, Vlado, *Mladina 2000, Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*, Aristej, Maribor 2002.
- [18] *Minima Moralia der nächsten Gesellschaft. Standpunkte eines neuen Generationenvertrags*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009.
- [19] *Our common future*, The World Commission on Environment and Development – Brundland Commision, 1987.
- [20] *Prenovljena strategija EU za trajnostni razvoj*, Svet Evropske unije, Bruselj, 9. junij 2006.
- [21] PRIJATELJ, Erika, *Psihološka dinamika rasti v veri*, Slomškova založba, Maribor, 2008.
- [22] *Priporočilo Evropskega parlamenta in sveta z dne 18. decembra 2006 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje, 2006/962/ES*, v: *Uradni list EU*, 2006, L 394, 30. december, str. 10–18.
- [23] *Projektbüro „Dialog der Generationen“*, www.generationendialog.de/cms/ (25.08.2010).
- [24] RAMOVŠ, Jože, *Izhodišča in predlogi za nacionalni program socialnega varstva starih ljudi v obdobju 2006 do 2010 ter za nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva*, v: *Kakovostna starost*, št. 3, 2005, str. 2–38.
- [25] SANDER, Ekkehard, *Common Culture und neues Generationenverhältnis, Die Medienerfahrungen jüngerer Jugendlicher und ihrer Eltern im empirischen Vergleich*, Verlag Deutsches Jugendinstitut, München, 2001.
- [26] SCHLIMBACH, Tabea, *Generationen im Dialog, Intergenerationelle Projektarbeit*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2008.
- [27] SCHMIDT, Bernhard, TIPPELT, Rudolf, *Bildung Älterer und intergeneratives Lernen*, v: *Zeitschrift für Pädagogik*, št. 1, 2009, str. 73–90.
- [28] SCHWEITZER, Rosemarie von, *Die Bedeutung der Generationenerfahrungen für die Zukunft einer alternden Gesellschaft*, v: *Intergenerationelles Lernen, Eine Zielperspektive akademischer Seniorenbildung*, Vektor, Graftschaft, 1998, str. 15–32.
- [29] *Smernice vzgoje in izobraževanja za trajnostni razvoj od predšolske vzgoje do douniverzitetnega izobraževanja*, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ljubljana, julij 2007.
- [30] *Statistični letopis Republike Slovenije 2000*, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana 2000 (www.stat.si/letopis/st.4.9).
- [31] *Strategija vseživljenjskega učenja v Sloveniji*, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ljubljana, 2007.
- [32] SÜNKEL, Wolfgang, *Generation als pädagogischer Begriff*, v: *Das Generationenverhältnis, Über das Zusammenleben in Familie und Gesellschaft*, Juventa, Weinheim, 1997, str. 195–204.
- [33] *UNECE Strategy for Education for Sustainable Development*, adopted at the High-level meeting, Vilnius, 17–18 March 2005.
- [34] *United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014), International implementation scheme, Draft*, UNESCO, 2005.
- [35] *United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014)*, resolucija 57/254, OZN, 2002.
- [36] VEITH, Werner, *Intergenerationelle Gerechtigkeit, Ein Beitrag zur sozioethischen Theoriebildung*, Kohlhammer, Stuttgart 2006.
- [37] *Was will die jüngere mit der älteren Generation?*, Leske + Budrich, Opladen, 1998.
- [38] WICKI, Monika, *Gleichzeitig – Ungleichzeitig. Studien zur Erziehungswissenschaft*, Peter Lang Verlag, Bern, Berlin, Wien, 2008.
- [39] WOLTER, Stefan C., *Der intergenerationelle Konflikt bei Bildungsausgaben*, v: *Zeitschrift für Pädagogik*, št. 1, 2009, str. 4–16.
- [40] *World Programme for Human Rights Education*, United Nations, 2004.

EPIDEMIOLOŠKA TRANZICIJA IN SPREMENJENA NARAVA STARANJA

Božidar Voljč
Inštitut Antona Trstenjaka

Povzetek:

Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu se podaljšuje že več desetletij. Po teoriji epidemiološke tranzicije prevzemajo nekdanjo vlogo nalezljivih bolezni kronične nenalezljive bolezni, teorija zgoščevanja obolevnosti pa nastop kroničnih bolezni pomika v višja starostna obdobja. Moderna evropska družba starejših je v resnici drugačna od prejšnjih in izkazuje neizkoriščene intelektualne, izkustvene in fizične potenciale. Pričakovati je, da bo vedno več starejših z najrazličnejšimi družbenimi aktivnostmi vključenih v družbena dogajanja. S tem bo podaljšana zdrava starost utemeljila svoj družbeni smisel.

Summary:

Life expectancy at birth has been prolonged for some decades. According to the theory of epidemiologic transition chronic non communicable diseases are replacing the former role of

infectious diseases and the theory of compression of morbidity puts the onset of disease in the higher period of age. Modern European society of the elderly is compared with predecessors different, demonstrating unexploited intellectual, experiential and physical potentials. It is expected, that more and more aged people will be actively included in the activities of the society. In such a way healthy age will justify its social sense.

Ključne besede:

pričakovana življenska doba, epidemiološka tranzicija, zgotitev obolevnosti, aktivnostna tranzicija starejših

Key words:

Life expectancy, epidemiological transition, compression of morbidity, transition of activity of older people

Uvod

Na vprašanje koliko časa lahko človek živi, ne poznamo dokončnega odgovora. Še pred 50 leti so gerontologi menili, da je v starosti 70 let v povprečju že izčrpana moč organizma in da nad to starostjo ni mogoče več pričakovati daljšega preživetja. Tisti, ki so bili takrat stari 80 in več let, naj bi bili potemtakem le izjeme, ki potrjujejo pravilo (1). V Sloveniji je bilo takrat pričakovano trajanje življenja ob rojstvu za moške dobrih 65 let, za ženske pa 72 let (2).

Zadnji ljubljanski maraton pa je v dolžini 21 kilometrov pretekla 82 let stara gospa, ki se bo po lastni izjavi še naprej udeleževala tovrstnih množičnih rekreativnih prireditev, dokler ji bo dopuščalo zdravje, s katerim je kar zadovoljna. Maratona se je udeležilo še 20 drugih tekačev v starosti nad

70 let. Skupaj z njenim dosežkom dokazujejo, da življenjska moč v starosti nad 70 let še ne more biti izčrpana. In res med starejšo populacijo danes po vsem svetu najhitreje narašča prav skupina starih nad 80 let. Vsako leto jih je po svetu več za 3,8%, predstavljajo že več kot 10% vseh starejših, do leta 2050 pa naj bi se njihovo število podvojilo (3). Določanje meja iztrošenosti se je izkazalo za strokovno tvegano početje.

In spet smo pri vprašanju, koliko časa lahko človek živi?

Francozinja Jean Louise Calment je bila rojena 21. februarja 1875, umrla pa je 4. avgusta 1997, ko je bila stara 122 let in 164 dni. Pri stotih letih se je še vozila s kolesom, do starosti 110 let je skrbela sama zase. Njena starost je izpričana z dokumenti, gospa velja danes za dokazano najstarejšo osebo (<http://en.wikipedia.org/wiki/longevity>). Po svetu pa se množi število starih od 115 let naprej in utegne se zgoditi, da bo francosko gospo tudi kdo preživel. Starost gospe Calmentove je sicer rekordna izjema, ki pa vendarle dokazuje, da človek lahko doživi 120 let. S tem obdobje 120 let, ki ga je preživel nekdo med nami, pričenjamo sprejemati drugače kot doslej, postane nam nekako bližje in bolj pregledno. Da bi videli, kaj zadnjih 120 let pomeni za razvoj slovenske družbe, se preselimo za 120 let nazaj in pogledjmo, zakaj so takrat umirali prebivalci Kranjske dežele v letu 1890 (2).

Vzrok smrti	%	Leta 1890 na 1000 prebivalcev
Tuberkuloza	15,51	5,07
Starostna oslabeledost	12,77	4,24
Prirojena življ. slabost	9,25	3,20
Vnetja dihalnih organov	7,60	2,73
Koze	4,40	0,13
Davica	3,65	0,83
Škrlatinka	2,72	0,33
Črevesni katar	2,47	0,92
Mrtvorojeni	2,13	-
Kap	2,12	0,96
Oslovski kašelj	1,92	0,58
Nasilne smrti	1,69	0,47
Tifus	1,66	0,57
Griža	1,10	0,45
Rakave bolezni	1,00	0,33
Ošpice	0,96	0,26
Kolera	0,46	-
Steklina	0,007	0,004
Druge bolezni	29,02	8,74

Pri izračunu smrtnih primerov na 1000 prebivalcev je bilo v poročilu upoštevano število prebivalcev leta 1888.

Prikazane lestvice ne moremo primerjati z današnjimi. Vedeti je treba, da so vzrok smrti takrat – zlasti na podeželju, ki je bilo močno podhranjeno z zdravstvenim kadrom - v večini primerov opravljali mrliški pregledniki, med katerimi so bili tudi taki, ki za ta posel niso imeli nobenih kvalifikacij. Veliko število smrti zaradi starostne oslabelosti in prirojene življenske slabosti kaže na njihove pogoste zadrege pri ugotavljanju vzroka smrti. Rad pa bi opozoril na spekter nalezljivih bolezni, ki so takrat obvladovale umrljivost po svetu in določale usode družin in posameznikov. Kap in rakave bolezni so takrat še močno v ozadju čakale na svoj čas.

V zvezi z razmerami v takratni Kranjski, bi bilo mogoče povedati še marsikaj zanimivega. Povejmo le, da je bilo vseh prebivalcev nekaj manj kot pol milijona in da je Ljubljana imela nekaj več kakor 30.000 prebivalcev. Za nadaljevanje pa je pomembno vedeti, da je število starih nad 65 let znašalo 6,4 % vsega prebivalstva, kar pomeni, da jih je bilo okoli 30.000. Kolikšna je bila takrat pričakovana življenjska doba ob rojstvu na Kranjskem ne vemo, v takratni avstro-ogrski monarhiji je bila za moške 43 let, kar bo najbrž veljalo tudi za Kranjsko, ki se je v statističnih podatkih v primerjavi z drugimi avstro-ogorskimi deželami le poredkoma slabo odrezala.

Dobrih 60 let kasneje, leta 1953, je bila v Sloveniji pričakovana doba življenja ob rojstvu za moške 52,12 let in za ženske 58,21 let. 77 let kasneje, v letu 1967, v času, ko je bila Slovenija tudi po populacijskih in epidemioloških kazalnikih najbolj razvita republika v Jugoslaviji, pa je bila pričakovana življenska doba v Sloveniji ob rojstvu je bila za moške 65,1 let in za ženske 72,4 let. Kljub temu pa je bilo takrat starejših od 65 let le 9,47 %, ne prav dosti več kot sedem desetletij poprej (2).

Vzroki smrti zaradi bolezni in poškodb, tokrat po kategorijah MKB, pa so bili v letu 1967 naslednji (2):

Vzrok smrti	na 100.000 prebivalcev
Bolezni srca in obtočil	239,0
Poškodbe, zastrupitve etc.	177,0
Novotvorbe	148,0
Bolezni živčnega sistema in čutil	115,5
Bolezni dihal	74,4
Bolezni prebavil prebavil	32,6
Tuberkuloza	21,5
Druge bolezni	240,0

Kakšna sprememba v primerjavi z letom 1890! Nalezljive bolezni so, razen tuberkuloze, skrite med drugimi boleznimi. Napredek medicine in javnega zdravstva po zaslugi

generacij naših nekdanjih kolegov Slovenije ni obšel, kar v tistih časih še zdaleč ni veljalo za večino ostalega sveta.

Zanimivo je, da publikacija opozarja na naraščajoči pomen kroničnih bolezni med starimi nad 65 let z naslednjim priporočilom (citat):

»Posebno pozornost je potrebno posvetiti delu Inštituta za geriatrijo in gerontologijo v Ljubljani ter mu omogočiti raziskave in edukativne naloge, ki jih opravlja za celo republiko in tako strokovno usmerja delo in utira pot sodobnim strokovnim metodam na vseh nivojih dela.«

Tako je bilo stališče takratne zdravstvene stroke in njenih predstavnikov. Kljub temu je bila dejavnost Inštituta kasneje preusmerjena na bistveno ožje klinično internistično področje.

50 let kasneje, leta 2009, je v samostojni Sloveniji pričakovana življenska doba ob rojstvu za moške 75,8 let in ženske 83,3 let.

Starih nad 65 let 16,5 %. V starosti 65 let lahko moški in ženske pričakujejo še skoraj celo desetletje zdravega življenja.

Kategorija MKB	Vse smrti
Bolezni cirkulatornega sistema	7475
Neoplazme	5805
Poškodbe, zastrupitve etc.	1450
Bolezni respiratornega sistema	1271
Bolezni digestivnega sistema	1160
Skupaj	17161
Vse smrti	18750

Med 21 kategorijami MKB zavzame prvih pet kategorij kar 91,5 % vseh smrti (5). To naj bi usmerjalo tudi strateška prizadevanja naše zdravstvene politike.

120 let, ki jih izjemoma že lahko zajamemo v eno človeško življenje, nam ob pregledu pokaže skoraj nepojmljiv napredek medicine in zdravstva. Potem, ko smo stoletja dolgo rabili, da smo podrobno spoznali ustroj in delovanje človeškega telesa, je razvoj mikrobiologije, imunologije, farmacije in javnega zdravstva v kratkem času med drugim povzročil tudi naše daljše preživetje. Umrlijivost se pomika v vse višjo starost, svet se stara, z njim pa tudi Slovenija. Zdravstveni, socialni, izobrazbeni in vedenjski razlogi daljšega življenja so več ali manj znani, manj jasne pa so posledice velike demografske tranzicije, ki še zdaleč ni končana. Povprečno trajanje življenja je danes v razvitem svetu pri 85 letih, vendar pa nihče več ne reče, da je to meja, ob kateri ne moremo več pričakovati velikih sprememb. Glavnina smrtnosti med starimi je res v času med 85 in 95 leti, vendar pa v Sloveniji tudi stoletnikov še nikoli nismo imeli toliko. Leta 2008 jih je bilo 164, med njimi tudi takih, ki še vedno sami skrbijo zase (3).

Velike spremembe so se zgodile tudi na epidemiološkem področju. V času, ko je Cvahte objavil publikacijo o zdravju v Sloveniji, je Omran leta 1971 objavil **teorijo epidemiološke tranzicije** (4), s katero je napovedal današnjo sliko incidence in prevalence bolezenskih stanj. Rekel je, da s podaljševanjem življenja vlogo nalezljivih boleznih prevzemajo kronična nenalezljiva bolezenska stanja, predvsem kardiovaskularne bolezni in malignomi (5). Bolj ko se družba stara, več je med njenimi pripadniki kroničnih nenalezljivih boleznih. Pri tem je potrebno vedeti, da epidemiološka tranzicija v nobenem okolju ne poteka na pravičen in enakopraven način in da tako med posamezniki, kakor tudi med državami velja pravilo socialnega gradienta (6). Po drugi strani pa je daljše trajanje življenja krhek dosežek, ki se lahko hitro sesuje, kakor je pokazal primer Rusije po razpadu Sovjetske zveze. (7)

Omran s svojo teorijo ni povedal veliko novega. Statistike so že pred njim napovedovale novo, drugačno epidemiološko obdobje. Vendar pa je njegova napoved o porastu kroničnih boleznih imela, in še ima, velik vpliv na ekonomsko stroko in politiko. Ekonomisti, ki med drugim napovedujejo tudi bodočnost, svarijo vlade pred posledicami naraščajoče dolgoživosti, ki so socialne, politične, ekonomske in zdravstvene narave. Če ne bo korenitih sprememb v dolžnostih in pravicah, pravijo, se bo zaradi močno povečanega števila bolnih in dolgotrajne oskrbe potrebnih starih dosedanja urejenost sistemov zrušila z neslutnimi družbenimi posledicami. Večina politikov in vlad deli z njimi enako mnenje. V skrbi za stabilnost pokojninskih in zdravstvenih blagajn uvajajo bolj ali manj korenite spremembe, sindikati in tisti, ki se bodo v kratkem upokojili, pa si prizadevajo ohraniti dosedanje pravice. Vzpostavljajo se nezdrava razmerja, ki smo jim danes priče tudi v Sloveniji. Na tak način družba starejše sprejema predvsem kot problem, politika pa zaradi naraščajoče moči volilnih glasov starejših ne tvega odprtega spopada z njimi. Tako se vrtimo med ponudbami in obljubami na eni in grožnjami ter protesti na drugi strani.

Ta kratek politični diskurs ni brez epidemiološkega ozadja, ki ga posebej **teorija zgostitve obolevnosti**. Objavil jo je Fries leta 1980 (8). Sprva je bila deležna hudih kritik, danes pa jo v razvitem svetu po večini sprejemajo, saj s svojim razumevanjem narave staranja ponuja možnost drugačnih političnih pristopov in rešitev. Teorija v nasprotju s splošnim prepričanjem, da se bo s staranjem prebivalstva močno povečala prevalenca kroničnih nenalezljivih boleznih z vsemi vrstami dolgotrajnih in nege potrebnih zdravstvenih problemov, pravi, da se trajanje življenja podaljšuje zato, ker so stari ljudje vse bolj zdravi, ker smo vse bolj soočeni s starostjo brez bolezni, začetek za starost značilnih kroničnih boleznih pa se odlaga v vse višjo starost.

Ker pa večina starih umre tja do 90 – 95 leta, za bolezni ne ostane več prav dosti časa. Zgoščenost obolevnosti tudi v starosti pozna prezgodnjo umrljivost, ki je posledica kroničnih boleznih in naravno smrt, ko človek ugasne zaradi

izčrpane življenske sile, čeprav ni bolan. Ob tem ne smemo pozabiti, da danes o kroničnih boleznih vemo več kot kdajkoli prej in jih znamo voditi tako, da so manj nevarne in da je tudi z njimi mogoče dolgo živeti na zdrav in aktiven način. In res vedno več starih ohranja zdravje v pozna leta, pred smrtjo pa so bolni razmeroma kratek čas, neredko le nekaj tednov ali še manj. Dokaz za to je, da med starimi najhitreje narašča skupina vitalnih in samostojnih starostnikov nad 80 let, ki so sposobni preteči celo maraton. Ob tem lahko le obžalujemo, da so v preteklosti ljudje morali umirati tako mladi.

V razvitih okoljih, med katere sodi tudi Slovenija, se je od končane druge svetovne vojne naprej življenje posameznika v povprečju podaljšalo za 20 let (3). Ta leta povečini zdravega življenja so dodana starosti in velika večina starih jih preživlja v vlogi upokojencev. Kako dodano življenje sprejema družba, kako jo sprejema sama starejša generacija? Je starost še vedno čakalnica na odhod, ali pa je lahko taka, kakršna je danes, še kaj več? So starejši generacija, ki od družbe predvsem sprejema, ali ji s svojimi izkušnjami in znanjem še vedno lahko tudi kaj da? Je podaljšanje življenja le samemu sebi namen, je to res zgodovinski uspeh moderne družbe, ali pa je zaradi odprtih socioloških, ekonomskih in zdravstvenih posledic bolj neuspeh uspeha? Kje naj iščemo odgovore na ta vse bolj aktualna vprašanja? Na generalni skupščini AGE Platform Europe, maja 2010 v Bruslju, je evropska komisarka Viviane Reding, rekla tudi tole: »Res je, da smo soočeni z neprimerljivo demografsko spremembo. Vendar ne pozabimo, da starejši Evropejci svojim družbam, skupnostim in družinam lahko še veliko prispevajo. Oni niso naš problem, ampak so del rešitve.« (9) S tem se lahko strinjamo s komaj kakšnimi pridržki. Le na tak način lahko kljub neveselemu stanju duha, ki s tem v zvezi danes prevladuje v naši Sloveniji, tudi pri nas iščemo perspektivne dolgoročne rešitve.

Ena največjih prednosti življenja v pokoju je v svobodi odločanja, na kakšen način, s kom in kje bomo preživljali svoj čas. Ni več šefov, ni več neizogibnega izpolnjevanja delovnih obveznosti, ne beleži se več delovnega časa, niti ne njegovih izkoristkov. So pa druge težave, ki zmanjšujejo ta krasni občutek svobode in zaradi katerih si marsikdo kmalu po upokojitvi želi zaposlitev nazaj, z vsemi njenimi nadlogami vred. Boli občutek, da so vse izkušnje, vse naše znanje od dneva upokojitve dalje za družbo povsem nepomembne. »Veliko vem in marsikaj bi lahko še svetoval, pa me nihče nikoli nič ne vpraša«, mi je pred leti rekel pokojni učitelj, prof. dr. Branko Kesic, svetovno znan hrvaški strokovnjak s področja javnega zdravstva. Občutek nekoristnosti, ki ga naraščajoča dolgoživost le še povečuje, nas pripelje do najpomembnejšega vprašanja demografske tranzicije. Z njim se ne ukvarjajo ne vlade, ne politične stranke, ne sindikati in za gotovo tudi ne društva upokojencev. Vprašanje povezuje vsa vprašanja, ki sem jih zastavljal prej in se glasi: »**Kakšen je smisel podaljšanega zdravega življenja, podaljšane zdrave starosti?**« So to le prostočasne aktivnosti, ki smo jim priče danes? Izleti,

priredivte, telovadbe, plesi, šolanja kot konjiček in podobno, kar nas ob vse večjem številu starih prej ali slej vodi v generacijski konflikt, ali pa se temu bolj približujejo družbeno koristne aktivnosti: prostovoljstva, različne oblike nadaljevanja poklicnih aktivnosti, širiteljski tečaji in skupine, starosti prijazna mesta in občine, vključenost v raziskovalne projekte, politične aktivnosti in podobno, pa tudi kar naprej omenjana pomoč pri nadzoru in vzgoji vnukov. Pri teh aktivnostih starejši svoje znanje in izkušnje posredujejo svoji okolici, obenem pa vzdržujejo socialno in duševno aktivnost, ki jim daje občutek pripadnosti in koristnosti. Na ta način se doslej zanemarjani strokovni in izkustveni potenciali starejših družbi vrača na načine, ki jih je omogočila šele naraščajoča dolgoživost.

V času predsedovanja Slovenije Evropski uniji je bilo sklenjeno, da

bo leto 2012 evropsko leto aktivnega staranja in medgeneracijskega sožitja. Evropska komisija in AGE Platform Europe pozivata države članice in njihove organizacije starejših naj v svojih okoljih iščejo inovativne variante zaposlenosti in družbenih aktivnosti za starejše, ki bodo pisane na kožo njihovih potreb, ki jih bodo na aktiven način vključevale v družbena dogajanja, ki ne bodo konkurenca zaposlovanju mladih, ampak temelj dolgoročnega medgeneracijskega sožitja. Tradicionalna družbena vloga upokojencev prej ali slej vodi v generacijsko pasivnost. V njej vztraja tudi politika, ki starejšim ne nudi veliko možnosti, da bi bili družbeno koristni. Pri tem se pozablja, da današnjih generacij starejših ne moremo ne primerjati s predhodnimi. Ne le, da so bolj dolgoživi, so tudi zdravi in fizično sposobnejši, veliko bolj razgledani in dobro orientirani v svojem prostoru in času. Dolgoživost moderne družbe starejših in trenutna podoba epidemioloških razmer predstavljata temelj še ene tranzicije, ki jo na Inštitutu Antona Trstenjaka pojmuje kot **aktivnostno tranzicijo** starejših. Po njej bo število dolgoživih in zdravih upokojencev, ki bodo s svojim znanjem in izkušnjami želeli ostati družbeno aktivni, vedno večje. To jim bodo omogočale tudi nove oblike starejšim primernih zaposlitev. S tem se bo spremenilo tudi dosedanje družbeno in politično pojmovanje starosti. Izhajamo iz hipoteze, da je tak razvoj skladen s človeško naravo in da je povezan s socialno odgovornostjo ter kulturno tradicijo evropske družbe. Težko si je predstavljati, da bi potenciali podaljšane življenja ostali neizkoriščeni, ker v takem primeru dolga in zdrava starost izgubi svoj naravni smisel.

Viri:

1. Satariano WA. *Epidemiology of Aging*. Jones and Barlett Publishers, Sudbury; 2006: str 12
2. Cvahte S et al. *Zdravstveno stanje prebivalstva SR Slovenije*. Zavod SRS za zdravstveno varstvo. Ljubljana; 1972: str. 13
3. Statistični urad RS. *Prebivalstvo Slovenije se stara – potrebno je medgeneracijsko sožitje*. Ljubljana; 2008: str. 12

4. Omran AR. *The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change*. The Milbank Quarterly, Vol. 83, No. 4, 2005: str. 731-57

5. Inštitut za varovanje zdravja RS. *Zdravstveno statistični letopis 2009*. Ljubljana, 2011: str. 96

6. Marmot M. *Achieving health equity: from root causes to fair outcomes*. Lancet 370: 1153-63

7. Danishevski K. *The Russian Federation: Difficult History of Target Setting*. In: *Health Targets in Europe*. European Observatory on Health Systems and Policies. In: *Observatory Studies Series No. 13*. World Health Organization Regional Office for Europe, Copenhagen 2008; str. 150

8. Fries JF. *The Compression of Morbidity*. The Milbank Quarterly, Vol. 83, No. 4, 2005: str. 801-23

9. Trama-Zada D. *What can the EU do to promote older people's fundamental rights in today's ageing and recession context?* Plenary Session of the General Assembly of AGE Platform Europe, Brussels, 7 May 2010

DEMOGRAFSKA SLIKA SLOVENCEV V SOSEDNJIH DRŽAVAH

Jernej Zupančič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Tel.: 041-457-393, e-mail: jernej.zupancic@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vprašanje številčnosti slovenskih manjšin v sosednjih državah. Pri tem kritično analizira tako statistične podatke kakor različne ocene raziskovalcev: oba vira sta namreč podlaga za presojo današnje demografske moči slovenskih skupnosti. Skupna srednja ocena je okrog 150.000 pripadnikov, statistični podatki pa dokazujejo nekaj nad 80.000. Opazen del manjšin je torej statistično skrit.

UVOD: DILEME O DEMOGRAFSKI MOČI SLOVENSКИH MANJŠIN

Demografska moč manjšine je eno najpomembnejših vprašanj njihovega položaja, čeprav mnogi zagotavljajo, da število ne vpliva na raven njihovih pravic. Vendar je to pravno-politično stališče sprto s preprostostjo vsakodnevnih izkušenj pripadnikov manjšin. V skoraj vseh svojih dimenzijah se kaže v najnovejših prizadevanjih politike Avstrije do manjšin, saj je že tako simbolično dejanje, kot je osnovna dvojezična topografija, sprožilo večletne žolčne polemike in formalistična dokazovanja, ali je manjšina na lokalni ravni upravičena do te topografske simbolike, ali pa se mora podrediti logiki (in seveda pritisku) večine. V Sloveniji imamo drug ekstrem, namreč italijansko skupnost, ki je verjetno *per capita* zdaleč najboljše financirana manjšinska skupnost na svetu, a očitno to ni najbolj učinkovit mehanizem manjšinskega varstva: narodna / jezikovna statistika pa neusmiljeno dokazuje napredovanje asimilacije. Številčnost manjšine je bolj kot v formalnem (pravnem, političnem) pogledu pomembna v vsakdanjem življenju njenih pripadnikov. Od skupnega števila, načina poselitve in s tem določene zgoščenosti, a nič manj tudi njene socialne, izobrazbene, spolne in starostne sestave je odvisno, ali bodo te skupnosti vitalne ali ne. Prispevek je zato namenjen pregledu demografske moči slovenskih manjšin v sosednjih državah, torej Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem. Pri tem se le delno dotaknemo tudi vprašanja avtohtonosti, saj je to specifično področje z velikimi regionalnimi razlikami.

Naloga, ki smo si jo s tem naložili, terja razčiščenje dveh temeljnih vprašanj: koga smatramo za pripadnika slovenske manjšine (identiteta) in kako to dejansko ugotavljati. Vprašanja teorije in metodologije torej. Obe vprašanji sta tesno, skoraj neločljivo povezani tako v svojem raziskovalno-empiričnem kakor tudi v poznejšem interpretativnem delu. Zaradi omejenega prostora žal na tem

mestu ni mogoča obširnejša razprava o raznolikosti slovenske identitete: vprašanje, ki smo se mu raziskovalci do danes precej izogibali s predpostavko o enovitosti slovenske identitete, čeprav so empirične študije v vseh slovenskih manjšinskih okoljih v sosednjih državah dokazale sorazmerno velike razlike v jezikovno-kulturnem korpusu, ki ga (poenostavljeno) imenujemo »slovenski«. Pri tem opozarjam na zanimivo in zelo značilno potezo opredeljevanja »Slovencev« tako v Sloveniji kakor tudi v pogojih manjšinstva in diaspore: ugotavlja se, kdo je še... nosilec slovenske identitete... in kdo je že asimiliran. V daljši časovni vrsti prepoznamo pri tej (žal pogosti) dikciji taktiko večnega umikanja na etnocentristične bariere, ki ne zna biti tolerantna do raznolikosti slovenstva kot etnične kategorije, ne glede na politične, geografske in kulturne prilike, tvorjene v prvi vrsti v okoljih, kjer ta (domnevni) slovenski korpus živi. Ker išče »prave« Slovence, odriva mnoge posameznike, ki so tudi nosilci posameznih elementov slovenske identitete. Med bolesi sodobnega manjšinca pa pogosto sodi tudi ugotovitev, da so »socializirani v svojem okolju« in (logično, žal) jih tudi Slovenija ne sprejema (več) za Slovence.

Prispevek v nadaljevanju prikazuje najprej različne pristope ugotavljanja številčnosti slovenskih manjšin, nato pa so po državah na kratko prikazana številčna razmerja slovenskih skupnosti v Italiji in Avstriji, na Madžarskem ter Hrvaškem.

K TEORIJI IN METODOLOGIJI UGOTAVLJANJA ŠTEVILČNOSTI MANJŠIN

Ugotavljanje številčnosti po etnokulturnih značilnostih ima v slovenskem prostoru že več kot 160-letno tradicijo. Leta 1846 izvedeni Czoernigov etnografski popis je dregnil v področje etničnega opredeljevanja in sprožil vprašanje kriterijev. Tedaj uporabljene jezikovne kriterije so pozneje še pogosto uporabljali, vendar z različnimi tehničnimi prijemi in še bolj raznoliko interpretacijo dobljenih rezultatov. Jeziku so pripisovali integrirajoče socialne in politične dimenzije in ga s tem do določene mere tudi ideologizirali: marsikdaj se je kriterij jezika potem uporabljal kot instrument manjšinskih politik in politik do manjšin. Zadnja tovrstna anomalija je prav uvodoma omenjeni primer dodeljevanja dvojezične topografije na južnem Koroškem.¹ Popise kot vir ugotavljanja demografske

¹ Avstrijski popisi po občevalnem jeziku (Umgangssprache) imajo v uvodu interpretacije in navodil popisa

moči manjšine so močno kritizirali in jim celo odrekli kakršnokoli uporabno vrednost (Klemenčič, 1990). Po drugi strani pa je ob pomoči popisnih rezultatov vendarle ustvariti podobo socialne strukture, izobrazbe, starostnih in demografskih tendenc ter opredeliti prostorski in socialni okvir, v katerem se manjšina giblje in živi. Ob kritiki je ta vir torej vendarle uporaben, a zavedati se je treba njegovih sistemskih hib in tveganja, da postane instrument nasprotovanja manjšini (Zupančič, 1999, 15).

Za območje **Avstrije** imamo na voljo podatke od prvega popisa leta 1846 (t.i. Czoernigove statistike) dalje leta 1880, 1890, 1900 in 1910 (ob štetju leta 1869 niso ugotavljali jezikovne pripadnosti), pri čemer so razen nekaj izjem vseskozi uporabljali kriterij občevalnega jezika. Pri popisu leta 1923 so šteli po družinskem jeziku, leta 1934 po pripadnosti h kulturnemu krogu, nacistični popis leta 1939 pa kriterij materinega jezika. Slednji je uvedel vrsto kombiniranih jezikovnih kategorij in uvedel kategorijo "vindiš", ki so jo kot dediščino omenjenega popisa sprejeli in ohranili vsi popisi po drugi svetovni vojni do 2001. Uvedba popisne kategorije „vindiš“ ter številnih kombinacij je statistično razdelila demografsko moč slovenske skupnosti, delež jo na "pravo slovensko" in na "vindiš"; slednjo so zelo različno pojasnjevali, od "Nemcem prijaznih Slovencev" do povsem samostojne jezikovne skupine. Popis leta 1951 je obsegal največ različnih jezikovnih variant; v različnih statističnih in drugih publikacijah pa so jih nato precej različno kombinirali in nesistematično združevali. Vladimir Klemenčič je v svoji kritični analizi tega ljudskega štetja naštel nič manj kot 16 variant jezikovnih kombinacij; od tega so jih imeli v popisu 8 (nemško - slovensko, nemško - vindiš, slovensko, slovensko - nemško, slovensko - vindiš, vindiš - slovensko, vindiš, vindiš - nemško), ostale pa so rezultat kombiniranja za objavo v različnih publikacijah (Klemenčič, 1960, Klemenčič, Wutti, Domej, 1977, Zorn, 1972). Leta 1961 so popisovali po družinskem jeziku in ohranili iste jezikovne kategorije. Podatki so navedeni samo za območje dvojezičnega šolstva in se nanašajo samo na skupno prisotno prebivalstvo. Poleg tega so ob posameznem popisu popisne kriterije različno interpretirali. Zaradi pomanjkanja jasnih navodil so dokaj ohlapno opredelitev popisnega kriterija tolmačili različno: od družinskega jezika, pripadnosti k jezikovni skupini ali pa preprosto jezik okolja. Potem so kriterij občevalnega jezika "pretvarjali" v narodno pripadnost. Ker so popise vedno spremljali posredni in neposredni pritiski na posameznike, organizacije in ustanove manjšine in propaganda, se je to poznalo pri popisnih rezultatih vsaj pri določenih slojih. Jezikovno opredeljevanje je bilo povezano tudi s pripadnostjo socialni skupini, statusu in položaju v poklicu in žal v znatni meri tudi volji popisovalca, načinu popisa ipd., kar je redno zmanjševalo število pripadnikov slovenske jezikovne skupine (Klemenčič, 1976). Prav tako je pomembno, v katerih

---

izrecno navedeno, da ta (jezikovni) kriterij ne pomeni narodne pripadnosti (ki je etnopolitična kategorija); kot tak bi torej popisni rezultat nikakor ne smel biti enostavno merilo dodeljevanja dvojezičnih napisov.

območjih so jezikovno pripadnost ob posameznih popisih sploh ugotavljali in za katera območja so kasneje objavili uradne podatke ljudskih štetij. Zlasti pri starejših popisih so ugotavljali številčnosti le v območjih, kjer so Slovenci predstavljali pomemben del prebivalstva (Grafenauer, 1946).

Poleg popisov so že razmeroma zgodaj Slovenci pričeli sami ugotavljati lastno številčno stanje in prav tako katoliška Cerkev (krška škofija na Koroškem): šematizmi. Popisovali so leta 1880, 1890, 1900 in 1910 v monarhiji ter leta 1923 v prvi avstrijski republiki. Trikrat so Slovenci sami izvedli lastna štetja, in sicer leta 1910, leta 1923 in leta 1934 (Grafenauer, 1946, 249-275). Že sam pojav potrebe po lastnem preverjanju številčnosti slovenske populacije kaže na pomembnost tega vprašanja in hkrati opozarja na nezaupanje do uradno dobljenih podatkov. Slovenske ocene so temeljile na poznavanju ali dodatnem ugotavljanju ter preverjanju stanja na terenu, cerkveni popisi (šematizmi) pa so ugotavljali številčnost Slovencev po posameznih župnijah. Slovenske ocene kasnejših avtorjev, zlasti po drugi svetovni vojni, so se precej opirale na kazalce dejanske prisotnosti in delovanja Slovencev (npr. prisotnost slovenščine v medijih, v javni rabi, znanje jezika, vpisa otrok v dvojezične šole ipd.). Nobeden od omenjenih indikatorjev ni idealen, vendar daje trdno osnovo za vsaj približno oceno dejanskega števila Slovencev.

Posebej velja omeniti še popis posebne vrste leta 1976, s katerim so skušali uradno potrditi število manjšinske populacije, toda na način, ki je zelo podoben volitvam. Prebivalci so se morali s tajnim glasovanjem izreči za pripadnost k določeni jezikovni skupini. Sam popis je časovno sovpadal z najhujšo gonjo zoper manjšino (1970 so izvedli reformo upravnih enot in obstoječe občine združevali, tako da so tvorili Slovenci v večini občin le še manjšino). Leta 1972 je bilo podiranje komaj dobro postavljenih dvojezičnih tabel (Ortstafelsturm) in popis je dejansko pomenil vrh stopnjevanja protimanjšinske politike. Znatno del avstrijske javnosti je poskus zavrnil in množično bojkotiral, zato je neslavno propadel (Klemenčič, Domej, Wutti, 1977).

Za območje slovenske poselitve v **Italiji** so podatki primerljivi le za obdobje v okviru Habsburške monarhije. Kraji v Benečiji teh podatkov torej nimajo in tudi poznejše statistike italijanske države niso navajale ne jezikovnih ne narodnih opredelitev. Zaradi potreb po urejanju varstva manjšin je Italija dvakrat izvedla ocene števila manjšin na podlagi znanja jezika. Ocene države komisije se – kako značilno – pomembno razlikujejo od ocen slovenskih organizacij in posameznih raziskovalcev. V celoti gledano pa imamo za območje Italije ocene manjšinskega demografskega zaledja in si je mogoče s popisi (ki navajajo le skupno število prebivalstva) le skromno pomagati. Ekstrapolacija razmerij in trendov pa je, ne upošteva nove spremenljivke, lahko precej tvegana metoda.

Na Madžarskem so popisovali tako po jezikovnih kakor po narodnih kriterijih, a od popisa do popisa nekoliko različno. Do leta 1980 madžarska statistika izraza »Slovenec« ni poznala. V madžarski javnosti je bilo Porabje "Vendvidek"; izraz, ki je pred Trianonsko pogodbo označeval celotno Prekmurje in Porabje. Tudi uradna statistika je Slovence označevala za Vende. Vendska teorija je tako madžarska inačica bolj znane "Vindišarske teorije", razširjene v Avstriji. Skupino Slovencev s prekmurskim narečjem so imeli za Madžare, ki govorijo "vendsko" (Kacin-Wohinz, 1974, 176-177). Izraz "Vend" se je pri statističnih popisih obdržal do leta 1981; tedaj je županijski svet Železne županije s posebnim odlokom odpravil izraz "Vend" in uvedel naziv "Slovenec" (Olas, 1991). Starejši popisi so ugotavljali znanje jezika, po drugi svetovni vojni pa so popisovali po narodni pripadnosti, maternem jeziku in kulturni bližini (pripadnosti).

Na Hrvaškem so popisni podatki uporabni predvsem v času po drugi svetovni vojni. V času habsburške monarhije so popisovali po jezikovnem kriteriju, kar se dobro odraža v Istri. Očitno pa so popisne kategorije različno interpretirali; drugače si težko razložimo velika nihanja na primer oseb s slovenskim jezikom v Istri. Na območju severozahodne Hrvaške pa so združili v jezikovni slovensko-hrvaški kontinuum (Sloveno-Kroaten) in je ločevanje zelo težavno, če ne nemogoče. Ker pa je glavnina slovenske skupnosti na Hrvaškem priseljenškega porekla (in to marsikje že zelo starega, posebej na Reki in v Zagrebu!) si je mogoče do neke mere pomagati s proučevanjem selitvenih evidenc in selitvene statistike. Po drugi svetovni vojni so na hrvaškem veljali enaki pogoji popisnega ugotavljanja etničnosti kot v Sloveniji. Opozoriti pa je treba, da so se popisi med seboj precej razlikovali glede na rabo popisnih kategorij (narodna pripadnost, materni jezik), vendar je v primeru Slovencev to, vsaj kar se statističnega razlikovanja tiče, dokaj enostavno.

KRATEK PREGLED ŠTEVILČNOSTI SLOVENCEV V SOSEDNIH DRŽAVAH

Slovinci v Italiji so avtohtona narodna manjšina, ki strnjeno poseljuje ozek obmejni pas Furlanije - Julijske krajine. Na okrog 1500 km² obsežnem območju živi približno 430.000 prebivalcev, od katerih je po slovenskih ocenah med 83.000 in 100.000 Slovencev, po državnih (uradnih) ocenah pa 52.000. Poleg tega živi okrog 10.000 Slovencev tudi v Furlanski nižini, kamor so se preselili v zadnjih desetletjih. Skupaj predstavljajo okrog 20 % celotne populacije na omenjenem območju (Zupančič, 2001).

Po podatkih statističnega popisa iz leta 1910 je bilo skupno okrog 129.661 Slovencev (Pirjevec, 2000). Zwitter in Novak (1945) navajata v svojem delu višje številke, kar pa je predvsem posledica seštevanja Slovencev in Hrvatov. Do razlik med avtorji prihaja zaradi vključevanja oziroma izključevanja nekaterih robnih občin, v katerih je slovensko prebivalstvo sicer prisotno, je pa lokalno v manjšini. Zelo velike razlike nastopajo na območju Beneške Slovenije.

Čermelj navaja podatke od 33.932 kot najnižje (vključno z Rezijsko), Musoni jih je ocenil med 35.000 do nad 50.000, celo do 60.000 (Čermelj, 1953, 12-19, Rutar 1899). Kasnejše ocene so število pripadnikov zmanjševale, z izjemo krajšega obdobja po drugi svetovni vojni, ko so skušali dokazovati tudi do 120.000 Slovencev (Pirjevec, 2000). Po ocenah italijanske vlade iz leta 1981 je bilo na območju avtohtone poselitve še dobrih 52.000 Slovencev, z upoštevanjem še novega poselitvenega jedra v Furlanski nižini pa dobrih 61.000. Skoraj istočasno so številčnost lastne populacije ugotavljali tudi na SLORI in ocenili le-to na okrog 83.000 oseb. Ocenjevanje števila na podlagi znanja jezika je dalo še nekoliko višje vrednosti, to je med 90.000 in 100.000 (Bufon, 1992, 62). Pojavljajo pa se tudi ocene do 120.000 (Die Minderheiten..., 1994). Če upoštevamo, da živi danes na območju avtohtone poselitve Slovencev v Italiji okrog 430.000 prebivalcev, znaša delež manjšinskega prebivalstva med 12% (po vladni oceni) do 19 % (ocena SLORI) ali celo okrog 23 %, če upoštevamo najvišje ocene. Povsem pričakovano so razlike med različnimi ocenjevalci največje na območju Trsta (zaradi velikega števila oseb, ki jih je v urbanem območju težje slediti) in Beneške Slovenije (zaradi težav pri določanju kriterijev, kdo je lahko opredeljen kot »Slovenec«). V podeželskih občinah je slovenskega prebivalstva posebej v goratem in hribovitem svetu še nad 50 % ali vsaj nad 30 %, v mestih pa med 10 in 30 %.

Poselitveno območje avtohtonega slovenskega prebivalstva v Avstriji obsega okrog 2.600 km² v južnem delu zveznih dežel Koroške in Štajerske, kjer je po uradnih podatkih leta 2001 živelo na Koroškem okrog 13.000, po slovenskih ocenah pa okrog 45.000 do 50.000 Slovencev. Na Štajerskem je slovenska skupnost prisotna v Radgonskem kotu, Lučanah in Sobotah in je ob zadnjem popisu štela še okrog 500 oseb. Zaradi preseljevanja živi zunaj avtohtonega območja več kot 5.000 Slovencev. Največja zgoščitev je na Dunaju. Ob popisu leta 1991 so našli 1.832 avstrijskih državljanov s slovenskim občevelnim jezikom, leta 2001 pa 1.412. Dunajski Slovenci imajo večstoletno tradicijo bivanja v tem mestu, kateremu so kot predstavniki različnih poklicev dali trajen pečat. Skupnosti dunajskih Slovencev so se oblikovale sproti, v vsaki generaciji posebej. Izhajajo iz različnih območij slovenskega etničnega ozemlja ne glede na današnje politične meje. Drugo jedro je v Gradcu (skoraj 1000 oseb) ter v širši okolici tega mesta. Veliko graških Slovencev izhaja s Koroške in so se tja priselili zaradi študija in dela. Skupaj je v deželi okrog 2000 Slovencev. Vsekakor pa je najpomembnejše središče avstrijskih Slovencev zunaj Koroške na Dunaju. Pomembna jedra slovenske poselitve so tudi mesta Linz in Salzburg, od območij pa zlasti Vorarlberško/Predarlško. Toda v slednji so večinoma ekonomski priseljenci iz Slovenije v prvi in deloma še drugi generaciji. S koroškimi Slovenci praktično ne sodelujejo. Leta 2001 jih je bilo v tej najzahodnejši avstrijski zvezni deželi okrog 1300; polovica jih je že sprejela avstrijsko državljanstvo (Zupančič, 1999).

Posebej omenjamo tudi zdomstvo, ki – kakor kaže navedeni primer Vorarlberga – pogosto prehaja v trajno izseljenstvo. Število oseb brez avstrijskega državljanstva je med leti 1951 in 1981 nihalo (upoštevajoč, da za leto 1961 ni ustreznih podatkov) med 2.600 in 4.400, leta 1991 pa se je povečalo skoraj za štirikrat (na 10.110) in predstavljalo tretjino vseh prisotnih slovensko govorečih v Avstriji. Toda popis leta 2001 jih je dokazal le še 6.902. Redukcijo je treba pripisati deloma asimilaciji (veliko jih je namreč v mešanih zakonih) in prevzemu avstrijskega državljanstva. Obenem se je močno spremenilo tudi težišče poselitve. Leta 1951 je izmed 3.863 oseb brez avstrijskega državljanstva na avtohtonem območju na Koroškem in Štajerskem prebivalo dve tretjini, leta 1981 dobra petina, leta 1991 le še okrog šestine (16 %), leta 2001 pa se je delež ponovno povečal na 21%. Delež Slovencev brez avstrijskega državljanstva se je v velikih mestih (Dunaj, Gradec, Celovec, Linz, Innsbruck, Salzburg) konstantno povečeval: od desetine leta 1951 na več kot tretjino leta 1981 (38%), leta 1991 le malo manj (tretjina) in leta 2001 28%. Prav tako se je vseskozi povečevalo njihovo število v območjih izven omenjenih mest in območij avtohtone poselitve. Leta 1951 je znašalo še slabo tretjino (32%), leta 1981 že skoraj polovico (49%), leta 1991 nad polovico (54%) in leta 2001 spet nekoliko nazadoval na 49%. (Zupančič, 1999).

Posebno skupino slovenskega prebivalstva sestavljajo čezmejni dnevni migranti. Mnogi so zaposleni tudi na črno. Zlasti iz slovenske Štajerske se je po propadu številnih industrijskih podjetij v devetdesetih letih sprostito veliko delovne sile. Dnevno se vozijo na delo vse do Gradca in okolice. Ta oblika čezmejnega zaposlovanja je na Koroškem manj pogosta, ni pa neznana. Po letu 2000 je začelo število čezmejnih dnevnih migrantov nazadovati, obenem pa se je povečalo število avstrijskih državljanov, ki zaradi dela relativno pogosto prečkajo državno mejo. Gre večinoma za poslovneže in tehnične kadre, ki oskrbujejo filiale avstrijskih podjetij. Med temi delavci je opazen del tudi Slovencev. V zadnjih letih se ponovno povečuje tok čezmejne dnevne delovne migracije in tudi primeri stalne preselitve v Avstrijo zaradi cenejšega bivanja in drugih ugodnosti (Zupančič, 2007).

Na Madžarskem obsega območje avtohtone poselitve dobrih 100 km² v Porabju v Železni županiji (Vas megye), v katerem prebiva po uradnih popisnih podatkih 2252 oseb s slovenskim materinim jezikom (1990), po slovenskih ocenah pa skoraj 5.000 Slovencev. Ta številka, ki se pogosto navaja, je previsoka, saj je Porabje demografsko močno oslabilo. Jih je pa bilo še v štiridesetih letih nad 5.000 (kriterij znanja jezika) oziroma okrog 4.000 (kriterij materinega jezika). Danes (popis 2001) jih je že pod 2000 po popisnih podatkih (narodna pripadnost), medtem ko jih podatek po maternem jeziku dvigne na okrog 3.000 (Zupančič, 2000). Poleg tega živijo Slovenci razseljeni tudi drugod po Madžarskem, predvsem v mestih. Okrog 2000 oseb s slovenskim materinim jezikom živi razpršeno po vsej Madžarski. Najpomembnejše jedro slovenske razpršene poselitve je

območje osrednje Madžarske z Budimpešto. V štiridesetih letih je bilo tam več kot 1.000 oseb z znanjem slovenskega jezika, zadnji popis 2001 jih je izkazal okrog 500.

Naselitveno ozemlje Slovencev je bilo v prejšnjih stoletjih znatno širše in je obsegalo še 10 vasi na današnjem Gradiščanskem, skupino vasi okrog Taranya v Šomodski županiji (Szomogy megye), kamor so se naselili v 17. stoletju. V 19. stoletju je bilo na omenjenem območju še vsaj 16 naselij s slovenskim prebivalstvom. V začetku 20. stoletja so bili Slovenci naseljeni tudi v Monoštru in okolici (Trošče, Mala vas, Čretnik, Žida) in v Farkašovcih. Danes so te vasi že zdavnaj madžarizirane (Kozar-Mukič, 1984). Nekateri starejši zapisi govore celo o 11.000 Slovencih, od katerih jih je bilo okrog 8.000 v Železni županiji in 2.000 v Županiji Zala (Erjavec, 1940, 20-21). Primerjalno gledano so te številke tendenciozno visoke in zelo verjetno nerealne.

Podobno kot v Avstriji je znaten del slovenske skupnosti razseljen. Razseljevanje Slovencev iz Porabja in Prekmurja je že relativno star proces, ki je do sedaj ohranil bistveno več slovenskega etnosa, kot smo bili prepričani doslej. Tja so se izselili še v času nekdanje monarhije, sprva kot sezonci ali zaradi različnih poklicnih dolžnosti (kar dokazuje sorazmerno velika razpršenost po madžarskih županijah). Tudi starejši popisi (resda bolj sporadično) omenjajo kar opazno število Slovencev, ki jih glede na značilnosti poselitve ne moremo uvrščati med »porabske« Slovence. Tako jih je bilo že leta 1900 skoraj 3000. Močnejše razseljevanje je sledilo zlasti v obdobju po drugi svetovni vojni, kjer pa je treba omeniti dva tipa: prebivalce, ki so jih madžarske oblasti izselile iz Porabja v času takoj po Informbiroju leta 1948 ter poznejše predvsem ekonomske migrante, ki so zapustili Porabje zaradi dela, izobraževanja in drugih razlogov. Med prvimi je treba gotovo iskati nekoliko bolj narodno osveščen del, saj je tedaj zunaj Porabja skoraj 3.000 oseb slovenskega jezika. Politični pritisk na nemadžarsko prebivalstvo se kaže tudi v številu oseb, ki znajo slovensko, a ga niso navedle kot svoj materin jezik. Po popisu 1949 jih je bilo skoraj 3.500! (Kozar-Mukič, 1984; Zupančič, 2000) Te posebnosti madžarskih popisov bo treba še podrobno proučiti.

Slovenija ima s Hrvaško najdaljšo mejo, toda na Hrvaškem živi le manjše število avtohtonega slovenskega prebivalstva. Na vsem Hrvaškem je bilo po zadnjem popisu 2001 dobrih 13.000 oseb s slovensko narodno pripadnostjo. Pred desetletji so bile številke precej višje; pred drugo svetovno vojno jih je bilo še 38.000, v petdesetih letih se je dvignilo na okrog 48.000, se ob popisu leta 1961 spustilo na predvojno raven, nato pa pričelo naglo nazadovati. Leta 1991 jih je bilo še okrog 25.000. Očitno je pozneje prihajalo tako do asimilacijskih tokov kakor tudi do zmanjševanja pritoka iz Slovenije. Naseljeni so povsod na Hrvaškem, zdaleč največ pa jih je v velikih mestih: Zagrebu, Reki, Splitu, Pulju, Karlovcu in drugod. Tja so se priselili bodisi zaradi dela, v obmejnih območjih pa tudi zaradi porok. Velika večina Slovencev na Hrvaškem je tako priseljencev.

Le v nekaj manjših in med seboj prostorsko ločenih območjih prebivajo Slovenci tudi kot avtohtono

prebivalstvo: v severni Istri, na Čičariji, v predelu naselij Rupe in Šapjane, v Prezidu ter okrog Štrigove v Medjimurju.

STATISTIČNA PODOBA SLOVENSКИH MANJŠIN V SOSEDNJIH DRŽAVAH

Popisni podatki in ocene števila Slovencev v Italiji po območjih

leto / opomba	Kanalska dolina	Rezija	Terske doline	Nadiške doline	Goriško	Tržaško	opombe
1880 popis	2482				11480	35944	
1890 popis	2487				12976	37753	
1900 popis	2160	3592	9998	15844	14540	35798	V Beneški Sloveniji 1901
1910 popis	1682	4671	12986	18521	20624	68718	Trst revidiran, v B.S. 1911
1921 popis	1101	2796	14350	16789	15591	37030	Preračunano iz družin
1936 popis	1155				11463	36147	tajni popis
1951 ocena	1516	3358	8167	14769	10984	39145	Dolhar /Kanalska dolina
1975 ocena	1268	2199	4666	8882	10531		Valussi in drugi
1981 ocena	1200	1471	4500	7892	11000	25000	vladna ocena
1981 ocena	1500	1500	5000	8000	17000	40000	ocena SLORI

Viri: predvsem Bufon, 1992 in Stranj, 1999

Uradni podatki in ocene o številu Slovencev na avstrijskem Koroškem od 1846 do 2001

leto	uradno ljudsko štetje			privatni popisi		ocene števila	
	število preb. na Koroškem	število Slovencev uradno štetje	Slovenci na območju dvojezičnega a šolstva	Slovenci po šematizmih	Slovenci po privatnem štetju	Slovencev	ocenjeval (vir)
1846	300233	95735	86650	0	0	109000 107000 103000	Fichter Jarnik Grafenauer
1869	315397	0	0	0	0	113000	Kozler
1880	324857	85051	81500	102711	0	0	
1890	337013	84667	82200	101782	0	0	
1900	343531	75136	72350	100689	0	100000	Potočnik
1910	371372	66463	64000	99006	115807	0	
1923	371227	37292	35200	90000	100000	80000	Falle
1934	405129	26796	25336	90000	97219	70000 55000	Zwitter Veiter
1939	416268	44708	39304	0	0	90000	Grafenauer
1951	474764	42095	39242	0	0	120000 90000 75000 70000	slovenske oblasti Grafenauer Kahn / Randall avstrijski socialisti
1961	495226	24911	25472	0	0	0	
1971	526536	20966	19593	0	0	45000 43000	Veiter Heraud-Matscher Zwitter
1981	536179	16552	15234	0	0	60000 50000	Reiterer Klemenčič
1991	547798	14850	13668	0	0	45000 40000	Zupančič IFES
2001	528915	12586	10787	0	0	45000	Zupančič

Viri: Zupančič, 1999; ÖSTAT, 2001 (2002, Erste Ergebnisse)

Število slovensko govorečih v Avstriji ob popisu leta 2001 po zveznih deželah

zvezna dežela	število skupaj	avstrijski državljani	brez avstrijskega državljanstva
Gradiščansko	181	70	111
Koroška	14.010	12.554	1.456
Nižja Avstrija	1.105	436	669
Zgornja Avstrija	631	255	376
Salzburška	502	207	295
Štajerska	4.250	2.192	2.058
Tirolska	498	181	317
Voralrberg	1.282	646	636
Dunaj	2.396	1.412	984
AVSTRIJA skupaj	24.855	17.953	6.902

Vir: ÖSTAT, 2001

Število Slovencev v Porabju med leti 1890 – 1990 po narodni pripadnosti

Naselje	1890	1900	1920	1930	1941	1949	1960	1980	1990
Gornji Senik	1214	1340	1407	1417	1359	1500	1235	825	701
Dolnji Senik	444	425	149	488	245	199	164	149	186
Sakalovci	597	652	489	485	511	124	386	243	296
Verice	205	216	176	172	182	170			
Ritkarovci	164	199	224	215	202	186			
Dve dolini							302	210	143
Andovci	330	353	279	248	259	234	172	92	62
Otkovci	276	287	246	249					
Števanovci	528	573	471	476	707	624	601	400	368
Slovenska ves	684	841	725	759	774	501	539	398	
Monošter	46	66	97	83	79	45	157	295	
Žida	12	11	52	22		1	1	1	
Farkašovci	42	42	21	10	9	22	22	13	
Čretnik		3	3	1	2	1	1	3	
Trošče		10	2	1					
Dobra		15							
Modinci		20							
Ženavci		58							
Št. Martin		34							
Stankovci		46							
Sv. Križ		49							
Velika		10							
Kradanovci							4		
Grič		11							
SKUPAJ	4542	5261	4341	4626	4329	3607	3584	2629	1756

Vir: M. Kozar Mukič, Slovensko Porabje; Enciklopedija Slovenije, 12, MK, Ljubljana, 1998, str. 74

Opombe: Slovenska ves in Žida sta od 1983 združeni z Monoštrom, Trošče pa od leta 1950; Otkovci so od 1937 združeni s Števanovci; Verice in Ritkarovci so od 1950 združeni v Dve dolini (že 1944-46 sta bili združeni v Vashegyaljo, 1946-50 ločeni v Ritkarovce in Vashegyaljo (Verice))

Število slovenskega prebivalstva po madžarskih županijah in območjih leta 2001. Različni popisni kriteriji

ŽUPANIJA območje	Narodna pripadnost	Kulturna orientacija	Materni jezik	Pogovorni jezik
Budimpešta	359	425	394	427
Bacs-Kiskun	66	67	60	76
Baranja	46	60	52	77
Bekes	113	160	94	141
Borosd-Abauj-Zemplen	57	66	77	83
Csongrad	43	52	45	43
Fejer	45	62	41	42
Gyor-Moson-Sopron	77	74	96	65

Hajdu-Bihar	32	38	33	37
Heves	18	24	23	25
Jasz-Nagykun-Szolnok	26	26	31	35
Komarom-Esztergom	56	88	50	68
Nograd	29	53	22	37
Pešta	193	233	184	208
Somogy	44	55	46	51
Szabolcs-Szatmar-Bereg	31	31	38	39
Tolna	27	31	43	48
Železna	1706	1810	1768	1546
Veszprem	33	38	40	37
Zala	39	49	50	34
SKUPAJ	3040	3442	3187	3119

Vir: Nepszamlalas 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Število slovenskega prebivalstva po različnih popisnih kriterijih po naseljih Porabja in primerjava z Madžarsko. 2001

Naselje območje	Narodna pripadnost	Kulturna orientacija	Materni jezik	Pogovorni jezik
Monošter	503	490	552	363
Dolnji Senik	47	58	73	70
Števanovci	271	297	253	269
Gornji Senik	451	498	467	468
Verice-Ritkarovci	110	109	100	115
Andovci	51	52	50	49
Sakalovci	101	119	86	80
Porabje skupaj	1534	1623	1581	1414
<i>drugod</i>	<i>1506</i>	<i>1819</i>	<i>1606</i>	<i>1705</i>
<i>% v Porabju</i>	<i>50 %</i>	<i>47.2 %</i>	<i>49.6 %</i>	<i>45.3 %</i>
SKUPAJ	3040	3442	3187	3119

Vir: Nepszamlalas 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Število Slovencev na Hrvaškem ob popisu leta 2001. Pregled po županijah

županija	število
Zagrebska županija	601
Krapinsko-zagorska županija	439
Sisaško-moslavaška županija	181
Karlovška županija	340
Varaždinska županija	562
Koprivniško-križevska županija	131
Bjelovarsko-bilogorska županija	120
Primorsko-goranska županija	2.883
Liško-senjska županija	39
Virovitiško-podravska županija	67
Požeško-slavonska županija	59

Brodsko-posavska županija	93
Zadarska županija	267
Osiješko-baranjska županija	480
Šibensko-kninska županija	143
Vukovarsko-sremska županija	92
Splitsko-dalmatinska županija	746
Istrska županija	2.020
Dubrovniško-neretvanska županija	163
Medžimurska županija	522
Mesto Zagreb	3.225
HRVAŠKA skupaj	13.173

Vir: Statistički ljetopis, 2004 (na www.dzs.hr) (2.9.2005)

ZAKLJUČEK

Iskanje današnje demografske podobe slovenskih manjšin v sosednjih državah je zaradi opisanih slabosti tako uradnih statističnih podatkov in njihove medsebojne geografske (horizontalne) ter časovne neprimerljivosti vsaj metodološko težavna in nedosledna. Toda po drugi strani nam ta raznolikost metričnih (statističnih, ocenjevalnih) pristopov

razkriva uvodoma omenjeno, nič kaj dosti spoštovano dimenzijo slovenskega manjšinstva v sosednjih državah: izjemno raznolikost. Če torej nastopajo očitne razlike v rabi in znanju jezika na eni ter deklarativno statistično pojavnostjo (materni jezik, narodna pripadnost) na drugi strani, je očitno, da to ni le predmet raziskovalne percepcije, temveč predvsem zelo praktičen problem vzdrževanja slovenske identitete pripadnikov teh manjšin – Slovencev.

Pomeni njihovo notranjo dilemo (ali so še Slovenci) in na drugi strani razkriva tudi dilemo slovenskega (iz Slovenije) nerazumevanja in nepoznavanja manjšin. Po drugi strani pa razlike, ki jih navzgor prinašajo predvsem različne ocene, opozarjajo na demografski in kulturni potencial tega manjšinstva. Zato je manjšina lahko dejansko demografsko močnejša (številčnejša) kot kaže statistika, mlajša kot kažejo starostne piramide in v celoti vitalnejša. Seveda pa bo treba sprejeti boleče dejstvo, da igra slovenski jezik vse večjo vlogo identitetne platforme in ima vse manjšo komunikacijsko vlogo. Nad tem bi morali biti zaskrbljeni, saj to neposredno vodi v zmanjševanje gospodarskega vpliva in pomena jezika in s tem posredno in neposredno odvzemanje enega ključnih manjšinskih adutov.

LITERATURA

1. Bufon M., 1992, Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, SLORI in ZIFF, ZTT, Trst
2. Čermelj L., 1965, Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Ljubljana
3. Die Minderheiten in Alpen-Adria Raum, 1990, Klagenfurt, str. 69-91
4. Enciklopedija Slovenije, 12, MK, Ljubljana, 1998 Erjavec F., 1940, Slovenija in Slovenci, Slovenska straža, Ljubljana
5. Grafenauer B., 1946, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana, str. 117- 247 (ur. Grafenauer B., Ude L., Veselko M.)
6. Grafenauer B., 1946, Germanizacija treh Avstrij, Koroški zbornik, Ljubljana, str. 249-275 (ur. Grafenauer B., Ude L., Veselko M.)
7. Kacin Wohinz M., Pirjevec J., 2000, Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000, Nova Revija, zbirka Korenine, Ljubljana
8. Klemenčič V., 1990, Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, Narodne manjšine, zbornik, Ljubljana, str. 31-45 (ur. A. Vratuša)
9. Klemenčič V., Wutti F., Domej T., 1977, Popis posebne vrste v luči popisovanja občevalnega jezika pri dosedanjih popisih, elaborat, tipkopis, IGU, Ljubljana, 23 str. (hrani arhiv IG, Ljubljana)
10. Klemenčič V., Genorio R., Stergar A., 1983, Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981, Razprave in gradivo 16, str. 147-156
11. Kozar-Mukič, M., 1984, Slovensko Porabje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje./ A szlovén etnikai terület néprajzi topográfíája. Ljubljana – Szombathely
12. Nepszamlalas 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
13. Olas L., 1973, Slovensko Porabje. Geografski položaj Porabja, Geografski obzornik, 20, 3-4, Ljubljana
14. ÖSTAT, 2001, Statistisches übersicht nach Bundesländern (na www.ostat.at)
15. Pirjevec, J., 2000, Uresničevanje koncepta skupnega slovenskega prostora v razmerah pridruženja in polnega članstva Republike Slovenije v Evropski uniji. V: Slovenski kulturni prostor danes. Narodne manjšine 5. Živeti z mejo. Koper, Ljubljana
16. Rutar S., 1899, Beneška Slovenija, Ljubljana
17. Statistički ljetopis, 2004 (na www.dzs.hr)
18. Zupančič J., 1999, Slovenci v Avstriji / The Slovenes in Austria, Geographica Slovenica 32, Ljubljana
19. Zupančič, J., 2000, Slovenci na Madžarskem, Razprave in gradivo 36-37, Ljubljana, str. 125-143
20. Zupančič J., 2001, Slovenci v Italiji, Razprave in gradivo 38-39, str. 94-109
21. Zupančič J. 2007, Sodobni socialni in etnični procesi med koroškimi Slovenci. Razprave in gradivo 53-54, str. 140-164

NEMŠKO GOVOREČA ETNIČNA SKUPINA PREBIVALCEV V SLOVENIJI PO LETU 1991

Danijel Grafenauer

Inštitut za narodnostna vprašanja
Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 2001893; fax: +386 1 2510964
e-mail: danijel.grafenauer@guest.arnes.si

Povzetek

Slika „Nemcev“ v Sloveniji od leta 1948 do leta 1991 povzema v okviru simpozija že Mitja Ferenc. Zato prispevek predstavlja predvsem „oživljanje“ nemške etnične skupine

1 Uvod

Sovražen odnos in sovražna slika Nemcev v slovenski zgodovinski zavesti je posledica gledanja na zgodovino z nacionalnimi očali.[1]

Na kratko želim predstaviti statistično sliko „Nemcev“ v Sloveniji ter društva, ki združujejo nemško etnično skupino prebivalcev v Sloveniji. Vsa društva imajo skupni imenovalec. Ta je, da si prizadevajo za uradno priznanje „nemške manjšine“ v Sloveniji, zasidranje njenih pravic z zakoni in ustavo ter izenačitev z avtohtonima italijansko in madžarsko narodno skupnostjo. S kulturnim sporazumom med Slovenijo in Avstrijo (2001) omenjena društva niso zadovoljna. Z najrazličnejšim lobiranjem in mreženjem so uspeli predstavniki društev svojo problematiko predstaviti slovenskim, avstrijskim in nemškim sogovornikom ter širše v evropskem prostoru. Imajo dobre odnose z nekaterimi avstrijskimi evropskimi poslanci, ki ob različnih priložnosti in na različnih gremijih na ravni EU in Sveta Evrope sprožajo vprašanja o položaju „Nemcev“ pri nas.

Društva, ki so nastajala od 90. let 20. stoletja dalje imajo nekoliko različne vzroke nastanka in oblike delovanja. Ta kompleksnost in v prvih letih neorganiziranost je pripomogla k pogosti zmedenosti in nerazumevanju njihovega delovanja s strani javnosti v Sloveniji. Društva so reden sogovornik predvsem avstrijskih in tudi nemških predstavnikov oblasti in njihov vir informiranja o stanju in pravicah nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji. Tudi to je ena izmed vidnih demonstracij, da Avstrija uveljavlja interes po priznanju obstoja »nemške manjšine« v Sloveniji, ki jo slovenska stran v *Sporazumu o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti* iz leta 2001 označuje kot „nemško govorečo etnično skupnost prebivalcev“. Nekatera društva nemško govorečih prebivalcev v Sloveniji tako Avstrija priznava kot uradne zastopnike „nemške narodne skupnosti“ v Sloveniji, kot je zapisano v avstrijski različici *Sporazuma*.

Vprašanje obstoja „nemške manjšine“ v Sloveniji je v veliki meri skonstruirano, če pogledamo nekatere izjave in literaturo prizadetih Nemcev samih in nemških diplomatov v

prebivalstva po letu 1991 s posebnim ozirom na popis leta 2002 ter razmah društvenega organiziranja in prizadevanja za novo ureditev pravnega položaja nemško govorečega prebivalstva v Sloveniji.

Jugoslaviji, ki v svojih delih, vse tja do leta 1992 ugotavljajo, da v Sloveniji/Jugoslaviji praktično ni več nemške narodne manjšine.[2]

Mitja Ferenc na osnovi temeljite analize popisov prebivalstva med leti 1948 in 1991 ne uvršča večine prebivalstva avstrijske in nemške narodnosti med ostanke predvojne nemške narodne manjšine na Slovenskem, saj se je po popisu leta 1991 50% oseb, ki so se opredelile za avstrijsko in nemško narodnost, priselilo iz tujine. 64% oseb z nemškim maternim jezikom je bilo rojenih v tujini. „Nemci“ nikjer niso prebivali strnjeno. Njihova koncentracija v nobeni občini ne dosega niti enega odstotka celotnega prebivalstva.[3]

2 Slike po Popisu 2002 in nadaljni razvoj

Podobne ugotovitve veljajo tudi za popis leta 2002. Popis leta 2002 je naštel glede na narodno pripadnost 181 Avstrijcev in 499 Nemcev in 1628 prebivalcev, ki so kot svoj materni jezik navedli nemščino. Podatki nam povedo, da se je padanje števila nemško govoreče etnične skupnosti ustavilo, da je celo naraslo. Vzroke iščemo v intenzivnejšem priseljevanju zaradi ekonomskih in drugih razlogov.

Podatki popisa 2002 kažejo na določeno povezanost med narodno pripadnostjo in ekonomsko aktivnostjo. Delež posamezne kategorije ekonomsko aktivnih oseb je odvisen od starostne sestave pripadnikov določenih narodov. Delež aktivnega prebivalstva je pri Avstrijcih in Nemcih v primerjavi s povprečjem nižji, saj je starostna sestava pri njih zelo neugodna.

Od števila oseb, ki so se glede na narodno pripadnost opredelili za Nemce v popisu leta 2002, jih okoli četrtina živi v Ljubljani in Mariboru. Četrtina vseh tistih, ki so se opredelili za Avstrijce, je živel v Ljubljani. Prebivalstvo po maternem jeziku po občinah za leto 2002 kaže na podobne podatke kot popis leta 1991. Največ oseb, ki so navedle

nemščino kot svoj materni jezik, je živel v Ljubljani (284), Mariboru (234), Kopru (42), Gornji Radgoni (36) in Celju (36). Za osebe z nemškim maternim jezikom (1628) rezultati popisa kažejo, da je bilo med njimi kar 1126 ali 69,2% priseljencev. 30,8% oseb (502) z nemškim maternim jezikom, ni bilo priseljenih iz tujine. Ti so živeli v občinah Maribor (102), Ljubljana (80), Gornja Radgona (17), Celje (14), Rogašovci (11), Šentilj (11), Koper (10). Prebivalci z nemškim maternim jezikom, ki niso bili priseljeni iz tujine, so živeli še v 103 občinah (skupaj 250 oseb). Od skupnega števila deklariranih Nemcev (499) je bilo 388 ali 77,7% priseljencev, od skupnega števila Avstrijcev (181) je bilo 132 ali 72,9% priseljencev. Nemcev, ki so imeli prvo prebivališče v Sloveniji, je v Ljubljani 16, v Mariboru pa 26. Družin, kjer sta oče in/ali mati nemške narodnosti, je bilo v Sloveniji 160 oz. 0,03%. [4]

V večjih mestih, še posebej v Ljubljani gre večji delež Nemcev pripisovati ekonomski priselitvi. Iz popisa 2002 izhajajo nekatere ugotovitve, ki so večinoma opazne že v popisu leta 1991. Tako nemško govorečo etnično skupnost zaznamuje nesorazmerje med spoloma (prevlada žensk), majhno število otrok, nadpovprečna visoka starost, velik delež začasno bivajočih izven Slovenije, redka uporaba nemščine kot občevalnega jezika v družini, veliko število narodnostno mešanih (slovenski-nemških) družin, velika razpršenost poselitve z nekaj večjimi koncentracijami prebivalstva (Ljubljana, Maribor, Koper).[5]

Prognoze za popis 2011 bi verjetno kazale na povečanje števila Avstrijcev in Nemcev ter oseb z nemškim maternim jezikom. Priseljivanje iz Avstrije in Nemčije se je še posebej začelo povečevati v 90. letih 20. stoletja, ko se je veliko oseb, katerih prvo prebivališče je bilo v tujini, priselilo v Slovenijo iz držav, v katere so odhajali Slovenci na začasno delo (Nemčija 1300, Avstrija 600). Med letoma 2000 in 2001 se je iz Avstrije priselilo v Slovenijo 354 oseb, iz Nemčije pa 410 oseb. Leta 2008 se je priselilo iz Avstrije 187 oseb, iz Nemčije pa 399 oseb. Zasedovanje migracij v

zadnjem desetletju kaže na naraščanje števila nemško govorečih ljudi, ki prihajajo v Slovenijo predvsem iz ekonomskih razlogov.[6]

Kot vzrok za priseljevanje navajam primer avstrijskih investicij v Sloveniji. Uprave velike večine večjih podjetij, ki imajo sedež v Avstriji, sestavljajo državljani Republike Avstrije. Kot zanimivost naj navedem, da pri podjetjih z najmanj 150 zaposlenimi ni šlo v nobenem primeru brez sodelovanja pripadnikov slovenske manjšine v Avstriji. [7]

Predstavniki nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji redno zahtevajo ureditev svojega pravnega statusa. Nazadnje je bila delegacija Zveze kulturnih društev nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji 2.2.2011 sprejeta pri predsedniku Državnega zbora RS. Delegacija je izpostavila problem nepriznavanja nemškogovoreče etnične skupnosti v Sloveniji kot avtohtone narodne skupnosti in izrazila željo po pravni ureditvi statusa, saj bi jim to olajšalo njihovo delovanje in kulturni obstoj. [8] Priznanje »nemške manjšine«, ki da še vedno živi strnjeno na »zgodovinskih naseljitvenih področjih« »Nemcev in Staroavstrijcev« v Sloveniji, zahteva tudi organizacija nemških pregnancev v Avstriji (Volksdeutsche Landsmanschaften Österreich). [9]

Drugače pa navaja avstrijski zgodovinar Stefan Karner, ki sicer akceptira štetja prebivalstva v Sloveniji, vendar 1813 osebam, ki so leta 1991 navedle nemščino kot materni jezik doda 2000 oseb (ali okoli 2,2% od tistih, ki se pri popisu leta 1991 niso deklarirali glede narodne pripadnosti). Tako dobi številko 3.800 kot tisto, ki bi naj ustrezala številu nemško govoreče narodne skupnosti v Sloveniji, čeprav že sam opozori na problematičnost izračuna te številke. [10] Vsekakor pa velja opozoriti, da je Karner pri svojem preučevanju Nemcev v Slovenije le-te »našel« in potrdil, da v Sloveniji obstaja nemška manjšina, pa čeprav še tako majhna. Ob tem velja poudariti pomen te študije pri »lobiranju« in prizadevanju Avstrije, da bi Slovenija uradno priznala nemško manjšino v Sloveniji.

Število in delež oseb avstrijske in nemške narodnosti ter oseb z nemškim maternim jezikom med prebivalstvom Slovenije ob popisih Popis 1991 in 2002

popis leto	Avstrijci		Nemci		Avstrijci in Nemci		Nemški materni jezik		Slovenija št. prebivalcev
	št. oseb	%	št. oseb	%	št. oseb	%	št. oseb	%	
1991	126	0,01	298	0,02	424	0,02	1093	0,057	1913355
2002	181	0,01	499	0,03	680	0,03	1628	0,082	1964036

3 Društva nemško govorečih prebivalcev v Sloveniji

3.1 Društvo Kočevarjev staroselcev / Gottscheer Altsiedler Verein

Po letu 1991 in osamosvojitvi Slovenije so nemško govoreči Kočevarji v okolici Kočevskih Poljan, Črmošnjic in Planine, na vzhodu nekdanjega naselitvenega ozemlja Kočevarjev, ustanovili Društvo Kočevarjev staroselcev. Društvo združuje torej tiste Kočevarje iz nekdanjega novomeškega okraja, ki se konec 1941 niso preselili in ki še danes večinoma živijo v dolini med Kočevskimi Poljanami

in Srednjo vasjo pri Črmošnjicah (tudi v Dolenjskih Toplicah, Straži, Uršnih selih itd.) ter njihove potomce in simpatizerje. Društvo je bilo na pobudo sedanjega predsednika, Augusta Grila, ustanovljeno leta 1992. Okoli leta 1996 je imelo društvo 70 članov, od katerih pa jih je samo polovica govorila domače kočevarsko narečje in ne nemškega knjižnega jezika. [11] Po nekaterih podatkih ni v društvu več kot 35 ljudi [12], vendar vodstvo zatrjuje, da ima društvo okoli 200 članov.[13]

Namen in cilji društva, ki so zapisani tudi v statutu društva, so medsebojno sodelovanje pri ohranjanju

jezikovnih, kulturnih, etničnih in arhitekturnih značilnosti »kočevskega naroda« iz obdobja od leta 1330 do leta 1941 ter ohranjanje njegove zavesti in identitete, ohranjanje kočevarske kulture in kočevskega narečja med kočevskimi staroselci in izseljenci. Občasno izdajajo glasilo *Bakh (Pot)*. Eno izmed osrednjih dejavnosti društva v zadnjih letih je bilo vzdrževanje pokopališč in sakralnih objektov, ki so pomembni pričevalci nekdanje prisotnosti Kočevarjev na tem področju.

V kočevskem kulturnem centru v Občicah poteka pouk nemškega jezika in občasno kočevskega narečja. Kulturni center so ustanovili leta 1998, ko so s pomočjo deželne vlade v Celovcu in avstrijske vlade kupili hišo. Obnovo hiše so dokončali v letu 2003.

Oktober 2009 so se predstavniki Društva Kočevarjev staroselcev pogovarjali z Odborom ekspertov Sveta Evrope za izvrševanje Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih in skupaj z njimi ugotavljali, da Slovenija ni izvršila nobenega od priporočil glede ohranjanja kočevskega narečja, država ni navezala nikakršnih stikov z Društvom Kočevarjev staroselcev, nič pa se ni premaknilo niti pri uvedbi nemščine kot prvega tujega jezika na OŠ v Dolenjskih Toplicah in Semiču (območje, kjer se je nemščina tradicionalno govorila). Ob izmenjavi mnenj in predlogov z Odborom ekspertov so poudarili, da bi bilo potrebno za ohranitev nemščine in kočevskega narečja urediti otroški vrtec v Kočevskih Poljanah in Občicah. Zavzeli so se tudi za postavitve dvojezičnih krajevnih tabel na sklenjenem območju v Črmošnjiško-Poljanski dolini, od koder se leta 1941 veliko kočevskih družin ni izselilo. Dvojezične napise naj bi postavili, ne glede na današnji delež nemško govorečih v njih, za naslednje vasi:

- občina Dolenjske Toplice: Kočevske Poljane/Pöllandl, Občice/Krapflern, Stare žage/Altsag, Mali Rigelj/Kleinriegel, Hrib/Büchel,
- občina Semič: Črmošnjice/Tschermschnitz, Srednja vas/Mitterdorf.

Izrazili so tudi željo po postavitvi informacijskih tabel vsepovsod, kjer so nekoč bile kočevarske vasi.[14]

Društvo Kočevarjev staroselcev je polnopravni član FUENS (Federalne unije evropskih narodnih skupnosti). Je tudi ustanovni član Zveze kulturnih društev nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji. Januarja 2006 je Zveza, ki ji predseduje August Gril, kot edina reprezentativna organizacija avtohtonih nemško govorečih državljanov Slovenije, poslala na naslove pomembnejših političnih institucij in predstavnikov *Memorandum za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti v Republiki Sloveniji*. V Memorandumu so utemeljevali svojo avtohtonost in opozorili na dejstvo, da kot nepriznana skupnost nimajo nikakršne kolektivne zaščite. Vlado RS so pozvali da sprejme ustrezno zakonodajo za primerno pravno ureditev statusa in zaščite etnične skupnosti Nemcev v Sloveniji ter manjšini nameni določena sredstva za njeno financiranje (ne zgolj po projektih, temveč tudi za tekoče stroške, štipendije, spomenike itd.).[15]

3.2 Slovensko kočevarsko društvo »Peter Kosler«

Slovensko kočevarsko društvo »Peter Kosler« je bilo ustanovljeno 1994. Društvo združuje Kočevarje, ki živijo v Ljubljani in v okolici mesta Kočevje. Območje delovanja je celoten nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem. Društvo ima od 30 do 50 članov[16], vendar je njihovo število naraščalo zelo počasi. Tako naj bi jih leta 1997 bilo samo 10, kasneje je število nekoliko naraslo. Predsednik društva je Erik Krisch.

Glavna naloga društva je (podobno kot pri društvu Kočevarjev staroselcev) ohranjanje in restavriranje kočevarske kulturne dediščine (predvsem materialnih spomenikov in ostalin na pokopališčih in cerkvah) in maternega jezika. Sodelujejo tudi pri organizaciji kulturnih večerov, v preteklosti so se lotili tudi založniške dejavnosti s ciljem ohraniti kočevarsko narečje.

3.3 Kulturno društvo Apaško polje

Kulturno društvo »Apaško polje« je bilo ustanovljeno leta 2002 v okviru prizadevanj Avstrije po priznanju nemške manjšine v Sloveniji.[17] Apaško polje je poleg Kočevskega drugi ruralni otok nekdanje nemške avtohtone poselitve v Sloveniji. Predsednica je vse od ustanovitve Rozalija Verbošt. Pred ustanovitvijo društva »Apaško polje« so delovali v društvu »Most svobode« v Mariboru, s katerim pa so se razšli in ustanovili lastno društvo. Društvo združuje potomce nemških staroselcev z Apaškega polja, vključeni pa so tudi drugi.[18] Jedro društva naj bi predstavljalo še vedno (po različnih ocenah) od 50 do 100 nemško govorečih družin na Apaškem polju. Društvo prireja tečaje nemščine in slovenščine ter razne druge dejavnosti (npr. tečaje računalništva, itd.). V Apačah so poleg cerkve in župnišča odkupili propadajočo hišo, ki so jo leta 2003 delno preuredili v Kulturni dom dr. Josefa Matla. Finančna sredstva za ta projekt so prispevali avstrijski javni (avstrijski zvezni deželi Štajerska in Koroška) in privatni viri.[19]

Statutarni namen društva je pospeševati in razvijati turizem, ohraniti in spodbujati dobre soseske odnose med prebivalci ožje in širše regije. Dobre stike imajo z društvom v avstrijskem Ehrenhausen-u (Ernovž), kjer se je naselilo določeno število izseljencev/pregnancev iz Apaškega polja po letu 1945.

3.4 Internacionalno društvo »Most svobode – Freiheitsbrücke - Freedomsbridge«

Internationalno društvo »Most svobode-Freiheitsbrücke-Freedomsbridge« je imelo ustanovni občni zbor 16. decembra 1990. Predsednik društva je že od vsega začetka mariborski odvetnik Dušan Ludvik Kolnik. V statutu društva je zapisano, da je prostovoljno združenje oseb, ki se nepridobitno zavzemajo za človekove pravice, s posebnim poudarkom na manjšinskih vprašanjih in kulturnem sodelovanju med narodi, posebno Slovenci in Nemci.

Kolnik si je že pred formalno ustanovitvijo društva prizadeval za formalno priznanje nemške manjšine. Novembra 1990 je v dopisu Komisiji za ustavna vprašanja pri Skupščini Republike Slovenije predlagal, da se 63. člen v osnutku ustave, ki je določal posebne pravice italijanske in

madžarske narodne manjšine, dopolni tako, da bo vpisana tudi nemška manjšina (danes to vprašanje ureja 64. člen Ustave RS). Predlog je podkrepil z razlago nekaterih zgodovinskih dogodkov.

Društvo se šteje za reprezentativno društvo Nemcev v Sloveniji, ki deluje predvsem na političnem področju in ne na področju ohranjanja lastne (nemške) kulturne dediščine.[20] Potrebno je dodati, da v društvu niso samo Nemci, ampak vsi, ki se zavzemajo za pravice manjšin. Še v letu 1997 je Kolnik navajal, da je število članov okoli 300. [21] Aktivnosti društva v zadnjem času poenjujejo. Kot prvo organizirano društvo nemške narodnostne skupine ga je v praksi priznala tudi Avstrija. Pri ustanovitvi omenjenega društva gre (predvsem) za prizadevanja posameznikov in Avstrije po priznanju nemške manjšine v Sloveniji, prav tako pa si društvo prizadeva za vrnitev premoženja pripadnikom nekdanje nemške manjšine v Sloveniji, ki so se po drugi svetovni vojni izselili ali bili izgnani. Izseljeni pripadniki nekdanje nemške manjšine s pomočjo mariborskega odvetnika Kolnika redno preverjajo in preizkušajo možnosti po vračilu imetja (denacionalizacija).[22]

3.5 Društvo nemško govorečih žena Mostovi / Brücken

Kulturno društvo nemško govorečih žena Mostovi je bilo na pobudo v Mariboru in okolici živečih nemško govorečih prebivalcev in po avstrijskem namigu, da bi bilo morda preudarno kulturno-jezikovna prizadevanja žena ločiti od denacionalizacijskih odvetniških teženj, ustanovljeno 1. decembra 2000. Društvo združuje ljudi različnih starostnih skupin - od otrok do ljudi v tretjem življenjskem obdobju, ki si želijo novih znanj. Namen društva je ohranjanje jezikovnih, etničnih in kulturnih značilnosti nemško govorečih prebivalcev Slovenije. V tem smislu društvo pogloblja in širi stike med nemško govorečimi in njihovimi potomci v domovini in po svetu ter si prizadeva ustvariti in negovati vezi tudi z drugimi narodnostmi na področju Republike Slovenije in tudi preko meja. Od leta 2005 ima društvo svoje prostore v Barvarski ulici 5 v Mariboru; nakup in obnovo je omogočila Avstrija, točneje koroška in štajerska deželna vlada ter graško društvo Südmark. Predsednica Mostov je že od vsega začetka Veronika Haring. Ob tradicionalnih božičnih praznovanjih, prireditvah, jezikovnih počitnicah, izletih in ekskurzijah, likovnih tečajih je najbolj dejavna literarna skupina. Njeni izdelki izhajajo v dvojezičnih letnih zbornikih *Vezi med ljudmi – Zwischenmenschliche Bindungen*, precej pa je povezana z Mariborsko literarno družbo, ki jo je ustanovil Marjan Pungartnik. Društvo ima okoli sto članov. Člani društva imajo svoje korenine med nemško govorečimi in njihovimi potomci ali pa so zgolj simpatizerji društva.[23]

Zaključek

Vprašanje ureditve statusa nemško govorečih prebivalcev RS je avstrijska stran uradno postavila leta 1992, leto po osamosvojitvi Slovenije. Ob tem (12.6.1992) je izročila Sloveniji Memorandum o »nemško govoreči narodnostni skupini v RS«. [24] Zanimivo je, da pred tem v

vsej zgodovini po drugi svetovni vojni Avstrija tega vprašanja v odnosu do Jugoslavije ni načela. Zvezna Republika Nemčija je to vprašanje na nek način »spremljala« z uradno objavo dokumentacije o pregonu nemške manjšine s strani Jugoslavije po drugi svetovni vojni.[25]

Z izročitvijo prej omenjenega Memoranduma Avstrije Sloveniji je postalo vprašanje nemške narodnostne skupnosti v RS bolj ali manj stalnica v bilateralnih odnosih. Vprašanje nemško govoreče skupine prebivalcev v RS je za avstrijsko stran izredno pomembno, saj ga uvršča v širši strateški odnos do Slovenije.

Neko obdobje intenzivne propagande, večkratnih javnih konfliktov v medijih in vztrajnih opozarjanj na prisotnost Kočevarjev in Nemcev v Sloveniji se je simbolično zaključilo, ko je bil leta 2001 podpisan t.i. Kulturni sporazum med Slovenijo in Avstrijo, ki se v svojem 15. členu nanaša na vključevanje kulturnih, izobraževalnih, znanstvenih in drugih projektov nemškogovorečih prebivalcev v Sloveniji v meddržavne odnose.[26]

Kot uspeh Avstrije lahko smatramo, da je Slovenija vprašanje obstoja nemške etnične skupine prebivalcev uredila v okviru kulturnega sporazuma. Sporazum je slovenski državni zbor sprejel »s stisnjenimi zobmi« očitno zaradi svojih prizadevanj za vključitev v EU. Vprašanje pravnega statusa nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji je avstrijska politika ponovno poskušala aktualizirati, ko so 56 let po podpisu Državne pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije, letos na Koroškem postavljali nekaj deset novih dvojezičnih krajevnih tabel. Ob uveljavljenem pogoju 17,5 % slovenskega prebivalstva v kraju za dosego manjšinskih pravic na Koroškem ter ob sklicevanju na recipročnost, bi nemško govoreča etnična skupnost v RS težko pričakovala širitev manjšinskih pravic, ki jo njenim pripadnikom zagotavljajo 14., 61. in 62. člen Ustave RS.

Glede na številčnost, skupinsko življenje in ohranjanje neke skupnosti, ne kaže najbolje, da bi nemško govoreči dosegli pogoje za uspešno ohranitev. Vladimir Klemenčič in Jernej Zupančič ugotavljata, da ima sicer razpršeno poseljena skupnost Nemcev, Avstrijcev ter oseb z nemškim maternim jezikom »*nekatero praktične priložnosti za ohranitev lastne etnične in kulturne podobe*«. To podkrepita z možnostjo učenja maternega jezika za pripadnike nemško govorečega prebivalstva od osnovne šole dalje, kjer je nemščina prvi ali drugi obvezni ali izbirni jezik. Možnost učenja nemškega jezika obstaja bolj ali manj na celotnem državnem ozemlju. Ta praksa se nadaljuje tudi v srednjih šolah in na univerzah. Pomembna je prisotnost nemščine v medijih (predvsem na TV). [27] Ob tem je treba dodati, da je nemščina kot izbirni jezik precej izgubila na račun angleščine.

Reference

[1] Peter Štih, "Nacionalizacija zgodovine in nastanek sovražnih predstav o sosedih. Slovensko-nemški (avstrijski) primer". V: Ferdinand Mayrhofer-Grünbüchel, Miroslav Polzer (eds.), *Avstrija-Slovenija. Preteklost in sedanost* (Ljubljana – Celovec, 2002), str. 45.

- [2] Johann Wünscht, Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien. Handbuch der europäischen Volksgruppen (Wien, Stuttgart, 1970), str. 389-407.
- [3] Mitja Ferenc, "Nemci" na Slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni". V: Dušan Nečak (ur.), »Nemci« na Slovenskem 1941-1955 (Ljubljana, 1998), str. 271-272 in Samo Kristen, "Nemci v Sloveniji po letu 1945 (Statistični oris)". V: *Razprave in gradivo*, Ljubljana, št. 26-27 (1992), str. 276-287.
- [4] Statistični urad Republike Slovenije; za podatke se zahvaljujem mag. Danilu Dolencu, vodji oddelka za demografsko statistiko na SURS.
- [5] Statistični urad Republike Slovenije, *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Statistične informacije št. 92*.
- [6] Statistični urad Republike Slovenije, *Statistični letopis RS 2009*, Ljubljana 2009.
- [7] Bojan Brezigar, Strategija za novi čas, Sonia A. Avguštin, Luka Klopčič (ur.), *Ko ni več meja* (Ljubljana, 2005), str. 21-26 in Jernej Zupančič, Vloga in pomen narodnih manjšin v čezmejnem sodelovanju. Primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah. V: *Razprave in gradivo*, Ljubljana, št. 47 (2000), str. 26-41.
- [8] Internetni vir: <http://www.drustvo-mostovi.si/dogodki.html>, 18.9.2011.
- [9] Prim. "Anerkennung für deutsch-altösterreichische Minderheit", *Gottscheer Zeitung*, Jahr. 108(95), Mai 2011, s. 5.
- [10] Stefan Karner, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939-1997* (Klagenfurt-Ljubljana-Wien, 1998), str. 170-183, tu 182-183.
- [11] August Gril, "Deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien aus der Sicht der Volksgruppe". V: *Kärnten Dokumentation*, Karl Anderwald, Peter Karpf, Vladimir Smrtnik (izd.), Band 14 und 15. (Klagenfurt, 1997), str. 184-187.
- [12] Alenka Auersperger, *Iskalci grala. Poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji* (Ljubljana, 2004), str. 115.
- [13] Intervju s predsednikom društva Kočevarjev staroselcev Augustom Grilom in članico Doris Debenjak 22. januarja 2010.
- [14] Intervju s predsednikom društva Kočevarjev staroselcev Augustom Grilom in članico Doris Debenjak 22. januarja 2010 in Pisni komentarji društva Kočevarjev staroselcev na Poročilo odbora strokovnjakov o uporabi Evropske listine o manjšinskih ali regionalnih jezikih v Sloveniji.
- [15] Memorandum za pravno ureditev statusa nemško govoreče skupnosti v Republiki Sloveniji, ki ga je Zveza kulturnih društev nemško govoreče etnične skupnosti v Sloveniji dne 31.1.2006 poslala vsem pomembnejšim političnim institucijam in politikom v Sloveniji. *Bakh-Pot*, št. 18, december 2006, str. 13-17.
- [16] Intervju s predsednikom društva "Peter Kosler" Erikom Krischem 22.1.2010 in Anja Moric, *Usoda kočevskih Nemcev. Ohranjanje identitete kočevskih Nemcev* (Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, 2007), str. 45.
- [17] Elisabeth Schober, *After the Expulsion: Intergenerational Memory and Silence amongst »German« expellees from Apaško polje, Yugoslavia living in Austria* (Central European University, Budapest, 2006), str. 8.
- [18] Mitja Ferenc, Božo Repe, "Slovensko-avstrijski odnosi po mednarodnem priznanju". V: Dušan Nečak et al. (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju/Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert. Historia 8*, (Ljubljana, 2004), str. 653.
- [19] Intervju z Rozalijo Verbošt dne 18.1.2010 in 23.2.2010.
- [20] Mitja Ferenc, *Kočevska – pusta in prazna* (Ljubljana, 2005), str. 299.
- [21] Prim. Silvester Šurla, "Nemci", *MAG*, 5.11.1997, let. 3, št. 45, str. 32-34.
- [22] Prim. *Der Untersteirer*, Nr. 4/2005, 38. Jahrgang, str. 5-6 in "Protokoll 4. Generalversammlung des Vereines »Grenzüberschreitendes Regionalmuseum mit historischen Archiv Steiermark/Štajerska«", *Untersteirer – Geschichts- und Kulturspiegel*, Ehrenhausen, Nr. 1/2007, 3. Jahrgang, str. 3-4.
- [23] Internetni vir: <http://www.drustvo-mostovi.si/podatki-odrustvu.html> in Intervju z Veroniko Haring dne 19.1.2010.
- [24] Kronološko (do okoli leta 2000) so zapisana prizadevanja Avstrije po priznanju nemške manjšine v Sloveniji v Mitja Ferenc, Božo Repe, Slovensko-avstrijski odnosi po mednarodnem priznanju..., str. 635-642 in Stefan Karner, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien...*, str. 195-208.
- [25] Več o genezi bilateralnih odnosov glede nemško govorečih prebivalcev RS glej Matjaž Jančar, *Slovenska zunanjepolitična razpotja* (Ljubljana, 1996), str. 115-118.
- [26] Sporazum med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Avstrije o sodelovanju v kulturi, izobraževanju in znanosti. Uradni list RS, št. 20/2002 z dne 8.3.2002.
- [27] Vladimir Klemenčič, Jernej Zupančič, "O današnjem položaju "nemške manjšine" v Sloveniji". V: *Kärnten Dokumentation*, Karl Anderwald, Peter Karpf, Vladimir Smrtnik (izd.), Band 14 und 15 (Klagenfurt, 1997), str. 177.

Indeks avtorjev / Author index

Behrami Sami	9
Devedžić Mirjana	13
Domadenik Polona	21
Ediev Dalkhat M.	5
Ferenc Mitja	33
Ferri Valentina	17
Gams Matjaž	38, 42
Grafenauer Danijel	146
Jagodić Devan	50
Janez Štuhec Ivan	129
Kasesnik Karin	56
Kerbler Boštjan	60, 66
Klemenčič Matjaž	73
Klimova Anastasia	17
Kompan Erzar Katarina	77
Kovács Attila	81
Krivec Jana	42
Logožar Klavdij	101
Lollo Giuseppe	17
Malačič Janez	85
Maříková Hana	29
Mihelič Katarina Katja	21
Munda Hirnök Katalin	46
Ninka Besiana	17
Ograjenšek Irena	21
Osredkar Mari Jože	90
Poljanec Andreja	115
Povhe Janja	96
Redek Tjaša	21
Romih Dejan	101
Rotar Pavlič Danica	103
Rožič Tatjana	77
Samar Brenčič Neja	109
Sambt Jože	21, 25
Simonič Barbara	115
Stergar Janez	120
Stojilković Jelena	13
Strehovec Tadej	126
Vohlídalová Marta	29
Voljč Božidar	134
Žilnik Iztok	25
Zupančič Jernej	138

Konferenca / Conference
Uredili / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams